ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА
ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ТОМ XLII

ЧУЖДЕСТРАННАТА ХУМАНИТАРИСТИКА ЗА БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE FOR HISTORICAL STUDIES VOLUME XLII

FOREIGN HUMANITIES STUDYING BULGARIA AND THE BULGARIANS

The book is published under the National Research Programme "Development and Promotion of Bulgarian Studies Abroad", funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria (Decision of the Council of Ministers No. 205 of 7 April 2022, Contract No. ДО01-205/13.09.2022).

Sofia ● 2026
Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА
ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ТОМ XLII

ЧУЖДЕСТРАННАТА ХУМАНИТАРИСТИКА ЗА БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ

Книгата се издава в изпълнение на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, финансирана от Министерството на образованието и науката на Република България (Решение № 205 от 07.04.2022 г. на Министерския съвет, Договор № ДО01-205/13.09.2022 г.).

София ● 2026
Институт за исторически изследвания
Българска академия на науките

Редакционна колегия:
проф. д.ист.н. Пенка Ив. Пейковска (съст. и гл. ред.)
доц. д-р Росица Лельова
доц. д-р Алека Стрезова

Editorial Board:
Prof. Penka I. Peykovska, DSc (Volume Editor and Editor-in-Chief)
Assoc. Prof. Rositsa Lelyova, PhD
Assoc. Prof. Aleka Strezova, PhD

Рецензенти:
проф. д-р Даниел Вачков
доц. д-р Владимир Златарски

Reviewers:
Prof. Daniel Vatchkov, PhD
Assoc. Prof. Vladimir Zlatarski, PhD

Томът е одобрен за печат на заседание на Научния съвет
на Института за исторически изследвания към БАН на 19 май 2026 г.

© Институт за исторически изследвания – БАН, 2026

© Томаш Будаи, Ина Вишоградска-Мейер, Галин Георгиев, Теодоричка Готовска-Хенце, Франческо Дал Альо, Габор Деметер, Александра Димитрова, Рая Заимова, Илия Г. Илиев, Лиляна Лесничкова, Милена Маринова, Илияна Марчева, Кристина Менхарт, Антал Молнар, Ивайло Найденов, Пенка Ив. Пейковска, Бисер Петров, Николай Поппетров, Симона Самуилова, Мила Сантова, Алека Стрезова, Александру Чиолчитан, Каталин Шрек, автори, 2026

© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2026

ISSN 2367-5187 (print)

ISSN 2815-2913 (online)

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор – *Пенка Ив. Пейковска* 9

РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИСТИКАТА В ОТДЕЛНИ СТРАНИ – ОБЩ ПОГЛЕД

Рая Заимова. Българистиката във Франция: из спомените на съвременниците 17
Теодоричка Готовска-Хенце. Създаването на сбирката от български книги в Националния музей на Кралство Бохемия 37
Симона Самуилова. Историческата българистика в САЩ през Студената война: между науката и политиката 61
Николай Поппетров. За разминаването и сътрудничеството с чуждестранните българисти 84

БЪЛГАРИСТИЧНИ СРЕДИЩА

Илияна Марчева. Към историята на българо-руските научни връзки: Комисията на историците от България и СССР/Русия (1968–2015) 103
Франческо Дал Альо. Настояще и бъдеще на българистиката в Италия: казусът на Университетски институт L'Orientale в Неапол 129
Кристина Менхарт. „Наука и изкуство" – интердисциплинарна научна поредица на дружество „Български културен форум" в сътрудничество със специалността „Българска филология" в Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош" (ЕЛТЕ) 144
Ина Вишоградска-Мейер. Сегедските българистични четения – унгарско средище на българистиката 161

ЛИЧНИ ПРИНОСИ В ЧУЖДЕСТРАННАТА БЪЛГАРИСТИКА – ИСТОРИЧЕСКАТА ПЕРСПЕКТИВА

Александра Димитрова. Проектът на чешкия българолюб д-р Алфред Рудолф „България в слово и образи" 173
Томаш Будаи. Антон Пелц – съратник на Георги Прошек и Васил Левски, изследовател на Родопа и Тракия (1870–1877) 198
Алека Стрезова. Проф. Уил Сиймор Мънроу (1863–1939) и неговата книга за България и българите 233
Илия Г. Илиев. Гюнтер Принцинг на 80 години 240
Мила Сантова. Жан Кюизение в България 246
Лиляна Лесничкова. България и българите в художествения свят на Дюла Ийеш 254

БЪЛГАРИСТИЧНИ ПРИНОСИ НА СЪВРЕМЕННИ ЧУЖДЕСТРАННИ ИСТОРИЦИ

Antal Molnár. The Bulgarian Catholic Church in the World of Balkan Catholicism: Mission and National/Confessional Development in the Eastern Frontier of the Western Church in the Seventeenth Century 273

Alexandru Ciocîltan. The Importance of the Foreign Microfilms Collection of the Central State Archives in Sofia for the Research on Catholic Activity in Wallachia (17th–18th Centuries) 290

Katalin Schrek. International Aspects of a Local Railway Incident: Interpreting the Bellova Case (1888) 307

Gábor Demeter. Scholars, Adventurers or Agents? Hungarian Explorers in the Balkans and Their Role in Shaping Austria–Hungary's Policy towards Bulgaria (1870–1904): The Example of Adolf Strausz and Lajos Thallóczy 323

ЧУЖДЕСТРАННАТА БЪЛГАРИСТИКА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ИСТОРИОГРАФИЯТА

Пенка Ив. Пейковска. Унгарската етнология за българите (XIX – средата на XX век): извори, връзки и приноси 347

Галин Георгиев, Милена Маринова. Сватбената обредност и фолклор от Терновка и други български села в Украйна в творчеството на Сергей Цветко 378

Ивайло Найденов. Българските търговци през XVIII и XIX век в научното творчество на румънския историк Константин Велики 408

Бисер Петров. Визит академика Николая Державина в Болгарию в 1945 г. – политические и историографические аспекты 427

CONTENTS

Preface – *Penka I. Peykovska* 9

DEVELOPMENT OF BULGARIAN STUDIES ACROSS VARIOUS COUNTRIES – AN OVERVIEW

Raia Zaimova. Bulgarian Studies in France: Memories of Contemporaries 17

Teodoritschka Gotovska-Henze. The Establishment of the Bulgarian Book Collection at the National Museum of the Kingdom of Bohemia 37

Simona Samuilova. Historical Bulgarian Studies in the United States during the Cold War: Between Science and Politics 61

Nikolay Poppetrov. On Divergence and Cooperation with Foreign Scholars of Bulgarian Studies 84

CENTRES FOR BULGARIAN STUDIES

Iliyana Marcheva. On the History of Bulgarian-Russian Scholarly Relations: The Commission of Historians from Bulgaria and the USSR/Russia (1968–2015)..... 103

Francesco Dall'Aglio. Present and Future of Bulgarian Studies in Italy: The Case Study of the University "L'Orientale" in Naples 129

Krisztina Menyhárt. "Science and Art" – an Interdisciplinary Scholarly Series of the Bulgarian Cultural Forum Society in Cooperation with the Bulgarian Philology Programme at Eötvös Loránd University (ELTE)..... 144

Ina Vishogradska-Meyer. Bulgarian Readings – Szeged, a Hungarian Centre of Bulgarian Studies 161

INDIVIDUAL CONTRIBUTIONS TO BULGARIAN STUDIES ABROAD – A HISTORICAL PERSPECTIVE

Aleksandra Dimitrova. The Project of the Czech Bulgarophile Dr. Alfred Rudolph "Bulgaria in Words and Pictures"..... 173

Tamas Budai. Anton Pelz – Associate of Georgi Proshek and Vasil Levski, Explorer of the Rhodopes and Thrace (1870–1877)..... 198

Aleka Strezova. Prof. Will Seymour Monroe (1863–1939) and His Book about Bulgaria and Her People 233

Iliya G. Iliev. Günter Prinzing at 80 240

*Mila Santova***.** Jean Cuisenier in Bulgaria 246

Lilyana Lesnichkova. Bulgaria and the Bulgarians in the Artistic World of Gyula Illyés..... 254

CONTRIBUTIONS TO BULGARIAN STUDIES BY CONTEMPORARY FOREIGN HISTORIANS

Antal Molnár. The Bulgarian Catholic Church in the World of Balkan Catholicism: Mission and National/Confessional Development in the Eastern Frontier of the Western Church in the Seventeenth Century 273

Alexandru Ciocîltan. The Importance of the Foreign Microfilms Collection of the Central State Archives in Sofia for the Research on Catholic Activity in Wallachia (17th–18th Centuries) 290

*Katalin Schrek***.** International Aspects of a Local Railway Incident: Interpreting the Bellova Case (1888) 307

Gábor Demeter. Scholars, Adventurers or Agents? Hungarian Explorers in the Balkans and Their Role in Shaping Austria–Hungary's Policy towards Bulgaria (1870–1904): The Example of Adolf Strausz and Lajos Thallóczy 323

BULGARIAN STUDIES ABROAD THROUGH THE LENS OF HISTORIOGRAPHY

Penka I. Peykovska. Hungarian Ethnology on Bulgarians (19th–Mid-20th Century): Sources, Relations, and Contributions..... 347

Galin Georgiev, Milena Marinova. Wedding Ritual Practices and Folklore of Ternovka and Other Bulgarian Villages in Ukraine as Reflected in the Works of Serhiy Tsvietko..... 378

Ivaylo Naydenov. Bulgarian Merchants in the 18th and 19th Centuries in the Scholarly Work of the Romanian Historian Constantine N. Velichi 408

Bisser Petrov. The Visit of Academician Nikolai Derzhavin to Bulgaria in 1945 – Political and Historiographical Perspectives..... 427

https://doi.org/10.71069/III42.26.P00

ПРЕДГОВОР

От 11 до 13 ноември 2024 г. Институтът за исторически изследвания при Българската академия на науките и Българо-унгарската историческа комисия организираха международна научна конференция „Чуждестранната хуманитаристика за България и българите“ / “Foreign Humanities Studying Bulgaria and the Bulgarians”. Инициативата се осъществи в изпълнение на Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, финансирана от Министерството на образованието и науката. Студиите и статиите в този пореден, 42-ри том от „Известията на Института за исторически изследвания“ са преработени и/или разширени варианти на доклади, представени на тази конференция. С творчески разработки се включиха двадесет и трима учени предимно от България, но също от Унгария и Румъния. Тематиката на материалите обхваща различни проблематики в областта на българистиката: 1) развитието на българистиката в отделни страни; 2) българистични средища; 3) лични приноси в чуждестранната българистика – историческата перспектива; 4) българистични приноси на съвременни чуждестранни историци, и 5) чуждестранната българистика през призмата на историографията.

Първата тематична група представя изследвания, посветени на историческото развитие на българистиката в различни национални научни традиции. Акцентът е поставен върху формирането на българистични школи и институционални средища във Франция, Чехия и Съединените щати и върху спецификите на тяхното развитие в различни политически и научни контексти. Включените студии проследяват както процесите на институционално изграждане на българистични колекции и научни центрове, така и взаимодействието между научни традиции, идеологически рамки и лични научни биографии. По този начин се откроява динамиката на българистиката като международно поле, формирано едновременно от научен интерес, културни посредничества и исторически обстоятелства.

Втората тематична група е посветена на утвърдени и съвременни българистични средища в Европа, които функционират като важни на-

учни и културни центрове за развитие и обмен на българистично знание. Представените изследвания очертават мрежата от институционални връзки, научни инициативи и академични традиции, чрез която българистиката се развива извън България. Акцентът е насочен към устойчивостта на научното сътрудничество между български и чуждестранни академични институции, както и върху ролята на университетски центрове и научни поредици в Италия, Унгария и в рамките на българо-руските/българо-съветските научни отношения. В резултат се откроява значението на средищата като ключови посредници за институционализиране и модерно развитие на българистиката в международен дискурс.

Третата тематична група насочва вниманието към индивидуалните научни и културни приноси на чуждестранни изследователи към познанието за България и българите в историческа перспектива. Проследяват се лични научни и творчески траектории, които допринасят за изграждането на образа на България в европейската интелектуална традиция. Представените статии и студии разкриват разнообразни форми на ангажираност – от научни изследвания и исторически свидетелства до художествени интерпретации и културно посредничество. В тях се подчертава ролята на отделната личност като активен фактор в развитието на чуждестранната българистика и в утвърждаването на трайни културни връзки между България и Европа. Показателни в това отношение са фигури като чешкия юрист, писател, пътешественик и издател българофил Алфред Рудолф, чешкия инженер и революционер Антон Пелц, американския историк и балканист Уил Сиймор Мънроу, немския историк и медиевист Гюнтер Принцинг, френския етнолог и изследовател на Балканите Жан Кюизение, както и унгарския поет, писател, драматург и преводач Дюла Ийеш.

Четвъртата тематична група обединява изследвания на съвременни чуждестранни историци, предимно унгарски, както и един млад румънски учен, посветени на различни аспекти от българската история в по-широк европейски и балкански план. Включените разработки разглеждат проблеми, свързани с католическите мисии и конфесионалното развитие на Балканите през XVII в., както и значението на архивните ресурси в България – в частност колекцията от чуждестранни микрофилми в Централния държавен архив в София – за изследването на католическата дейност във Влашко през XVII–XVIII в. наред с международните измерения на локални исторически събития. Анализират се още ролята на унгарски пътешественици и изследователи на Балканите

и тяхното влияние върху политиката на Австро-Унгария спрямо България в края на XIX и началото на XX в. Всъщност групата представя съвременни научни приноси в областта на историческата българистика, които разширяват изследователските перспективи и задълбочават разбирането за мястото на България в европейската история.

Петата тематична група е посветена на историографския прочит на чуждестранната българистика и на начините, по които България и българите са интерпретирани в различни научни традиции. В нея се анализират изследванията на унгарската етнология за българите през XIX – средата на XX в., като се проследяват архивни извори (основно лична кореспонденция), разкриващи творческите връзки между унгарски и български учени по въпроси, свързани с българската традиционна култура и развитието на историографския интерес към тази проблематика. Обект на изучаване са сватбената обредност и фолклорът на българските селища в Украйна според трудовете на Сергей Цветко (проследени в тяхното развитие във времето чрез съпоставка с по-късни теренни проучвания), интерпретацията на българските търговци през XVIII–XIX в. в изследванията на румънския историк Константин Велики и политическите и историографските аспекти на визитата на академик Николай Державин в България през 1945 г. В този смисъл визираната тематична група разкрива начините, по които чуждестранната историография конструира и интерпретира образа на България в различни исторически и научни рамки.

Горепредставените тематични насоченост на материалите в сборника разкриват многоаспектния характер на чуждестранната българистика, в която се преплитат исторически, етноложки, литературно-културни и историографски подходи. Очертани са развитието на научните традиции в различни страни и академични среди, индивидуалните и институционалните приноси към изучаването и изследването на България и българите. В обобщение сборникът представя чуждестранната българистика като динамично и интердисциплинарно научно поле, формирано в резултат на устойчив международен научен обмен и диалог. Той се вписва в стратегическите цели на Националната научна програма „Българистика“, насочена към надграждане на добрите традиции на чуждестранната българистика, и в дългогодишната дейност на Българо-унгарската историческа комисия, която допринася за задълбочаването на българистичните изследвания.

София, 20 април 2026 г. *Пенка Ив. Пейковска*

PREFACE

On November 11–13, 2024, the Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences and the Bulgarian-Hungarian History Commission organised an international academic conference on the topic: "Foreign Humanities Studying Bulgaria and the Bulgarians". The initiative was part of the National Research Programme "Development and Promotion of Bulgarian Studies Abroad," funded by the Ministry of Education and Science. The studies and articles included in this latest, 42nd volume of the *Proceedings of the Institute for Historical Studies* are revised and/or expanded versions of papers presented at the conference. Twenty-three scholars, primarily from Bulgaria but also from Hungary and Romania, contributed original works. The topics encompass various issues in the field of Bulgarian Studies, such as: 1) Development of Bulgarian Studies across Various Countries; 2) Centres for Bulgarian Studies; 3) Individual Contributions to Bulgarian Studies Abroad: A Historical Perspective; 4) Contributions to Bulgarian Studies by Contemporary Foreign Historians, and 5) Bulgarian Studies Abroad through the Lens of Historiography.

The first thematic group includes papers devoted to the historical development of the Bulgarian Studies within various national academic traditions. The focus is on the establishment of schools and institutional hubs specialising in Bulgarian Studies in France, the Czech Republic, and the United States, as well as on the specific characteristics of the development of this academic field in various political and scholarly contexts. These papers examine both the processes of institutional development of Bulgarian Studies collections and research centres, as well as the interplay between scholarly traditions, ideological frameworks, and individual academic biographies. This highlights the dynamic nature of Bulgarian Studies as an international field simultaneously shaped by scholarly interest, cultural mediation, and historical circumstances.

The second thematic group is dedicated to established and contemporary centres of Bulgarian Studies in Europe, which serve as important academic and cultural hubs for the development and exchange of knowledge in this

field. The studies presented outline the network of institutional ties, scholarly initiatives, and academic traditions through which Bulgarian Studies have developed beyond the borders of Bulgaria. The focus is on the sustainability of scholarly cooperation between Bulgarian and foreign academic institutions, as well as on the role of university centres and collections of papers in Italy, Hungary, and within the framework of the Bulgarian-Russian / Bulgarian-Soviet academic relations. As a result, the importance of these centres as key intermediaries for the institutionalisation and modern development of Bulgarian Studies in international discourse becomes evident.

The third thematic group focuses on the individual scholarly and cultural contributions of foreign researchers to the understanding of Bulgaria and the Bulgarian people from a historical perspective. The individual academic and creative trajectories that have contributed to shaping Bulgaria's image within the European intellectual tradition have been traced. The articles and studies presented in this part reveal a variety of forms of engagement – ranging from academic research and historical accounts to artistic interpretations and cultural mediation. They emphasise the role of the individual as an active factor in the development of Bulgarian Studies abroad as well as in the establishment of lasting cultural ties between Bulgaria and Europe. The list of notable figures in this regard includes the Czech lawyer, writer, traveler, and publisher Alfred Rudolph, a Bulgarianophile; the Czech engineer and revolutionary Anton Pelz; the American historian and Balkanist Will Seymour Monroe; the German historian and medievalist Günter Prinzing; the French ethnologist and researcher of the Balkans Jean Cuisenier, as well as the Hungarian poet, writer, playwright, and translator Gyula Illyés.

The fourth thematic group brings together studies by contemporary foreign historians, primarily Hungarian, as well as one young Romanian author, dedicated to various aspects of Bulgarian history within a broader European and Balkan context. The papers included examine issues related to the Catholic missions and the development of the religious denominations in the Balkans during the 17th century, as well as the significance of archival resources in Bulgaria (in particular, the collection of foreign microfilms at the Central State Archives in Sofia) for the study of Catholic activity in Wallachia during the 17th and 18th centuries along with the international dimensions of local historical events. The role of the Hungarian travelers and explorers of the Balkans and their influence on Austria–Hungary's policy toward Bulgaria in the late 19th and early 20th centuries are also subject of research. In fact, this part presents contemporary scholarly contributions in the field of historical

Bulgarian Studies that broaden research perspectives and deepen the understanding of Bulgaria's place in European history.

The fifth thematic group is dedicated to the historiographical reading of Bulgarian Studies abroad as well as to the ways in which Bulgaria and the Bulgarians have been interpreted within the framework of various academic traditions. It focuses on the analysis of Hungarian ethnological studies on the Bulgarians from the 19th to the mid-20th century, drawing on archival sources (primarily personal correspondence), that reveal creative connections between Hungarian and Bulgarian scholars on issues related to traditional Bulgarian culture and the development of research interest in this subject. The topics include the wedding rituals and folklore traditions in the Bulgarian settlements in Ukraine, as described in the works of Serhiy Tsvietko (traced in their development over time through comparison with later field studies); the portrayal of 18th–19th-century Bulgarian merchants in the research of the Romanian historian Constantin N. Velichi; and the political and historiographical aspects of Academician Nikolai Derzhavin's visit to Bulgaria in 1945. In this sense, this part explores the ways in which foreign historiography constructs and interprets the image of Bulgaria within various historical and academic frameworks.

The thematic focus of the materials in this collection, as outlined above, reveals the multifaceted nature of Bulgarian Studies abroad, in which historical, ethnological, literary-cultural, and historiographical approaches intertwine. The volume outlines the development of scholarly traditions in various countries and academic circles, as well as individual and institutional contributions to the study of and research on Bulgaria and the Bulgarian people. In summary, the collection presents Bulgarian Studies abroad as a dynamic and interdisciplinary scholarly field, shaped by sustained international academic exchange and dialogue. It aligns with the strategic goals of the National Research Programme "Bulgarian Studies", aimed at building upon the strong traditions of Bulgarian Studies abroad, as well as with the long-standing work of the Bulgaria-Hungary Historical Commission, which contributes to the advancement of Bulgarian Studies.

Sofia, April 20, 2026 *Penka I. Peykovska*

РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИСТИКАТА В ОТДЕЛНИ СТРАНИ – ОБЩ ПОГЛЕД

DEVELOPMENT OF BULGARIAN STUDIES ACROSS VARIOUS COUNTRIES – AN OVERVIEW

https://doi.org/10.71069/III42.26.RZ01

БЪЛГАРИСТИКАТА ВЪВ ФРАНЦИЯ: ИЗ СПОМЕНИТЕ НА СЪВРЕМЕННИЦИТЕ

Рая Заимова*

BULGARIAN STUDIES IN FRANCE: MEMORIES OF CONTEMPORARIES

Raia Zaimova

Summary. The article outlines particular moments in the development of Bulgarian studies in the twentieth century. The beginning was in the 1920s with the establishment of a lectureship in Bulgarian language and literature in Paris, headed by the university professor Yordan Ivanov. This was also the time when the French Institute was founded in Sofia (1922). Georges Hateau, the Institute's long-time director, paved the way for cultural exchanges between the two countries. The network of Bulgarian-French contacts included eminent personalities such as Léon Beaulieu and Roger Bernard, whose activities in the newly created department of Bulgarian language and literature in Paris (1930s) shaped the institutional path of Bulgarian studies. A number of written testimonies and personal recollections of the author of the article reveal a peripheral side of the knowledge about Bulgaria in the 1950–60s in the French environment of Father Alain Sergheraert and his former students from the Catholic college in Plovdiv.

Keywords: Bulgarian Studies, French and Bulgarian intelligentsia, twentieth century, memoirs of contemporaries

Ключови думи: българистика, френска и българска интелигенция, двадесети век, спомени на съвременници

* Рая Заимова – проф. д.ист.н. – Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките, имейл: rzaimova@abv.bg [Raia Zaimova – Prof., DSc – Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: rzaimova@abv.bg].

Всеизвестен факт е, че Първата световна война създава повод за много и различни настроения в Европа. Годините след Първата световна война и Ньойския договор (1919) са трудни за България – тя излиза от войната победена и с огромни задължения към победителите си. Изплащането на репарациите спрямо Франция продължава до 1932 г. В същото време Македония е поделена между България, Гърция и Кралството на сърби, хървати и словенци – подялба, поддържана изцяло от Франция. В България се усещат реваншистки настроения и дори, макар и за кратко време, софийският Алианс[1] прекратява дейността си. От друга страна, Франция продължава, макар и по-слабо от централноевропейските страни, да приема редица българи, които завършват образованието си там. Други пък, като представителя на т.нар. парижка школа Жул Паскин и сюрреалиста Жорж Папазов, дооформят своя професионализъм, за да станат едни от изявените представители на модерните течения в изобразителното изкуство. Френският съвременен критик Гастон Дил пише за Папазов: „присъждаме му на драго сърце най-високото звание за откривател на сюрреалното…“[2]. Окачествяването по този начин на българския художник, който между другото е и писател[3], го вписва като новатор в общоевропейските естетически търсения на времето и не е наложено от политически и други съвременни конюнктури между двете войни.

Извън параметрите на визуалното и универсално изкуство, което задоволява всяко по-напреднало мислене и където регионалните или националните специфики се губят, във Франция се зараждат съвсем други общувания, свързани конкретно с българското.

Тъй като не е възможно да се проследят всички заслуги и конкретните изяви в областта на българистиката във Франция, се спирам на отделни по-значими фигури, събития и изяви в културния обмен, оформящи процесите на взаимност и уважение в европейското пространство. Част от наблюденията ми се основават на лични впечатления и архивен материал, запазен в домашна среда.

---

[1] За откриването на Алианс Франсез в София през 1904 г. и първите му стъпки вж. **Танчев, Ив.** Създаване на софийския клон на Алианс Франсез. – Исторически преглед, 1990, № 8, с. 33–46.

[2] **Diehl, G.** Georges Papazov. Album, 1995, p. 7 sq.

[3] **Станчева, Р.** Жорж Папазов – писател. – В: **Заимова, Р., Н. Аретов** (съст. и ред.). Модерността вчера и днес. София: Кралица Маб, 2003, с. 231–247.

Кръгът около Йордан Иванов

Френските интелектуални контакти между двете войни са основно с Йордан Иванов[4]. Той има заслуга за развитието им по време на двата си лектората по български език и литература във Висшата школа за живи източни езици (École des langues orientales vivantes)[5] в Париж (1920–1923, 1927–1930). Зад гърба му е специализацията в Лозанския университет (1892–1894), където изучава романските литератури и по-специално френската. В следващите години се изявява като съставител на френски читанки за деца, публикувани от пловдивския издател Христо Г. Данов, работи също по методите на преподаване на чужди езици и т.н.[6]. Запознанствата му през 20-те години с френски учени в Париж отварят основната ниша във френско-българския културен и образователен обмен, както и в първите стъпки на българистиката.

Френският литератор и общественик Жорж Ато (1898–1948) определя накратко обстановката в България през 20-те години така: „*Тук се протестира много срещу репарациите по принцип и дори в частност срещу французите. Икономическа стагнация, политически несгоди, нищо не върви на добре в най-добрата от Българиите*“[7].

Жорж Ато е изпратен в България, за да замести свой предшестник в ръководството на Френския институт в София[8]. Тази институция, различна от днешната, е създадена и открита на 14 юли 1922 г. в столицата благодарение на френско-българско университетско сътрудничество в рамките на министерствата на образованието и външните работи[9]. Ато

---

[4] **Тъпкова-Заимова, В.** Кръгът от учени около Йордан Иванов и политическата атмосфера в България в междувоенния период. – В: Изследвания в чест на проф. Веселин Трайков. Съст. П. Бойчева. Studia Balcanica, 24. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2003, с. 383–388.

[5] Днес INALCO – Национален институт за източни езици и цивилизации.

[6] Вж. Известия на Историческия музей – Кюстендил, 5, 1993.

[7] Archives Nationales de France, 62 AJ 13 École des langues orientales vivantes, Professeurs, chaires et cours, 1828–1933.

[8] **Колев, Н.** Българистиката във Франция. – Литературна мисъл, 1982, № 10, с. 98–113.

[9] **Velitchkova-Borin, J.** La coopération culturelle franco-bulgare et la création d'un Institut français à Sofia (1922). – In : Impact et réception de la culture française dans les Balkans (XIXe – XXe siècles), textes réunis par R. Zaïmova. Sofia: Institut d'Études balkaniques & Centre de Thracologie, 2023, pp. 27–47. (Études balkaniques, 2023, n° 4, pp. 677–699).

прави първите си стъпки в областта на българския език и литература по време на първия лекторат на Йордан Иванов в Париж (1920–1923). Неговото 25-годишно пребиваване в България е изключително плодотворно и допринася за интелектуалната удовлетвореност на българите в изучаването на езика, литературата и изкуството на Франция. Същевременно Жорж Ато изиграва важна роля в популяризирането на българското литературно наследство във Франция.

Вероятно през есента на 1925 г., след престоя си с Боян Пенев в Бретан, Елисавета Багряна изнася лекция за пътуването си във Франция в софийския Алианс: „*Бях близка с него и с жена му Елена Хранова* […]. *После Жорж ме канеше в дома им на приеми* […]. *Беседата изнесох в Алианс Франсез. Доста четох да се подготвя за история на Бретан. Ато ме снабди с книги* […]. *След това пътувах с нея из цяла България, в много градове*“[10]. След няколко десетилетия Блага Димитрова ще пресъздаде припомнянето на Елисавета Багряна за френския литератор: „*От преподавател по френски език в Алианс Франсез в София Жорж Ато се превръща в предан приятел на нашата страна и култура, превежда български писатели на френски*“[11].

Това са първите години от престоя на французина в България. Независимо от негативните обществени нагласи към страната му по политически причини, неговите интереси и новосъздадени контакти в средите на българската интелигенция надделяват и дават добри плодове. От кратката информация на Багряна научаваме и за брака му с българка. Тази емоционална връзка не остава единствена в интимния му български свят – факт, който красноречиво подсказва за вписването му в чуждата за него балканска среда!

През 1937 г. в Париж излиза история на българската литература от Жорж Ато[12] със съдействието на Леон Болио, също ученик на Йордан Иванов и пръв титулуван професор на новосъздадената Катедра по български език във Висшата школа за живи източни езици (1930)[13]. Това франкофонско издание на Жорж Ато, посветено на българската литература, остава единствено за няколко десетилетия – до появата (2010)

[10] **Димитрова, Бл., Й. Василев.** Дни черни и бели. София, 2008, с. 116–117.

[11] Пак там.

[12] Littérature bulgare par **Georges Hateau**. (Collection «Panoramas des Littératures contemporaines»). Éditions du sagittaire, 1937.

[13] **Beaulieux, L.** En la personne de Jordan Ivanov. – Revue des études slaves, 1948, nº 24, pp. 309–313.

на комбинирана история на България и нейната литература от Жорж Кастелан и Мари Врина-Николов[14]. Не без значение са и обществените му изяви и отличията за граждански заслуги, които получава в София от Н. В. Борис III[15]. По принцип статутът на Френския институт включва най-вече лекционни университетски курсове, които Жорж Ато изнася отделно от тези в софийския Алианс и в клоновете му в страната. Всички те оставят трайна следа сред тогавашната публика, впечатлена от високото ниво на знанията му не само по френска литература и изкуство. Това е засвидетелствано и в спомените на Креса Златарска-Тодорова, дъщеря на именития историк Васил Златарски, чийто дом гостоприемно е събирал чужди изследователи: „*Измежду славистите и българоведите от западноевропейските и съседните страни бих споменала най-напред като посетител в бащиния ми кабинет парижкия професор Леон Болиьо* [Болио]*, преподавател по български език в Училището за източни езици и автор между другото на българска граматика за французи. Честото научно общуване между двамата професори се разви в едно голямо лично приятелство, доказвано многократно по трогателен начин от двете страни. Добри колегиални отношения поддържаше баща ми с доста по-младия от него славист, също от Париж, проф. Андре Мазон, голям приятел на българите, посетил няколко пъти нашата страна, а също и с Жорж Ато, дългогодишен лектор по френски език в Софийския университет през 20-те години*“[16].

Сред възпитаниците на Йордан Иванов е споменатият по-горе Леон Болио (1876–1965)[17]. Неговите интереси към българския език и култура се оформят по различен начин. Успешно спасен и оцелял след Октом-

[14] **Castellan, G., M. Vrinat-Nikolov.** Histoire de la Bulgarie : au pays des roses. Brest: Armeline, 2008. Вж. оценката за нея от Лидия Михова в: Revue des études slaves, 2010, t. 81, fasc. 2–3, pp. 342–344.

[15] **Zaïmova, R., V. Tăpkova-Zaïmova.** Les activités littéraires et culturelles de Georges Hateau en Bulgarie. – In: La France, l'Europe et les Balkans. Crises historiques et témoignages littéraires. Actes du colloque international, 22–23 septembre 2000, Arras-Paris, Sofia: Institut d'Études balkaniques & Artois Presse Université, 2002. (Études balkaniques (Sofia), 2001, no 2–3, pp. 299–313).

[16] **Златарска-Тодорова, К.** Баща ми Васил Златарски. София: Наука и изкуство, 1975, с. 175–176.

[17] **Bernard, R.** Nécrologie: Léon Beaulieux (1876–1965). – Revue des études slaves, 45, 1966, pp. 453–455; вж. и: Чуждестранна българистика през XX век. Енциклопедичен справочник. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008, с. 55. Носител е на орден на почетния легион.

врийската революция от съветско пленничество (1917–1920), Болио се насочва най-напред към преподаване на френски и руски език във Висшата школа за живи източни езици. Той пребивава многократно между 1921 и 1931 г. в България (София, Велико Търново, Сливен, Казанлък), където специализира езикознание. От 1930 г. насетне преподава българска граматика, която издава със съдействието на езиковеда Стефан Младенов и в сътрудничество с някои български хора на перото[18]. Както проличава от спомените на Креса Златарска-Тодорова, Леон Болио създава трайни контакти с местната университетска интелигенция. Това му дава повод и да сътрудничи на библиографската хроника за български издания, публикувана от 1922 г. нататък в „Revue des études slaves“, както и на сп. „Revue critique d'histoire et de littérature“, „Revue des bibliothèques“ и „Родна реч“. До 1947 г. работи като професор във Висшата школа за живи източни езици. Тогава е избран и за чуждестранен член на Българската академия на науките.

Според устните разкази на Роже Бернар (1908–1997), на които съм свидетел, съпругата на Леон Болио „загубила ума и дума“ по време на неговия плен в младата съветска държава. Тя доживява неговото завръщане в родната Франция, но не след дълго напуска този свят, оставяйки четири деца. Леон Болио преживява остатъка от дните си (1957–1965) в дома за възрастни хора на сестрите от Сент Агони. В некролога за него Роже Бернар написва възторжени слова за житейския и творческия му път, дори го определя като „светски светец“[19].

През 30-те години Леон Болио обръща специално внимание на израстването на дъщеря си Соланж Болио. Самият Роже Бернар беше споделял пред мен, че поддържа писмовни връзки с нея. Говореше разпалено и с голямо уважение за дъщерята на Леон. Приемаше „различията по религиозните въпроси“ между него и Соланж като предизвикателство, което не пречело на дългогодишното им приятелство. Бернар никога не криеше протестантството си, докато Соланж била избрала пътя на монахиня в католическа общност!

Навремето, през 30-те години, младата Соланж Болио работи в библиотеката към новосъздадената Катедра по български език и култура

[18] Grammaire de la langue bulgare. (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves, 4). Paris: Honoré Champion, 1933; 2e éd. 1950.

[19] Les dix ans de notre Association 1958/1968. Association pour les études et recherches historiques, 1969, pp. 18–19.

в Париж. Полонистка по образование, тя поема отговорната задача за закупуване на книги от личната библиотека на търновчанина Моско Москов. Своя престой в старата българска столица, както и работата си с българските издания, разходките до Преображенския манастир и др. Соланж Болио описва емоционално в преписка с баща си. Благодарение на нея сбирката от нови и редки книги и периодични издания за нуждите на образованието се превръща в основния фонд, който студенти и бъдещи българисти ще ползват от 30-те години насетне[20].

От своя страна самият Роже Бернар приема съвета на Пол Боайе, преподавател по руски език в Екол нормал сюпериор, да изучава български език подир гръцкия. Пристрастява се към него още повече, след като посещава България през 1930 г.[21]. Тогава влиза в контакт и с Жорж Ато и техните кратки общувания продължават и след Втората световна война. Тогава и двамата предусещат конфликти, които несъмнено ще променят конюнктурата и политическата карта в Европа. Роже Бернар е категоричен в отказа си да оглави предложеното му директорство на Френския институт в София. За него остава по-важно делото с новосъздадената българска катедра в Париж, която поема след оттеглянето на Леон Болио (1947) и се включва в работата на Института по славистика. Макар и паметта на Роже Бернар да беше донякъде избледняла през 90-те години, когато с категорични думи възхваляваше своята дейност и заслуги за българистиката, някои споменати от него факти ясно говорят за сложната обстановка след 1944–1945 г. По това време Жорж Ато напуска директорския пост на Френския институт в София, защото е номиниран за делегат (октомври 1944 – август 1945) на временното правителство на Франция, заместен е от Мишел Лео[22]. До преждевременната му кончина в Москва остават три години (1948): „*Имам слабо познанство с Жорж Ато в София (1930) и особено след Втората световна война в Париж, когато той току-що беше, както казваше, „преминал своя Рубикон“.*

[20] **Заимова, Р.** По повод на библиотеката на Моско Москов. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни национални четения „Проф. Иван Гълъбов“. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 1995, с. 101–102.

[21] **Тодоров, Т.** Сто години от рождението на проф. Роже Бернар: живот, отдаден на България. – Българистика/Bulgarica, 16, 2008, с. 77–83.

[22] Ministère des Affaires Étrangères (MAE), Relations culturelles 1945–1959, Enseignement 1945–1947, Bulgarie, dossier 50. Мишел Лео е автор на пътеписи за българите, вж. България и нейният народ под османска власт през погледа на англосаксонските пътешественици (1586–1878). София: Тангра ТанНакРа, 2013.

Имах няколко срещи с него в един луксозен хотел в Париж, по време на които той много настояваше да го наследя като директор на Френския институт в София. Тъй като Жорж Ато вдъхваше у мен чувства на симпатия, ми беше трудно да се противопоставя на настойчивите му искания. Но освен че смятах (без да смея да го заявя открито), че дните на Френския институт са преброени, бях по-малко изкушен от светския живот на директор на институт в чужбина, отколкото от преподавателската и изследователската дейност, с други думи, от катедрата в École des langues orientales, която скоро щеше да бъде обявена за свободна, когато Леон Болио се пенсионира. Бях сигурен, че ако се отдалеча от Париж, това място ще ми се изплъзне. Затова няма да навлизам в подробности“[23].

До идването на съветския режим у нас Роже Бернар създава много ценни контакти с български учени, писатели и представители на интелигенцията в Париж. Особено значимо е познанството му с писателката Анна Каменова, която пребивава във френската столица като съпруга на юриста Петко Стайнов, посланик на България (1934–1935). На нейните разкази за българската литература, оценките ѝ за Елисавета Багряна – „най-голямата поетеса“, огромното ѝ възхищение от французойките и желанието ѝ да изследва жените писателки от Франция Роже Бернар посвещава отделна статия на страниците на вестник „Le Figaro“[24]. Всъщност тези отделни лични срещи и познанства оформят кръга от приятели на България и нейната култура. В устните си разкази за периода след Втората световна война Роже Бернар споделяше с болка за отдалечаването и страненето на (не)познатите си българи от самия него. Пребиваванията му в нашата страна не са прекъсвали, но атмосферата на 50-те години го отблъсквала. Все пак той не изоставя започнатото българистично дело. Знайно е, че има много заслуги за развитието на българистиката във Франция. През следващите десетилетия е отличѐн с френския орден „Кавалер на Почетния легион“ (1964), на два пъти с орден „Кирил и Методий“ I ст. (1963 и 1970), „Академични палми“ (1975), „Мадарски конник“ (1989), почетен знак „Марин Дринов“ (1996), избран

[23] Срв. откъс от писмо на Роже Бернар до Василка Тъпкова-Заимова (10 януари 1991 г.), публикувано в статията на: **Velitchkova-Borin, J.** La coopération culturelle…, pp. 39–40. (Études balkaniques, 2023, nº 4, pp. 690–691).

[24] Le Figaro, jeudi 11 avril 1935; Свободна книга, специален брой, посветен на Анна Каменова по случай 100 години от рождението ѝ, 5, 1994, № 9–12, с. 5.

е за чуждестранен член на Българската академия на науките, почетен доктор на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1997) и т.н. Може би най-синтезирано неговите постижения в науката, в преводната литература и отличия са изложени в статията на езиковеда Тодор Тодоров през 2008 г.[25]. След кончината на Роже Бернар (1997) съпругата му любезно ми предостави пакет с негови книжа с цел да ги използвам в изследователската си работа. Прелиствайки ги, ставаме свидетели на дейността на Асоциацията за исторически проучвания и изследвания.

Асоциацията за исторически проучвания и изследвания / Association pour les études et recherches historiques

Тя е основана в Париж през 1958 г. със седалище на ул. „Сегюр“ 37, в елитния Латински квартал, където са разположени католическите конгрегации още от XVII в. Всъщност на този адрес е домът на нейния главен инициатор – отец Ален Сергереpт, често подписван под псевдоним Кристиан Жерар или Гастон Сергереpт[26].

В статута ѝ е записано, че целта е да се стимулират историческите изследвания и публикации. Политическата дейност е изключена от актив. В нея могат да членуват хора, които приемат статута на Асоциацията и тяхното членство е одобрено от Управителния съвет. Организират се литературни вечеринки, разпространява се Бюлетин за дейността ѝ. На броя, посветен на десетата годишнина от създаването на Асоциацията, е написано в горния десен ъгъл „entre nous“ (между нас). На същата корица, явно ръката на Роже Бернар е написала строго: „Ne pas détruire“ (Да не се унищожава). По всяка вероятност той е имал особено виждане и спомен за въпросната организация, чийто двигател и разпространител е отец Ален Сергереpт, поставящ особен акцент върху българската тематика в своето творчество. Именно тя е същината в разговорите, в рецензиите за неговите книги[27], публикувани и представяни в редица

[25] **Тодоров, Т.** Сто години от рождението…

[26] Ален Сергереpт (1886–1984), преподавател във Френския колеж на асомпсионистите в Пловдив. Вж. за него: **Tăpkova-Zaïmova, V., L. Guénova.** Les écoles catholiques françaises en Bulgarie. – In: Interférences historiques, culturelles et littéraires entre la France et les pays d'Europe centrale et orientale (XIXe et XXe siècle). Textes réunis par R. L. Stantchéva, A. Vuillemin, O. Hrissimova, Al. Kostov. Sofia: Éd. académiques «Prof. Marin Drimov», 2000, 150–156.

[27] Вж. например рецензията на Venance **Grumel** „Gérard (Christian). Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube“ в „Revue des études byzantines“ (1944, n° 2, pp. 284–286).

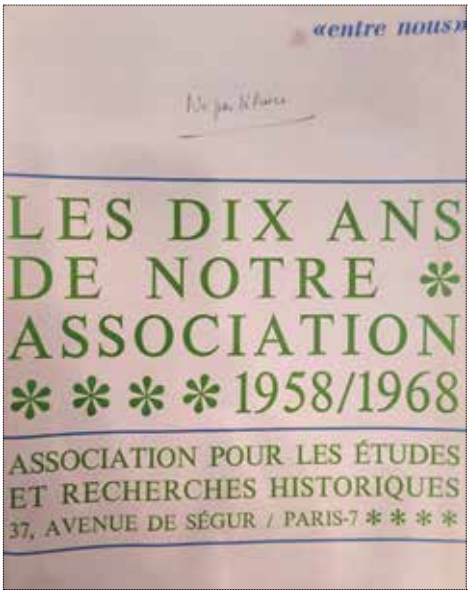

Фиг. 1. Бюлетин на Асоциацията за исторически проучвания и изследвания

западни страни, коментирани в парижка среда в рамките на Асоциацията и отразени в нейния Бюлетин (фиг. 1).

На първата страница с уводните думи на *G. S.* [Gaston Sergheraert] разчитаме написано с доста разкривен почерк: „*Respectueux et fidèle souvenir. G. Sergheraert*“ (За уважителен и верен спомен. Г. Сергереpт) (фиг. 2). Необходимо е едно важно пояснение: трудночетимият почерк на отеца е резултат от негово раняване по време на Първата световна война, когато губи дясното си око, а дясната му ръка остава парализирана. Това не го спира да пише с ентусиазъм за българската история и култура. През 1919 г. се прибира в Пловдив, където престоява като преподавател във Френския мъжки колеж до 1930 г. Единствено през 1923–1924 г. е изпратен от асомпсионистите в Кадъкьой. През следващите десетилетия прекарва живота си в родната Франция. През 1933 г. напуска конгрегацията, към която принадлежи, без да оставя монашеското расо. Става член на „Лига за правата на калугерите ветерани“, като се изявява като един от инициаторите за създаването на международна организация за студенти католици. Целта ѝ е да сбира френски и чуждестранни младежи, които да общуват помежду си по социални, религиозни, философски и други теми, за да установят близки контакти и приятелство. Така например сдружението на бившите възпитаници на Пловдивския колеж[28] се основава на идеята за създаване на „братски съюз“ между младежите от Близкия изток и Балканите, поели да следват във Франция, и тези от чуждата западна страна. По този случай отец Ален Сергереpт поддържа връзки със свои ученици от Пловдив в рамките на неговата родина. Като че ли те го стимулират да се насочи към известни исторически

[28] За Френския мъжки колеж, неговата история и преподаватели вж. **Фльори, А.** Един френски колеж в България. София: ЛИК, 2003.

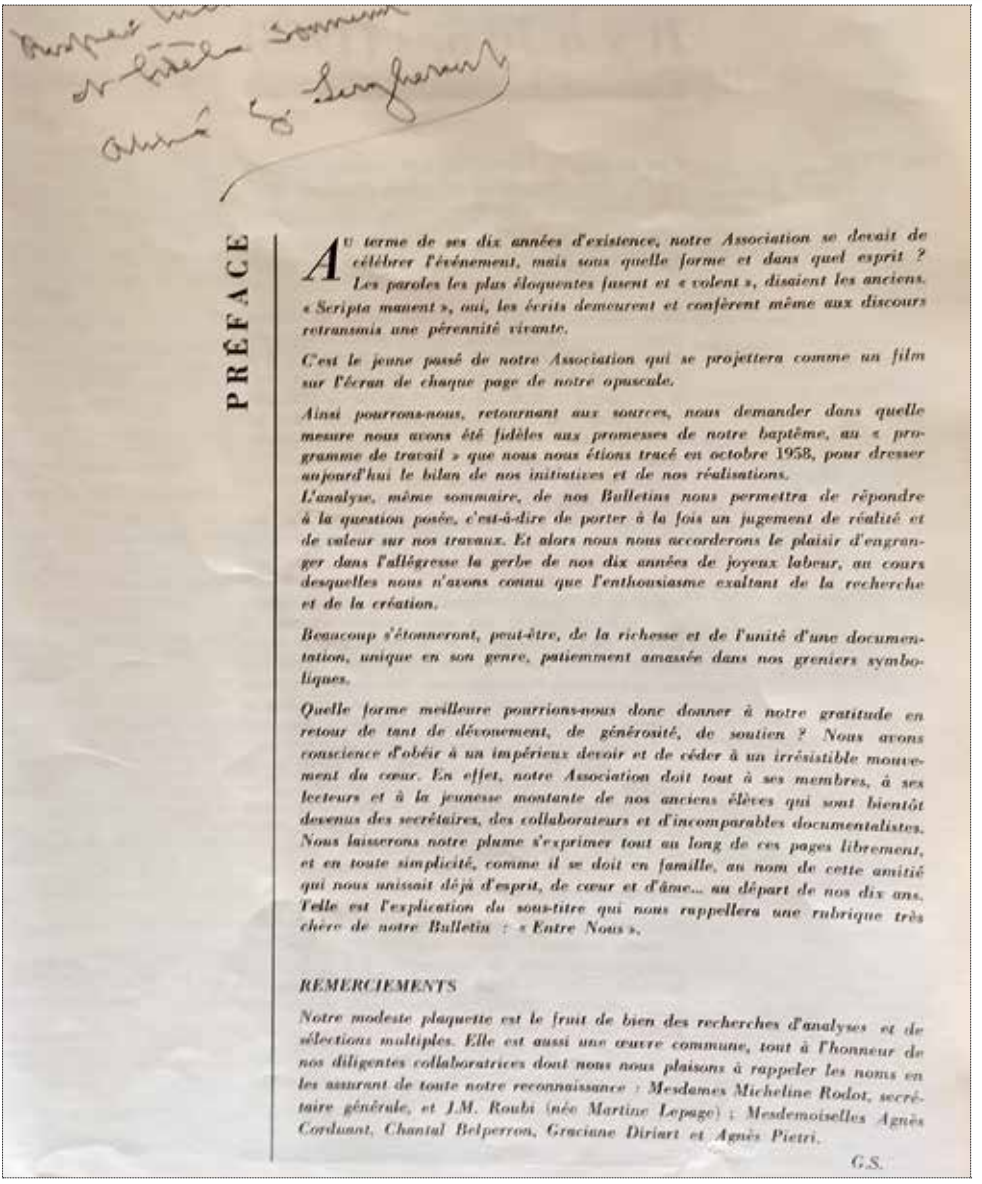

PRÉFACE

Au terme de ses dix années d'existence, notre Association se devait de célébrer l'événement, mais sous quelle forme et dans quel esprit ? Les paroles les plus éloquentes fusent et « volent », disaient les anciens. « Scripta manent », oui, les écrits demeurent et confèrent même aux discours retransmis une pérennité vivante.

C'est le jeune passé de notre Association qui se projettera comme un film sur l'écran de chaque page de notre opuscule.

Ainsi pourrons-nous, retournant aux sources, nous demander dans quelle mesure nous avons été fidèles aux promesses de notre baptême, au « programme de travail » que nous nous étions tracé en octobre 1958, pour dresser aujourd'hui le bilan de nos initiatives et de nos réalisations.
L'analyse, même sommaire, de nos Bulletins nous permettra de répondre à la question posée, c'est-à-dire de porter à la fois un jugement de réalité et de valeur sur nos travaux. Et alors nous nous accorderons le plaisir d'engranger dans l'allégresse la gerbe de nos dix années de joyeux labeur, au cours desquelles nous n'avons connu que l'enthousiasme exaltant de la recherche et de la création.

Beaucoup s'étonneront, peut-être, de la richesse et de l'unité d'une documentation, unique en son genre, patiemment amassée dans nos greniers symboliques.

Quelle forme meilleure pourrions-nous donc donner à notre gratitude en retour de tant de dévouement, de générosité, de soutien ? Nous avons conscience d'obéir à un impérieux devoir et de céder à un irrésistible mouvement du cœur. En effet, notre Association doit tout à ses membres, à ses lecteurs et à la jeunesse montante de nos anciens élèves qui sont bientôt devenus des secrétaires, des collaborateurs et d'incomparables documentalistes. Nous laisserons notre plume s'exprimer tout au long de ces pages librement, et en toute simplicité, comme il se doit en famille, au nom de cette amitié qui nous unissait déjà d'esprit, de cœur et d'âme... au départ de nos dix ans. Telle est l'explication du sous-titre qui nous rappellera une rubrique très chère de notre Bulletin : « Entre Nous ».

REMERCIEMENTS

Notre modeste plaquette est le fruit de bien des recherches d'analyses et de sélections multiples. Elle est aussi une œuvre commune, tout à l'honneur de nos diligentes collaboratrices dont nous nous plaisons à rappeler les noms en les assurant de toute notre reconnaissance : Mesdames Micheline Rodot, secrétaire générale, et J.M. Roubi (née Martine Lepage) ; Mesdemoiselles Agnès Corduant, Chantal Belperron, Graciane Diriart et Agnès Pietri.

G.S.

Фиг. 2. Страницата на Бюлетина с посвещение от Г. Сергеререт

фигури от българската история, чиито съдби са отразени по своеобразен начин във френската литература. На тях посвещава тритомния си труд „La présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l'histoire“ и в предговора споделя свои откровения: „*Нека си спомним за*

младежите, които се стичат в нашите Френски институции, лицеи и колежи, в курсовете на Алианс франсез от Дунав до Босфора: българи, гърци, румънци, арменци, израелци, мюсюлмани. Всички те, обединени като синове на едно и също семейство, се почувстваха като у дома си, когато се срещнаха с нашата литература“[29]. За това разнолико „семейство“ отецът разсъждава многократно в писанията си, пропити с емоционален възрожденски тон. Съвместно със своя бивш ученик от Пловдивския колеж Сава Бобчев той привлича и редица българи в емиграция, специалисти по български език и литература, френски учени и общественици. Сред тях ще срещем имената на Леон Болио и на Роже Бернар. Най-първият му съмишленик, Сава Бобчев, завършва право в Страсбург, носител е на награди за докторската си работа, посветена на Ваймарската конституция, прави кариера в индустрията в областта Елзас и се занимава със социални дейности в университетските среди. Отзвук от обществената му дейност намираме в Бюлетина на Асоциацията (за периода 1958–1968)[30]. От това издание научаваме за наклонността на Бобчев да привлича към католицизма младежи от Страсбург, известно средище на протестантството. Като пръв помощник на отец Ален Сергерерт той спонсорира книгата му за Симеон Велики, съставена по време на Втората световна война и публикувана през 1960 г.[31].

Другият ученик на отеца и сънародник, Цачо Тодоров, който също участва във финансирането и дейността на Асоциацията, е вероятно от пловдивските католици. В свое интервю по френското радио (юли 1960 г.) разказва житейския си път от пловдивския колеж „Св. Августин“ и католическата църква „Св. Луи“ с развято френско знаме до окончателното си оставане във Франция и работата си в областта на автомобилната индустрия. Разказите му пред чужда публика, незапозната с България, останала неизвестна зад Желязната завеса, отразяват с емоционален тон приносите на франкофонското образование за подрастващите българи. За Цачо Тодоров Франция е страната с огромно интелектуално влияние навсякъде по света, носителка на идеите за свобода, братство и равенство, на бъдещото мирно съвместно съществуване. Наред с това

[29] **Sergheraert, G.** De la chanson de Roland au capitaine Conan. (La présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l’histoire, t. 1). Paris, 1961, pp. 9–10; **Tăpkova-Zaïmova, V., L. Guénova.** Les écoles catholiques…, p. 156.

[30] Сава Бобчев умира в Париж през ноември 1966 г.

[31] **Sergheraert, G.** (Christian Gérard). Siméon le Grand (893–927). Paris: G. P. Maisonneuve, 1960.

той поставя поетичен акцент върху Хемус и Марица, Орфей и Родопите, споделя впечатления за хубавите пловдивски къщи и най-вече за тази, в която през 1833 г. отсяда поетът Ламартин[32]. Споменава Ламартиновия стереотип за българите: „трудолюбиви, честни, искрени“, използван от папа Йоан XXIII (дългогодишен апостолически визитатор в България), наричан понякога „Българският папа“[33]. Ключови моменти от неговия житейски път са изпращането му в Париж от БЗНС по времето на Александър Стамболийски, мечтата му за „зелен“ интернационал, обединител на страните с развито земеделие, с цел избягване на нова световна война…[34]

До създаването на въпросната Асоциация отец Ален Сергереpт е публикувал книга за българите по Волга и славяните по Дунава, като смята това изследване за свой дебют, който благодарение на своите ученици от Католическия колеж в Пловдив успява да разпространи сред френска публика[35]. През годините написва и издава още няколко книги за българска история, които също придобиват популярност отвъд дейността на Асоциацията във Франция: споменатата по-горе поредица в три тома „La présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l’histoire“ (1961–1971); както и „Les princes bulgares du Moyen Age. Portraits“ (Paris, Association pour les études et recherches historiques, 1974).

На вечеринките, които се състоят в повечето случаи в седалището на Асоциацията, се представят нови книги, рецитират се стихове, дискутират се философски и религиозни теми. Някои от тези сбирки се организират и на други места, в галерии или музеи във и извън Франция. Така например за декември 1961 г. се дава информация за заседание, състояло се в самия Лувър, съвместно с представители на Френската академия. Тогава за пръв път във френска среда се чува за Симеон Велики, владетел от X в., окачествен като българския Птолемей! Лансираната

---

[32] Les dix ans de notre Association, 1958/1968, p. 31. Така наречената Къща на Ламартин, собственост на гръцкия търговец Мавриди, е подредена и отворена за френския Алианс в Пловдив (1933) благодарение на усилията на асомпсионистите и на отец Сергереpт.

[33] „Българският папа“. Архиепископ Анджело Джузепе Ронкали. Папа Йоан XXIII и България. Сборник с доклади и материали от национална конференция. Съст. Св. Елдъров, Ал. Костов. София: Парадигма, 2014.

[34] Les dix ans de notre Association, 1958/1968, pp. 31–32.

[35] **Gérard, Ch. (Sergheraert).** Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube. Le problème des races et des barbares. Paris: G.-P. Maisonneuve, 1939.

теза е дело само и единствено на отец Сергерерт, който изгражда свое специфично виждане: българският владетел има заслугата за откриването на академия в Преслав за нуждите на прохождащите му поданици – да ги образова в кирилската писменост и нова литература. Едва седем века по-късно кардинал Ришельо основава Френската академия за нуждите на интелектуалния елит. Паралелно с това гледище пак на страниците на Бюлетина Жан Родо изказва мнението, че историци (?) са сравнявали до този момент Симеон Велики с Кловис и Карл Велики, с руския владетел Владимир, с унгарския св. Стефан, дори и с Франсоа I. Обаче сравнението между българския владетел от X в. и Луи XIV (1643–1715) било провокирано от разпространената максима за „Великия Луи“. Създадените шедьоври през френския XVII век били оставили блясъка си в историята, докато Симеон дал силен тласък на основаната от него книжовна школа, развита през столетията като национална и рефлектирала върху разпространението на кирилските богослужебни книги в Сърбия, Влашко и Русия[36]. Към тези тълкувания бих добавила, че стереотипът за „Великия Луи XIV“ възниква през последните години от управлението на краля. През следващите десетилетия своенравният писател и философ Франсоа Волтер ще възвеличае този образ в книгата си „Векът на Луи XIV“ (1751)[37]. Акцентът е поставен върху постиженията на френската хуманитаристика и модерната цивилизация, изградени от западната абсолютна монархия през XVII–XVIII в. Най-съществена заслуга за това се отрежда на дългото управление на Луи XIV, издигнал страната до първостепенен фактор на европейска почва. Отецът интерпретира този стереотип чрез издигането на една чужда „цивилизация“ (епохата на Симеон), затвърдена в източния край на Европа, който през 60-те години остава зад Желязната завеса. Възвеличавайки българската средновековна култура, той извежда на преден план нейния забравен принос в културно-историческото развитие на Стария континент.

В рубриките на Бюлетина за новоизлезли книги ще срещем тази на Петър Христофоров за Шатобриан или за кръстоносен поход срещу албигойците във Франция. Наред с това се обсъждат пътешествия на членове на Асоциацията в чужбина, в това число и в балканските страни. Сред разнородните публични изяви прави впечатление проектът за

[36] Les dix ans de notre Association, 1958/1968, pp. 9, 32–33.

[37] **Волтер, Фр.** Векът на XIV. Т. 1. Прев. Венелин Пройков. София: Изток-Запад, 2015.

френско-българска библиотека, чийто фонд се състои от 700 книги и френски списания, събирани в продължение на 30 години. Тематичните каталози са посветени на книги, отнасящи се за Византия, балканските народи, Русия и Франция. В някои от тях е отразена българската история. Каталогът с извадки от френска художествена литература, които имат пряка връзка с българското, се съставят от бивши ученици на отеца и група студентки, ръководени от Сава Бобчев. Проектът носи заглавието „Tableau de la littérature française“ („Картина на френската литература“)[38].

От тези сведения научаваме за метода на работа на отец Ален Сергерерт. Обкръжението му от млади хора и пловдивски възпитаници спомага за популяризането на отделни моменти от литературните контакти между Франция и България, между два народа, отдалечени един от друг. Трилогията за българското присъствие във френската литература е резултат от екипната работа на редица млади хора, чийто библиографски труд се възнаграждава с публикациите на отеца. Разпространението на „La présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l'histoire“ е водеща задача на Асоциацията.

Благодарение на тези колективни дейности българската история се популяризира чрез творчеството на същия отец асомпсионист, писател и общественик по времето, когато България се намира зад Желязната завеса. Връщането назад във времето и вписването на българина в общоевропейския и в частност във френския контекст, търсенето на паралели между Запада и Изтока – като „Симеон Велики, френския Карл Велики“, „Иван Вазов – Виктор Юго в българската литература“ – са все старания за доближаване на отдалечения по място читател към българската история и култура. Това се подсилва и от пропагандната културна дейност, която Сергерерт развива. Като че ли отецът асомпсионист е желаел да запази спомена за България и нейните хора, за розите и преживяванията си в Пловдив, да ги сподели в своя интелектуален кръг в Париж. Стиховете му, посветени на „Българската роза“, поетично пресъздават Розовата долина и розобера с розоберачките и събуждат усещане за чудноватата есенция, символ на вечността! Тези творби са четени със спе-

[38] Les dix ans de notre Association, 1958/1968, pp. 13, 40–42. Предполагам, че този книжовен фонд е съхранен в наши дни в архива на асомпсионистите в Париж.

циално създаден музикален акомпанимент от г-жа Андре Дюбо по време на вечеринките на Асоциацията[39].

В дискурса на Сергереpт националната идентичност на българите се вписва словесно и постепенно в просвещенската западна теза за славянската общност, където регионалните и националните различия се претопяват и добиват обобщителен, общоприемлив характер. Голямата общност, подчинена на вече старовремската, но актуална идея за езика, който определя народността (XVIII в.), се оказва една от водещите, формиращи стереотипа за българина[40].

В очите на отеца героите от историята са все положителни, сътворени с много дух и енергия, изпълнени дори с възрожденски патос, несвойствен за представители на „голямата цивилизация“, но присъщ на католическите образователни среди, възпитаващи в дух на толерантност към „другия“. Ще припомня, че в католическите колежи в България до затварянето им през 1948 г. се обучават деца от различни вероизповедания и народности. Липсата на прокатолическа пропаганда е за сметка на уважението към „друговерeца“.

Тълкуваното на проблема с цивилизациите е повод, изходна точка в разсъжденията на отец Сергереpт. Отхвърлянето на френския и утвърждаването на „човешкия език“ като език на разума и комуникацията води до по-общи и универсални идеи, които обвързват българските образи в европейско духовно единство. Така просвещенската *цивилизация* и *славянска* общност, в която се вписва и българинът от по-стари и модерни времена, очертават параметрите на стереотипа. Публицистичният, силно емоционален характер включва в себе си и някои неточности, неиздържани или пресилени черти. Имам предвид, че отец Сергереpт застъпва тезата за българска тема в „Есетата“ на Мишел дьо Монтен, по-специално в главата „За канибалите“ (XVI в.). Един по-обстоен анализ на това произведение показва отсъствието на подобна тема или мотив. Също съмнителен или недоизяснен остава, дори и в наше време, българският произход на поета Пиер дьо Ронсар[41]. Тези

[39] Пак там, с. 38.

[40] **Заимова, Р.** Шарл-Клод Пейсонел по въпроса за Византия и варварите. – В: История на българите. Изкривявания и фалшификации. Част 1. София: Тангра ТанНакРа, 2002, с. 82–93.

[41] **Заимова, Р.** По брeговете на Дунава. – В: …Първа радост е за мене. Емоционалното съдържание на българската национална идентичност: исторически корени и съвременно състояние. Съст. Н. Аретов. София: Кралица Маб, 2012, с. 340–377.

стереотипи обаче се затвърждават и приемат от поколения наред като „чиста монета“, за да останат донякъде неопетнени и в българската научна книжнина[42].

Като цяло положително заредените образи на българина като носител на значима цивилизация, страдащ и изтърпяващ нечия чужда власт през вековете, но храбър и достоен в своя път през времето, остават достъпна класика за френската публика. От друга страна, те завладяват съвременното българско съзнание, което приема винаги с готовност „чуждото“ виждане за себе си и своята идентичност. Отличията на отец Сергерерт от страна на Френската и на Българската академия (1961 и 1973) за „българския Карл Велики“ и цялостното му творчество красноречиво говорят за *универсалния* му характер, неостанал в сянка и непознаващ граници, смяна на режими и всички превратности на времето.

Вместо заключение

Тези няколко страници от пътя на българистиката във Франция очертават отделни моменти от нейното развитие през XX в. Само част от привлечения и използван изворов материал е достъпен и публикуван. Неговото допълване с авторови спомени и писмени свидетелства допринася за разширяване на българистичната картина, която всъщност датира от недалечното минало.

През последните години се направиха редица проучвания под формата на т.нар. малки истории. Запазването и съхранението в домашна среда на отделни писма и документи благоприятства за използването им в науката. Благодарение на тях ставаме мълчаливи свидетели на отминали времена и на онези периферни събития, които допълват вече познатото и изведеното на преден план от институции и издателства. Така (не)познатите факти и явления, свързани с езика, писмеността и религията у българите, поставят интелектуалното сътрудничество между Франция и България в унисон с всички политически събития и режими от европейската сцена на XX в. Наравно с тях на места прозират и непреднамерени

https://balkansbg.eu/bg/content/e-sadarzhanie/456-po-bregovete-na-dunava.html (20.01. 2025); вж. и едно по-ново тълкуване: **Стойков, Ал.** Прародителите на Ронсар в средновековна България. Русе: А енд А, 2023.

[42] **Генчев, Н.** Франция в българското духовно възраждане. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1979, с. 15–19.

католически нагласи, пропити с дух на толерантност към България и нейната културна история.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Archives Nationales de France, 62 AJ 13 École des langues orientales vivantes, Professeurs, Chaires et cours, 1828–1933.

Ministère des Affaires Étrangères (MAE), Relations culturelles 1945–1959, Enseignement 1945–1947, Bulgarie, dossier 50.

Изследвания

„Българският папа“. Архиепископ Анджело Джузепе Ронкали. Папа Йоан XXIII и България. Сборник с доклади и материали от национална конференция. Съст. Св. Елдъров, Ал. Костов. София: Парадигма, 2014.

Волтер, Фр. Векът на Луи XIV. Т. 1. Прев. Венелин Пройков. София: Изток-Запад, 2015.

Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1979.

Димитрова, Бл., Й. Василев. Дни черни и бели. София, 2008.

Заимова, Р. По повод на библиотеката на Моско Москов. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни национални четения „Проф. Иван Гълъбов“. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий, 1995, с. 101–102.

Заимова, Р. Шарл-Клод Пейсонел по въпроса за Византия и варварите. – В: История на българите. Изкривявания и фалшификации. Част 1. София: Тангра ТанНакРа, 2002, с. 82–93.

Заимова, Р. По брегoвете на Дунава. – В: …Първа радост е за мене. Емоционалното съдържание на българската национална идентичност: исторически корени и съвременно състояние. Съст. Н. Аретов. София: Кралица Маб, 2012, с. 340–377. https://balkansbg.eu/bg/content/e-sadarzhanie/456-po-bregovete-na-dunava.html (20.01.2025).

Златарска-Тодорова, К. Баща ми Васил Златарски. София: Наука и изкуство, 1975.

Известния на Историческия музей – Кюстендил, 5, 1993.

Колев, Н. Българистиката във Франция. – Литературна мисъл, 1982, № 10, с. 98–113.

Лео, М. България и нейният народ под османска власт през погледа на англосаксонските пътешественици (1586–1878). София: Тангра ТанНакРа, 2013.

Свободна книга, специален брой, посветен на Анна Каменова по случай 100 години от рождението ѝ, 5, 1994, № 9–12.

Станчева, Р. Жорж Папазов – писател. – В: **Заимова, Р., Н. Аретов** (съст. и ред.). Модерността вчера и днес. София: Кралица Маб, 2003, с. 231–247.

Стойков, Ал. Прародителите на Ронсар в средновековна България. Русе: А енд А, 2023.

Танчев, Ив. Създаване на софийския клон на Алианс Франсез. – Исторически преглед, 1990, № 8, с. 33–46.

Тодоров, Т. Сто години от рождението на проф. Роже Бернар: живот, отдаден на България. – Българистика/Bulgarica, 16, 2008, с. 77–83.

Тъпкова-Заимова, В. Кръгът от учени около Йордан Иванов и политическата атмосфера в България в междувоенния период. – В: Изследвания в чест на проф. Веселин Трайков. Съст. П. Бойчева. Studia Balcanica, 24. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2003, с. 383–388.

Фльори, А. Един френски колеж в България. София: ЛИК, 2003.

Чуждестранна българистика през XX век. Енциклопедичен справочник. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008.

Beaulieux, L. En la personne de Jordan Ivanov. – Revue des études slaves, 1948, n° 24, pp. 309–313.

Bernard, R. Nécrologie: Léon Beaulieux (1876–1965). – Revue des études slaves, 45, 1966, pp. 453–455.

Castellan, G., M. Vrinat-Nikolov. Histoire de la Bulgarie : au pays des roses. Brest: Armeline, 2008.

Diehl, G. Georges Papazov. Album, 1995.

Gérard, Ch. (Sergheraert). Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube. Le problème des races et des barbares. Paris: G.-P. Maisonneuve, 1939.

Grammaire de la langue bulgare. (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves, 4). Paris: Honoré Champion, 1933; 2e éd. 1950.

Grumel, V. Gérard (Christian). Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube. – Revue des études byzantines, 1944, n° 2, pp. 284–286.

Le Figaro, jeudi 11 avril 1935.

Les dix ans de notre Association, 1958/1968. Association pour les études et recherches historiques (Bulletin), 1969.

Littérature bulgare par **Georges Hateau**. (Collection «Panoramas des Littératures contemporaines»). Éditions du sagittaire, 1937.

Revue des études slaves, 2010, t. 81, fasc. 2–3.

Sergheraert, G. (Christian Gérard). Siméon le Grand (893–927). Paris: G.-P. Maisonneuve, 1960.

Sergheraert, G. De la chanson de Roland au capitaine Conan. (La présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l'histoire, t. 1). Paris, 1961.

Tăpkova-Zaïmova, V., L. Guénova. Les écoles catholiques françaises en Bulgarie. – In: Interférences historiques, culturelles et littéraires entre la France et les pays d'Europe centrale et orientale (XIXe et XXe siècle). Textes réunis par R. L. Stantchéva, A. Vuillemin, O. Hrissimova, Al. Kostov. Sofia: Éd. académiques «Prof. Marin Drimov», 2000, 150–156.

Velitchkova-Borin, J. La coopération culturelle franco-bulgare et la création d'un Institut français à Sofia (1922). – In: Impact et réception de la culture française dans les Balkans (XIXe – XXe siècles), textes réunis par R. Zaïmova. Sofia: Institut d'Études balkaniques & Centre de Thracologie, 2023, pp. 27–47. (Études balkaniques, 2023, n° 4, pp. 677–699).

Zaïmova, R., V. Tăpkova-Zaïmova. Les activités littéraires et culturelles de Georges Hateau en Bulgarie. – In: La France, l'Europe et les Balkans. Crises historiques et témoignages littéraires. Actes du colloque international, 22–23 septembre 2000, Arras–Paris. Sofia: Institut d'Études balkaniques & Artois Presse Université, 2002 (Études balkaniques (Sofia), 2001, n° 2–3, pp. 299–313).

https://doi.org/10.71069/III42.26.TGH02

СЪЗДАВАНЕТО НА СБИРКАТА ОТ БЪЛГАРСКИ КНИГИ В НАЦИОНАЛНИЯ МУЗЕЙ НА КРАЛСТВО БОХЕМИЯ*

Теодоричка Готовска-Хенце**

THE ESTABLISHMENT OF THE BULGARIAN BOOK COLLECTION AT THE NATIONAL MUSEUM OF THE KINGDOM OF BOHEMIA

Teodoritschka Gotovska-Henze

Summary. Soon after the Bohemia National Museum was established in 1818, a library was opened and books were collected. The first librarian Václav Hanka was over decades active in gathering books from abroad. During the 1840s scientists of Czech origin (the most known among them was the historian František Palacký and the famous Slav studies researcher Pavel Josef Šafařík) were closely associated with the museum and used their professional contacts abroad, in order to fulfil the books collection. The article uses Hanka and Šafařík's correspondence (published and unpublished) in order to reconstruct the way in which Bulgarian books came to Prague. It comes to the conclusion that despite the mostly private way the Bulgarian books were gathered, the collection of modern published books at National Museum is impressive.

Keywords: Bohemia National Museum, modern Bulgarian books, Václav Hanka, Pavel Josef Šafařík, Vassil Aprilov, Ivan Bogorov

---

* Статията е подготвена по Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, финансирана от Министерството на образованието и науката. (Договор DO01-205/13.09.2022).

** Теодоричка Готовска-Хенце – проф. д.ист.н. – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: tgotovska@abv.bg [Teodoritschka Gotovska-Henze, Prof., DSc, Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, email: tgotovska@abv.bg].

Ключови думи: Националният музей на Кралство Бохемия, новобългарски книги, Вацлав Ханка, Павел Йозеф Шафарик, Васил Априлов, Иван Богоров

Националният музей на Кралство Бохемия[1] е основан през 1818 г. с частни дарения на местни аристократи с научни и събирателски интереси. За систематизирането на сбирките е създадено и дружество към Музея. Първи председател на сдружението е палеонтологът граф Каспар Мария Щернберг (1761–1838), в чиято резиденция на хълма Храдчани в Прага се помещават и първите сбирки.

Към Музея се оформя библиотека, за която дълги години се грижи чехът Вацлав Ханка (1791–1861). Друг важен деятел на Музея от чешки произход е историкът Франтишек Палацки (1798–1876). По негова инициатива през 1827 г. започва издаването на музейно списание[2], в чието списване и редакция той участва (известно време и като главен редактор). През 1831 г. историкът е оторизиран от местния сейм за официален историограф на Кралството и в това си качество написва първата многотомна история на чехите. Той е и сред съучредителите на създаденото през същата година като клон на Музея дружество „Чешка пчела“ – по образеца на други славянски „матици“, чиято основна цел е чрез издаването на чешки книги да се стимулира развитието на националната литература[3]. Положено е началото на поредици с различна тематична насоченост като например старо- и новочешка библиотека, както и библиотека с класическо съдържание[4].

От установяването си в Прага през 1833 г. в дейността на Музея и в „матицата“[5] най-активно се включва близкият приятел и съратник на

[1] Първоначалното име е Отечествен музей в Бохемия (Vaterländisches Musem in Böhmen), през 1848 г. е преименуван на Чешки музей (České museum), а в периода 1854–1919 г. носи името Muzeum Království českého.

[2] https://www.nm.cz/o-nas/historie (18.01.2025).

[3] За целта се създава специален фонд, като музейното списание във всеки брой публикува имената на дарителите – от него става ясно, че повечето от просветените са същевременно и меценати на възрожденските издания.

[4] **Kudělka, M.** Literárněhistorická práce a studium ústní slovestností. – In: **Kudělka, M., Zd. Šimeček, R. Večerka.** Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století. Praha, 1995, p. 331.

[5] Удостоверението за членство се пази и досега в личния му архив в папката Doklady: Doklady vlastni под номер 418/1830 (Literární archiv Památník národního písemnictví (LA–PNP). Fond Pavel Josef Šafařík).

Палацки славистът Павел Йозеф Шафарик (1795–1861). Първоначално той е привлечен за външен редактор, а когато през 1840 г. Палацки е избран за секретар на Кралското научно общество[6], до 1842 г. Шафарик е и главен редактор.

Музеят разполага с голямо отделение на старопечатни книги и с ръкописен архив. Сред изданията на кирилица преобладават руските и това не е случайно: още от 1835 г. при първото посещение на ръководителя на Руската императорска академия на науките праф. Михаил Погодин (1800–1875) между двете научни институции започва редовен книгообмен на официални издания. Впечатляваща по обема си е и българската сбирка[7] – тя съдържа голямо количество възрожденски книги и други печатни издания. При положение че през възрожденския период няма българска институция, която да се грижи за разпространението на наши научни издания в чужбина (с това за първи път се ангажира създаденото в емиграция през 1869 г. научно дружество), интересен остава въпросът по какъв път новобългарските издания са постъпили в Музея.

Информация за това се съдържа на първо време в кореспонденцията на дейците на Националния музей в Прага (особено запазените писма на Васил Априлов и Иван Богоров с Вацлав Ханка), в бележките и коментарите, нанесени в запазения личен книгопис на П. Й. Шафарик, в кореспонденцията му с руски учени слависти[8]. Светлина върху темата хвърлят и писмовните връзки между отделните руски учени слависти[9], които дават възможност да се реконструират и „междинните спирки“ по пътя на българските книги от Русия към Прага.

---

[6] **Šimeček, Z.** Institucialní předpoklady studia slovanských jazyků, kultury a dějin slovanských národů. – In: **Kudělka, M., Zd. Šimeček, R. Večerka.** Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století. Praha: Historický ústav Akademie Věd České Republiky, 1995, p. 75.

[7] Само Шафариковият списък на български книги наброява 106 заглавия.

[8] Korespondence Pavla Josefa Šafařika. V. Francev (ed.). Díl I Vzájemné dopisy Pavla Josefa Šafařika s ruskými učenci (1825–1861). Praha: Nákladem České Akademie Věd a Umění, 1927.

[9] **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част. – Исторически преглед, 59, 2003, № 1–2, с. 129–155; **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Втора част. – Исторически преглед, 59, 2003, № 2–3, с. 119–146.

Началото на кирилската сбирка

Когато през 1835 г. Погодин за първи път посещава Прага, той се запознава с В. Ханка, Фр. Палацки и П. Й. Шафарик. Ханка го развежда из Музея, показва ценни стари издания от фондовете на библиотеката. Още тогава гостът поръчва за Русия чешки книги и същевременно от своя страна се ангажира да изпраща редовно руска славистична литература и други новоизлезли издания на Императорската руска академия на науките.

При все че преките служебни задължения на московския професор Михаил П. Погодин не са пряко свързани със славистиката[10], той има значителна роля за популяризирането на трудовете на задграничните слависти в Русия. За славистичната му ориентация допринася взаимодействието му с Пьотър Кьопен, а за емоционалното му отношение към славянството най-голям е приносът на Юрий Венелин[11]. За заслугите на последния за откриването на българите и привличането на интереса на научната аудитория в Русия към тях е писано много и подробно, за да се спирам на този въпрос. В тясна връзка с Венелин пък, както е известно, са одеските българи, преди всичко В. Априлов (1789–1847). През 30-те – 40-те години на XIX в. емигрантският кръг поддържа близки взаимоотношения с представителите на руската наука, в това число и със слависти като М. Погодин, Из. Срезневски, В. Григорович, О. Бодянски, и полага немалко усилия, за да ги заинтересува и подтикне да разработват и българистична проблематика[12].

След 1835 г. чешко-руският книжовен обмен става ежегоден и върви по официален път – чрез руското посолство във Виена. Особено ангажиран с книжната размяна е дългогодишният предстоятел на руската православна църква към посолството отец Михаил Ф. Раевски (1841–1893). Благодарният В. Ханка оценява не само библиографската, но и цялостната активност на отеца – истински „пастир“ на възрожденските дейци на различните славянски народи[13].

---

[10] Той е преподавател по руска и обща история в Катедрата по обща история на Московския университет. Срв. **Петров, Ф.** Михаил П. Погодин и создание кафедры российской истории в Московском университете. Москва, 1995.

[11] **Георгиева, Т**. Славянската идея в Русия (30-те – 50-те години на XIX в.). София: Фабер, 2009, с. 120.

[12] Вж. подр. **Генчев, Н.** Одеското българско настоятелство. – В: Генчев, Н. Научни трудове. Т. 1. София: Гутенберг, 2003, с. 297.

[13] Писмо на В. Ханка от Прага от 6/18 октомври 1845 г. до М. Раевски във Виена. – В: Зарубежные славяне и Россия (40 – 80 г. XIX в.). Документы архива

Ролята на одеските българи

В редовния чешко-руски книжовен обмен скоро се включват и нашите емигранти в Одеса. Доказателство за това намираме в едно писмо на В. Ханка до отеца във Виена от 1845 г., в което той изказва благодарност за получената пратка[14]. Размяната на книги върви и в обратна посока, пак през Виена.

Априлов използва възможността да изпраща още новобългарски издания и по частни лица. Така се установява, че някои си братя Карейши, отпътували за лечение на минерални бани в чешките земи, са се отбили в Прага и са оставили в Музея при библиотекаря Ханка десет български книги, между които една българска граматика и „Денницата на новобългарското образование“[15].

Придружителното писмо на Априлов ясно свидетелства, че контактът с Ханка не само не е първи, но е вече и доста приятелски[16]. От съществуващата кореспонденция между двамата, запазена в личния архив на Ханка в Литературния музей в Прага[17], се вижда колко много общи теми свързват двамата, не само любовта към родната книга. Преди всичко и двамата са убедени в българския произход на първия славянски книжовен език. Когато през 1846 г. Ханка издава своя труд „Началото на свещения славянски език“[18], той го разпраща до Русия, а В. Априлов го популяризира и сред сънародниците ни.

Недотам известен детайл е например предложението на В. Априлов, изразено в едно писмо до Ханка, според което той предлага на негови разноски Шафарик да издаде в Прага българските грамоти, с които разполага. В писмото до В. Ханка от 12 ноември 1846 г. Шафарик препраща

М. Ф. Раевского. Ред. В. г. Карасев. Москва: Институт славяноведения и балканистики, АН СССР, 1975, с. 113.

[14] „Позволете ми да Ви поблагодаря за изпратените ми български книжки […], които са Ви донесли от г. Априлов в Одеса…“ (Зарубежные славяне и Россия…, с. 113).

[15] **Havranková, R.** Zur Geschichte der tschechisch-bulgarischen Kulturbeziehungen während der nationalen Wiedergeburt. – Bulgarian Historical Review, 15, 1987, № 4, p. 85.

[16] В него се казва, че книжната пратка е „слаб знак на искреното уважение към Вашите полезни трудове, Вашата благонамеренност“ (срв. **Априлов, В.** Избрани съчинения. Ред. М. Арнаудов. София, 1940, с. 401).

[17] LA–PNP. Fond Václav Hanka, Korespondence.

[18] **Hanka, V**. Počátky posvátného jazyka slovanského. Praha, 1846.

чрез библотекаря „поклон и уважение“ към одеския българин, но отхвърля предложението с довода, че вече е получил издадените от Априлов „Български грамоти“[19]. По това време пражкият славист вече разполага с преписите на грамотите, издирени от Ю. Венелин. Всъщност Априловата сбирка – с изключение на Шишмановата грамота – препечатва именно тях, без да включва нов материал. В същото писмо Шафарик моли да му бъдат изпратени от Одеса най-новите български издания, между които и „Българската граматика“ на Богоров[20].

Особено ангажиран с доставянето на нови български книги – макар и само за няколко години – е един друг приближен на Априлов от по-младото поколение – Иван Богоров (1818–1892). Той се присъединява към кръга от младежи, формирал се около В. Априлов (Найден Геров, Добри Чинтулов, Захарий Княжески), и скоро се превръща и в личен довереник на просветителя. Симпатиите не на последно място са предизвикани и от родолюбивата дейност на този ученик в Ришельовския музей – още тогава карловецът се захваща и с издаването на български книги[21].

Когато през 1845 г. Богоров се отправя към Лайпциг с намерение да се запише да следва химия в тамошния университет, Априлов му дава няколко екземпляра на издадените „Български грамоти“, за да ги предаде като личен дар на Ханка и на Шафарик. На път за Централна Европа младежът се отбива в Прага и се запознава лично и с двамата деятели на Музея.

Запазено изцяло е третото писмо на Априлов до Ханка от 13 октомври 1846 г., което дава сведения защо одеският просветител препоръчва младия Иван Андреов/Богоров: той е многостранно информиран за новобългарските издания, т.е. това, което интересува Шафарик, както стана ясно.

---

[19] Априлов издава „Болгарские грамоты, собранные, переведенные на русский язык и объясненные Василием Априловым“ (Одесса, 1845).

[20] Писмо на П. Й. Шафарик до В. Ханка от 12 ноември 1846 г. (Archiv Národního musea v Praze. Sign. 12 C 11 IX).

[21] През 1842 г. Богоров издава своята „Математическа география“, по същество първа география на българите. През този период той използва „Стематографията“ на Христофор Жефарович (Виена, 1741) и отпечатва от нея ликовете на славни български царе като Иван Асен II, Иван Шишман и др.

След установяването си в Лайпциг Богоров захваща кореспонденция с библиотекаря на Музея[22]. От запазените писма се разбира, че той действително се оказва ценен информатор, и то не само по отношение на библиографски новости[23]. От своя страна пък студентът изпраща информация към Одеса за най-новите трудове на Шафарик – информация, която чрез многобройната кореспонденция, която Априлов води, достига до българските земи[24], а в предговора към своите „Български грамоти“ авторът ѝ подчетава, че неговите сънародници се интересуват от всичко, което пише този „ревностен славянин и съплеменник“.

Нека отбележим също, че пражките просветители ценят и издателската дейност на Богоров, особено съставения от него сборник „Български народни песни и пословици. Книжка първа“ (Пеща, 1842), защото това е първото издание от този род, чийто автор е българин. Тази книжна новост е привлякла интереса на славистите – това съобщава Шафарик на О. Бодянски в края на 1842 г.[25]. Тази малка „книжчица“ служи като изворов материал за чешките изследователи на славянски фолклор[26].

Добре позната е и Богоровата „Първичка българска граматика“ (Букурещ, 1844). Това не е първата наша граматика (в чешките фондове се пази и по-ранната граматика на Неофит Рилски), но е първата, която използва говоримия език и в този смисъл представлява продължение на традицията, заложена от Петър Берон с неговия „Рибен буквар“[27]. Богоровата граматика е ценена също заради приложения „Словарник“, където са обяснени редица турцизми и гърцизми, използвани в езика ни. С лични копия, подарени от автора, разполагат Ханка и Шафарик.

---

[22] Письма в Вячеславу Ганке из славянских земель. Сост. В. А. Францев. Варшава, 1905, с. 10, 14.

[23] Той отговаря на въпроси на Шафарик за местоположението на някои наши селища – например че Бобошево и Малешево са села на р. Струма, описва големината и състава на населението в Шумен и пр.

[24] В писмото си от 10 април 1838 г. например Априлов съобщава на Неофит Рилски за излизането на първия дял на „Славянските древности“ (вж. **Априлов, В.** Избрани съчинения. Съст. П. Тотев. София: Български писател, 1968, с. 257).

[25] „В Пеща Богоев печата един сборник на български народни песни – малка пеенка от 3 или 4 коли“ (Писмо от 26 декември 1842 г. – Korespondence Pavla Josefa Šafařika…, p. 68).

[26] През 1852 г. тя е преведена на чешки от известния лингвист и фолклорист Франтишек Челаковски.

[27] **Борисов, Б.** Българският и чешкият книжовен език през Възраждането: особености на кодификацията. София: Просвета, 2012, с. 155.

На добър прием в Прага се радва и издаваният от Богоров вестник „Български орел“. В писмото си от 18/30 октомври 1846 г. до Ханка Априлов изтъква нови качества на одеския възпитаник: талантлив журналист, редактор и литератор[28]. Както е известно обаче, вестникът скоро е спрян поради финансови затруднения[29]. Но и трите единствени излезли броя, са доставени на Ханка и на Шафарик[30]. От писмата до Вацлав Ханка се разбира, че издателят отдава неуспеха на изданието на обстоятелството, че то било списвано на говоримия език, който не всички одобрявали, но както добавя – той самият нямало да прави компромиси с „бащиния си език“.

Със създаването на редовни транспортни връзки се появява нов канал за изпращане на книги. В писмо от 13 октомври 1846 г. Априлов моли Ханка да му посочи адрес във Виена, до който може да изпраща книги по австрийския параход, като същевременно дава своя одески адрес, където желае да получава най-новите чешки издания в областта на славистиката[31].

Новобългарски издания Априлов изпраща и до лайпцигския адрес на Богоров. През октомври 1847 г. последният уведомява Ханка, че е получил 14 броя „Български книжици“, които ще бъдат препратени в Прага за библиотеката на Музея и по един екземпляр лично за Ханка и за Шафарик. До напускането на Централна Европа през 1847 г. Богоров не прекъсва кореспонденцията си с Ханка и посредничи в доставянето на книги от Одеса.

Важна информация за попълването на колекцията от новобългарски книги се съдържа и в кореспонденцията на Ханка и Шафарик с Русия. В писмата на Ханка това е постоянна тема. При Шафарик библиографската информация има дори по-разширен обхват. В кореспонденцията с руски учени се срещат молби за преписи на документи, въпроси за новооткрити паметници на старобългарската книжнина или за изпращане на новоизлезли книги, засягащи този въпрос. Кореспонденцията с Пьотър Кьопен, Александър Х. Востоков, Михаил П. Погодин изобилства с такива въпроси. Особено оживено е писменото общуване с първите руски

[28] Пак там, с. 434.

[29] От българските земи не се е записал нито един абонат.

[30] **Георгиев, Е.** Българи и чехи в епохата на тяхното Възраждане. – Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет, 1, 1946, с. 45.

[31] **Априлов, В.** Избрани съчинения. Ред. М. Арнаудов. София, 1940, с. 402. По този път пристига например известното Сазаво-Емауско евангелие.

академични слависти Осип Бодянски и Измаил Срезневски, в по-малка степен с Петер Прейс и Виктор Григорович. Писмата на Шафарик не само хвърлят светлина върху това с какви новобългарски книги разполага ученият, но дават и подробности около набавянето и издаването им. От писмото му до Осип Бодянски от 24 януари 1845 г. например се вижда, че по това време той си е набавил българския буквар, съставен от Георги поп Илиев Бусилин и издаден през 1844 г. в Русе[32], знае за наличието на българска печатница в Цариград, както и че се интересува от набавянето на по-стари издания от Одеса и Цариград.

Наред с книжовния обмен с колегите си слависти централна роля в попълването на пражката българистична колекция има един „непрофесионален" българист – одеският историк Николай Н. Мурзакевич (1806–1883). Историята на чуждестранната българистика не е запазила много редове за неговата българистична дейност може би точно защото той не може да се счита за професионален българист. Възпитаникът на Московския университет оставя името си преди всичко като палеограф, археолог, историк и нумизмат, всестранен изследовател на Новоросийския край. Той участва в разкопки на археологически обекти, работи в местни архиви, издирва и обнародва неоткрити дотогава документи[33]. В същото време обаче е познат и като член на редица научни сдружения в Русия и извън нея[34]. Негови публикации в престижни издания като „Журнал Министерства народного просвещения" („Списание на Министерството на народното просвещение"), „Чтениях Московского Общества Истории и Древности Российских" („Четения на Московското дружество за история и древности на Русия"), „Русская старина" („Руската старина"), „Русский исторический сборник" („Руски исторически сборник"), „Русский Архив" („Руски архив"), „Известия Императорской

[32] Български буквар на иждивение московского купца Ангели Николаевича Хаджогло из града Русчук. Да ся расдаде в дар учащимся юношам. Москва: Въ Университетска-та Печатница, 1844.

[33] Мурзакевич е откривател на няколко древни руски документа.

[34] Например на Руското географско дружество в Санкт Петербург. От 1865 г. е действителен член на Московското археологическо общество, член-кореспондент на академията Tiberina и Accademia degli Arcadi в Рим, на Дружеството на северните антиквари в Копенхаген, на Историческото дружество в Рига, на Дружеството за сръбска словесност в Белград, на Археологическата академия в Антверпен (**Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 138).

Академии Наук“ („Известия на Императорската академия на науките“) правят името му известно в различни научни кръгове.

Въпреки че не е „професионален“ българист, за важни руски институции като Министерството на народното просвещение и Руската императорска академия на науките той се утвърждава като основен информатор точно по различни въпроси, отнасящи се до българите. Отделението по руски език и словесност в Руската академия на науките например се обръща към учения с молба да състави списък на всички новоизлезли български книги, да ги набави и изпрати в Отделението, което ще му бъде заплатено[35]. Той е сътрудник на статистическия отдел към Министерството на вътрешните работи и често е привличан като консултант в изготвянето на географски или статистически справки. На Руското географско общество предоставя сведения и дарява една карта на България, издадена през 1843 г. в Страсбург[36]. Одеският учен има контакти и със слависти и учени, свързани с България по линия на членството си в научни сдружения. Той е активен член на Московското дружество за руска история и древност и често пътува до Москва, за да участва лично в заседанията му, т.е. познава се и лично с московските си колеги, някои от които и видни слависти.

Мурзакевич има преди всичко дългогодишни практически наблюдения върху възрожденските българи – от установяването си в Одеса през 1829 г., когато започва работа като помощник-учител в Ришельовския лицей до пенсионирането си там през 1857 г. Той преподава руска история и география, а в последните години преди пенсионирането си е и директор на престижното училище[37]. Покрай тях той опознава и българи от одеската гимназия от Херсонската духовна семинария. Общува и с най-видните представители на одеските българи, преди всичко е близък с В. Априлов.

По време на осемгодишната ми работа в Литературния архив в Прага прегледах фонда на Шафарик. Там имаше и няколко писма на Николай Мурзакевич. Направи ми впечатление, че техният брой е доста малък в сравнение с кореспонденцията с О. Бодянски. В същото време информацията за българските поселения в Русия бяха много и съвсем конкретни: статистически данни, топоними и скици за географското им положение и

[35] Пак там, с.136.

[36] Пак там, с. 136–137.

[37] През тези години там учат видни българи като д-р Васил хаджи Стоянович Берон, Христо Даскалов, Павел Каляндж, Никола Касапски, Сава Радулов, Константин Петкович и др.

дори… две стихотворения на Елена Мутева. За тях нямаше споменаване в кореспонденцията на Априлов и Богоров, запазена пък в личния архив на В. Ханка.

Мурзакевич не е оставил личен архив, но многобройни негови писма са запазени в писмовното наследство на други руски учени – слависти или българисти[38]. Благодарение на грижливата издирвателска работа на Лиляна Минкова в различни архивохранилища голяма част от кореспонденцията му е обнародвана и достъпна за българската научна аудитория[39].

Кореспонденция на Мурзакевич с други руски учени ми помогна да реконструирам някои детайли, свързани с „логистиката“ на българските книги, чиято крайна дестинация е Прага, в повечето случаи и самият Шафарик. Това е от голямо значение, като се има предвид, че пражкият славист никога не посещава нашите земи, което означава, че цялата българистична информация при него е идвала по косвен път, а не пряко.

И така, със сигурност може да се каже, че първоначалният интерес на Шафарик е предизвикан точно от една българистична публикация на Мурзакевич. През 1838 г. одеският учен публикува в „Журнал Министерства Народного просвещения“ изследването си „Нынешнее состояние просвещения у болгар“ („Сегашното състояние на образованието сред българите“). Шафарик използва изследването, за да попълни своя опис с български издания, запазен и до днес.

Връзката между двамата е установена с посредничеството на одеския търговец Михаил М. Киряков – един от съучредителите на Одеското дружество за история и древност (ОДИД) и близък приятел на Мурзакевич. Той – както става ясно от писмото на Мурзакевич до Бодянски с дата 24 юли 1838 г. – планирал пътуване до чешките земи и Мурзакевич представя на Бодянски това като възможност за лично запознанство на Киряков с Шафарик. По Киряков Мурзакевич изпраща за Шафарик и две новоиздадени български книги. В обнародваната от Минкова автобиография Мурзакевич потвърждава, че Киряков лично се познавал с Шафарик и се сближил по време на двете си пребивавания в Карлбад/Карлови

[38] Писмата до О. Бодянски се съхраняват в Института за литература „Тарас Шевченко“ в Киев, до Ю. Венелин и М. Погодин – в Руската държавна библиотека в Москва, до А. Д. Чертков – в Държавния исторически музей в Москва, до Спиридон Палаузов – в Държавния исторически архив в Санкт Петербург.

[39] **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 129–155; **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Втора част, с. 119–146.

вари. Шафарик тогава работел над „Древностите“ и „аз [Мурзакевич] му пращах непрекъснато и даром необходимите му руски книги […]. Пазя неговите писма“[40]. Мурзакевич отнася тези събития към 1838 г., но тъй като първата част на „Древностите“ излиза през 1837 г., очевидно става дума за подготвителна работа – Шафарик планира още едно издание – по втората част на „Древностите“. Във всеки случай става ясно, че двамата вече са установили писмовен контакт и Мурзакевич изпраща за Прага книги, необходими за работата на слависта. А одеският учен е компетентен библиофил – той е директор на публичната библиотека в града и по негова инициатива се създава специален фонд от новоизлезли книги на славянски езици. Наскоро след като Шафарик и Мурзакевич задочно установяват връзка, от 1839 г. пражкият славист става дописен, т.е. задочен член на ОДИД[41] и почетен доктор на Харковския университет[42]. В автобиографията си Мурзакевич споделя, че е изпращал на Шафарик преди всичко „необходимите му руски книги“[43].

Нова информация за сътрудничеството между Мурзакевич и Шафарик се намира в кореспонденцията на одеския историк с О. Бодянски[44]. От писмо от Одеса до Бодянски в Чехия[45], датирано на 11 февруари 1838 г., става ясно, че Мурзакевич ще изпрати по молба на Шафарик „Българска граматика“ на Неофит Рилски (Крагуевац, 1835). Това изяснява, че по този път е дошла граматиката, запазена в личния архив на слависта[46]. По същия път чрез Мурзакевич–Бодянски Шафарик се сдобива и с един български речник. Споменатото писмо на Мурзакевич от 11 февруари 1838 г. прави препратка и към друга важна българистична информация. Както установява Л. Минкова, през 1837 г., т.е. още преди да напусне Русия, за да се отправи на задграничната си командиров-

[40] **Мурзакевич, Н.** Автобиография. Санкт-Петербург, 1886, с. 140.

[41] Свидетелството за членството му е запазено в личния му архив в Прага.

[42] LA–PNP. Fond Pavel Josef Šafřik, Dokladyvlastní – документ за членство от 17 март 1837 г.

[43] **Мурзакевич, Н.** Автобиография, с. 107; срв. **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 135.

[44] Тези писма Минкова открива в личния фонд на Бодянски – ф. 99, на Института за украинска литература „Тарас Шевченко“ в Киев.

[45] Бодянски по това време е на академична командировка сред задграничните славяни и в Прага работи в тясно сътрудничество с Шафарик.

[46] „Недели три тому назад послал вам и г. Шафарику по экземпляру болгарской грамматики“ – писмо от 25 април 1838 г. (**Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 141).

ка сред славяните, в библиотеката на Переяславската духовна академия О. Бодянски попада на евангелие от първата половина на XVI в., писано от протопоп Михаил Саноцки. В приписката ясно е посочено, че то е преведено „из языка блъгарского на мову русскую“[47]. Това затвърждава убеждението му за произхода на езика, използван от Кирил и Методий. С тази информация той заминава за Прага и още по време на пребиваването си там я изпраща и публикува на страниците на „Журнал Министерства народного просвещения“[48].

Едно писмо на Мурзакевич до Шафарик от 17 ноември 1841 г. е особено богато на библиографска информация. В него се споменава за току-що излязлата от печат „Денница“ на Априлов („малко описание на успехите на просвещението у българите, съставено от българина Априлов“), която скоро ще изпрати за Прага. „Денницата“ е запазена като част от библиографското наследство на Шафарик. Същото писмо съдържа и информация за превода на Неофит Рилски на Новия завет, публикуван през 1840 г. в Смирна със средствата на Американското библейско общество[49]. В отговор Шафарик се обръща с молба и към Бодянски, и към Мурзакевич да издирят и изпратят този превод[50]. В Шафариковия книгопис срещу заглавието е добавен личен коментар: „*Тази книга не може да се набави, защото Неофитовият превод е забранен от Цариградския патриарх, комуто не е приятно да види в паството си да се усилва българската народност, а заедно с това и българската словестност*“. Въпреки забраните обаче (гръцкият патриарх нарежда изгаряне на изданието) до Освобождението то претърпява три издания и продължава да се разпространява в нашите земи, така че заслуга на неуморния Мурзакевич е изпращането на едно копие до Прага…

Благодарение на писмо до Бодянски от 24 юли 1838 г.[51] разбираме, че одеският учен „по желанието на този почтен мъж“ (Шафарик) изпраща по отпътуващ за чешките земи познат (някой си Ейделберг)

---

[47] Пак там.

[48] Донесение г. министру Народного просвещения магистра Московскаго университета Йосифа Бодянского, из Праги, от 26 марта ст. ст. 1838. – Журнал Министерства народного просвещения, ч. XVIII, Санкт Петербург, 1838.

[49] LA–PNP. Fond Pavel Joseph Šafařík, Korespondence.

[50] В своя труд „Славянска етнография“ (1842) той споменава Неофит Рилски като автор на граматика и на речник и преводач на Новия завет.

[51] **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 142.

рядко издание на „Буквара“, съставен от „Петър Берович“, т.е. Петър Берон[52]. Авторът на писмото споделя, че в скоро време ще изпрати и списък на всички дотогава отпечатани български книги, които, както пояснява, са преди всичко буквари и граматики, както и книги, използвани в богослужението.

При сравняване на „кръстосаната кореспонденция“, т.е. от една страна, между Шафарик и Мурзакевич и от друга – на последния с Бодянски, се установява, че Шафарик е помолил и за изпращането на списък на българските градове и крепости – молба, която пък одеският учен е препратил към одеските българи, а те от своя страна са изискали информацията от кореспондентите си в българските земи[53].

По-нататък кореспонденцията на Мурзакевич с други руски учени хвърля светлина върху начина, по който одеският историк събира българистичната си информация. В писмото си от 21 август 1844 г. Мурзакевич съобщава на Александър Чертков, че очаква завръщането от българските земи на своя ученик[54], който цяла година е прекарал в родината си, като е издирвал ръкописни и печатни, вероятно и църковни книги[55]. Поръчката задава Мурзакевич, но молбата за нея идва от Шафарик. Към Прага от Одеса се отправят не само книги, но и копия от паметници и преписи от българските земи, както и сведения за поселенията на българските колонисти[56]. Почти всички ръкописни материали са запазени в личния архив на Шафарик. Обработената българистична

[52] Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища. В годе 1824, Брашов.

[53] **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 142.

[54] Минкова допуска, че това вероятно е Христо Даскалов.

[55] Срв. **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 126.

[56] Писмо от 15 февруари 1843 г. до Бодянски: „*Известно Ви е, че за новоросийските българи на почтения Шафарик сведенията доставях аз. Това беше направено по негово желание, и то спешно*“ (цит. по **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 143). Този списък Мурзакевич не изготвил сам, а с помощта на тамошните българи, а те пък издирили сведения и за бесарабските българи (срв. **Францев, В. А.** Очерки по истории чешского Возраждения. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1902, с. 331).

информация намира място в следващия труд на слависта „Славянска етнография“[57].

Внезапен – но не окончателен – край на българистичната книгоразмяна между чешките и руските учени слага влошената вътрешнополитическа ситуация и в двете страни. В Русия тя се изостря вследствие на преследванията на „славянофилите“[58], като чистките се разрастват и по посока на академичните слависти[59]. Те са принудени да преразгледат основно досегашната си работа, в това число и отношенията си с чужбина. За това разказва Мурзакевич. В началото на 1848 г. на заседание на Московското дружество за история и древност заместник-председателят Ал. Чертков му дал да подпише декларация: „да не поддържам връзки с чуждестранни славянофили […]. Що се отнася до моите връзки със западните славянофили, поддържах такива само с най-известните П. Й. Шафарик и В. Ханка […]. Поради забраната и многото неприятности, изпитани от други, прекъснах по неволя кореспонденцията си с тях“[60].

Междувременно обаче и пражките слависти изпадат в политическа немилост – заради участието си в революционните събития от „Пролетта на народите“ през 1848 г. и преди всичко в заседанията на Славянския конгрес. Те също са принудени да преустановяват общуването си с Русия. Засегнати са не само личните им контакти, но и кореспонденцията. Това се отразява и на официалния книгообмен. Погодин илюстрира „огромните затруднения“ в тази насока и посочва, че през 1853 г. буквално „нито една книга и дори един брой на вестник или списание“ не е

[57] **Мурзакевич, Н.** Автобиография, с. 107. Тя обаче пристигнала със закъснение и поради това не била включена в оригиналното чешко издание от 1842 г., а в руското „Славянское народописание“ в превод на О. Бодянски от 1843 г.

[58] След публикуването на книгата на Кулиш „Повест на украинския народ“ (Киев, 1846) и разкритията около т. нар. Кирило-Методиево общество. Това украинско съзаклятие си поставя за задача ликвидирането на самодържавието и замяната му с федерация на всички славянски народи. Процесът след разкриването му довежда до тежки присъди за ръководителите на организацията.

[59] О. Бодянски например временно е отстранен от академичната катедра.

[60] **Мурзакевич, Н.** Автобиография, с. 205–206, цит. по: **Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 135. Прекъсването обаче не е завинаги. От писмо на Мурзакевич до Бодянски от 17 април 1858 г. се разбира, че одеският учен при пътуването си в чужбина се е отбил и в Прага, където се е срещнал с „*полуболния Шафарик и бодрия Ханка*“ (**Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 150).

можело свободно да достигне Хабсбургската монархия[61]. От своя страна П. Й. Шафарик между редовете също загатва за трудностите при изпращането на книги за Русия. В началото на 60-те години обаче, макар и под зоркото око на цензурата и в двете страни, чешко-руските славистични отношения са възобновени, а книгообменът по тази линия – в това число и на български книги – е възстановен.

Основният канал, по който се разменят книги, продължава да минава през Виена, където отзивчивият отец Раевски ги разпределя по предназначение. По този начин в Прага се доставят „Известията на Императорската академия на науките“, предимно издания на Отделението за руски език и словесност, а оттам по обратния път се изпращат нови чешки издания. В архива на Раевски са запазени няколко писма на Шафарик от това време, в които славистът му благодари за доставени му издания на Академията и книги на негови „литературни другари“ като Бодянски[62]. Посредством отеца той препраща на московския професор и най-известното си изследване от този късен период – „Пражките фрагменти на глаголица“[63].

Традицията да се носят книги в Народния музей и от частни лица също е възстановена. През лятото на 1857 г. на път за родината си и придружен от благодетеля си Денкоглу[64], през Прага минава именит възпитаник на Бодянски – Сава Филаретов (1825–1863)[65]. В Музея те посещават Ханка и оставят писмо и книги.

Нека обаче подчертаем едно характерно за 60-те години на XIX в. явление: активната – в сравнение с предишния период – роля на българите в чешко-руските отношения. С препоръки на Бодянски и Срезневски до Ханка и Шафарик в Прага се установяват за по-кратко или по-дълго техни възпитаници от български произход. Те не само по традиция носят новоиздадени български книги, но вече подпомагат по различен

[61] Сякаш бяха „пропити с отрова“ (**Погодин, М. П.** Собрание статей и речей по поводу славянского вопроса. Москва, 1878, с. 127).

[62] Зарубежные славяне и Россия…, с. 470–520.

[63] **Šafařík, P. J., K. A. Höfler.** Glagolitische Fragmente. Prag, 1857. Вж. Зарубежные славяне и Россия…, с. 471.

[64] **Константинова, Ю.** Иван Денкоглу и неговите московски стипендианти. – Исторически преглед, 79, 2003, № 3, с. 17.

[65] Неговият образователен път е подобен на останалите българи: Първа одеска гимназия, лична препоръка на Мурзакевич до Бодянски, следване на разноски на Денкоглу в Московския университет.

начин славистичните занимания на пражките учени. Големият наш славист Емил Георгиев оценява дейността на нашите сънародници от този период в няколко направления: „дирейки да разпространят името на българите из европейския свят, дирейки да допринесат и за процъфтяването на българознанието, дирейки приятели на българската кауза“[66].

Най-плодотворният от тях е калоферецът Иван Шопов – възпитаник на одеската гимназия и извънреден слушател на лекциите на Бодянски. Той получава от професора си две препоръчителни писма до Ханка и до Шафарик[67] и се озовава в Прага още към края на 1850 или в началото на 1851 г. От книгописа, запазен в личния архив на Шафарик, се вижда, че Шопов му предоставя Богоровата „Кратка география математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851), която ученият е изискал, за да попълни някои топоними в подготвяната от него карта на славянските народи.

Самият Шопов се оказва и ценен помощник на слависта в подготовката на картата[68]. Калоферецът работи усърдно и при попълването на „bulgaricis“[69] на учения, като прави преписи от Синодика на цар Борил и на части от дисертацията на Натанаил Стоянович „За независимата българска архиепископия в древни времена“. Сътрудничеството между двамата дава първи плод и в българската библиография: по препоръката на Шафарик и разбира се, с неговата помощ през 1852 г. Шопов издава своя списък на новобългарски книги[70]. Екземпляр със саморъчно посвещение на съставителя се пази в ръкописното наследство на учения[71]. Появата на този първи библиографски труд, чийто автор е българин, обаче е по-скоро резултат от дългогодишните чешко-руски българистични усилия в тази насока, от които Шопов е имал щастието да се възползва. Още като ученик в Одеса той се е ровил в изключително богатата частна

[66] **Георгиев, Е.** Българи и чехи…, с. 75.

[67] В писмото до Шафарик кратко се посочва, че Шопов е българин по произход и в продължение на три години е посещавал курсове „по словестни науки“. Пълният текст на препоръката до Шафарик е публикуван в Korespondence Pavla Josefa Šafaříka…, pp. 147–148.

[68] Той описал околностите на Търново, Шумен, Пловдив и на редица селища в Стара планина.

[69] Така се наричат всички българистични материали в личната сбирка на Шафарик.

[70] „*Список* на Болгарски книги на нововозраждаемата Болгарска писменност в XIX-й век“.

[71] В раздела Popis písemností bulharských. Archiv Národního muzea IX D 17.

колекция български книги на Мурзакевич[72], по-късно на проф. Бодянски в Москва, а там за събирателската си работа е разчитал и на съдействието на Николай Хр. Палаузов[73]. Трудът е „брънка“ в поредицата библиографски издирвания на чуждестранните слависти и реално погледнато, съдържа около три пети от излезлите дотогава книги[74]. Независимо че това първо издание на българин е непълно, то привлича вниманието – още същата година списъкът се появява на страниците на „Цариградски вестник“, допълнен с нови заглавия.

Шопов съдейства и на други свои сънародници за отпечатване на трудовете им в Прага. Той се е познавал с отец Натанаил[75] още от Одеса. В Москва Натанаил също попада в кръга около проф. Бодянски и през 1853 г. славистът отново използва личните си връзки и препраща духовника към чешките си колеги. В Народния музей отново се сближава с Шафарик, Ханка и Палацки. Натанаил не остава дълго в „града на стоте златни кули“, но реализира важно свое намерение – той използва църковнославянския шрифт, стилизиран от Шафарик, и отпечатва четири книжки и брошури с църковно съдържание. Пражката полиция обаче се усъмнява, че се размножават подмолно руски текстове, и се обръща към Шафарик (по това време точно той е цензор на кирилицата). Ученият е пояснил, че става въпрос не за руски, а за български текст[76]. Преди да напусне Прага, Натанаил оставя ръкописи на свои трудове и преводи от руски с оглед на издаването им в Прага[77].

---

[72] Както с основание отбелязва Л. Минкова, домът на Мурзакевич е бил „първата в чужбина българска книжарница“ (**Минкова, Л.** Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част, с. 146).

[73] **Bechyňová, V**. Bibliografická spolupráce Jvana Šopovas Pavlem Josefem Šafaríkem. – In: Сборник в чест на академик Никола В. Михов послучай 80-годишнината му. Ред. С. Гановски, Т. Боров. София, 1959, с. 41.

[74] Първи съобщения за български книги дава П. Кьопен през 1825 г., Копитар – през 1829 г., Мурзакевич – през 1836 г., Юрий Венелин – през 1838 г. и Срезневски – през 1846 г.

[75] Натанаил Стоянович (1820–1906) от с. Кучевица, Скопско, през 1827 г. монах в Зографския манастир. Посещава духовна семинария в Кишинев и в Одеса, завършил духовна академия в Киев. След завръщането в родината си през 1872 г. духовникът е избран за Охридски митрополит, участва в Кресненското въстание, а след Освобождението е Пловдивски митрополит (1891–1906).

[76] Отговорът на учения публикува В. А. Францев в „Болгарско-чешскія литературныя связи в половине XIX столетія“ (с. 80).

[77] С издаването им се ангажирал лексикографът Фр. Шумавски.

Особено внимание с оглед на разглежданата тема заслужава дългогодишното пребиваване на Васил Д. Стоянов в Прага. Той идва с препоръчително писмо от своя шуменски учител – чеха емигрант Йозеф Майснер, което не само му отваря вратите на Народния музей, но му дава достъп и до радикалното крило на младежите в чешкото национално движение. Той е близък с ветераните В. Ханка, П. Й. Шафарик и особено с Фр. Палацки и неговия зет Франтишек Ригер, но се е познавал и с по-младите сътрудници на Музея – библиотекарите А. Патера и А. Вртятко. Благодарение на широката си мрежа от познанства и активната си журналистическа дейност Стоянов публикува в чешките периодични издания и преди всичко в „Народни листи“ десетки българистични материали, а в многотомния енциклопедичен речник, който Фр. Ригер подготвя тогава, включва справки за най-известни наши възрожденци като Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Георги С. Раковски и пр.

Стоянов продължава и традицията в книгоиздаването в „златната столица“ на Бохемия. Благодарение на неговите усилия в последните възрожденски години е издадена и една карта на Балканския полуостров[78].

В последните предосвобожденски години, по време на двете си пребивавания в Прага подобна разностранна дейност развива и Марин Дринов[79]. Само мимоходом ще отбележим, че точно през тези години са публикувани и първите научни трудове на М. Дринов – „Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес“ и „Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история“ (1869). И в двете изследвания се чувства както влиянието на Шафарик, така и на О. Бодянски, т.е. появил се е първият професионален български историк и славист, общ „продукт“ на двете славистични школи.

Благодарение на Стоянов Дринов се приобщава към просветителите в лоното на Народния музей – доайените В. Ханка и П. Й. Шафарик вече не са между живите, но кръгът от сътрудници на Музея се е разширил с

[78] Картата отпечата д-р Марсел Черни в: **Černy, M.** Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stoyanova z roku 1863. – In: **Černy, M., T. Gotovska-Henze, L. Solenkova.** Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy do kulturních vztahu mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR. Praha: Slovanský ústav Akademie Věd České Republiky, 2021.

[79] Срв. подр. **Готовска-Хенце, Т**. Марин Дринов и неговите контакти със старочехите (60-те – 70-те години на XIX в.). – Исторически преглед, 2019, № 3, с. 48–71.

млади попълнения, които също са развивали българистична дейност. Марин Дринов е особено близък със сътрудника на Музея Адолф Патера[80].

Нека да отбележим, че по това време идеята за основаване на българско книжовно дружество се е обсъждала не само от Дринов и Стоянов, но и в широки наши емигрантски кръгове[81]. През 1867 г. се работи по устава на дружеството. В това отношение опитът на Фр. Палацки още от учредяването на „Чешка пчела“ се оказва особено полезен. По идея на Григор Начович[82] Дринов е трябвало да се запознае и евентуално да достави уставите на тази и на други подобни чешки сдружения като примерен образец при създаването на бъдещото българско книжовно дружество. Така тези документи са отнесени от Стоянов и попадат на заседанията при обсъжданията в Браила, като следите се виждат и в приетия на 12 октомври 1869 г. Устав на БКД. С учредяването на Дружеството – предходник на Българската академия на науките – се дава тласък и на българистиката[83]. В този смисъл, макар и не директно, учените от Народния музей подпомагат и организационното изграждане на институцията, която се ангажира и с публикуването на сериозни българистични изследвания.

Заключение

Благодарение на широките връзки на Погодин и руските слависти с нашите емигранти наскоро след установяването на редовен чешко-руски академичен книгообмен през 1835 г. в библиотеката на Народния музей в Прага започват да пристигат и български издания. Васил Априлов е този, който използва всички канали – от официалните чрез руското посолство във Виена до личните – пътувания на частни лица до чешките земи, а в по-малка степен и параходните връзки, – за да изпраща на първо време одески издания. Сравнително краткото пребиваване на негово-

[80] **Соленкова, Л. М.** Дринов и Адолф Патера през призмата на тяхната кореспонденция. – В: **Černy, M., T. Gotovska-Henze, L. Solenkova.** Sounáležností a soudržností k vzájemnému poznávání (Soundy z kulturních vztahů) mezi Češi a Bulhary do vzniku ČSR. Praha: Slovanský ústav Akademie Věd České Republiky, 2021, с. 589–622.

[81] **Божинов, Пл.** Цариградските българи, Марин Дринов и въпросът за седалището на БКД преди Освобождението. – Исторически преглед, 2015, № 1–2, с. 46–61.

[82] **Левкова-Мучинова, М.** Обществената и научна проблематика в кореспонденцията на М. Дринов с Гр. Начович. – Списание на БАН, 2018, № 5, с. 40.

[83] **Marcheva, I.** Bulgarian Academy of Sciences and the Development of Bulgarian Studies in a Historical Perspective (1869–1992). – Bulgarian Historical Review, 52, 2024, No. 3–4, pp. 170–200.

то протеже Иван Богоров в Централна Европа продължава практиката на доставяне на български книги (включително и на издания на самия младеж), а личното му запознанство с библиотекаря на Музея полага началото на кореспонденция, в която библиографската информация има немалък дял. Наред с това, както се вижда от запазените писма, Богоров е за Шафарик ценен източник на сведения от първа ръка по българските въпроси, а неговите публикации – важен ориентир за чешките фолклористи и езиковеди.

Докато Шафариковият книгопис дава представа за българистичната книжна колекция на слависта, а запазените във фонда на Музея новобългарски издания свидетелстват за усърдието на библиотекаря В. Ханка, кореспонденцията му с руските учени позволява да се хвърли светлина върху пътищата и начините, по които българистични издания достигат до Прага. През целия период Одеса запазва водещото място в набирането както на книги, така и на ценна непосредствена информация, постъпваща от нашите земи. Заслугите за това са на именитите одески българи, на неуморния Мурзакевич и на родолюбивите и отзивчиви наши ученици.

През 60-те години на XIX в. пребиваващите за по-дълго или по-кратко в Прага българи, дошли от Русия, продължават вече установения книгообмен. Нещо повече – те сами стават активни на книжовното поле, както свидетелстват пражките публикации на Натанаил и най-вече библиографският списък на Шопов. Те документират плодотворното руско-чешко книжовно сътрудничество и неговата роля за развитието на българистиката.

В последните предосвобожденски години можем да говорим за българо-чешки „синхрон“ както в българистичните изследвания, така и в публикациите. Струва ми се симптоматичен фактът, че след Шоповия „Список“ следващият автор на библиографски преглед на български книги е чех. Той е дело на осемнадесетгодишния Константин Иречек[84]. Този преглед почти веднага е публикуван от Дринов на страниците на „Периодическо списание“.

[84] Книгопис на новобългарската книжнина 1806–1870. Събрал Йос. Конст. Иречек. Виена: Книгопечатн. Л. Соммеров, 1872.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Archiv Národního muzea v Praze, fond IX D 17 (Popis písemností bulharských).

Literární archiv Památník národního písemnictvi (LA–PNP). Fond Václav Hanka (Korespondence).

Literární archiv Památník národního písemnictví (LA–PNP). Fond Pavel Josef Šafařík (Dokladyvlastní, korespondence).

Обнародвани извори

Зарубежные славяне и Россия (40 – 80 г. XIX в.). Документы архива М. Ф. Раевского. Ред. В. г. Карасев. Москва: Институт славяноведения и балканистики, АН СССР, 1975.

Письма в Вячеславу Ганке из славянских земель. Сост. В. А. Францев. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1905.

Априлов, В. Избрани съчинения. Ред. М. Арнаудов. София, б.и., 1940.

Априлов, В. Избрани съчинения. Съст. П. Тотев. София: Български писател, 1968.

Погодин, М. П. Собрание статей и речей по поводу славянского вопроса. Москва: Типография Е. И. Погодиной, 1878.

Korespondence Pavla Josefa Šafařika. V. Francev (ed.). Díl I Vzájemné dopisy Pavla Josefa Šafaříka s ruskými učenci (1825–1861). Praha: Nákladem České Akademie Věd a Umění, 1927.

Изследвания

Божинов, Пл. Цариградските българи, Марин Дринов и въпросът за седалището на БКД преди Освобождението. – Исторически преглед, 2015, № 1–2, с. 46–61.

Борисов, Б. Българският и чешкият книжовен език през Възраждането: особености на кодификацията. София: Просвета, 2012.

Генчев, Н. Одеското българско настоятелство. – В: **Генчев, Н.** Научни трудове. Т. 1. София: Гутенберг, 2003, с. 287–398.

Георгиев, Е. Българи и чехи в епохата на тяхното Възраждане. – Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет, 1, 1946, с. 1–88.

Георгиева, Т. Славянската идея в Русия (30-те – 50-те години на XIX в.). София: Фабер, 2009.

Готовска-Хенце, Т. Марин Дринов и неговите контакти със старочехите (60-те – 70-те години на XIX в.). – Исторически преглед, 75, 2019, № 3, с. 48–71.

Константинова, Ю. Иван Денкоглу и неговите московски стипендианти. – Исторически преглед, 79, 2003, № 3, с. 7–29.

Левкова-Мучинова, М. Обществената и научна проблематика в кореспонденцията на М. Дринов с Гр. Начович. – Списание на БАН, 2018, № 5, с. 40–46.

Минкова, Л. Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Първа част. – Исторически преглед, 59, 2003, № 1–2, с. 129–155.

Минкова, Л. Одеският историк Николай Никифорович Мурзакевич. Втора част. – Исторически преглед, 59, 2003, № 2–3, с. 119–146.

Петров, Ф. Михаил П. Погодин и создание кафедры российской истории в Московском университете. Москва, б.и., 1995.

Соленкова, Л. М. Дринов и Адолф Патера през призмата на тяхната кореспонденция. – В: **Černy, M., T. Gotovska-Henze, L. Solenkova.** Sounáležností a soudržností k vzájemnému poznávání (Soundy z kulturních vztahů) mezi Češi a Bulhary do vzniku ČSR. Praha: Slovanský ústav Akademie Věd České Republiky, 2021, pp. 589–622.

Францев, В. А. Очерки по истории чешского Возраждения. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1902.

Чехи в България, българи в Чехия. Етносоциални и културноантропологични модели. Ред. К. Вачкова, Я. Бъчваров. Шумен: ШУ „Константин Преславски, 1998.

Черни, М. Вацлав Ханка и българите. – Исторически преглед, 71, 2015, № 5–6, с. 185–198.

Bechynová, V. Bibliografská spolupráce Jvana Šopova s Pavlem Josefem Šafaříkem. – In: Сборник в чест на академик Никола В. Михов по случай 80-годишнината му. Ред. С. Гановски, Т. Боров. София, 1959, с. 41–51.

Černy, M. Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stoyanova z roku 1863. – In: **Černy, M., T. Gotovska-Henze, L. Solenkova.** Sounáležností a soudržností k vzájemnému poznávání (Soundy z kulturních vztahů) mezi Češi a Bulhary do vzniku ČSR. Praha: Slovanský ústav Akademie Věd České Republiky, 2021, pp. 683–703.

Havranková, R. Zur Geschichte der tschechisch-bulgarischen Kulturbeziehungen während der nationalen Wiedergeburt. – Bulgarian Historical Review, 15, 1987, № 4, pp. 84–89.

Kudělka, M. Literárněhistorická práce a studium ústní slovesností. – In: **Kudělka, M., Zd. Šimeček, R. Večerka**. Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století. Praha: Historický ústav Akademie Věd České Republiky, 1995, pp. 296–354.

Marcheva, I. Bulgarian Academy of Sciences and the Development of Bulgarian Studies in a Historical Perspective (1869–1992). – Bulgarian Historical Review, 52, 2024, No. 3–4, pp. 170–200.

Šimeček, Z. Instituciální předpoklady studia slovanských jazyků, kultury a dějin slovanských národů. – In: **Kudělka, M., Zd. Šimeček, R. Večerka.** Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století. Praha: Historický ústav Akademie Věd České Republiky, 1995, pp. 50–118.

https://doi.org/10.71069/III42.26.SS03

ИСТОРИЧЕСКАТА БЪЛГАРИСТИКА В САЩ ПРЕЗ СТУДЕНАТА ВОЙНА: МЕЖДУ НАУКАТА И ПОЛИТИКАТА*

Симона Самуилова**

HISTORICAL BULGARIAN STUDIES IN THE UNITED STATES DURING THE COLD WAR: BETWEEN SCIENCE AND POLITICS

Simona Samuilova

Summary. The historical reconstruction of the development of Bulgarian studies in the United States during the Cold War reveals that it stemmed not only from the individual efforts of scholars but also from broader geopolitical circumstances. During the period of intense confrontation between the two military-political blocs, the study of countries within the socialist camp contributed to the formulation of foreign policy strategies aimed at the containment of communism. This led to the establishment of specialised academic programmes and research centres in the United States, as well as to the allocation of financial support for the development of scientific exchange with the Eastern Bloc. Bulgaria attracted the attention of a small group of scholars who, despite limited access to primary sources, sought to construct a comprehensive understanding of Bulgarian history and contemporary society. Their efforts were twofold: on the one hand, they enriched the academic field of Slavic and Balkan studies; on the other, their research aligned with American geopolitical interests during the Cold War.

* Студията е подготвена по Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, финансирана от Министерството на образованието и науката (Договор DO01-205/13.09.2022).

** Симона Самуилова – доц. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: s_samuilova@yahoo.com [Simona Samuilova – Assoc. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: s_samuilova@yahoo.com].

Keywords: Bulgarian Studies, USA, Bulgaria, scientific exchange, Cold War

Ключови думи: българистика, САЩ, България, научен обмен, Студена война

Целта на настоящата студия е да се изследват факторите, които оказват влияние върху развитието на историческата българистика в САЩ през Студената война. Въпреки че институционализирането ѝ протича именно по време на идеологическата конфронтация, нейното начало като поле на научно знание отвъд океана е положено десетилетия преди Освобождението на България. Още тогава възникват редица славистични сдружения, които до 1878 г. натрупват близо половинвековен опит в проучването както на отделни аспекти, така и цялостно на българското минало и настояще[1]. След създаването на Третата българска държава политическите мотиви са тези, които не само предхождат, но и пораждат научния интерес към българската история. По думите на Андрей Пантев първоначалните симпатии на американските мисионери към българския народ през XIX в. се трансформират в научни интереси, които не се променят според колебанията на американския изолационизъм, а следват трайна линия на научна оценка за мястото на българите в европейската цивилизация[2]. До края на XIX в. обаче България и българите се намират до голяма степен извън интереса на Държавния департамент. Това се променя по време на Парижката мирна конференция (1919), когато докладите на редица американски историци и експерти обясняват стремежите на българската държава за национално обединение и обявяват териториалните претенции на съседите на България за прекомерни. Неуспехът на американската делегация да подкрепи в значителна степен българската кауза по време на мирната конференция показва според Пантев, че „в политиката науката и емоциите не играят никаква или почти никаква роля“[3]. Подобна закономерност се наблюдава и през

[1] **Пантев, А.** Политически мотиви в историческата българистика в Англия и САЩ до 1919 г. – В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 6, ч. 1. София, 1982, с. 133.

[2] Пак там, с. 140.

[3] Пак там, с. 142.

Студената война, когато политическите фактори определят в значителна степен развитието и облика на историческата българистика в САЩ.

* * *

В годините преди Втората световна война множество източноевропейски учени емигрират в САЩ. Голяма част от тях продължават да поддържат професионални връзки с колегите си от родните си места, допринасяйки за обмена на информация и за размяната на посещения с научен характер. Източноевропейските студенти са свободни да следват в американските университети, стига да имат желание и възможности. Не съществуват коренни разлики между американската и източноевропейската наука. С преминаването на източната половина на континента към съветската сфера на влияние непосредствено след края на Втората световна война и с увеличаването на напрежението между бившите съюзници в Антихитлеристката коалиция – САЩ и СССР, прераснало през 1946–1947 г. в Студена война, американските учени започват да изпитват все по-големи трудности при получаване на достъп до изследователските центрове на региона. Общата научна дейност е прекратена, както и достъпът до информационни материали. Степента на изолация варира в отделните източноевропейски държави, някои са по-отворени за западни научни изследователи, докато други са изолирани по много начини, включително със забрани за пътувания на Запад и за прием на специалисти от Съединените щати.

През 1956 г. САЩ вземат решение за модифициране на политиката си за „сдържане“[4] на комунизма в Източна Европа чрез възстановяване на прекъснатите след Втората световна война връзки в областта на науката и културата, оказване на подкрепа на отделни хора, стимулиране на националистически чувства на неподчинение към Москва, както и провокиране на желание за повече консуматорски стоки. След смъртта на Сталин през 1953 г. и започналото „хрушчовско затопляне“ Кремъл предприема курс към разширяване на международното сътрудничество по всички линии. Воден от желанието си да утвърди статута на СССР като световна суперсила, Никита Хрушчов предлага на американската страна сключване на споразумение в редица области, което да регламентира равнопоставеното положение на Вашингтон и Москва. През 1958 г.

[4] „Сдържането“ на комунизма представлява външнополитическа стратегия на Вашингтон за възпиране на разпространението на съветско влияние и идеология в глобален мащаб през Студената война.

двете суперсили подписват договор за културно, научно и техническо сътрудничество, легитимиращ пътя за американско проникване и в съветските сателити. Готовността на Държавния департамент за развитие на културен и научен обмен със социалистическите държави се превръща в съществена част от стратегията на Вашингтон за мирно ангажиране на източноевропейските държави. През 60-те години на XX в. тя се развива в политика за „изграждане на мостове“ между Изтока и Запада, на засилени контакти със страните от Източния блок и за разграничаване на отношенията според възможностите на отделните социалистически държави да водят по-самостоятелна политика спрямо Москва. Стратегията за „изграждане на мостове“ със съветския лагер включва и финансиране на програми за изучаване на чужди държави (area studies) в американските университети чрез създаване на допълнителни езикови курсове през 60-те години на XX в. Приетият през 1965 г. в САЩ Закон за висшето образование предоставя федерално финансиране на американските университети, за да провеждат изследвания, насочени към страните, представляващи стратегически интерес за Вашингтон. Целта е да се подготвят експерти в различни области (наука, бизнес, национална сигурност и др.).

В края на 40-те години на XX в. културните отношения между България и капиталистическите държави начело със САЩ представляват реална заплаха за налагането и утвърждаването на комунистическата идеология. Под влияние на Москва българските власти предприемат антиамерикански курс, който води до прекъсване на дипломатическите отношения между Вашингтон и София от 1950 до 1959 г.[5]. През 1951 г. БКП за първи път обсъжда външната културна политика на държавата. По примера на Съветския съюз е създаден Комитет за приятелство и културни връзки с чужбина (КПКВЧ), осъществяващ контрола и управлението на културната политика зад граница. До 1958 г. той е ориентиран изцяло към „братските“ социалистически държави, като основната му цел е да пропагандира успехите на социализма в България. През 1957 г. – следвайки линията на поведение на Москва – във външната

[5] Възстановените след края на Втората световна война дипломатически отношения между САЩ и България са прекъснати през 1950 г. от американската страна, след като във връзка с процеса срещу Трайчо Костов българските власти обявяват пълномощния министър на Съединените щати в София Доналд Хийт за „персона нон грата“.

политика на Народна република България се възприемат принципите на мирното съвместно съществуване с капиталистическите държави. Централният комитет на Българската комунистическа партия взема решение да разгърне широка кампания за рекламиране на постиженията на социалистическа България, включвайки в тези дейности за първи път и несоциалистическите държави.

След възстановяване на дипломатическите отношения между САЩ и НРБ през 1959 г. двете страни демонстрират желание да подобрят двустранните си взаимоотношения, като българската се стреми да разшири техните икономически и търговски измерения, а американската – културните и научните. През 1962 г. САЩ инициират преговори за подписване на споразумение за научно сътрудничество с българската държава, каквато е практиката на Вашингтон по отношение на страните от Източния блок. След като сравнява опита на другите социалистически страни и анализира ползите, София решава, че подобно взаимодействие със Съединените щати ще е изгодно, защото българските учени ще имат достъп до американски изследвания и технологии. През същата година е подписано „Съглашение за размяна на дипломирани студенти и научни работници между висшите учебни заведения и научно-изследователски институти в НРБ и САЩ“ за първоначален период от три години (1963–1966)[6]. От американска страна програмите се ръководят от създадения през 1956 г. Междууниверситетски комитет за улеснения на пътуванията (МУУК) (Inter-University Committee on Travel Grants – IUCTG) със секретариат в Колумбийския университет и със седалище в държавния университет на Блумингтън, щата Индиана, наследен през 1968 г. от неправителствената организация АЙРЕКС (International Research and Exchanges Board – IREX)[7], а от българска – от КПКВЧ.

Споразумението дава възможност за краткосрочна или дългосрочна специализация на дипломирани студенти, младши и старши научни специалисти. Приети са общи критерии за техния подбор, които включ-

[6] Научен архив на Българската академия на науките (НА–БАН), ф. 1, оп. 21, а.е. 1, л. 1–3.

[7] АЙРЕКС не е единствената организация, която провежда образователен обмен с държавите от Източния блок, въпреки че е най-голямата. Обменни програми на изток от Желязната завеса развиват още Американският съвет на научните общества (ACLS), Фондация „Форд“, Институтът за международно образование, Националната академия на науките на САЩ (National Academy of Sciences – NAS), Националната научна фондация (National Science Foundation) и „Фулбрайт“.

ват писмено и говоримо владеене на езика на приемащата страна и добро здравословно състояние. Договорено е двете държави да предоставят възможност за допълнително езиково обучение на участниците, при условие че те самите го желаят и че то не възпрепятства изпълнението на техните програми. Двете страни се споразумяват при разпределение на специализантите по университети и институции да се вземат под внимание техните желания. Това се оказва далеч по-изгодно за българската страна, тъй като американските учени по програмите на МУУК (по-късно АЙРЕКС) са приемани в институтите на Българската академия на науките[8]. Друга клауза постановява българските и американските институции да осигуряват материали на учените, както и достъп до библиотеки, лаборатории и архиви[9]. За изпълнение на техните програми е прието условието стипендиантите да имат право да извършват пътувания в приемащата ги страна. МУУК се съгласява с настоянето на София да не изпраща на специализация лица от български произход без предварително одобрение от българската страна, а последната разрешава американските участници да бъдат придружавани от своите семейства. Последното се оказва особено важно за идващите в България на дългосрочна специализация младши научни специалисти.

Между 1963–1970 г. чрез МУУК и АЙРЕКС в България пристигат на специализация седем американски историци: Томас Дъфи, Фредерик Б. Чери, специалистите по дипломация на Балканите в ново време съпрузите Чарлз и Барбара Йелавич, американският гражданин от украински произход и професор по средновековна история на Източна Европа Мирослав Лабунка, придобилият докторска степен в Принстън Джон Дъглас Бел и канадският историк Томас А. Майнингер. През 1969 г. специализантите от Съединените щати за първи път получават възможност

[8] Дипломатически архив на Министерството на външните работи (АМВнР), оп. 25, а.е. 412, л. 27. Отделно от програмите на МУУК (АЙРЕКС) американската страна изпраща гост-лектори в български висши учебни заведения по програмата „Фулбрайт“, която стартира през 1967 г. До края на Студената война американските стипендианти по „Фулбрайт“ преподават в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ или във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“.

[9] България невинаги спазва това условие. Известен е случаят с американския изследовател Фредерик Чери, който през 1963 г. получава отказ за участие в научния обмен с обяснението, че НРБ не разполага с интересуващите го архивни материали. На следващата година специализацията му е одобрена, въпреки че той така и не успява да получи достъп до българските архиви.

да участват в организирания от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ летен семинар по българистика за чуждестранни изследователи, създаден през 1963 г. Обучението по български език, литература, история и култура с продължителност от три седмици се осъществява посредством споразумението за обмен, сключено между МУУК и КПКВЧ. Американското участие в семинарите по българистика е в тон с политиката на министъра на външните работи на Република България в периода 1962–1971 г. Иван Башев, който привлича вниманието на партийното ръководство върху състоянието на българистиката в чужбина. Той формулира програма за нейното развитие, вярвайки в ползите за българската държава от увеличаване на научния и технологичния обмен със САЩ.

През втората половина на 60-те години на XX в. научното сътрудничество между двете държави протича сравнително гладко. Българската страна се стреми да използва изцяло своята обменна квота, докато американската обикновено не успява да запълни всички места, изпитвайки трудности в намирането на специализанти за социалистическа България. Малцина са американските учени от точните и природните науки, желаещи да пътуват на специализация в Източния блок, защото са убедени, че не биха се облагодетелствали в научно отношение. За сметка на това интерес към източноевропейските държави проявяват изследователи от хуманитарните науки, за които обменните програми се превръщат в благоприятна възможност да се запознаят с езика и културата на региона. Американските историци предпочитат дългосрочните форми на специализации, позволяващи им да проучват документи и информация от местните архиви и библиотеки, докато филолозите пристигат най-често на краткосрочни специализации за участие в летния курс за чуждестранни българисти на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

През 70-те години на XX в., съвпадащи с периода на разведряване между САЩ и СССР[10], българо-американското научно сътрудничество претърпява редица трансформации, които оказват влияние върху обхвата и облика на научния обмен. Промяната се изразява в увеличаване на

[10] Разведряване (détente) се нарича периодът на относително намаляване на напрежението между двете суперсили през Студената война. Той започва с идването на власт на Ричард Никсън в Белия дом (1969–1974) и приключва с инвазията на СССР в Афганистан през 1979 г.

броя на специализациите по история, свидетелстващо както за засилване на интереса към българистиката в САЩ, така и за намаляване на напрежението между двата военно-политически лагера, в чиято кулминация се превръща подписването на Заключителния акт от Хелзинки през 1975 г.[11]. В цифрово изражение през 70-те години на XX в. броят на американските специализанти в България нараства от седем през предходното десетилетие на 22, което представлява увеличение с 15 души, или приблизително тройно (табл. 1).

Таблица 1. Специализанти от САЩ по история в България (МУУК–АЙРЕКС)

Име	*Академична година*
Томас Дъфи	1963/1964
Фредерик Чери	1964/1965
Барбара Йелавич	1965/1966
Чарлз Йелавич	1965/1966
Мирослав Лабунка	1965/1966
Джон Дъглас Бел	1967/1968
Томас Майнингер	1969/1970
Марк Пинсън	1970/1971
Ерик Вайсман	1970/1971
Денис Гогин	1971/1972
Джон Ламп	1971/1972
Иво Ледерер	1971/1972
Джеймс Ф. Кларк	1972/1973
Пол Видеман	1972/1973
Джон Дъглас Бел	1973/1974
Джоел Сърлс	1973/1974
Любомир Делин	1974/1975
Патриша Патрик	1974/1975
Патрик Трейнър	1974/1975
Фредерик Чери	1975/1976
Джеймс Ф. Кларк	1975/1976
Любомир Делин	1975/1976

[11] Заключителният акт от Хелзинки е подписан от 35 държави, които участват в Конференцията за сигурност и сътрудничество. Те включват всички европейски страни (без Албания), САЩ и Канада.

Име	*Академична година*
Денис Хупчик	1976/1977
Майкъл Петрович	1976/1977
Марк Пинсън	1976/1977
Дейвид Касънс	1978/1979
Сина Дубовой	1978/1979
Чарлз Мозер	1978/1979
Филип Шашко	1978/1979

Източник: International Research and Exchanges Board Records. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://findingaids.loc.gov/exist_collections/ead3pdf/mss/2016/ms016004.appx.pdf (15.09.2025).

Промяната на облика на обменните дейности се изразява в развитие на нови форми на научно сътрудничество, които трябва да допринесат „за общия напредък на човешкото знание“ чрез организиране на съвместни мероприятия като двустранни семинари, взаимни посещения на учени по общи или близки научноизследователски програми и т.н. Така се стига до участието на българската държава в първата американска конференция по българистика, проведена в град Медисън (щата Уисконсин) от 3 до 6 май 1973 г. Тя е наречена „България: минало и настояще. Изследвания в областта на историята, литературата, икономиката, музиката, социологията, фолклора и езикознанието“ и е организирана от Група по българистика (Bulgarian Studies Group), възникнала през лятото на 1971 г. в Денвър по време на Конгреса на Асоциацията по славянски, източноевропейски и евразийски изследвания (ASEEES). През първите години от своето съществуване групата представлява неформално обединение с координатор в лицето на историка Марин Пундев[12]. Съставител на първия ѝ информационен бюлетин, изпращан първоначално до сто души и около петнадесет институции в САЩ и Канада, е Томас Майнингер.

Интересът към българистиката, който се заражда в началото на 70-те години на XX в. в Университета на Уисконсин, се дължи – според участничката в първата конференция по българистика Катрин Рудин –

[12] Той пътува до САЩ през 1945 г. като част от мисията на ген. Владимир Стойчев за възстановяване на дипломатическите отношения с Вашингтон след Втората световна война и решава да остане там. Работи като преподавател по балканска и руска история в Калифорнийския държавен университет.

на необичайно стечение на обстоятелствата, включващо популярността на балканските народни танци, енергията и ентусиазма на славянския езиковед Томас Бътлър, както и подкрепата на университетските преподаватели Майкъл Б. Петрович и Филип Шашко[13]. През 1971 г. те пристъпват към организиране на конференция, целяща насърчаване на цялостното проучване на България в различни научни области. Във форума, финансиран от АЙРЕКС и проведен след две години подготовка, се включват повече от 60 учени от САЩ, Великобритания и Канада. По време на конференцията са изнесени над 40 доклада по теми, вариращи от външна политика до демография и фолклор. На нея присъства и десетчленна делегация от БАН начело със заместник-председателя на Академията Димитър Косев и директора на Института по история – Христо Христов, чиито пътни разходи са поети от АЙРЕКС и от Американския съвет на научните общества (American Council of Learned Societies – ACLS). След завръщането си у дома делегацията определя участието си в научния форум като „крайно навременно и полезно“[14]. В общи линии изводите на българската страна са, че американските учени българисти трябва да бъдат подпомогнати в усилията си да изучават страната, а БАН – да съдейства за участието на български изследователи в научни форуми по славистика и българистика в САЩ, да кани американски слависти и българисти на конференции и семинари в България и дори да пристъпи към подготовка на следващата двустранна среща по българистика[15]. Въпреки че българската страна отбелязва, че конференцията протича в доброжелателен тон и при взаимно уважение, тя разглежда критично докладите, засягащи историята на България след 9 септември 1944 г. Отбелязан е и стремежът на Съединените щати за подготовка на научни кадри, които да познават езика, миналото, икономиката и културата на чужди държави, определен като „американски практицизъм – да се постави науката в служба на определени политически цели“[16].

---

[13] **Rudin**, **C**. Remembering BSA/BAN: Bulgarian Studies at the University of Wisconsin in the 1970s. – In: **Taseva, L., C. Rudin, A. Luleva, B. Njagulov, B. Mircheva, J. Spassova-Dikova, M. Tsibranska, I. Gergova** (eds.). Beyond the Borders. Proceedings of the 10th Joint Meeting of Bulgarian and North American Scholars. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 2019, pp. 41–50.

[14] **Христов, Хр.** Конференция на американски и български учени. – Исторически преглед, 1973, № 4, с. 154.

[15] Пак там, с. 157.

[16] Пак там, с. 154.

През октомври 1975 г. Групата по българистика избира първите си официални представители в лицето на Чарлз Мозер – председател[17], Ърнест Скатън – касиер[18], а Томас Майнингер запазва позицията си на редактор на информационния бюлетин[19]. Три години по-късно тя променя името си на Асоциация по българистика (Bulgarian Studies Association – BSA). Организацията се посвещава на развитие на академичната българистика в САЩ, както и на разширяване на обмена на информация и връзки с българските учени чрез организиране на съвместни научни форуми. Политиката на Асоциацията отразява и конкретизира принципите, залегнали в Заключителния акт от Хелзинки от 1 август 1975 г. Неговата т.нар. Трета кошница постановява свобода на движение и на контакти между хората, разширяване на достъпа до информация, осигуряване на по-свободно разпространение на идеи, поощряване на културния и образователния обмен между Изтока и Запада, сътрудничество в областта на науката и техниката. Документът представлява преломен момент в развитието на американския културен и научен обмен с Източна Европа, давайки тласък и легална основа за сключване на междуправителствени договори със социалистическите страни в посочените области. С България такъв е подписан през 1977 г. под формата на „Спогодба между правителството на Народна република България и правителството на Съединените американски щати за обмен и сътрудничество в областта на културата, науката, образованието, техниката“[20]. Едновременно с него е сключен „План за културен, образователен и научно-технически обмен“, регламентиращ точния брой, продължителност и финансови условия на отделните обменни програми. През 70-те години на XX в. те включват програмите на АЙРЕКС, „Фулбрайт“, Националната академия на науките на САЩ (от 1970 г.) и Националната научна фондация (от 1978 г.). Сътрудничеството с последната обхваща

[17] Чарлз Мозер е част от първата група докторанти, изпратени на обмен в СССР. Той е един от най-значимите специалисти в областта на българската литература в САЩ. Женен е за Анастасия Димитрова-Мозер, дъщеря на Георги М. Димитров – Гемето.

[18] Ърнест Скатън (р. 1942) е американски славист, българист и фонолог, който преподава общо езикознание, руски и български език в множество университети в САЩ и Европа.

[19] **Butler, T.** First U.S. International Conference on Bulgarian Studies. – Slavic Review, 32, 1973, No. 2, p. 444.

[20] АМВнР, оп. 34, а.е. 401, л. 4.

провеждане на съвместни научни проекти, организиране на двустранни семинари и краткосрочни научни посещения.

През 1978 г. във Варна се провежда втората българо-американска конференция по българистика с участието на Джеймс Ф. Кларк, Майкъл Б. Петрович, Филип Шашко, Любомир Делин, Марин Пундев, Фредерик Чери, Ъруин Сандърс и др. По време на научния форум са изнесени 43 доклада – 20 от американска и 23 от българска страна, от които пет засягат българо-американските отношения. По време на мероприятието е избрано ново ръководство на Асоциацията по българистика в лицето на Джеймс Ф. Кларк (председател), Филип Шашко (заместник-председател), Томас Бътлър (касиер) и Фредерик Чери (редактор на информационния бюлетин)[21].

През 1981 г. в САЩ се провеждат четири научни конференции, посветени на 1300-годишнината от основаването на България. През същата година голяма американска делегация участва в Първия международен конгрес по българистика в София, на който са представени няколко доклада, изследващи различни аспекти от българо-американските отношения и от българската история[22]. Американското участие включва както утвърдени имена в българистиката като Фредерик Чери, Марк Пинсън, Джеймс Ф. Кларк, Чарлз Грибъл, Майкъл Петрович, така и нови поколения изследователи. Българознанието се утвърждава като популярна тема и по време на професионалните конференции на Американската

[21] Bulgarian Studies Association. https://www.bgstudies.org/#about-bsa (16.09. 2025).

[22] Сред тях: **Berry, R.** The Hotel Lambert and Bulgarian National Movement in the 1840's. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 4. София, 1982, с. 230–247; **Chary, F.** George Earle in Sofia. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 316–323; **Epstein, M.** Current Research in the Ottoman Court Records. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 131–138; **Gribble, Ch.** The Study of the Bulgarian Language and Bulgarian Linguistics in the United States of America. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 231–242; **Lencek, R**. At the Roots of Slavic Cultural History. – In: Първи международен конгрес по българистика. Пленарни доклади. София, 1982, с. 29–53; **Petrovich, M.** The Bulgarian Medieval State in Bulgaria Romantic Historiography 1762–1876. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 85–103; **Sugar, P.** A Suggestion for the Study of the Bulgarian Revolutionary Tradition. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 195–201; **Матеич, М.** Българистични изследвания в Държавния университет в Охайо. – В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 220–230, и др.

асоциация за развитие на славянските изследвания (AAASS). Американският съвет на научните общества (ACLS) също оказва подкрепа за развитието на научната дисциплина в САЩ чрез отпускане на грантове за провеждане на конференции, както и чрез финансиране на подготовката и публикуването на поръчкови трудове, необходими за развитието на тази област на познанието.

Изострянето на отношенията между Западния и Източния блок в началото на 80-те години на XX в., свързано със съветската инвазия в Афганистан (1979), както и с влизането на Роналд Рейгън в Белия дом (1981–1989) и подетата от него антисъветска реторика, определяща СССР като „империя на злото“, оказва неблагоприятно въздействие върху развитието на българо-американските политически отношения. Последните са утежнени допълнително и от появата на „българската следа“ в опита за убийство на папа Йоан Павел II през 1981 г. В условията на „втора“ Студена война, както някои учени определят този период, Вашингтон и София полагат усилия за използване на научното сътрудничество като заместител и средство за преодоляване на негативните ефекти от новото изостряне на отношенията между Изтока и Запада. Конкретно проявление на тази тенденция е американската практика да се организират срещи между български участници в двустранните научни семинари в САЩ и американски политици, както и българските усилия за провеждане на съвместни научни мероприятия в присъствието на висши държавни ръководители. В тази сложна политическа обстановка са организирани още две научни конференции по българистика: в Харвардския университет в Бостън (10–13 октомври 1982 г.) и в Смолян (22–24 юни 1987 г.). Форумите спомагат да се поддържа жив интересът към българската история в САЩ и в годините на засилване на напрежението в българо-американските отношения. По време на конференцията в Смолян българската страна отбелязва тенденцията към нарастване на броя на американските учени, проявяващи интерес към българистиката, както и към подмладяване на техния състав[23].

* * *

През Студената война академичният интерес в САЩ към Източния блок е насочен към разбиране на комунистическите режими чрез търсене на исторически обяснения за тяхното възникване, за съветската

[23] **Трайков, В.** 30 години българо-американско научно сътрудничество в областта на хуманитарните науки. – Исторически преглед, 2004, № 1–2, с. 272, 273.

доминация в Източна Европа и за същността на социализма. България в качеството си на „най-верния съветски сателит“ привлича вниманието на американската историография в две основни направления. Първото включва интерес към политическата история и комунизма с фокус върху изследване на Българската комунистическа партия, ролята на Георги Димитров и отношението към Москва, а второто – насоченост към национализма и проучване на националното Възраждане, освобождението от османско владичество, връзката с Русия и ролята на Македония. В контекста на Студената война и на мястото на България в Източния блок американските историци използват изследването на възрожденския период, за да разкрият дълбоките традиции и стремежа на българите към свобода и независимост като своеобразен контрапункт на образа на Народна република България като „най-верния“ съветски сателит. Този подход намира израз в трудовете на редица изследователи на Българското възраждане, между които видно място заема Джеймс Ф. Кларк.

Определеният за основател и доайен на академичната историческа българистика в САЩ Джеймс Ф. Кларк посвещава живота си да изследва дейността на американските мисионери в България[24]. Между 1931–1934 г. той работи в българските архиви и библиотеки, посещава множество селища, свързани с неговото изследване. През 1946 г. заема длъжността аташе по печата и културата към посолството на Съединените щати в София. От 1951 до 1954 г. е професор по история в Университета на Индиана, където основава и ръководи първия в страната Институт за източноевропейски изследвания. Останалата част от неговата кариера до пенсионирането му през 1976 г. е свързана с Университета на Питсбърг, който под влияние на Кларк също се превръща в център за източноевропейски изследвания в САЩ. Научната му продукция включва повече от 40 книги, студии и статии, повечето от които са посветени на българската история. Някои от най-важните изследвания на Кларк са публикувани няколко години след смъртта му под редакцията на неговия ученик Денис Хупчик в отделен сборник, наречен „The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History“ („Перото и мечът: изследвания по

[24] Джеймс Ф. Кларк е внук на един от първите американски мисионери в българските земи – Джеймс Франклин Кларк-старши, който основава мисионерско училище в гр. Пловдив. Той е и първият американец, който съставя списъци на жертвите и на разрушенията по време на Априлското въстание.

българска история“)[25]. В него са обединени 34 авторски студии, в които са разгледани проблемите на Българското възраждане (ролята на Русия и Сърбия), на българската историография (мястото на Паисий Хилендарски в нея), на дейността на американските мисионери по време на Априлското въстание и ролята им в информирането на общественото мнение по време на неговото потушаване, на „откриването“ на българите от американците, на отразяването на Руско-турската война от 1877–1878 г. от американските наблюдатели и др.[26]. Самият Денис Хупчик доразвива делото на своя ментор и научен ръководител за популяризиране на българистичните изследвания сред американските учени и общественост в качеството си на ръководител на Асоциацията по българистика (1992–1994) и като автор на множество публикации, посветени на българската и балканската история от Средновековието до съвременността[27].

Проблемите на Българското възраждане са във фокуса на изследванията на свързаните с Университета на Уисконсин историци – споменатите Томас Майнингер и Филип Шашко. През 1970 г. Майнингер публикува проучване за „Игнатиев и създаването на Българската екзархия 1863–1972. Изследване на личната дипломация“[28], изградено на базата на публикувани документи на български и руски език. Няколко години по-късно и след специализация в България по АЙРЕКС той защитава дисертация в Университета на Уисконсин, посветена на формиране на българската интелигенция през XIX в.[29]. Филип Шашко, родом от Егейска Македония, се утвърждава не само като автор на статии, студии и

[25] **Clarke, J.** The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History Ed. D. Hupchick. New York, East European Monographs, 1988.

[26] **Генов, Р.** Среща и взаимодействие на културите: американското мисионерско семейство Кларк и българската среда XIX–XX век. – Годишник на Департамент „История“, Нов български университет, т. 2, 2007, с. 172.

[27] Денис Хупчик е особено активен като редактор през 80-те години на XX в., а след 1989 г. издава няколко монографии, посветени на различни аспекти от историята на България и Балканите: **Hupchick, D.** Conflict and Chaos in Eastern Europe. New York: St. Martin’s Press, 1995; **Hupchick, D.** The Balkans: From Constantinople to Communism. New York: Palgrave Macmillan, 2004; **Hupchick, D.** The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies. New York: Palgrave-Macmillan, 2017.

[28] **Meininger, T.** Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1863–1872. A Study in Personal Diplomacy. Madison: University of Wisconsin Press, 1970.

[29] **Meininger, T**. The Formation of the Nationalist Bulgarian Intelligentsia. Ph. Diss. Department of History, University of Wisconsin, 1974.

монографии както на английски, така и на български език[30], но и като един от радетелите на академичната българистика в САЩ в качеството си на заместник-председател на едноименната асоциация.

Началото на второто основно направление в американската историческа българистика през Студената война (развитие на българските политическите партии) е поставено от професора по политология в Колумбийския университет Джоузеф Ротшийлд. През 1959 г. той публикува книга, в която се опитва да предаде цялостната фактология на историческото развитие на Българската комунистическа партия до 1936 г.[31]. Трудът му представлява подробен анализ на политическите, социалните и икономическите фактори, допринесли за появата на партията като значима политическа сила в страната. Ротшийлд разглежда и вътрешната динамика на БКП, включително нейната идеологическа еволюция, организационна структура и борби за лидерство, както и ролята на ключови фигури като Георги Димитров. Поради ограничения достъп на автора до български архиви и библиотеки трудът му акцентира върху международните измерения на партията (връзките с Коминтерна) и върху анализа на вече публикувани материали. Въпреки това монографията на Ротшийлд се превръща в основополагащо изследване за разбирането на ранната история на Българската комунистическа партия в западната историография през Студената война.

През 70-те години на XX в., както беше посочено по-горе, в САЩ се наблюдава нарастващ академичен интерес към историята на България, като темата за политическите партии е сред основните акценти в изследванията за страната. Тази тенденция е отразена в редица статии, публикувани в списания като „American Slavic and East European Review“ и „Slavic Review“, в които авторите проучват партийния живот в контекста на вътрешната политика. Ценен принос към разбирането на историята на българските политически партии в американската българистика през 70-те и 80-те години на XX в. има двукратният спе-

[30] **Shashko, Ph.** Yugoslavism and the Bulgarians in the Nineteenth Century. – Southeastern Europe, 1, 1974, No. 2, pp. 136–156; **Шашко, Ф.** Представи за България през XIX в. в американските пътеписи. – В: Сборник в чест на академик Христо Христов. Изследвания по случай 70 години от рождението му. София: Българска академия на науките, 1988, с. 125–136; **Шашко, Ф.** Вестник „Ню Йорк таймс“ за Руско-турската война и Освобождението на България. – Исторически преглед, 1978, № 5, с. 99–111.

[31] **Rothschild, J.** The Communist Party of Bulgaria. Origins and Development 1883–1936. New York: Columbia University Press, 1959.

циализант по програмите на АЙРЕКС – Джон Дъглас Бел. През 1977 г. той публикува труда си „Селяни на власт: Александър Стамболийски и Българският земеделски народен съюз“, а през 1986 г. – и монографично изследване, посветено на „Българската комунистическа партия от Благоев до Живков“[32]. Високото качество и големият обем на трудовете на Бел му спечелват водеща позиция в областта на българистиката в САЩ, а между 1988 и 1992 г. и мястото на ръководител на BSA. Той работи и като директор на програмата за изучаване на България в Дипломатическия институт към Държавния департамент, ръководейки обучението на дипломати, които да бъдат изпратени на Балканите. През 1984 г. Джон Дъглас Бел е награден от Държавния съвет на НРБ с медал „1300 години България“ за заслугите си към българистиката в САЩ[33].

В края на 70-те години на XX в. проучванията, посветени на изследване на ключови български политически дейци, са допълнени от биографията на ръководителя на Бългрския земеделски народен съюз „Пладне“ и емигрант в САЩ след 9 септември 1944 г. Георги Михов Димитров (наричан Г. М. Димитров или Гемето). Неин автор е американският литературен критик и зет на Гемето – Чарлз Мозер[34]. Книгата му обхваща живота на лидера на БЗНС „Пладне“ с фокус върху политическата му дейност като опозиционен политик и върху емигрантския му период в Съединените щати. Тя представлява първата англоезична биография на българска политическа фигура – лидер на БЗНС, но почти напълно непознат на западната публика. Авторът разглежда ролята на Гемето в контекста на българската и европейската политика и прави задълбочен анализ на политическата му дейност в изгнание.

Принос към историята на българските политически партии има и една от малкото жени – участнички в двустранния обмен през Студената война – Сина Дубовой, чиято научна кариера започва като докторант в Университета на Уисконсин през 70-те години на XX в. След специа-

[32] **Bell, J. D.** Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union. Princeton: Princeton University Press, 1977; **Bell, J. D**. The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1986.

[33] Малко след смъртта на Джон Дъглас Бел през 1998 г. Американската асоциация по българистика учредява наградата „Джон Д. Бел“ като престижно ежегодно отличие за значими научни публикации в областта на българистиката в САЩ.

[34] **Moser, Ch.** Dimitrov of Bulgaria: A Political Biography of Dr. Georgi M. Dimitrov. Ottawa, Illinois: Caroline House, 1979.

лизацията си в България през 1978–1979 г. тя защитава в Университета на Илинойс докторска дисертация на тема „Разколът в българското социалистическо движение и Вторият интернационал, 1900–1914“ (1982)[35]. Въпреки че публикациите на Дубовой на българистична тематика се ограничават до докторската ѝ дисертация и няколко рецензии на книги, тя се утвърждава в американската историография като специалист по проблемите на социалистическото движение.

В тясна връзка с изследване на българските политически партии се намира и темата за икономическото развитие на страната през XX в. Като тесен специалист по проблематиката през Студената война се утвърждава Джон Ламп. През 1971 г. той защитава докторска дисертация за икономическото развитие на Сърбия в края на XIX – началото на XX в. в Университета на Уисконсин. Десет години по-късно Ламп издава в съавторство с Марвин Джаксън „Балканска икономическа история, 1550–1950“[36], възприемана като основополагащо изследване за икономическата история на региона в ново и най-ново време. През 1986 г. е публикувана и монографията му „Българската икономика през XX век“ [37] като част от поредица, посветена на икономическата история на Европа. Книгата проследява пътя и пречките, пред които е изправена страната при осъществяване на стопанската си модернизация през XX в. Ламп разглежда последиците от това, че българската държава е на страната на губещите в три войни, рязката промяна в икономическата стратегия и управление след 9 септември 1944 г., преориентацията от тесни икономически взаимоотношения с Германия към тесни връзки със Съветския съюз. Книгата му е сред първите мащабни опити за цялостен анализ на българската стопанска история в американската историография – от междувоенния период през социалистическата трансформация до международните икономически отношения в рамките на СИВ. В условията на ограничен достъп до първични източници, Джон Ламп успява да напише задълбочено изследване, изградено на базата на достъпни статистики и на връзките му в България чрез специализацията му по АЙРЕКС

[35] **Dubowoj, S.** The Schism in The Bulgarian Socialist Movement and The Second International, 1900–1914. PhD Dissertation. University of Illinois at Urbana-Champaign, 1982.

[36] **Lampe, J., M. Jackson.** Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations. Bloomington: Indiana University Press, 1982.

[37] **Lampe, J.** The Bulgarian Economy in the Twentieth Century. London & Sydney: Croom Helm, 1986.

в БАН. В САЩ трудът му е определен като основополагащ за цялостното разбиране на икономическата и социалната история на страната през XX в., докато в България е възприеман с резерви през Студената война поради фокуса на изследването върху структурните слабости на социалистическата икономика (ниска ефективност, зависимост от СИВ и др.).

Както посочва Дора Калчева, една широко застъпена тема в трудовете на американските историци българисти през Студената война е съдбата на българските евреи в годините и след края на Втората световна война[38]. Пионер на тази проблематика сред чуждестранните българисти е един от първите американски специализанти историци в България през разглеждания период – Фредерик Чери. Книгата му „Българските евреи и Окончателното решение“ е публикувана през 1972 г.[39], или четири години след защита на докторската му дисертация в Университета на Питсбърг на същата тема. Въпреки че Чери не получава достъп до българските архиви, с помощта на германски източници и на интервюта с оцелели очевидци той изгражда историческо изследване, в което се опитва да представи събитията максимално безпристрастно, без да робува на идеологии и без да спекулира. Книгата му се превръща в отправна точка за проучване на Холокоста в България и в едно от най-често цитираните изследвания по темата както в чуждестранната, така и в българската историография, въпреки че до 1989 г. последната акцентира върху „ролята на комунистическата съпротива“. За разлика от българската историография, Чери разглежда по-широк спектър от обществени сили (църква, интелигенция, отделни обществени и политически фигури) като отговорни за съдбата на малцинството в старите предели на страната.

Проследяването на едни от най-видните американски историци българисти, техните основни трудове и изследователски подходи позволява да се открояят няколко ключови тенденции в академичната дисциплина през разглеждания период: стремежът да се постави българската история в международен контекст, както и вниманието към политическото и икономическото развитие на страната. Историческата рекон-

[38] **Калчева, Д.** Студената война и България в американската историография. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 26.

[39] **Chary, F.** The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940–1944. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1972. През 2023 г. книгата му е публикувана за първи път и на български език: **Чери, Ф.** Българските евреи и Окончателното решение. София: Сиела, 2023.

струкция на развитието на българистиката в Съединените щати през Студената война показва, че то е резултат не само на индивидуалните усилия на учените българисти, но и на геополитическите обстоятелства. В годините на остро противопоставяне между двата военно-политически блока изучаването на държавите от социалистическия лагер подпомага формулирането на външнополитически стратегии за „сдържането“ на комунизма. Това води до появата на специализирани академични програми и изследователски центрове в САЩ, както и до предоставяне на финансова подкрепа за развитие на научен обмен с Източния блок. България привлича вниманието на ограничен кръг изследователи, които въпреки трудния достъп до първоизточници се стремят да изградят цялостна картина на българската история и съвременност. Техните усилия са двупосочни. От една страна, учените българисти обогатяват академичното поле на славистиката и балканистиката. От друга, техните изследвания служат на американските геополитически интереси за спечелване на Студената война. Така българистиката в Съединените щати придобива двойна роля: тя е едновременно академична дисциплина и инструмент в „борбата за идеи“ между Изтока и Запада. Въпреки политическата натовареност на областта представителите на историческата българистика успяват да създадат стойностни изследвания, да популяризират българската история пред американската и международната академична общност и да поддържат академични връзки с българските си колеги дори в периодите на остра политическа конфронтация между двата лагера. Това наследство утвърждава българистиката като самостоятелно поле в американската историография и като важен инструмент за увеличаване на взаимното разбиране между САЩ и България през Студената война.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Научен архив на Българската академия на науките (НА–БАН), ф. 1, оп. 21, а.е. 1.

Дипломатически архив на Министерството на външните работи (АМВнР): оп. 25, а.е. 412; оп. 34, а.е. 401.

Изследвания

Генов, Р. Среща и взаимодействие на културите: американското мисионерско семейство Кларк и българската среда XIX–XX век. – Годишник на Департамент „История“, Нов български университет, т. 2, 2007, с. 140–211.

Калчева, Д. Студената война и България в американската историография. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013.

Матеич, М. Българистични изследвания в Държавния университет в Охайо. – В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 220–230.

Пантев, А. Политически мотиви в историческата българистика в Англия и САЩ до 1919 г. – В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 6, ч. 1. София, 1982, с. 129–142.

Трайков, В. 30 години българо-американско научно сътрудничество в областта на хуманитарните науки. – Исторически преглед, 2004, № 1–2, с. 269–277.

Христов, Х. Конференция на американски и български учени. – Исторически преглед, 1973, № 4, с. 154–158.

Чери, Ф. Българските евреи и Окончателното решение. София: Сиела, 2023.

Шашко, Ф. Вестник „Ню Йорк таймс“ за Руско-турската война и Освобождението на България. – Исторически преглед, 1978, № 5, с. 99–111.

Шашко, Ф. Представи за България през XIX в. в американските пътеписи. – В: Сборник в чест на академик Христо Христов. Изследвания по случай 70 години от рождението му. София: Българска академия на науките, 1988, с. 125–136.

Bell, J. D. Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union. Princeton: Princeton University Press, 1977.

Bell, J. D. The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986.

Berry, R. The Hotel Lambert and Bulgarian National Movement in the 1840's. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 4. София, 1982, с. 230–247.

Butler, T. First U.S. International Conference on Bulgarian Studies. – Slavic Review, 32, 1973, No. 2, p. 444.

Chary, F. The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940–1944. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1972.

Chary, F. George Earle in Sofia. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 316–323.

Clarke, J. The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History. Ed. D. Hupchick. New York: East European Monographs, 1988.

Dubowoj, S. The Schism in The Bulgarian Socialist Movement and The Second International, 1900–1914. PhD Dissertation. University of Illinois at Urbana-Champaign, 1982.

Epstein, M. Current Research in the Ottoman Court Records. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 131–138.

Gribble, Ch. The Study of the Bulgarian Language and Bulgarian Linguistics in the United States of America. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 231–242.

Hupchick, D. Conflict and Chaos in Eastern Europe. New York: St. Martin's Press, 1995.

Hupchick, D. The Balkans: From Constantinople to Communism. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Hupchick, D. The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies. New York: Palgrave Macmillan, 2017.

Lampe, J. The Bulgarian Economy in the Twentieth Century. London & Sydney: Croom Helm, 1986.

Lampe, J., M. Jackson. Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations. Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Lencek, R. At the Roots of Slavic Cultural History. – In: Първи международен конгрес по българистика. Пленарни доклади. София, 1982, с. 29–53.

Meininger, T. Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1863–1872. A Study in Personal Diplomacy. Madison: University of Wisconsin Press, 1970.

Meininger, T. The Formation of the Nationalist Bulgarian Intelligentsia. Ph. Diss., Department of History, University of Wisconsin, 1974.

Moser, Ch. Dimitrov of Bulgaria: A Political Biography of Dr. Georgi M. Dimitrov. Ottawa, Illinois: Caroline House, 1979.

Petrovich, M. The Bulgarian Medieval State in Bulgaria Romantic Historiography 1762–1876. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. София, 1982, с. 85–103.

Rothschild, J. The Communist Party of Bulgaria. Origins and Development 1883–1936. New York: Columbia University Press, 1959.

Rudin, **C.** Remembering BSA/BAN: Bulgarian Studies at University of Wisconsin in the 1970s. – In: **Taseva, L., C. Rudin, A. Luleva, B. Njagulov, B. Mircheva, J. Spassova-Dikova, M. Tsibranska, I. Gergova** (eds.). Beyond the Borders. Proceedings of the 10th Joint Meeting of Bulgarian and North American Scholars. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 2019, pp. 41–50.

Shashko, Ph. Yugoslavism and the Bulgarian in the Nineteenth Century. – Southeastern Europe, 1, 1974, No. 2, pp. 136–156.

Sugar, P. A Suggestion for the Study of the Bulgarian Revolutionary Tradition. – In: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. София, 1982, с. 195–201.

https://doi.org/10.71069/III42.26.NP04

ЗА РАЗМИНАВАНЕТО И СЪТРУДНИЧЕСТВОТО С ЧУЖДЕСТРАННИТЕ БЪЛГАРИСТИ

Николай Поппетров*

ON DIVERGENCE AND COOPERATION WITH FOREIGN SCHOLARS OF BULGARIAN STUDIES

Nikolay Poppetrov

Summary. The article examines key trends in attitudes toward foreign scholars of Bulgarian studies through the prism of three historical periods. The reception of individual publications, authorial assertions, and historiographical theses is marked by clearly defined patterns in the perception of the external world. These patterns are rooted in persistent stereotypes concerning the image of the Other, self-perception, and the relationship between them. The article also provides specific examples of discrepancies between foreign assertions and national perceptions.

Keywords: reception, national image, image of the Other, stereotypical notions, historical Bulgarian studies

Ключови думи: рецепция, национален образ, образ на другия, стереотипни представи, историческа българистика

* Николай Поппетров – историк – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките [Nikolay Poppetrov – historian – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences].

Често грешките ни в тоя насока се дължат на непознаване на чуждите страни, в които се ‘продуцираме’.

Н. Мавродинов[1]

Целта на настоящото изложение е да очертае основните акценти по темата за отношението на българската историческа общност (историческата колегия) – а в по-широк план и на българската общественост като цяло – към чуждестранната историческа българистика. При разглеждането на този проблем е въведено едно съществено ограничение: анализът се отнася единствено до западната българистика, и то в нейния дял, посветен на изследването на българското историческо минало. (Източната българистика, и особено руската/съветската, изисква самостоятелно изследване, което следва да отчете и основните идеологически предпоставки.) Същевременно целта е да се открояят факторите, които както възпрепятстват, така и улесняват академичното взаимодействие с чуждестранните изследователи. Представените наблюдения се основават на близо четири десетилетия системно проследяване на чуждата българистична литература (главно немскоезична), както и на богат рецепционен опит, включващ около шестдесет рецензии на българистични трудове[2].

Исторически ракурс

Съвременното отношение към чуждестранната българистика, както и отношението към българистичните публикации в чужбина не може да се разбере без исторически ракурс почти към началото на XX в. С известна условност може да се локализира като отправна точка годината 1913, когато се е наложило българската национална кауза, както и репутацията на българското общество да бъдат защитени от различни антибългарски или най-малкото засягащи престижа на страната и обществото публикации, предимно от балкански автори. В това време се коренят и нагласите към чуждите публикации и техните автори, които ще се

[1] **Мавродинов, Н.** Българското изкуство в чужбина. – Изкуство и критика, 1, 1938 № 5, с. 275.

[2] **Поппетров, Н**. За чуждия поглед върху българската история. – Историческо бъдеще, 23, 2019, № 1–2, с. 91–99.

превърнат във водеща реакция на публицисти и историци към текстове с ясно несъответстващ на българските позиции и представи характер.

В годините на Първата световна война се оформя и българската задгранична пропаганда, отстояваща основни национални претенции и позиции. Тя е насочена към чуждата общественост и се осъществява от изследователи и общественици, специализирани в областта на историята, езикознанието, географията и други науки. В условията на международна и особено балканска изолация, настъпила след Първата световна война, се формира една друга рецепционна нагласа – към личности, възприемани като „приятели на България“, изразяващи становища, съзвучни с българската кауза и с представите за себе си и за другите. Този нов рецепционен критерий създава модел на очакване – чуждите текстове да бъдат в полза на българските разбирания, а техните изразители активно да лобират за българските интереси. Типичен пример са френските общественици Леон Ламуш, Жорж Десбон, Жюстен Годар и Пол Жантизон. Техните публикации се възприемат като меродавните становища на чуждата наука. Към „приятелите“ се създава специално, граничещо с култ отношение, в основата на което лежи възможността техните становища да бъдат впрегнати в националната ревизионистична пропаганда. Тези лица са обект и на специално отношение от страна на държавните институции.

Заслужава да се отбележи, че в периода между двете световни войни на чуждите публикации за България се обръща сериозно внимание. Те са обект на рецензии[3], тематични обзори, полемични статии. Типични примери за рецепционна активност са издания като „Македонски преглед“ (1924–1943) и „Отец Паисий“ (1928–1943). Впечатлява вниманието, с което се отразяват в българския печат чуждите публикации за страната. В областта на рецензирането е изключително активен Любомир Милетич, който между 1924 и 1936 г. на страниците на сп. „Македонски

[3] Рецензирането на публикации за България (респективно за българска проблематика) в чужбина има значителна традиция и може да се разглежда като една от формите, с които представители на интелигенцията реагират на чуждите становища – независимо дали те са дело на учени, или на публицисти и други автори. Един ранен, но изразителен пример е отзивът на основателя на българската библиотечна наука Стоян Аргиров – вж. **Аргиров, Ст.** (рец.). Nikolaides, Cleantes. Macedonien. Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Altertum, im Mittelalter und in der neueren Zeit. Berlin: Rade, 1899. – Български преглед 1899, № 3–4, с. 212–213.

преглед“ публикува близо 40 рецензии на книги, издадени на немски френски, английски и други езици.

Печатът полемизира с чужди автори, чиито публикации засягат българската национална кауза или изразяват становища, противоречащи на националните представи, възприемат се като уронващи престижа на страната и пр. Например през 30-те години на XX в. силен дразнител на българското обществено мнение са книгите на френския писател Роже Версел „Капитан Конан“ и „Лена“. Характерно за епохата е и критичното отношение дори към лица, определяни като приятели на България[4]. Необходимостта да се реагира на българистичните публикации в чужбина, които се разминават с българските представи, поражда идеи, инициативи и проекти за организирана културна пропаганда. Такава, ориентирана към задгранична аудитория, осъществяват Съюзът на българските учени, писатели и художници, Всебългарският съюз „Отец Паисий“, Българската академия на науките и други обществени организации.

Периодът, настъпил след промяната от есента на 1944 г., поставя отношението към чуждестранната българистика изцяло на идеологическа основа. Водеща е идеологическата парадигма, според която всичко, което е насочено против етаблираните схващания за българското минало и идеологическите трактовки за националната история, се възприема като враждебно на страната, българския народ и на истината за българската история.

Появява се нова водеща постановка – за реакционните фалшификации на западни автори, за дейността на враждебни на България идеологически централи, за систематично провеждана пропаганда срещу социалистическа България чрез публикации (включително по история). Тази постановка поражда дълбоко недоверие към публикациите в чужбина. Разпространяват се стереотипни оценки за ограничеността на западната историография и на анализите, обусловени от превес на идеологически оценки. Категорично се отхвърлят интерпретациите на историята на социалистическа България, както и на периода след Първата световна война. В сравнение с предходния период (преди 1944 г.) рязко намалява броят на рецензираните публикации от западни автори. Появяват се обзорни статии за чуждите „фалшификации“ на българското минало – особено на историята на Българската комунистическа партия, на парти-

[4] **Бояджиева, В.** Приятелите на България. – Вестник на жената, 10, (1.01.)1931, № 436, с. 1.

занското движение и на социалистическия период. Стига се до ситуация, при която дори публикации без никакво „вредно“ идеологическо съдържание се оказват извън полезрението на българските историци. Подобно поведение затруднява и ограничава общуването с чуждестранните българисти. По повод на Шестия международен славистичен конгрес, организиран в Прага през 1968 г., в информация за българското участие Михаил Войнов и Войн Божинов установяват следното: „Почти никаква научна пропаганда в чужбина ние не правим“[5].

Постепенно, от 70-те години нататък положението се променя – с осъществяващата се либерализация в научния живот, с активното използване на историята във вътрешната и задграничната пропаганда на режима. Решаваща роля в това отношение изиграват създаването на Центъра по българистика и подготовката за честването на 1300-годишнината от основаването на българската държава. Новата ситуация се характеризира с преводи на научни изследвания от западни българисти, установяване на тесни връзки с отделни изследователи (например Филип Шашко, Марин Пундев, Ричард Кремптън и др.). Започва процес на привличане на западни учени за участие в различни научни форуми. Например по повод на 100-годишнината от рождението на Александър Стамболийски (1979) в София пристигат западни изследователи от Великобритания (Ричард Кремптън), Италия (Армандо Питасио), САЩ (Фредерик Чари, Джон Бел) и др. Още в края на 70-те години в страната идват и мнозина чужди изследователи и студенти специализанти, някои от които по-късно ще определят облика на българистиката в чужбина; сред тях са Щефан Трьобст, Бернар Лори, по-късно Моника Сковронски. В такива условия става възможно не само да се развиват българистични изследвания, но и да се проявява траен интерес към българската култура и изкуство, водещ до организиране на изложби и създаване на колекции от страна на историци на изкуството (например мюнхенския изкуствовед Фридберт Фикер). Белег за отварянето на страната към чуждата (основно западната) българистика са двата конгреса по българистика, организирани през 1981 и 1986 г. – мащабни прояви, със съответната съпътстваща културна програма и с поредици от издадени томове с доклади. Те са не само най-значимата международна научна проява, проведена в България, но и впечатляваща демонстрация на научна комуника-

[5] Научен архив на БАН, ф. 88 (Институт за българска история), оп. 3, а.е. 19, л. 46.

ция, отворена към света. Конгресите предизвикват колегиален отклик, засвидетелстван в сборниците с изследвания, издадени в тогавашната Западна Германия под редакцията на Волфганг Геземан, Хелмут Шалер и Кирил Харалампиев.

Самият Център по българистика играе забележителна роля при осъществяване на научния обмен с чужди изследователи както по тяхното снабдяване с периодика и литература, така и с възможностите за организиране на тяхната научна работа по българска проблематика. С появата на изданието на Българския изследователски институт „Дом Витгенщайн“ във Виена „Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstitutes in Oesterreich“ („Известия на Българския изследователски институт в Австрия“) българистиката получава пореден импулс. Сама по себе си поредицата показва потенциала на подобни инициативи за научна комуникация и разширяване на академичните връзки. Разбира се, забележителното развитие, което българският модел на българистично сътрудничество отбелязва през 80-те години, протича в условията на идеологически контрол и насочване. Запазва се избирателното отношение към чуждите автори – както при установяването на контакти с тях, така и при рецензирането (а още повече при превеждането) на техни трудове. Често към чужди участници в научни форуми, организирани в страната, се подхожда високомерно, поучително, преднамерено критично. В много случаи отделни теми, интерпретации и автори се оценяват от позицията на неоспорима правота.

Следва да се отбележи, че чрез българистичните инициативи се цели не само изграждането на позитивен и привлекателен образ на социалистическа България, но и популяризирането и утвърждаването на Големия разказ за нейната история. Типичен пример е един от организираните от Българския институт във Виена симпозиуми, посветен на ролята на града като център на македонската революционна емиграция – тема напълно в духа на водещата парадигма за българската историография. Някои случаи от 80-те години, останали недокументирани до днес, разкриват наличието не само на идеологически контрол, но и на рецидиви от времето на сталинизма. Сред тях са отклоняването на предложената за публикуване статия на западногерманския историк Волфган Уве Фридрих за отразяването на Априлското въстание на страниците на в. „Аугсбургер Алгемайне Цайтунг“; обвиненията срещу монографията на Щефан Трьобст „Мусолини, Македония и Великите сили“ с мотива, че е антибългарска и проюгославска, както и обявява-

нето на германските дипломатически документи от януари – февруари 1934 г. във връзка със статута на Георги Димитров и другарите му за фалшификати и др.

С политическите промени от 1989/1990 г. започва коренно различен период в отношенията на България с чуждестранните българисти[6]. Замира и се прекратява работата на Центъра по българистика. На дневен ред вместо институционални контакти започват да доминират индивидуалните инициативи. Най-значителният български проект от началото на 90-те години е Collegium Germania – изцяло лична инициатива на проф. Цветана Тодорова. В рамките на няколко години са организирани четири мащабни конференции с участие на водещи германски българисти и балканисти, а материалите от тях са издадени в четири тома (1994–2003). Дейността на Колегиума е забележителен пример за научна комуникация и успешно двустранно изследователско партньорство.

Следващата организационна форма за международно сътрудничество, която прераства в едно от основните изследователски звена с международен статут в страната, е Центърът за академични изследвания (ЦАИ) (Centre for Advanced Study – CAS). Като специфична академична изследователска институция с изразен международен профил той има в своето поле на дейност наред с другите си задачи и прояви, рефлектиращи върху формирането на българистични контакти.

Важна тенденция на актуалния период е развитието на индивидуални творчески контакти, партньорства и по-дълготрайни проекти на отделни чужди учени с български колеги или институции. Обичайна практиката става участието на чужди автори с публикации в български периодични издания или сборници, както и присъствието им на национални научни форуми. Още от ранните години на промяната се установява интензивното рецензиране на западна литература – на страниците на списания като „Bulgarian Historical Review“, „Études balkaniques“, „Исторически преглед“ и др.

По-късно интересът към чуждите публикации постепенно намалява, за да затихне в един момент напълно, когато рецензиите престават да бъдат отчетна категория в системата за научна активност (т.е. не носят прословутите „точки“). Административният подход на оценяване,

[6] Своеобразна рекапитулация за българистите, направена към началото на XXI в. вж. в изданието на БАН: Чуждестранна българистика през XX век. Енциклопедичен справочник. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008.

който подценява огромното евристично и комуникативно значение на рецензиите, на практика обезсмисля един от основните механизми на обратната връзка между български и чуждестранни учени. Към края на второто десетилетие на настоящия век рецензионната активност вече се оказва по-характерна за националистическата преса (в. „Нова зора“), отколкото за академичната периодика.

След средата на второто десетилетие на XXI в. се наблюдава засилен интерес към чуждестранната българистика, предимно към прояви с историческо значение и най-вече с „приятелите на България“[7]. Особено внимание заслужава билингвеното издание (на български и английски), посветено на чуждестранните членове на Македонския научен институт до есента на 1944 г. В него са представени подробно 18 чуждестранни българисти – не само историци, но и езиковеди, литератори, етнолози, политолози и други изследователи от Франция, Германия, Великобритания, Полша, Чехословакия и Русия[8]. Изданието включва биографични текстове, библиографии и богат илюстративен материал.

Тук следва да се отбележат и дейности, които формално не са свързани с българистиката, но допринасят за формирането на позитивен образ на българските академични изследвания, институции и изследователска среда в чужбина. Особено значими сред тях са инициативите на Ивайло Знеполски и провежданите от него „Софийски диалози“, които между 1996 и 2019 г. превръщат София в център на срещи с някои от най-изтъкнатите западни хуманитаристи и обществени мислители – Франсоа Фюре, Пол Рикьор, Юрген Хабермас, Умберто Еко, Пиер Нора и др. В актива на Знеполски следва да се отбележат и 29-те издания на Дома на науките за човека и обществото, които допринасят за утвърждаването на авторитета на българската академична наука.

Характерно за ситуацията след политическите промени от началото на 90-те години е и интензивното издаване на преводи на западни изследвания. Спорадично се водят полемики между български и чуждестранни изследователи. Като симптоматичен пример може да се посочи полемиката между Вера Мутафчиева и Бернар Лори[9]. Илия Тодев

---

[7] **Поппетрова, М**. Френски становища за Македонския въпрос. – Македонски преглед, 34, 2016, № 4, с. 71–90.

[8] **Гребенаров, Ал., Н. Войнова.** Чуждестранни почетни членове на Македонския научен институт (1923–1947). София: Македонски научен институт, 2021.

[9] **Лори, Б.** Разсъждения върху историческия мит „пет века ни клаха“. – Историческо бъдеще, 1997, № 1, с. 92–98; **Мутафчиева, В.** Някои разсъждения относно

полемизира с Махиел Кийл, а Кирил Топалов – с Раймон Детрез, наред с други. Съществуват и отделни случаи на оперативно рецензионно реагиране на чужди публикации[10].

Третият конгрес по българистика (2014) очертава възстановяването от българска страна на предишната активност. Сравнително вялото отразяване на чужди публикации по българска проблематика се компенсира, за съжаление, с изолиран опит, направен от Благовест Нягулов за представяне на съвременните тенденции при френскоезичните и англоезичните публикации[11]. По-общ преглед, само на френски публикации в исторически и съвременен план, се появява в началото на третото десетилетие на века[12].

През разглеждания трети период се проявяват и някои негативни тенденции, които злепоставят зад граница поведението на българските исторически среди. Става дума за скандалите с върнатия/отнетия докторат на австрийския българист Ото Кронщайнер (2001) и за т. нар. случай Батак (април 2007)[13].

разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „Пет века ни клаха“. – Историческо бъдеще, 1997, № 2, с. 75–80.

[10] **Китанов, В.** Няколко оценки върху македонския въпрос в изследването на Едгар Хьош, които трудно могат да се приемат. – Балканистичен форум, 2005, № 1–3, с. 335–342.

[11] **Нягулов, Б**. Българският национален въпрос в най-новата англоезична и френскоезична книжнина. – Исторически преглед, 1997, № 5–6, с. 109–132.

Всъщност изследванията по българска история зад граница са проучвани като цяло несистемно. Като пример за подхода към тази тематика могат да се посочат два обзора върху германските публикации, вж.: **Rimpova, A.** Geschichte und Kultur Bulgariens in der deutschen Literatur (1878–1944). – Bulgarian Historical Review, 13, 1985, S. 90–107; **Бояджиева, Е.** Историческата съдба на България през погледа на немската историопис. – Исторически преглед, 1998, № 1–2, с. 187–258.

[12] **Поппетрова, М**. Френски публикации за миналото на България и Балканите. **–** В: Българите в Западните Балкани (100 години преди и след Ньой). Сборник с доклади от научна конференция (9 ноември 2020 г.) и национална кръгла маса (30 ноември 2022 г.), проведени в София. Съст. Ал. Гребенаров, Й. Гешева. София: Институт за исторически изследвания, 2023, с. 133–158.

[13] Батак като място на памет. Съст. М. Балева, У. Брунбауер. София: Изток-Запад, 2007; **Тодев, И.** Батак 1876 – мит или история. София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2010.

Разминаването

Съществена характеристика на взаимоотношенията между българските историци (респективно институции и държава) и чуждестранните българисти е затрудненото общуване и сложността на рецепцията, придружена с редица уговорки и критики. Съществуват множество фактори и причини, които обуславят разминаването между българските историци и тяхната интерпретация за националната и световната история и чуждестранните българисти. На първо място, това е наличието на известна преднамереност от страна на чужди автори към България, нейната история и култура, както и актуална политика.

Известна преднамереност от тяхна стана е типична за периода до края на Втората световна война – например при френски автори поради участието на България на страната на Централните сили през Първата световна война. За по-късния период, след Втората световна война, обяснение за мнителното и снизходително отношение от страна на западни автори трябва да се търси в разпространените стереотипни представи за комунистическия режим в страната. В годините на Студената война преднамереното отношение към българската историческа наука е следствие от оценката за нея като идеологически деформирана. Други отрицателни нагласи са резултат от прекомерно доверие към популярни чужди публикации (например на някои балкански историци), от влияние на политологически лобита и други фактори.

Високомерното отношение към българската действителност (респективно и наука) рефлектира чрез някои български изследователи и върху чужди българистични инициативи и проекти.

Конкретен пример в това отношение са неточните оценки и слабата фактологическа подготовка, които лежат в основата на мотивировката на проекта за изследване на Батак като място на памет, предложен от Мартина Балева. Друг е въпросът (който също има водещо значение), че историческата колегия в България като цяло дезертира от позициите на аналитичен подход и/или се присъединява към, или дарява с мълчанието си примитивната медийна кампания срещу германския проект, която е оставила допълнителен негативен отпечатък върху отношението в чужбина към българския изследователски климат[14].

[14] Като позитивни примери на опит за аналитично подхождане към проблематиката могат да се посочат проведеният от в. „Култура“ дебат „Историята – наука или политическа пропаганда“; блокът аналитични текстове в сп. „Изток-Запад“; из-

Някои белези на съвременната ситуация могат да се открият в твърденията на Ралица Мухарска, която констатира от страна на западни автори неразбиране, преднамереност, високомерно „съветване“, пренебрежителност, едностранна активност в комуникацията, формално отношение към факти и извори[15]. Нейните наблюдения са в полето на джендър тематиката, но такива случаи могат да се открият и в други изследователски полета.

Важни фактори за посочваното разминаване са липсата на пряк диалог, трудно оформящите се полемики и ясно изразеното на моменти подценяване на другата страна. Допълнително влияние оказва различието на парадигми на изследванията в чужбина и в България – например по отношение на войните от второто десетилетие на XX в., на проявата на геополитически фактори, за характера на революционните движения и др. Подобно разминаване (в случая от немска страна) обрича на провал мащабно замисления и първоначално подкрепен от фондацията Volkswagen Stiftung проект на Атанас Натев, първият основен форум от който – под надслов „Усвояване и еманципация. Встъпителни изследвания върху немската култура в България“ – е проведен през 1997 г. Не бива да се пропуска и фактът, че при чуждите изследователи винаги съществуват ограничени възможности да ползват български документални материали на място. Разбира се, разминаването се дължи и на значителната роля на фактори, поведения и стереотипни решения, поддържани от българска страна. На често изразяваните – както кулоарно, така и публично – обвинения от страна на български автори, че чуждите изследователи не разбират или изопачават представите за българската национална история, особено по темата за националния въпрос, може да се припомни съветът на британския дипломат Сидни Уотърлоу, пълномощен министър в София по времето на цар Борис III (отнасящ се до ВМРО и българо-югославските отношения, 1 юли 1930 г.): „*Ако за малко успее да излезе от кожата си и погледне на нещата с погледа на човек от Запада…*“[16].

ложението на Илия Тодев „Баташкото клане – мит или история?“ във в. „Аз Буки“; дискусията „Медии – политическа коректност – цензура“ в три части, организирана от културния център „Червената къща“ (всички в периода май – юни 2007 г.).

[15] **Мухарска, Р.** Под погледа на Запада (и обратно). – В: Род и ред в българската култура Съст. М. Кирова. София: ЦИПЖ, 2005, с. 151–169.

[16] Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919–1941). Т. 1: 1919–1934 г. Съст. Д. Митев (Архивите говорят, т. 38). София: ГУА при МС, 2005, док. 90, с. 188.

Негативно влияние върху българистичните контакти и комуникации оказват такива парафактори като медийни скандали и нападки срещу чужди изследователи[17] (при това подкрепяни от представители на историческата колегия и в по-широк план – на хуманитаристиката). Скандалът с германския проект за изследване във връзка с музея в Батак може да се разглежда като една от причините за отдръпване на някои българисти от Германия, Франция и Великобритания от участие в съвместни проекти и обща работа с български колеги. Струва ми се, че разпространеното сред колегията отношение към българистиката зад граница е доста формално. Често доминира отново моделът „приятели на България“ от междувоенния период. Той обуславя ориентирането към второразредни чужди историци, приемани за авторитети само защото имат роднинства с българи или проявяват емоционално изразявани симпатии към страната.

Че към западната историческа българистика съществува определено недоверие, свидетелства фактът за двойственото отношение към трудовете на някои водещи западни българисти, като Фикрет Аданър, Бернар Лори, Джон Бел, Улф Брунбауер, Надеж Рагару. Техни изследвания са преведени на български, но като цяло това са отделни изолирани акции на издатели и експерти без особен отзвук и почти никаква рецепция в средите на историците. Това би обяснило защо текстове с реално голямо значение – като възможни импулси за преосмисляне на някои историографски постановки и теоретични позиции, например статиите и студиите на Холм Зундхаусен или монографията на Надеж Рагару – не са удостоени с рецепционно внимание. Случаите на случайно цитиране или на рецензиране извън системата на историческата периодика е потвърждение за тази констатация. На такова основание може да се търси обяснение за силното подценяване на балканистичните изследвания на Карл Казер в сравнение с работите на други австрийски автори, чието предимство е само сродяването с българи.

Към проблемите във взаимодействието с „другите“ в разглеждания случай – произтичащи от отношенията с чуждестранните българисти – следва да се приложи точната оценка на Ивайло Знеполски: „*Имам чувството, че сме притиснати от два вида провинциализъм* […] *те са различни или поне използват различни аргументи и имат*

[17] **Данков, Б**. Френски професор изопачава българската история. – Нова зора, 24, № 7, 8, 9 от 18 и 25 февруари, и от 3 март 2020 г.

различни претенции, но резултатите им се сливат в позната хорова мелодия. Единият вид провинциализъм е продукт от чувството за културна и национална малоценност; другият паразитира върху осведомеността и играе на интелектуална преситеност. Използва аргументи като „Все едно, не могат да ни разберат“ (т.е. колко сме сложни!); „Няма какво толкова да ни кажат“; „Аман от западен месианизъм“; „Всичко ни е ясно“ […]. *И окопният манталитет, и купешките жестове на интелектуална преситеност* […] *водят до едно и също нещо: да сме си ние, без да сме обезпокоявани; до изолация и до липса на перспектива за науката, човешка и всякаква друга приобщеност. До загуба на способността да говорим и да общуваме*“[18]. Не съм привърженик на категорични обобщения, но струва ми се, че сътрудничеството с чуждестранните българисти би спечелило, ако българските историци се вслушват в становищата на родните философи и културолози.

Сътрудничеството

Независимо от спецификите на разгледаните тук периоди през цялото време след Първата световна война от българската страна е проявявано желание за сътрудничество с чуждестранните българисти, както институционално, така и индивидуално. В някои периоди колаборацията като цяло е на сравнително високо ниво: 70-те и 80-те години, както и отчасти през 90-те години; а конгресите по българистика са свидетелство за мащабно отношение към чуждата българистика. Българската практика свидетелства за успешни лични връзки и добро организиране. Достатъчно е да се посочи ползотворната съвместна работа на британския историк Ричард Кремптън, германския балканист Роланд Шьонфелд, австрийския експерт по Втората световна война и източноевропейската история Арнолд Зупан, швейцарския етнолог Кристиан Джордано и др. с отделни български колеги, както и с някои академични институции. От българска страна основните периодични издания, специализирани в сферата на историята („Исторически преглед“, „История“, „Историческо бъдеще“, „Bulgarian Historical Review“, „Études balkaniques“, „Македонски преглед“), публикуват, макар като цяло спорадично, статии на

[18] **Знеполски, Ив.** Измамната лекота на демокрацията. Една друга история на преходното време. София: Изток-Запад, 2020, с. 367. (Първоначална публикация в „Култура“, 1996).

западни българисти. Пак там излизат, също в редки случаи, рецензии на оригинални и преводни книги от западни автори. Значително се разширява и обхватът на цитираната литература.

Сред добрите практики, които, макар и невинаги, водят до продължителен и траен научен интерес на чуждите представители към България, е обявяването на чуждестранни българисти за почетни доктори на съответните университети (например добре изразена политика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и на Нов български университет). Да отбележим и друга тенденция – цитиране и широко популяризиране на отделни западни учени (например Мишел Фуко, Жак Дерида) като изява на модернизиране и „отваряне“ на българската историческа наука.

Успешното сътрудничество се възпрепятства от някои задържащи фактори:

○ Ограничени средства за финансиране на участието на чуждестранни българисти в научни форуми, научни консултации, специализации и др. в България;

○ Необходимостта да се преодолеят наслоения от близо седем десетилетия, през време на които на западната историография се е гледало с недоверие;

○ Липса на системни наблюдения над чуждестранни българисти (особено млади), към които да се насочи внимание от страна на отделните академични институции.

Вместо заключение

Темата за чуждестранната българистика и нейните взаимодействия с българската наука очертава няколко ключови посоки на анализ. На първо място, различията във възприемането на чуждите становища през трите основни периода, през които минава националната ни рецепция – междувоенния, социалистическия и съвременния, – разкриват ролята на актуалните парадигми, обществените нагласи и приоритетите на националната политика. Втората посока засяга начините, по които се осъществява рецепцията на чуждите изследвания – чрез рецензии, полемики, преводи и други форми на научен диалог. Третата поставя акцент върху формите на сътрудничество с чуждестранните българисти и върху постигнатите резултати при тяхното включване в изследването на българистичната проблематика. Четвъртата насочва вниманието към причините за разминаване между българската историография, раз-

глеждана като относително единно поле, и отделни чужди автори или историографски школи. Обобщаването на тези наблюдения позволява да се проследят водещите тенденции в развитието на българистиката извън страната, както и да се оценят успехите и трудностите в научната комуникация с чуждите изследователи – както на индивидуално, така и на институционално равнище.

Наблюденията над чуждата историческа българистика показват, че успешното взаимодействие и резултатната комуникация с българистите изискват познаването на основни идеи, постановки и тенденции при интерпретиране в чужбина на българската и балканската история, контекстите, в които се поставя българското историческо развитие и съответно при които се извършват изследванията върху българската история. Позицията „да се отварят очите“ на чуждите българисти за „истината“ за българското минало е като цяло непродуктивна. Свидетелство за това са усилията по отношение на македонския въпрос, проблематиката за нацията, политическата митология и др. Необходимо е анализиране и разбиране на чуждата позиция. Това, разбира се, не означава съгласие на всяка цена с чуждите интерпретации на българското минало, нито заимстване на постановките, разминаващи се с историческата действителност и с наличната документация.

Едно наблюдение над литературата за Балканите и Югоизточна Европа, поместена като библиографски препратки в един фундаментален англоезичен справочник[19], показва съществуването на няколко десетки заглавия съвременна чужда литература (основно англо-, френско- и немскоезична), която не е интериоризирана (използвана, цитирана, не говоря за рецензирана) в съвременните (от последните близо двадесет години) български изследвания. Факт, който навежда на мисълта, че съществуват големи възможности за навременно реагиране, така необходимо и за поддържането на българистичните общувания. В този ред на мисли трябва да се посочи категорично, че може би е време да се помисли за възстановяване на някои академични изследователски дейности като практиката за издаване на библиографии, успешно провеждана – дори и след колапса на библиографията през 90-те години – от Института по история (сега Институт за исторически изследвания) при БАН. Липсата на имагологически изследвания (и въобще на имагологи-

[19] The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History. Ed. by J. R. Lampe, U. Brunnbauer. London – New York, 2021, p. 538. (First paperback ed. 2022).

чески подход) чувствително затруднява диалога с чуждите изследователи. Подценяването на интеркултуралните различия е другият фактор, който затруднява комуникацията. Осмислянето на тази проблематика е от съществено значение за развитието на диалога и сътрудничеството с чуждестранните българисти – сфера, в която в български условия са положени дългогодишни усилия и в някои отношения са постигнати значителни резултати.

БИБЛИОГРАФИЯ

Обнародвани извори

Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919–1941). Т. 1: 1919–1934 г. Съст. Д. Митев (Архивите говорят, т. 38). София: ГУА при МС, 2005.

Периодичен печат

Бояджиева, В. Приятелите на България. – Вестник на жената, 10, (1.01.)1931, № 436, с. 1.

Данков, Б. Френски професор изопачава българската история. – Нова зора, 24, № 7, 8, 9 от 18 и 25 февруари и от 3 март 2020 г.

Справочници

Гребенаров, Ал., Н. Войнова. Чуждестранните почетни членове на Македонския научен институт (1923–1947). София: Македонски научен институт, 2021.

Чуждестранна българистика през XX век. Енциклопедичен справочник. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008.

The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History. Ed. by J. R. Lampe, U. Brunnbauer. London – New York, 2021. (First paperback ed. 2022).

Изследвания

Аргиров, Ст. (рец.). Nikolaides, Cleantes. Macedonien. Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Altertum, im Mittelalter und in der neueren Zeit. Berlin: Rade, 1899. – Български преглед, 1899, № 3–4, с. 212–213.

Батак като място на памет. Съст. М. Балева, У. Брунбауер. София: Изток-Запад, 2007.

Бояджиева, Е. Историческата съдба на България през погледа на немската историопис. – Исторически преглед, 1998, № 1–2, с. 187–258.

Знеполски, Ив. Измамната лекота на демокрацията. Една друга история на преходното време. София:Изток-Запад, 2020, с. 367. (Първоначална публикация в „Култура“, 1996).

Китанов, В. Няколко оценки върху македонския въпрос в изследването на Едгар Хьош, които трудно могат да се приемат. – Балканистичен форум, 2005, № 1–3, с. 335–342.

Лори, Б. Разсъждения върху историческия мит „пет века ни клаха“. – Историческо бъдеще, 1997, № 1, с. 92–98.

Мавродинов, Н. Българското изкуство в чужбина. – Изкуство и критика, 1, 1938, № 5, с. 275.

Мутафчиева, В. Някои разсъждения относно разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „Пет века ни клаха“. – Историческо бъдеще, 1997, № 2, с. 75–80.

Мухарска, Р. Под погледа на Запада (и обратно). – В: Род и ред в българската култура. Съст. М. Кирова. София: ЦИПЖ, 2005, с. 151–169.

Нягулов, Б. Българският национален въпрос в най-новата англоезична и френскоезична книжнина. – Исторически преглед, 1997, № 5–6, с. 109–132.

Поппетров, Н. За чуждия поглед върху българската история. – Историческо бъдеще, 23, 2019, № 1–2, с. 91–99.

Поппетрова, М. Френски публикации за миналото на България и Балканите. – В: Българите в Западните Балкани (100 години преди и след Ньой). Сборник с доклади от научна конференция (9 ноември 2020 г.) и национална кръгла маса (30 ноември 2022 г.), проведени в София. Съст. Ал. Гребенаров, Й. Гешева. София: Институт за исторически изследвания, 2023, с. 133–158.

Поппетрова, М. Френски становища за Македонския въпрос. – Македонски преглед, 34, 2016, № 4, с. 71–90.

Тодев, И. Батак 1876 – мит или история. София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2010.

Rimpova, A. Geschichte und Kultur Bulgariens in der deutschen Literatur (1878–1944). – Bulgarian Historical Review, 13, 1985, S. 90–107.

БЪЛГАРИСТИЧНИ СРЕДИЩА

CENTRES FOR BULGARIAN STUDIES

https://doi.org/10.71069/III42.26.IM05

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-РУСКИТЕ НАУЧНИ ВРЪЗКИ: КОМИСИЯТА НА ИСТОРИЦИТЕ ОТ БЪЛГАРИЯ И СССР/РУСИЯ (1968–2015)*

Илияна Марчева**

ON THE HISTORY OF BULGARIAN-RUSSIAN SCHOLARLY RELATIONS: THE COMMISSION OF HISTORIANS FROM BULGARIA AND THE USSR/RUSSIA (1968–2015)

Iliyana Marcheva

Summary. The article examines the history and functioning of the Joint Commission of Historians between Bulgaria and the USSR/Russia in the periods 1968–1990 and 1995–2015, drawing on publications, archival materials from the Bulgarian Academy of Sciences (BAS), published documents from the Russian Academy of Sciences (RAS), as well as materials from the author's personal archive. Established as an inter-academic structure, the Commission also came to include university and ideological units in the 1970s and 1980s. Throughout its existence, it functioned on a public, reciprocal basis as part of a framework for constructing a shared historical narrative. At the beginning of its existence, the Bulgarian side used the Commission particularly effectively to promote the Bulgarian interpretation of the national question, additionally employing the mechanisms of party and state relations.

The Commission's activities formed part of Bulgarian and Soviet scholarly propaganda. After the fall of the communist regime, international cooperation was carried out through inter-institutional projects. From 1995 to 2015,

* Студията е подготвена по Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина", финансирана от Министерството на образованието и науката. (Договор DO01-205/13.09.2022).

** Илияна Марчева – проф. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: imarcheva@ihist.bas.bg [Iliyana Marcheva – Prof., PhD – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: imarcheva@ihist.bas.bg].

the Joint Commission focused on fostering and maintaining relations between Russian scholars of Bulgarian history from the RAS and Bulgarian researchers from the BAS.

Keywords: Bulgaria, USSR, Russia, scholarly relations, Commission of Historians

Ключови думи: България, СССР, Русия, научни връзки, Комисия на историците

I. Увод

Феноменът на съвместните комисии на историци от България и източноевропейските страни – членки на Съветския блок, не е бил обект на научно изследване. А той е опит за разпространение на българознание сред голяма част от чуждестранните българисти по време на Студената война. Единствено изключение засега в това отношение е историята на Българо-унгарската историческа комисия, което се дължи на особеното внимание и професионализма на нейния мотор – проф. Пенка Пейковска[1]. Сред тези комисии най-многобройна и най-значима за международната историческа българистика е Комисията на историците от НРБ и СССР, тъй като съветската страна е водещ фактор в Източния блок, а съветската наука заема важно място в световната наука по това време. През периода на прехода Комисията на българските и на (вече) руските историци действа, макар и с друг обхват, но със същата задача да обединява руските българисти и българските изследователи. Тя престава да функционира през 2015 г., което позволява тази комисия да бъде разглеждана като обект на исторически анализ. За съжаление, документите ѝ не са обособени в българските архивохранилища, най-вече в Научния архив на Българската академиая на науките (БАН), както е направено в Архива на Руската академия на науките (РАН). Някои са публикувани от руски изследователи, които като цяло проявяват по-голям интерес към работата на съвместната комисия през годините. Все още са живи и дейци на Комисията от двата основни периода на съществуването ѝ, сред които е и пишещата тези редове. Ето защо с настоящата публикация

[1] **П[ейковска], П.** Българо-унгарската историческа комисия между традицията и новаторството. – В: Юбилеен сборник на Българо-унгарската историческа комисия. Съст. П. Пейковска, Г. Деметер. София – Будапеща: ИИстИ – БАН, ИИст – ИЦХ, 2024, с. 13–22.

реших да запазя спомена за тази форма на академичен обмен на исторически знания, документи и позиции, използвайки наличните извори, литература и личния си архив.

II. Комисията на историците от СССР и НРБ (1968–1990)

Причините за създаване на Комисията на историците от България и СССР като организация без разпоредителни права, функционираща в рамките на двете академии, са свързани с политиките на СССР и НРБ през 60-те години на XX в. Дотогава научните връзки в областта на хуманитаристиката се основават на подписаното на 27 ноември 1958 г. в Москва „Съглашение за научно сътрудничество между Българската академия на науките и Академията на науките на СССР“, което периодично се подновява. То произлиза от „Съглашението за културно сътрудничество между правителството на НРБ и правителството на СССР от 29 април 1956 г.“ и цели „*по-нататъшното заздравяване на научното сътрудничество*“ между двата основни академични центъра. Наред с традиционните форми на научни контакти (обмен на научна литература и информационно-справочни материали, както и командировки) вече се предвижда координиране на изследванията и провеждане на съвместна научна работа. Контактите се поставят на планова основа. Още тогава е подписан и първият план за 1959 г., в който се предвиждат конкретни теми за разработка, броят седмици за командировки и плановете за различни форуми, на които взаимно ще се канят представители на двете академии. Съглашението за сътрудничество с БАН е продължено с Протокол от 22 януари 1964 г., който предвижда в областта на историята изготвянето на няколко годишни плана за съвместни издания на извори и научни трудове, осъществяване на командировки и работа в архиви и библиотеки, а също така и рецензиране на дисертации, монографии и статии. Очевидно е, че тези делови отношения са проекция на отличните политически връзки между управляващите комунистически партии[2]. Те

[2] **Марчева, И.** Българо-съветските научни контакти и дискусии в областта на хуманитаристиката през втората половина на 40-те и през 50-те години на XX век. (на примера на историческата наука). – В: За професионализма в историческата наука. Сборник с научни изследвания в чест на проф. д.и.н. Тамара Стоилова. Съст. П. Димитрова, В. Атанасова. Известия на Института за исторически изследвания, т. 39. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2025, с. 488–509.

се вписват и в процесите на научно сътрудничество в Източния блок по това време.

През първата половина на 60-те години съветската страна в лицето на Академията на науките на СССР се стреми да усили интеграцията на изследователските институти от социалистическите страни, вероятно по подобие на аналогичните процеси в Съвета за икономическа взаимопомощ. През март 1962 г. във Варшава се провежда първото съвещание на представителите на академиите на науките от Източния блок, на което се обсъждат въпросите по взаимното им сътрудничество, разработва се програма за бъдещи съвместни изследвания и е създадена координационна комисия за изпълнение на тази програма. За да се осъществят по-тесни връзки с учените, включително и хуманитаристите, на 3 юли 1967 г. е утвърдена Комисия по международните научни връзки към Секцията по обществени науки към Президиума на АН на СССР. Начело на Комисията е акад. Евгений Жуков[3]. След това започва и процесът на формиране на двустранни комисии между историците от СССР и социалистическите страни като конкретни форми за съгласуване на съвместни изследвания. Явно от съветска страна инициативата е да се намерят начини за обединяване на усилията за изследване на миналото на взаимните връзки, както и за изграждане на обща картина на споделеното минало.

Това е така, защото през 60-те години в целия Източен блок се заражда национализъм, свързан с втората вълна на десталинизация от 1961 г., признаваща правото на различни от съветския модел национални пътища към социализма. В резултат – по сполучливото определение на Волфганг Хьопкен – се наблюдава замяната на „класата“ като обект на марксистката хуманитаристика с „нацията“[4]. България не прави изключение в това отношение, макар че българският национализъм не е антисъветски или антируски, какъвто е този в Полша и Чехословакия. Напротив, дори се стига до предложение да стане 16-а република на Съветския съюз. Въпреки това именно тогава в българското общество и в политическите върхове започва да се поставя въпросът за национа-

[3] Из истории комиссии историков России и Болгарии. Документы архива РАН. Сост. В. Ю. Афиани, Н. О. Осипова. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 356.

[4] Цит. по: **Нягулов, Бл.** Националната история в европейски контекст. – В: Историческата наука в България, състояние и перспективи. София: Институт за история – БАН, 2006, с. 149.

лен исторически наратив. Маркери, че той е необходим и осъзнат, дават мартенският пленум на ЦК на БКП от 1963 г. по македонския въпрос и тезисите на Тодор Живков за младежта и комсомола в неговото писмо до ДКМС от 1967 г. А доказателство, че той трябва да стане известен и на останалите страни и да бъде подкрепен от тях, като особено се разчита на авторитета на СССР, дава активизацията на българската културна и научна пропаганда. Тя е в отговор на засилената от 1966 г. насетне антибългарска и промакедонистка пропаганда на Югославия. За пръв път през 1969 г. по този повод министърът на външните работи Иван Башев обръща внимание на партийното ръководство върху състоянието на българистиката в чужбина и поставя въпроса за необходимостта да се развива тази дейност в дългосрочен план[5]. Като структура на БАН се създава Център за българистика, който да съдейства на политиката за разпространение на българистични изследвания и подкрепа на кадри, занимаващи с тях, в чужбина[6].

В този контекст се вписва и българското участие в Комисията на историците от България и СССР. Разбира се, учредяването на съвместната комисия произлиза и от общата политика на НРБ за сближаване между СССР и България, която намира израз в най-различни сфери.

Комисията на историците от СССР и НРБ е основана на паритетен принцип на 27–28 юни 1968 г. в София. Оглавена е съответно от споменатия акад. Евгений Михайлович Жуков (директор на Института по обща история при АН на СССР, японист) и акад. Димитър Косев (секретар на Отделението за исторически и педагогически науки в БАН, ректор на Софийския университет). Членове основатели от съветска страна са известни специалисти българисти от Института по славянознание и балканистика като зам.-председателя И. М. Шептунов (зам.-председател, специалист по история на българската и балканската литература и фолклор), ст.н.с. Рита П. Гришина (научен секретар, специалист по нова българска история), ст.н.с. Л. Б. Валев (съветски историк от български произход, занимаващ се с история на НРБ). Освен тях има представи-

[5] **Калинова, Евг.** Политиката на Людмила Живкова за „културно отваряне на България към света“ – предпоставки и специфика. – В: Културно отваряне на България към света. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 42–43.

[6] Това става на партийно-държавно равнище въз основа на решение № 647 от 21 декември 1969 г. на Секретариата на ЦК на БКП и по Разпореждане № 213 от 19 май 1970 г. на Министерския съвет. – Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1б, оп. 66, а.е. 639, л. 9.

тел на Института по военна история (А. А. Строков) и на Института по марксисъм-ленинизъм при ЦК на КПСС (Н. В. Рубан). Българските учредители са водещи историци, заемащи ръководни позиции в управлението на науката, академичните институти и Софийския университет: историците акад. Д. Косев, чл.-кор. Христо Христов, ст.н.с. I ст. Войн Божинов, проф. Стойко Божков, проф. Николай Тодоров, проф. Христо Гандев, акад. Димитър Ангелов, проф. Веселин Хаджиниколов, Димитър Димитров, както и филолозите чл.-кор. на БАН Любомир Андрейчин и чл.-кор. на БАН Емил Георгиев[7].

Основната цел е да се укрепи и разшири сътрудничеството между историците от двете страни в изследването на възловите проблеми от тяхната история, както и на историческите им връзки и взаимоотношения през вековете. Функциите на Комисията са най-общо два вида – организационни и експертни. Комисията трябва да съдейства за организиране на съвместни научни форуми и за взаимния обмен на учени, както и за популяризиране на „*героичното и революционно минало на народите на НРБ и СССР*“. Също така тя трябва да дава препоръки по най-важните теоретични и методологически проблеми на историческата наука. На учредителното заседание се приема и план за нейната дейност през 1968–1970 г.[8].

Впоследствие на своите съвместни пленарни заседания Комисията приема петгодишни планове за работа, в които поставя пред научните среди от двете страни конкретни задачи и мероприятия за тяхното изпълнение. Стремежът е тя да не подменя институтите в тяхната конкретна изследователска работа по темите, които взаимно са одобрени, а да оказва съдействие, да подготвя съвместни публикации на документи и научни сборници, да анализира резултатите от практическата работа и да предлага нови научни инициативи. Тя няма разпоредителни права и може да бъде определена като форма на публична дипломация[9].

Комисията се разраства и в нея влизат представители не само на историческите, но и на етнографски, археологически и икономически академични институти, идеологически институти, университети. От съветска страна това са Институтът по марксизъм и ленинизъм при ЦК на

[7] Из истории Комиссии историков России и Болгарии…, с. 357.

[8] **Матеев, Б., А. Улунян.** 20-летие комисии историков СССР и НРБ. – Вопросы истории, № 12, 1988, с. 169.

[9] Пак там.

КПСС, институти на АН на СССР, на Украинската, Белоруската, Арменската и Молдавската академия на науките, Институтът по история на партията при ЦК на Казахската комунистическа партия, Институтът по военна история на Министерството на отбраната на СССР, Московският държавен и Киевският държавен университет. От българска страна през 70-те години се включват представители на Института по история на БКП при ЦК на БКП, Президиума на БАН, Центъра за българистика и Единния център по история, институтите на БАН и на Софийския университет. Тя става модел за останалите двустранни комисии от този вид[10]. От 1983 г. като секция се обособява и двустранна съветско-българска комисия за сътрудничество в областта на обществените науки[11].

Комисията не само стимулира изследването на историческите връзки между двете страни, но е и място за излагане на официалните гледни точки върху историческите процеси, които невинаги съвпадат. Това я превръща във важен елемент за приобщаване на съветските българисти към българските интерпретации и обратно – за приобщаване на българските учени към съветските идеологически, теоретически и научни постановки.

И това може да се наблюдава в два емблематични случая – в началото на дейността ѝ и в нейния край.

2.1. Проблемите на формиране на българската народност и нация, или македонският въпрос в споровете на участниците в Комисията (1970–1971)

В първите заседания на Комисията през 1970 и 1971 г. по настояване на българската страна се разискват теоретичните и историческите проблеми на формиране на българската народност и „единния процес“ на формирането на българската нация в етническите ѝ територии по време на Възраждането. Повод за това настояване и за такава насока на работата на Комисията в началото на нейното съществуване дават учебникът на Московския държавен университет (Московский государственный университет – МГУ) по история на южните и западните славяни,

[10] В края на 60-те и през 70-те години са създадени исторически комисии с Полша, Чехословакия, Румъния, Унгария и ГДР, българо-немска филологическа комисия, а също и комисии по образованието (с ГДР, Полша) (ЦДА, ф. 1б, оп. 66, а.е. 639, л. 43).

[11] **Матеев, Б., А. Улунян.** 20-летие комисии историков…, с. 169.

издаден през 1969 г.[12], и подготвената рецензия за него в авторитетното списание „Вопросы истории“[13]. В този учебник за пръв път в главите за народите от Югославия през XVIII – началото на XX в. са отделени специални параграфи за Македония. В тях се споменава, че там „*основната маса са славяни, говорещи на диалекти, близки до българските*“. Поради протеста на българските политици и учени учебникът е даден за рецензиране на специалисти от Института по славянознание и балканистика при АН на СССР. Те подлагат на критика повечето македонски сюжети, но защитават своите колеги, като твърдят, че това били нови теми в съветското славянознание и авторите на учебника са се опитали да дадат свои трактовки за тях. Съветските академични учени подкрепят българската позиция, че през Средновековието и по-голямата част от османския период националноосвободителното и културно-църковното движение в Македония са вървели в „*руслото на Българското национално възраждане*“. Смятат обаче (подобно на авторите на учебника), че от средата на XIX в. може да се говори за начало на формиране на македонската нация[14].

Ето защо още на първото, вече работно, съвещание в София (19 май 1970 г.) председателят на българската част на Комисията акад. Димитър Косев насочва работата към този проблем, призовавайки за редовност на контактите, за да се избягват „*появилите се разногласия между съветските и българските учени по някои проблеми на българската история, по-точно относно историята на Македония*“. Този проблем трябвало да се изяснява „*правдиво и откровено в духа на взаимоотношенията между двата братски народа*“, в противен случай Комисията „*ще срещне редица спънки в своята бъдеща работа, независимо че нейната задача не се изчерпва само с дискусии по историята на Ма-*

[12] История южных и западных славян. Под ред. И. М. Белявской, И. А. Воронкова, В. Г. Карасёва, И. В. Созина. Москва, 1969.

[13] Рецензията е подписана от Л. Б. Валев, А. Я. Манусевич, С. А. Никитин, П. И. Резонов, Г. Э. Санчук, Г. М. Славин, но Е. Валева твърди, че в съставянето ѝ участват всички историци и филолози българисти и специалисти по Югославия от Института по славянознание и балканистика (вж. **Валева, Е., О. Исаева.** Македонистика под запретом. К истории становления науки в СССР. – В: България, Балканите и Русия, XVIII–XXI век. Съст. И. Марчева. София: ИИстИ – БАН, 2011, с. 38, бел. № 9).

[14] Рецензията се съхранява в личния архив на Л. Б. Валев; нейното съдържание е представено от неговата дъщеря Елена Валева в: **Валева, Е., О. Исаева.** Македонистика под запретом…, с. 35–38.

кедония“[15]. Така всъщност акад. Косев ясно обозначава големия въпрос, който вълнува българската историческа общност, свързвайки го заедно със своите колеги с въпроса как е представен процесът на формирането на народностите сред южните славяни в издадения през 1969 г. учебник на Московския държавен университет.

Акад. Жуков се опитва да отклони работата от изясняването на историята на Македония, като се позовава на по-важния според съветската страна въпрос за доказване на превъзходството на марксистко-ленинската историческа мисъл и нейното налагане на предстоящия конгрес на историческите науки в Москва[16]. Така или иначе, разискваните от българските и съветските учени теми са тези, които вълнуват българските участници. И ако през първия ден няма разногласия по въпросите за формиране на средновековната българска народност, за социално-класовите отношения в българските земи по време на Възраждането и положението на българското селячество (извън корекцията на тезата на В. Конобеев, че не може да се говори за аграрна програма на българските националреволюционери), то през втория ден нещата са доста по-различни[17].

Тогава акад. Д. Косев излага българското виждане в тезисния си доклад „Формиране на българската нация през XVIII и XIX век (до 1878)“. Той очертава особеностите на формиране на българската нация в етническите и историческите територии с „*етнически граници Северна България с Добруджа, Южна България, Западна и Източна Тракия, Македония и Нишкия санджак*“[18]. Всички български учени – Димитър Косев, Христо Христов, Николай Тодоров, Веселин Хаджиниколов, Йоно Митев, се опитват да убедят своите именити съветски колеги Сергей Никитин, Василий Конобеев, Анатолий Ф. Милер и др. в правотата на българската трактовка на македонския въпрос, а именно – че до Втората световна война не може да се говори за нова македонска нация. Затова настояват да не се публикува въпросната рецензия за спорния

[15] Протокол от заседанията на Българо-съветската (Съветско-българската) комисия за координиране и сътрудничество на изследванията в областта на историческите науки, състояла се на 19, 20 и 21 май 1970 г. в София. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 361.

[16] Пак там, с. 362.

[17] Пак там, с. 363.

[18] Пак там.

и неприемлив за българите учебник на МГУ. От друга страна, съветските учени отстояват виждането, че за единна българска нация в Македония може да се говори до 1878 г., а след това имало всички условия да се създаде нова нация там. Съветските колеги смятат този въпрос за несъществен за българо-руските отношения, но отчитат важността за българите. Някои от тях считат, че не трябва да се отлага отпечатването на рецензията, защото в спорния учебник се отразявали само позициите на авторите, а не на всички съветски историци, затова рецензията би била от обща полза на всички[19]. Апелират и към възможното тълкуване на непубликуването на рецензията като бъдещ политически упрек към съветските учени, че не са дали отпор на учебника[20].

Българските участници обаче продължават атаката си, като всички изказали се говорят по различни аспекти на македонския въпрос. Дори Н. Тодоров открито изразява политическата позиция на официалната българска власт, като запознава присъстващите с „*изказване на югославски държавници, съдържащи искания за Пиринския край*“[21]. Йоно Митев продължава тази линия, като подчертава, че „*антибългаризмът на югославската страна, на чиито трактовки са се поддали съветските историци, се съчетава с антисъветизма*“[22].

В крайна сметка въпросната рецензия не е публикувана. А българската страна приема, че на следващата среща няма да изнесе пет доклада по македонския въпрос, а само един – по „*теоретически проблеми на формирането на нацията*“, както е видно от протокола на среща на членове на смесената комисия вече в Москва на 23 август 1970 г.[23]. Това е един успешен за българската позиция резултат от работата на Комисията, макар че зад тези действия стоят и висшите български и съветски партийни и държавни органи, които не искат да се развалят отношенията между двете страни. Ето защо се стига и до премахване на грифа на Министерството на образованието от издадените екземпляри,

[19] Пак там, с. 365.

[20] Пак там, с. 366.

[21] Пак там, с. 367.

[22] Пак там.

[23] Краткая протокольная запись встречи представителей советско-болгарской и Болгаро-советской исторической комиссии, 23 августа 1970 г., Москва. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 370–371.

а непродадените бройки биват унищожени[24]. Този случай резонира сред съветските историци. През есента на 1970 г. на съвместно заседание на учените от Историческия факултет на МГУ и от Института по славянознание и балканистика при АН на СССР се провежда дискусия как да се разглежда историята на Македония – като история на територията, за което настоявали българите, или като история на самостоятелен народ – както твърдяла югославската страна. Въпреки че тогава не стигат до единно мнение, сред съветските учени специалисти започва да се разпространява на ръка въпросната рецензия. Заложените в нея тези полагат основните на съветската концепция за историята на формирането и развитието на македонския народ, към която и досега се придържат руските учени[25].

Те повтарят тези си виждания на поредната среща на учените от Комисията на историците през октомври 1971 г. в Москва. Тогава българската делегация развива виждането, че македонизмът е политическа концепция от края на XIX и началото на XX в., че югославските историци с особено усърдие, но съвсем избирателно рекламират сред съветските учени само изгодни за тяхното схващане факти. Те използвали представители на съветската интелигенция, за да настроят общественото мнение срещу България като страна, която потискала част от македонската нация, явно имайки предвид злополучните преброявания на населението от 1946 и 1956 г., когато българската статистика отчита и македонско малцинство, а след това не. Съветските историци обаче не откликват на техните критики и призиви за подкрепа „в борбата за историческата истина“, като се придържат към вижданията си за формирането на македонската нация от средата на XIX в. Техните аргументи не се приемат от българската страна и в резултат тя отменя запланувaната през октомври 1972 г. научна конференция на двустранната комисия в София. Съветските българисти са принудени заради това охлаждане на отношенията да пишат обяснения за работата на Комисията в Управлението на външните връзки на АН на СССР[26].

В резултат спорният учебник е преработен така, че да отразява в по-голяма степен българската представа, че името „Македония“ е географско, а не етническо понятие, особено до края на XIX в. Той е подло-

[24] **Валева, Е., О. Исаева.** Македонистика под запретом…, с. 36, 39.

[25] Пак там, с. 39.

[26] Пак там, с. 47.

жен на преценка отново от специалисти от Института по славянознание и балканистика през 1973 г., но е издаден едва през 1979 г. пак поради политически съображения да се не усложняват и развалят българо-съветските отношения[27]. Още повече че през 1973 г. БКП отново декларира политиката за все по-тясно сближение и в перспектива сливане със СССР.

Ето защо по време на следващите заседания Комисията възприема друг подход – да се разработват въпроси от двустранните отношения през вековете. В петгодишните планове (1971–1975, 1976–1980, 1981–1985, 1986–1990) залягат задачи, свързани с тези връзки в контекста на Балканите, външната политика на двете страни, революционното и социалистическото движение, изграждането на „основите на социализма“ в България и др. Научните мероприятия получават различни смислови акценти, произтичащи от юбилейни дати в българската, руската и балканската история, което подсказва и вписването на работата на Комисията в официалната научна пропаганда. Такива юбилеи са 200 години от Кучюккайнарджийския мир (1974), 100 години от Априлското въстание (1976), 100 години от Руско-турската война (1977), 60 години от Октомврийската революция 1917 г. (1977), 30 години от подписване на Договора за дружба, сътрудничество и взаимопомощ между СССР и НРБ (1978), 60 години от основаването на СССР (1982) и др.[28].

През 1980 г. начело на съветската част на Комисията застава акад. М. П. Ким, разработващ проблемите на съветската културна история, а от юли 1988 г. – известният византинист чл.-кор. на АН на СССР Генадий Литаврин. От 1971 г. заместник-председател е ст.н.с. Любомир Валев, а научен секретар до 1991 г. – ст.н.с. А. А. Улунян. От българска страна председател е неизменно акад. Косев[29].

Промените в ръководството на съветската част от Комисията се отразяват и върху разработваната тематика. През 80-те години съвместните теми са както в областта на влиянието и отражението на съветската практика в България по времето на социализма, включително и установяване на политическия режим и сравнения с провежданата културна революция в двете страни, така и важни въпроси от средновековната история на българите, на руската балканска политика през XIX и началото

[27] Пак там, с. 39.

[28] **Матеев, Б., А. Улунян.** 20-летие комисии историков…, с. 169–171.

[29] Пак там, с. 169; Из истории комиссии историков России и Болгарии…, с. 359.

на XX в. Нещо повече, прави се равносметка на подготовката на исторически кадри в двете страни, както и на състоянието на съветската историческа българистика. Отчита се например, че в СССР почти отсъстват кадри по османския период, както и че са твърде малко специалистите медиевисти с интереси към българската история[30].

Наред с типичните форми като съвместни конференции и сборници, посветени на ролята на Русия или „Великия октомври" в българската история, е застъпена и работа по издаване на извори. Особено ценни са публикуваните сборници с документи като тритомника „Русия и българското национално освободително движение 1856–1876", том 1 (части 1 и 2) и том 2 (София, 1987), и тритомното издание, излизащо едновременно и в София, и в Москва от 1976 до 1987 г., „Съветско-български отношения и връзки 1917–1970".

През целия период на 70-те и 80-те години чрез Комисията върви съгласуване на участията на български и съветски учени в международни форуми като международните конгреси по история, балканистика и българистика, както и по линия на ЮНЕСКО и славистиката[31].

Работата на Комисията редовно се отразява в съветски и български научни периодични издания, по-специално в списанията „Советская славистика", „Советская археология", „Исторически преглед" и „Вопросы истории".

По повод на 20-годишния юбилей на Комисията в съвместна публикация ст.н.с. Борис Матеев и проф. А. А. Улунян отчитат както положителното ѝ значение за „*развитието на социалистическата интеграция в областта на науката и сплотяване на научните връзки между двете страни, както и въобще за българо-съветската дружба*", така и някои слабости. Те посочват, че Комисията не е координирала своята дейност с другите подобни комисии въпреки първоначалната идея за всеобща интеграция на историческите изследвания в рамките на Източния блок. Това се дължало според тях на обществения характер на тази институция, чиято дейност засяга координиране само на българските и съветските звена. Затова апелират да се уточнят дейността и правата ѝ в международното научно сътрудничество на историците от социалистическите страни. Заедно с това посочват и проблеми в двустранните отношения: затрудненията с отпечатването на материалите от провеж-

[30] **Матеев, Б., А. Улунян.** 20-летие комисии историков…, с. 171.

[31] Пак там, с.169–171.

даните конференции и намаляването на броя и продължителността на научните командировки в двете страни, което усложнявало дейността ѝ, липсата на разпоредителни права[32].

Други проблеми откроява Центърът по българистика към БАН в доклада за служебно ползване „За по-нататъшно развитие на българистиката“, съставен най-вероятно от неговия ръководител проф. Стоян Радев между декември 1988 и ноември 1989 г.[33]. Там, макар и много внимателно, са посочени тенденции и примери, че в съветската хуманитаристика се разпространяват изследвания и се толерират публикации, влизащи в противоречие с българските научни интерпретации, като характера на старобългарския език, наричан църковнославянски и старославянски (в учебника на Георгий А. Хабургаев „Старославянский язык“, 1974 г.). Констатира се застаряването на съветските българисти и липсата на интерес и възможности за развитие за новите кадри[34]. Посочено и е „привидно“ неутралното отношение на европейските социалистически страни по т.нар. спорни въпроси, отнасящи се до България, защото там се откриват центрове по македонистика и се допускат „*двусмислени публикации в СМИ по т.нар. турски въпрос у нас* [вероятно се има предвид принудителното преименуване на българските мюсюлмани през 1984/1985 г. и последвалото масово емигриране в Турция през лятото на 1989 г.] *и т.н.*“[35]. Ето защо според Центъра за българските интереси в международната научна пропаганда е по-важно да се засили дейността на двустранна основа на база на съществуващите исторически комисии[36], като се „*повиши ефективността на работата на Смесените българо-съветски комисии по история, обществени науки и да се ускори създаването на Смесени българо-съветски комисии по българистика и русистика*“[37].

[32] Пак там, с. 172.
[33] Научен архив на БАН (НА – БАН), ф. 163, оп. 3, а.е. 1188, л. 34–68.
[34] Пак там, л. 38.
[35] Пак там, л. 51.
[36] Пак там, л. 57.
[37] Пак там, л. 42.

2.2. Комисията на историците от СССР и България по време на перестройката

Посочените по-горе проблеми са пряк отзвук на съветската политика по време т.нар. перестройка в периода 1985–1989 г., когато Кремъл се опитва да преформатира Източния блок и затова обявява край на патернализма и опекунството, твърди, че е за равноправни отношения с членовете на съветската общност. Нещо повече, съгласява се историците да запълват „белите полета“ в съветско/руско-източноевропейските отношения. Тази историческа политика засяга не само страни като Полша и Унгария, но и България. За пръв път открито това става на IX национална школа на младите историци в Приморско през лятото на 1988 г., след която съветският гост проф. Василий Кисельов е изгонен от България по настояване на българската Държавна сигурност заради антируски, антисъветски и антисоциалистически изказвания[38].

След падането на Тодор Живков на 10 ноември 1989 г. вече и директорът на Института по история – БАН проф. Мито Исусов се присъединява към тази тенденция на преосмисляне на българо-съветските и българо-руските отношения. Той ги определя като „зони на мълчанието“, недостъпни за историческата наука по време на тоталитаризма в България[39].

Скоро такива преоценки официално са поднесени на българските учени чл.-кор. Страшимир Димитров (директор на Института по балканистика при БАН), проф. Димитър Сирков (директор на Института по история на БКП) и доц. Димитър Димитров от съветските българисти на среща в Москва на 25 и 26 декември 1990 г. Това не е съвещание на Комисията, но в нея вземат участие нейните членове като научния секретар ст.н.с. Рита Гришина и ст.н.с. Татяна Волокитина, изтъкнати българистки. На срещите активно участват и директорът на Института по славянознание проф. В. В. Волков, и други видни балканисти, като М. Бирман, Л. Гибианский[40]. Също така се вземат решения за работата на Комисията. Ето защо разглеждам тази среща като част от макар и косвената дейност на Комисията в края на нейното съществуване.

---

[38] **Тодев, Ил.** Девета национална школа на младите историци. – Исторически преглед, 1989, № 10, с. 78–80.

[39] **Исусов, М.** История и съвременност. – Исторически преглед, 1991, № 1, с. 5.

[40] **Димитров, Стр., Д. Сирков.** Среща на български и съветски историци в Москва. – Исторически преглед, 1991, № 6, с. 117–119.

На заседанията съветските историци поставят въпроса за „*максимална деидеологизация на проучванията по българо-руските и българо-съветските отношения*“. Според тях от премахване на „*идеологическата щампа*“ се нуждае „*постулатът за „освободителната мисия на Русия на Балканите*“, чрез който „*се затормозяваше критичното изучаване на руската политика на Балканите през XVIII и XIX в. и тя следваше да се представя в максимално благоприятна светлина*“[41]. Българските учени са шокирани. Страшимир Димитров обръща внимание, че наистина „*посттоталитраният плурализъм налага да се гледат на тези отношения без предубеждения и догми, но българо-руските отношения са обект на много детайлни и документални проучвания с трайни резултати и приноси*“[42]. Затова той твърди, че има събития, чието значение времето не може да промени. Има предвид обстоятелството, че българското националноосвободително движение през XIX в. гледа към Русия, че за българите Русия е дядо Иван, че българската държава е възстановена в резултат на войната на Русия с Османската империя през 1877/78 г. Димитров признава, че следващите етапи в българо-руските и българо-съветските отношения подлежат на по-задълбочено проучване, защото дотогава са работени върху ограничен кръг документи. Съветските учени и за тях имат вече готов отговор. Те подлагат на критика „*догмата за освободителната мисия на Червената армия*“, както и постулатите за „*безкористната съветска помощ*“ *в изграждане на социализ*ма“[43].

Наред с това на тази среща се отправя очевиден укор във връзка с Македония, предаден в съобщението за срещата така: „*Като слабост на съветската историография беше посочено въздържането от осветляване на българския национален въпрос. Това е резултат от определена политическа конюнктура, съобразяване с нея*“. Рита Гришина дешифрира по-ясно какво се има предвид. Тя посочва, че „*Съветската историография не изследваше македонския проблем, нито обръщаше достатъчно внимание на развитието на етноса в Македония, а следваше схеми и забрани*“[44]. Съветски учени косвено напомнят с критиката си за напрежението между двете общности в началото на 70-те годи-

[41] Пак там, с. 117.
[42] Пак там.
[43] Пак там.
[44] Пак там, с. 118.

ни по повод злополучната рецензия за учебника на МГУ. Те посочват „*вредата от т.нар. официални становища на едната или другата историография, когато мненията на едни или други историци се представяха като позиция на цялата съветска или българска историческа наука и се пораждаха недоразумения и лепене на етикети*“[45]. В хода на дискусиите се стига и до смели интерпретации от тяхна страна, като например тезата, че на 9 септември 1944 г. в София е извършен държавен преврат, призовава се да се задълбочат проучванията за влиянието на Сталин и на тайните служби в налагане на съветския модел в България и в другите източноевропейски страни[46]. Изказва се предложение историците от двете страни да се откажат от формационния подход и да прилагат цивилизационния подход при изследване на историята, да се използват много методики и методологии, така че историческите процеси да се разглеждат не едностранно, а многостранно[47].

Заедно с критиката към дотогавашното състояние на историческата наука в България и СССР, отразено и в изследванията на българо-руските и българо-съветските отношения, на срещата се правят изводи за по-нататъшно научно сътрудничество. Изразена е общата надежда да не се подценяват или изоставят установилите се форми на това сътрудничество, сред които на първо място е съвместната комисия на историците. Изразено е желание да се влее в нейната работа ново съдържание. Тя да улеснява срещите и дискусиите между учените от двете страни, като „*свободното, освободено от догматизъм и патернализъм и схематизъм и разни политически съображения обсъждане е от взаимен интерес*“[48].

На тези приповдигнати пожелания обаче не им е съдено да се осъществят.

III. Комисията на историците от България и Русия по време прехода и установяването на демокрацията и пазарните отношения (1995–2015)

В началото на 90-те години, в условията на кризата, обхванала СССР и страните от „социалистическата общност“, Комисията временно

[45] Пак там, с. 117.
[46] Пак там, с. 119.
[47] Пак там, с. 117.
[48] Пак там, с. 120.

преустановява работата си. Двете исторически гилдии изживяват като че ли период на разграничение и задълбочаване в собствените си наративи в условията на навлизане на пазарните отношения в науката. За това допринася както саморазпускането на СССР през декември 1991 г., така и все по-ясното ориентиране на България към западноевропейските структури – ЕС и НАТО.

Ограничен е книгообменът преди всичко по финансови причини, закрит е през март 1992 г. Центърът по българистика към БАН, който оказва важна помощ на съветските българисти в организирането на творчески пътувания, осигуряването на най-новата литература и др. Мотивите за неговото закриване могат да хвърлят светлина и върху по-сетнешното състояние на Комисията на историците. В хода на демократизацията и декомунизацията на БАН се стига до виждането, че научното сътрудничество с чуждите българисти трябва да се осъществява от конкретните институти, които да са активните звена. Това ще бъде признак за демократизация на научния живот. Отказът от посреднически институции е внушаван и от външния фактор. Научни институции от Германия и Брюксел, както и финансови организации като Международния валутен фонд и Световната банка настояват за съкращаване на финансите за наука, за ликвидиране на академиите от съветски тип, за отказ от координиращи звена между българските и чуждестранните институти, които те разглеждат като ненужни посредници[49]. Ето защо международното сътрудничество в БАН се прехвърля към отделните институти по решение на Общото събрание на учените през 1992 г. като част от осъществяваната реформа на Академията[50].

Междувременно на 4 август 1992 г. се сключва договор на приятелски отношения и сътрудничество между Република България и новия политически субект, появил се на политическата карта след разпадането на СССР – Руската федерация. В чл. 12 се заявява, че страните „*ще поощряват сътрудничеството между културни институти, творчески съюзи, издателства, архиви, средства за масова информация, учебни заведения, преките контакти между дейци на изкуството и културата на двете държави*“[51].

[49] НА – БАН, ф. 1, оп. 49, а.е. 15, ч. 2, л. 64–65.

[50] НА – БАН, ф. 1, оп. 49, а.е. 57, л. 17.

[51] Държавен вестник, 1993, № 42 (18.05.).

Така се стига до сключването на Споразумение за пряко научно сътрудничество между Института по славянознание и балканистика на Руската академия на науките и Института по история на БАН за 1995–1997 г. в синхрон със споразумението между Руската академия на науките и Българската академия на науките за научно сътрудничество (1994 г.). Документът е подписан от ръководителите на институтите – д.и.н. проф. В. К. Волков, директор на Института по славянознание и балканистика – РАН, и д.и.н. ст.н.с. I ст. Георги Марков, директор на Института за история – БАН. Същата година двустранната Комисия на историците, председателствана от ст.н.с. I ст. Георги Марков, е възстановена, като от руска страна председател е акад. Генадий Литаврин. След неговата кончина на 6 ноември 2009 г. руската част на Комисията се ръководи от чл.-кор. на РАН В. П. Козлов. Неизменен научен секретар е д.и.н. Рита Гришина до 2015 г. Активни членове са проф. Татяна Волокитина, ст.н.с. Елена Валева и ст.н.с. Марина Фролова[52]. В българската част на Комисията промените са на ниво заместник-председател и научен секретар. Първоначално до 2001 г. заместник на председателя е ст.н.с. Цветана Чолова, а след това – проф. Витка Тошкова. Научен секретар на Комисията от 2005 до 2015 г. е пишещата тези редове. В Комисията са учените от Института по история проф. Луиза Ревякина, проф. Тамара Стоилова, ст.н.с. Господинка Никова и проф. Лизбет Любенова. Впоследствие са приобщени проф. Светослав Елдъров от Института за балканистика с Център по тракология към БАН и проф. Искра Баева от Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Координацията на усилията на руски и български учени в условията на преход към либерална демокрация има за цел да допринесе за изследването на табуирани или политизирани проблеми от историята на двете страни и двустранните отношения без предишната идеологизация и на основа на автентична изворова база. Вярва се, че откриването на архивите ще улесни взаимното убеждаване на историците от двете страни в правотата на застъпваните гледища. Венец на тази дейност е двутомникът с документи „Великите сили и България. 1944–1947. Том 1. Примирието между СССР, Великобритания, САЩ и България (март –

[52] Комиссия историков России и Болгарии. Справка, [изготвена от проф. Татяна Волокитина и проф. Рита Гришина през 2014 г. за руската Национална комисия на историците]. – Личен архив.

28 октомври 1944 г.). Документи“ (София, 2015), „Том 2. Съюзната контролна комисия в България (1944–1947). Документи“ (София, 2018).

Що се отнася до координирането и сътрудничеството в изследователската дейност, възстановената Комисия в началото препоръчва на ръководството на Академията осъществяването на съвместни тригодишни изследователски проекти по линия на безвалутния еквивалент (т.нар. ЕБР) между двете академии. Скоро обаче тези препоръки губят реалната си тежест пред ръководството на БАН. Поради мястото си в академичната структура и автономията на научните звена Комисията не разполага с правомощия да е обединител и координатор на съвместните изследвания на българските и руските учени от различни институции. Затова тя в повечето случаи оказва съдействие и е съучастник в различни научни мероприятия чрез своите основни членове. В този смисъл Комисията като че ли изживява времето си, макар да съществува до 2015 г., но все в рамките на контактите между Института за история/за исторически изследвания – БАН и Института по славянознание – РАН.

През времето, изминало от „прераждането“ на Комисията, са осъществени 10 съвместни научни проекта, девет от които между Института за история при БАН и Института по славянознание – РАН, един между българския институт и Института по руска история и един между Института по славянознание и Института по балканистика с Центъра по тракология към БАН (вж. Приложението). Техните резултати са отразени в 14 сборника и колективни монографии, включително в поредицата „Руско-български научни дискусии“[53].

Извън Комисията свои проекти с руски академични институти и университети изпълняват също Софийският университет, Великотърновският университет, Институтът по балканистика с Център по тракология и Институтът за етнология и фолклористика към БАН.

През 2015 г. в БАН се променя схемата за финансиране на двустранни проекти – отпада ЕБР и се налага грантовата схема. Същата година е проведена и голямата реформа на РАН. В резултат ролята на Комисията окончателно се изчерпва. Двата основни института, които поддържат

[53] **Стоилова, Т.** Българското участие в изданията на Българо-руската историческа комисия (след нейното възстановяване през 1995 г.). – В: Изучаването на световната история и българската историческа наука. Известия на Института за исторически изследвания, т. 38. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, с. 51–81.

членство в нея, започват да реализират съвместни проекти по линия на държавното финансиране – Институтът за исторически изследвания – от Фонда за научни изследвания (ФНИ), а Институтът по славянознание – от руския Хуманитарен фонд. Един такъв проект е „Русия, България, Балканите. Проблемите на войната и мира. XVIII–XXI в. (Митове и действителност)“, осъществен през 2018–2020 г. Той приключи с много добра оценка от ФНИ[54].

Независимо че през 2021 г. между БАН и РАН е сключено ново споразумение за научно сътрудничество[55], по силата на известните обстоятелства – влошаване и замразяване на политическите връзки между двете страни във връзка с войната на Русия в Украйна от февруари 2022 г., научните контакти между историците практически замират.

IV. Заключение

Очевидно е, че научните връзка са проекция на политическите. Затова в условията на политическия контрол от страна на БКП и КПСС в лицето на Комисията на историците от България и СССР са търсени по-непосредствени форми на обществени начала за контакти, уеднаквяване на историческия наратив и взаимно опознаване на историческите процеси. Комисията обединява не само историци, но и представители на всички хуманитарни дисциплини, включително партийни и военни историци. Тя постига определени резултати в българската научна пропаганда, защото в рамките на системата е подчинена на академичните, партийните и държавните органи, отговарящи за науката и в двете страни. По време на прехода Комисията като отломка от миналата система съществува формално, със стеснен обхват само между историческите академични институти и без дори предишните правомощия да дава препоръки и експертни мнения за насоките на двустранното сътрудничество. Тя е дело на доброволния ентусиазъм на нейните членове и е по-ско-

[54] Протокол № 16/27.05.2022 г. от присъствено заседание на Изпълнителния съвет на Фонд „Научни изследвания“ по MS TEAMS. Т. 1.9.21. https://www.fni.bg/sites/default/files/protocols/2022/august/Протокол%20№16–с%20възможност%20за%20търсене.pdf (12.10.2025).

[55] БАН ще си сътрудничи с Руската академия на науките. – Телевизия Евроком, 20 юли 2021 г.

https://eurocom.bg/2021/07/20/ban-shche-si-strudnichi-s-ruskata-akademiya-na-naukite/ (15.01.2025).

ро шапката, под която се развиват научните контакти между историците от БАН и българистите от РАН. Основни субекти на тези контакти са вече отделните институти. В условията на либералната демокрация Комисията се оказва излишна при осъществяването на научните контакти, защото на преден план излизат други форми на връзки между учените. В настоящата ситуация на почти военно обтягане на политическите отношения и тези форми са заличени. Остава да се надяваме на успокояване на политическите отношения и възстановяване на интензивните контакти между хуманитаристите от двете страни.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Комиссия историков России и Болгарии. Справка[56]

I. Совместные проекты Института славяноведения РАН и Института истории (ныне Института исторических исследований) БАН:

1. Болгария и Россия в XX веке (1998–2000);

2. Белая эмиграция на Балканах (2000–2004);

3. Церковь и государство в болгарских землях, X–XII вв. (2002–2004);

4. Коминтерн и Болгария (2003–2005);

5. Коминформбюро и Болгария (2003–2005);

6. Узловые проблемы XX века и общественное мнение в Болгарии и России (2006–2008);

7. Россия и Запад в Юго-Восточной Европе: политические и социокультурные аспекты, XVIII–XXI вв. (2009–2011);

8. Болгария и Россия: диалог в историко-культурном пространстве Юго-Восточной Европы. XVIII–XXI вв. (2012–2014);

9. Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия. XIX – XXI вв. (2012–2014);

10. [ИМ и ЛР]: Да се има предвид, че ИИстИ има и проекта – с Института по руска история 2011–2015, на тема „Русия между Запада и Изтока“ с 2 тома.

[56] Изготвено от проф. Татяна Волокитина и ст.н.с. Рита Гришина съвместно с проф. Луиза Ревякина и доц. Илияна Марчева през декември 2014 г. за представяне в Националния комитет на историците в Руската федерация. – Личен архив.

Результаты выполнения проектов (публикации):

1. Болгария в сфере советских интересов (Болгаро-российские научные дискуссии). София, 1998 (на болг. и русск. яз.);

2. Россия и Болгария в XX веке (Болгаро-российские научные дискуссии). София, 2000 (на болг. и русск. яз.);

3. Белая эмиграция в Болгарии. София, 2001 (на болг. яз.);

4. Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в. Москва, 2002;

5. Коминтерн и Болгария. Документы: в 2-х томах. София, 2005 (на болг. и русск. яз.);

6. Коминформ и Болгария. Документы. София (*в печати*) (на болг. и русск. яз.);

7. Болгария и Россия: между признательностью и прагматизмом. Материалы международной научной конференции, София 28 февраля – 1 марта 2008 г. София, 2008 (на болг. и русск. яз.);

8. 1956 год. (Российско-болгарские научные дискуссии). Москва, 2008;

9. Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв. (Российско-болгарские научные дискуссии). Москва, 2010;

10. О чем поведают архивы. Российско-болгарские отношения и связи. Москва, 2011;

11. Болгария, Балканы и Россия. XVIII–XXI вв. София, 2011 (на болг. и русск. яз.);

12. Россия, Европа и мир. Сборник материалов международной научной конференции. София, 28–29 сентября 2009 г.). София, 2012 (на болг. и русск. яз.);

13. Великие силы и Болгария. 1944–1947: в 2-х томах. Том I. Перемирие между СССР, Великобританией, США и Болгарией (март – 28 октября 1944 г.). Том II. Союзная контрольная комиссия в Болгарии (1944–1947). София (*в печати*) (на болг. и русск. яз.) [отпечатано през 2018 г.];

14. Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия. XIX–XXI вв. Москва, (*в печати*) [отпечатано през 2014 г.];

15. Русия между Запада и Изтока (XVIII – началото на XXI век). Страници от историята. София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“;

16. Русия между Запада и Изтока. Политика и дипломация. (= Известия на Института за исторически изследвания, т. 33). София, 2016.

II. Совместные проекты Института славяноведения РАН и Института балканистики с Центром фракологии БАН:

1. Сравнительно-исторические исследования развития балканских стран и народов. XVIII–XXI вв. (2012–2014).

Результаты выполнения проекта (публикации):

1. Балканы в европейских политических проектах. XIX–XXI вв. Москва, 2014 (8 статей болгарских историков).

Всего реализовано 10 двусторонних исследовательских проектов. Из них 9 с Институтом истории (исторических исследований) БАН и 1 – с Институтом балканистики с Центром фракологии БАН.

По результатам этих проектов опубликовано – 12 сборников; находятся в печати – 3.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1б, оп. 66, а.е. 639.

Научен архив на БАН (НА – БАН), ф. 163, оп. 3, а.е. 1188; ф. 1, оп. 49, а.е. 15, ч. 2; ф. 1, оп. 49, а.е. 57.

Комиссия историков России и Болгарии. Справка, [изготвена от проф. Татяна Волокитина и проф. Рита Гришина съвместно с проф. Луиза Ревякина и доц. Илияна Марчева, за представяне в Националния комитет на историците в Руската федерация през 2014 г.]. – Личен архив.

Обнародвани извори

Краткая протокольная запись встречи представитиелй советско-болгарской и Болгаро-советской исторической комиссии, 23 августа 1970 г. Москва. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 370–371.

Протокол от заседанията на Българо-съветската (Съветско-българската) комисия за координиране и сътрудничество на изследванията в областта на историческите науки, състояла се на 19, 20 и 21 май 1970 г. в София. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 361–365.

Протокол № 16/27.05.2022 г. от присъствено заседание на Изпълнителния съвет на Фонд „Научни изследвания“ по MS TEAMS. Т. 1.9.21. https://www.fni.bg/sites/default/files/protocols/2022/august/Протокол%20№16–с%20възможност%20за%20търсене.pd (12.10.2025).

Периодичен печат

Държавен вестник, 1993, бр. 42 (18.05.).

Изследвания

Валева, Е., О. Исаева. Македонистика под запретом. К истории становления науки в СССР. – В: България, Балканите и Русия, XVIII–XXI в. Съст. И. Марчева. София: ИИстИ – БАН, 2011, с. 30–50.

Димитров, Стр., Д. Сирков. Среща на български и съветски историци в Москва. – Исторически преглед, 1991, № 6, с. 117–120.

Из истории комиссии историков России и Болгарии. Документы архива РАН. Сост. В. Ю. Афиани, Н. О. Осипова. – В: О чем поведают архивы… Российско-болгарские отношения и связи. Москва: Институт славяноведения – РАН, 2011, с. 356–360.

История южных и западных славян. Под ред. И. М. Белявской, И. А. Воронкова, В. Г. Карасёва, И. В. Созина. Москва, 1969.

Исусов, М. История и съвременност. – Исторически преглед, 1991, № 1, с. 3–12.

Калинова, Евг. Политиката на Людмила Живкова за „културно отваряне на България към света“ – предпоставки и специфика. – В: Културно отваряне на България към света. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 39–55.

Марчева, И. Българо-съветските научни контакти и дискусии в областта на хуманитаристиката през втората половина на 40-те и през 50-те години и години на XX век. (на примера на историческата наука). – В: За професионализма в историческата наука. Сборник с научни изследвания в чест на проф. д.и.н. Тамара Стоилова. Съст. П. Димитрова, В. Атанасова. Известия на Института за исторически изследвания, т. 39. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2025, с. 488–509.

Матеев, Б., А. Улунян. 20-летие комисиии историков СССР и НРБ. – Вопросы истории, № 12, 1988, с. 169–172.

Нягулов, Бл. Националната история в европейски контекст. – В: Историческата наука в България, състояние и перспективи. София: Институт за история – БАН, 2006, с. 149–162.

П[ейковска], П. Българо-унгарската историческа комисия между традицията и новаторството. – В: Юбилеен сборник на Българо-унгарската историческа комисия. Съст. П. Пейковска, Г. Деметер. София – Будапеща: ИИстИ – БАН, ИИст – ИЦХ, 2024, с. 13–22.

Стоилова, Т. Българското участие в изданията на Българо-руската историческа комисия (след нейното възстановяване през 1995 г.). – В: Изучаването на световната история и българската историческа наука. Известия на

Института за исторически изследвания, т. 38. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, с. 51–81.

Тодев, Ил. Девета национална школа на младите историци. – Исторически преглед, 1989, № 10, с. 78–80.

Интернет източници

БАН ще си сътрудничи с Руската академия на науките. – Телевизия Евроком, 20 юли 2021 г. https://eurocom.bg/2021/07/20/ban-shche-si-strudnichi-s-ruskata-akademiya-na-naukite/ (15.01.2025).

https://doi.org/10.71069/III42.26.FDA06

НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ НА БЪЛГАРИСТИКАТА В ИТАЛИЯ: КАЗУСЪТ НА УНИВЕРСИТЕТСКИ ИНСТИТУТ L'ORIENTALE В НЕАПОЛ

Франческо Дал Алъо*

PRESENT AND FUTURE OF BULGARIAN STUDIES IN ITALY: THE CASE STUDY OF THE UNIVERSITY "L'ORIENTALE" IN NAPLES

Francesco Dall'Aglio

Summary. The University of Naples "L'Orientale" is the only Italian university where Bulgarian language and literature are taught as a full course. One of the first centres for the study of Chinese and other eastern languages in Europe, "L'Orientale" established the Chair of Bulgarian Language in 1941, under the direction of Enrico Damiani, a renowned scholar who had lived and taught in Bulgaria for many years. Under his and his successors' direction the Chair of Bulgarian Language and Literature became one of the many centres of excellencies of "L'Orientale" in the field of Slavic Studies. Regrettably, the situation in recent years has not been good, both for the Chair and for the Department of Slavic studies as a whole, due to a series of problems arising from various causes: the uneven economic development of Italy, which creates a strong imbalance between the universities of Southern Italy and those of the North, where student numbers have grown while they have declined in the South; the reform of public funding for the university system, which penalises smaller universities and those with a large number of professors and instructors, such as "L'Orientale";

* Франческо Дал Алъо – ас. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: dallaglio@ihist.bas.bg [Francesco Dall'Aglio – Asst. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: dallaglio@ihist.bas.bg].

the tumultuous increase in the number of online-only universities, which Italian students are increasingly choosing instead of the traditional ones; and a series of additional factors, all contributing to a marked decrease in the student number, including those enrolled in the Chair of Bulgarian Language and Literature. While the current situation of Bulgarian studies at "L'Orientale" is not good, there is nevertheless hope that the new generation of professors will be able to reverse the trend and revive this great tradition.

Keywords: Bulgarian studies, University "L'Orientale", history of Naples, history of Slavic studies, history of higher education

Ключови думи: българистика, Университет L'Orientale, история на Неапол, история на славистиката, история на висшето образование

Неаполитанският университет L'Orientale е най-старият и един от най-престижните центрове в Италия за изучаване на езиците и културите на Източна Европа, Азия и Африка. Той е и един от четирите университета в Италия – наред с Римския La Sapienza, Болонския с кампус във Форли и Венецианския Ca' Foscari, – където се преподава български език и литература, като предлага пълен курс на обучение по дисциплината както в бакалавърска, така и в магистърска степен[1]. От 30-те години на миналия век славистиката е сред най-силно развитите направления в Университета, особено по отношение на руския език и славянската филология, като българистиката също е много добре представена. През последното десетилетие обаче италианските университети, особено в сектора на хуманитаристиката, преминават през много деликатен и сложен период, дължащ се на значителния спад в броя на студентите и най-вече на общото намаляване на финансирането на отделните департаменти, особено хуманитарните. Университет L'Orientale е изключи-

[1] За общ преглед на българистиката в Италия вж.: **Lekova, T.** La Bulgaristica nei settant'anni di storia di "Ricerche Slavistiche". – In: Ricerche Slavistiche: settant'anni di storia. Eds. M. Woźniak, L. Vaglio. Roma, 2023, pp. 259–289; **Krapova, I.** La bulgaristica in Italia. Bilancio di un trentennio. – In: Gli studi slavistici in Italia nell'ultimo trentennio (1991–2021). Bilanci e prospettive. Contributi presentati al VII Congresso Italiano di Slavistica. Eds. R. Benacchio, A. Ceccherelli, C. Diddi, S. Garzonio. Vol 2. Firenze, 2024, pp. 333–361; **Станчев, К.** Българистиката в италианските университети. Традиции и съвременно състояние. – Българистика / Bulgarica, Информационен бюлетин, 11, 2005, с. 45–53; Nel laboratorio della bulgaristica italiana. Giornate internazionali di studio ("La Sapienza", Roma, 27–28 maggio 2011). Nel centenario di Penčo P. Slavejkov a Roma. – In: Ricerche Slavistiche, a cura di J. Jerkov, 9, 2011, pp. 31–237.

телно с хуманитарна насоченост и затова в този общ кризисен момент той е по-силно засегнат от останалите, което се отразява в дейността на всичките му катедри, включително и на тази по българистика. Целта на настоящото проучване е да представи на читателя обобщение на дейността на Катедрата по българистика в Университета L'Orientale, като анализира състоянието на италианското висше образование и отражението на неговата динамика върху Катедрата по български език и литература в Неапол.

Неаполитанският университет L'Orientale има дълга и богата история, белязана от множество трансформации, промени в името и местоположението[2]. Той води началото си от Колежа на китайците (Collegio dei cinesi), основан от свещеника и мисионер Матео Рипа, който през 1724 г. се завръща от мисията си в Китай с четирима студенти и един учител по китайски език. Целта му е да ги образова и подготви за мисионерска дейност, за да могат след това да се върнат на Изток. Идеята на Рипа веднага среща благоволението на папските власти и на 7 април 1732 г. папа Климент XII официално признава Колежа, който по това време се помещава в монашеския комплекс „Санта Франческа Романа", разположен в периферната зона между квартал „Санита" и хълма Каподимонте – район с много манастири[3]. В допълнение към обучението на мисионери за Китай там са подготвяни и преводачи от името на „Компанията на Остенде" – търговско дружество със седалище във Фландрия, създадено по инициатива на Карл VI Хабсбург за търговия със страните от Далечния изток. Тази конкретна дейност се обяснява с факта, че в периода 1713–1734 г. Неапол е част от Хабсбургската империя. След преминаването на Южна Италия под властта на Бурбоните (1734) тя е преустановена[4]. По същото време в Колежа се създава и интернат, в

[2] **Nicolini, N.** L'Istituto Orientale di Napoli. Origine e Statuti. Roma, 1942; **Fatica, M.** Le sedi dell'Istituto Universitario Orientale (1729–2000). Napoli, 2002.

[3] **Ripa, M.** Storia della fondazione della congregazione e del Collegio de' Cinesi sotto il titolo della Sagra Famiglia di G. C. scritta dallo stesso fondatore Matteo Ripa e de' viaggi da lui fatti. Napoli, 1832; La missione cattolica in Cina tra i secoli XVIII–XIX: Matteo Ripa e il Collegio dei Cinesi. Atti del colloquio internazionale, Napoli, 11–12 febbraio 1997. Eds. M. Fatica, F. D'Arelli. Napoli, 1999; **Ascione, I.** La nascita del collegio dei Cinesi tra i conflitti giurisdizionali dell'ultimo viceregno austriaco. – In: La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX. Eds. A. Gallotta, U. Marazzi. Vol. 2. Napoli, 1985, pp. 19–61.

[4] **Fatica, M.** Matteo Ripa, Carlo VI, la Compagnia di Ostenda e il progetto di fondazione a Napoli di un Collegio dei Cinesi. Napoli, 1997.

който срещу заплащане се предоставя светско образование на млади неаполитанци. Така още от самото начало, въпреки църковния характер на институцията, светската култура намира своето място в нея. През 1747 г. е взето решение да се разшири географският обхват на мисионерската дейност, като са запазени места и за студенти, идващи от земите на Османската империя. Сред тях има и младежи от България, за някои от които разполагаме с кратка информация в списъка „Каталог на възпитаниците от народите, подчинени на властта на турците, които са учили в колежа С. Ф. [Санта Франческа] в Неапол“[5]. Между 1755 и 1773 г. там идват четирима млади българи, чиито имена са ни известни само в латинизирана форма: Stefanus и Petrus Delvesi от София, които пристигат в Неапол на 13 октомври 1755 г. (Стефанус умира в Неапол през 1764 г., а Петрус се завръща в България година по-късно); Petrus Figanetti, за когото не е посочен град на произход, а само че е от България, идва в Неапол на 14 ноември 1764 г. и умира там през 1773 г.; и Joannes Petrovich от Филипопол, записан на 18 август 1773 г. и завърнал се в България през 1785 г.[6].

Анексирането на Неапол към Кралство Италия (1861) също носи промени в структурата на висшите учебни заведения. През 1868 г. Колежът на китайците сменя името си на Real Collegio Asiatico (Кралски азиатски колеж) и въвежда преподаването на други ориенталски езици, включително руски (първа катедра в Италия), гръцки и арабски. През 1888 г. той се превръща в университетски институт – Regio Istituto Orientale (Кралски източен институт), като престава да се занимава с обучението на мисионери. Между 1937 и 1946 г. Институтът променя названието си още три пъти: Regio Istituto Superiore Orientale (Кралски висш източен институт), Regio Istituto Universitario Orientale (Кралски университетски източен институт) и накрая Istituto Universitario Orientale (Източен университетски институт) – името, с което остава най-известен. През 2002 г. приема названието Università degli Studi di Napoli “L’Orientale” (Неаполитански университет за научни изследвания L’Orientale), което през 2021 г. се опростява на Università di Napoli “L’Orientale” (Неаполи-

[5] Catalogus alumnorum ex nationibus dominio Turcarum subiectis, qui in collegio S. F. Neapolis educationem receperunt (по-нататък: Catalogus). – In: **Kuo, J. M.** Elenchus alumnorum. Decreta et documenta quae spectant ad Collegium Sacrae Familiae Neapolis. Shangai, 1917, pp. 11–15.

[6] Catalogus, pp. 12–13.

тански университет L'Orientale). За всички – студенти и граждани – той остава просто L'Orientale.

Въпреки утвърдената традиция на Неаполитанския институт в областта на славистиката първата катедра по български език и литература в Италия не е създадена в Неапол, а в Римския университет „Ла Сапиенца" още през 1929 г. Тя е поверена на Енрико Дамяни – ключова фигура в италианската славистика, основател на Италианско-българското дружество (Associazione italo-bulgara) в Рим през 1931 г. и на списанието „Rivista italo-bulgara di letteratura, storia e arte" („Итало-българско списание за литература, история и изкуство"), издавано от 1931 до 1936 г. в София, където той живее и преподава италианска литература в Софийския университет[7]. Италианският интерес към Балканите като цяло и към България в частност е много оживен през този период и по политически причини (достатъчно е да се спомене бракът между Борис III и Йоанна Савойска през 1930 г.). Не е изненадващо, че италианското правителство смята за необходимо да насърчи културните връзки между двете страни както чрез създаването на университетски катедри, така и чрез засилването на културния обмен, като в България паралелно се развива обучение по италиански език и култура[8]. Още от началото на 30-те години (датата е съмнителна, тъй като не става дума за редовен курс) българката Екатерина Данева, по мъж Колозимо, преподава в L'Orientale

[7] **Danova, P.** Enrico Damiani e l'insegnamento della storia della letteratura italiana all'Università di Sofia. – Études balkaniques, 2014, № 2, pp. 112–128; **Dimov, G.** Enrico Damiani e la Bulgaria. – In: Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria. Studi presentati al Convegno italo-bulgaro in memoria di Enrico Damiani (Napoli–Positano, 29 maggio – 3 giugno 1979). Napoli, 1982, pp. 13–21; **Lekova, T.** Enrico Damiani tra Italia e Bulgaria. – In: Traduzione e dialogo tra le nazioni. Convegno internazionale dedicato alla memoria di Enrico Damiani (Napoli 27–30 settembre 2002). Ed. J Żurawska. Kraków, 2003, pp. 45–61; **Spassova, V.** Enrico Damiani e la letteratura bulgara: dialogo tra due nazioni. – In: Traduzione e dialogo tra le nazioni…, pp. 63–69.

[8] **Santoro, S.** L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918–1943. Milano, 2005; **D'Alessandri, A.** Impegno scientifico e propaganda politica. La rivista "Bulgaria" (1939–1943). – Études balkaniques, 2014, № 2, pp. 129–140; **Димитров, И.** Българо-италиански политически отношения 1922–1943. София, 1996; **Радева, М.** Италианското културно проникване в България. – В: Българи в Италия и италианци в България. Приноси. София, 1997, с. 364–385; **Начев, И.** Българо-италиански връзки в областта на образованието между двете световни войни – В: 140 anni di relazioni fra Italia e Bulgaria. Diplomazia, economia, cultura (1978–2019) / 140 години отношения между Италия и България. Дипломация, икономика, култура (1879–2019). София, 2020, с. 139–154.

български език без професура и само на практическо ниво. През 1941 г. е взето решение да се засили преподаването, като първата официална катедра по български език и литература в L'Orientale е възложена на Енрико Дамиани. Подпомаган от Екатерина Данева-Колозимо, Дамиани остава в Неапол до смъртта си през 1953 г., като публикува редица трудове, значими за развитието на италианската българистика, включително един теоретико-практически езиков курс и история на българската литература[9]. След смъртта на Дамиани Катедрата по български език се оглавява от Луиджи Салвини до 1957 г. (годината на смъртта му), след което ръководството поема Лавиния Бориеро Пикио. От края на 70-те до началото на 80-те години Катедрата се оглавява от българския учен Георги Димов. По-късно начело последователно застават Рикардо Пикио[10] и Вардарина Спасова, а накрая – Татяна Лекова[11], която се пенсионира в края на 2024 г., но чийто преподавателски договор е удължен за следващите две академични години.

Следователно обучението по български език и литература винаги е заемало централно място в програмата по славянски изследвания в L'Orientale и е можело да разчита на високо ценени преподаватели и значителен брой студенти дори за т.нар. малки езици. През последните години обаче броят на студентите, записани в курсовете по български език и литература, значително намаля – почти до изчезване: двама за магистърската програма и нито един в бакалавърска степен. Този спад не е ново явление, въпреки че напоследък се засили поради фактори, които ще разгледаме по-нататък. Причината за него със сигурност не е в Катедрата по българистика или в L'Orientale, а е свързан с реформите от началото на XXI в., които промениха структурата на факултетите в ита-

[9] **Damiani, E.** Corso di lingua bulgara teorico-pratico. Roma, 1942; **Damiani, E.** Sommario di storia della letteratura bulgara dalle origini ad oggi. Roma, 1942; **Damiani, E.** Antologia della poesia bulgara contemporanea (testo bulgaro e interpretazione poetica italiana). Napoli, 1950.

[10] **Stantchev, K.** Riccardo Picchio (1923–2011). – Studi Slavistici, 8, 2011, pp. 185–194; **Stantchev, K.** Enrico Damiani, Riccardo Picchio e la Slavistica all'*Orientale* di Napoli. – In: Enrico Damiani: La slavistica come strumento per l'amicizia tra i popoli. In ricordo di Enrico Damiani (1892–1953). Eds. A. Fernando de Carlo, G. Mazzitelli, R. Morabito. Firenze, 2025, pp. 19–31. Авторът изразява благодарност към проф. К. Станчев за възможността да се запознае с текста преди публикуването му, както и за споделените наблюдения и спомени за италианската славистика.

[11] **Станчев, К.** Българистиката в италианските университети…, с. 47–48; **Krapova, I.** La bulgaristica in Italia…, с. 350–351.

лианските университети и въведоха кредитната система. Това доведе до серия от сливания, които ограничиха възможностите за поддържане на курсове с по-малко студенти[12]. В резултат L'Orientale вече не разполага с отделен департамент, посветен изключително на славистиката (старата катедра „Езици и култури на Източна Европа"), а специалността е включена в макрогрупата „Азия, Африка и Средиземноморието". Това разпределение на ресурси и средства поставя славистиката в конкуренция с курсовете по китайски, японски и арабски език, които имат най-голям брой студенти, докато преди сливането славистиката се ползваше със собствено финансиране. Към тези фактори трябва да се добавят онлайн университетите, които все повече се развиват в Италия, особено в областта на славистиката, както и войната в Украйна, довела до прекъсване на академичните контакти с Русия и сериозни последствия за целия сектор. Накрая, демографската динамика в Италия, особено в Южна Италия, и все по-забележимият дисбаланс между северните и централните южни региони предизвикват вътрешна миграция, която допълнително затруднява университетите в Южна Италия.

Анализът на обширния доклад на Националната агенция за оценка на университетската система и научните изследвания (Agenzia Nazionale di Valutazione del Sistema Universitario e della Ricerca – ANVUR)[13] показва, че поне от гледна точка на броя на студентите италианският университет никога не е бил толкова стабилен през предходното десетилетие, колкото през 2022 г. През академичната учебна 2011/2012 година общият брой на записаните студенти в италианските университети е 1 767 008 души, от които 279 539 са първокурсници; през учебната 2021/2022 година (последната, взета под внимание от доклада на ANVUR, който се публикува на десетгодишна база на всеки две години) броят на записаните студенти се увеличава до 1 949 481 души, а този на първокурсниците – до 381 502 души[14]. Следователно до този момент италианският университет никога не е имал толкова много студенти, но това са общите данни, които се отнасят за студентския състав в цяла Ита-

[12] **Станчев, К.** Българистиката в италианските университети…, с. 51–52; **Krapova, I.** La bulgaristica in Italia…, с. 351–352.

[13] Agenzia Nazionale di Valutazione del Sistema Universitario e della Ricerca (ANVUR). Rapporto sul sistema della formazione superiore e della ricerca 2023. https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2023/06/Sintesi-Rapporto-ANVUR-2023.pdf (10.02.2026).

[14] Пак там, с. 29, табл. 1.2.1.

лия. За L'Orientale обаче ситуацията не е благоприятна, тъй като броят на студентите постоянно намалява. Всъщност броят на първокурсниците намалява от 2157 през учебната 2019/2020 година до едва 1305 през 2023/2025 г. Студентите в по-горните курсове също отбелязват спад, макар и по-слабо изразен, от 11 582 през 2019/2020 г. до 9328 през 2023/2024 г. Затова пък броят на завършилите остава относително стабилен, като дори се увеличава с няколко единици – от 1866 през 2019 г. до 1875 през 2023 г.[15]. Това намаляване на броя на студентите не се отнася само за L'Orientale, а представлява по-общо явление, което засяга цяла Южна Италия и особено Кампания – административния регион, в който се намира Неапол. Ако разгледаме броя на студентите по географски райони (макрорегиони), ще видим, че в Южна Италия – макрорегиона, в който се намира Неапол, водещ университетски център в страната – в периода от учебната 2011/2012 до учебната 2021/2022 година се отчита спад от 424 747 на 354 022 души, или –16,7%. За разлика от това, Северозападна и Североизточна Италия регистрират значителен ръст – съответно +17,2 и +13,4%[16]. На равнище административни региони от 2011/2012 до 2021/2022 учебна година Кампания, включваща Неапол, е загубила 24 264 студенти (–12,6%), докато други привличат нови: Ломбардия +43 954 души (+17,9%), Пиемонт +24 861 души (+23,8%), Венето +11 666 (+10,7%), Емилия Романя +31 120 души (+21,3%)[17]. В нито един от тези четири административни региона обаче населението не се е увеличило достатъчно, за да обясни растежа на броя обучаващи се. Подобно на Кампания, останалата част от Южна Италия и островите, както и най-периферните северни административни региони отчитат отлив на студенти. Това позволява да се заключи, че италианската университетска система се концентрира все повече в групата от административни региони Пиемонт, Ломбардия, Венето и Емилия Романя за сметка на всички останали региони. Причините за тази концентрация не се крият единствено в качеството на местните университети, което безспорно е на средно високо равнище, но и в по-добрите възможности за заетост

[15] Ministero dell'Università e della Ricerca (MUR). Ustat – dati sulla didattica, Italia, atenei statali: Napoli "L'Orientale". https://ustat.mur.gov.it/dati/didattica/italia/atenei-statali/napoli-l-orientale (10.02.2026).

[16] ANVUR, с. 32, табл. 1.2.5.

[17] Пак там, с. 34, табл. 1.2.4.

както по време на следването, така и след завършването, тъй като това са икономически най-развитите и динамични региони в Италия.

През последното десетилетие се прояви още един значим фактор, допринасящ за намаляването на броя обучаващи се. Това са онлайн университетите, които нямат физическо местоположение (освен административното си седалище) и провеждат занятия, изпити и обсъждане на дипломни работи изцяло дистанционно. Дипломите им се признават наравно с тези, получени в традиционните университети, и броят на записаните в тях се е увеличил от 43 830 души през учебната 2011/2012 година до 223 937 души през 2021/2022 г.[18]. Техният успех може да се обясни с няколко фактора. На първо място, онлайн университетите позволяват обучение от разстояние – възможност, особено ценена от онези, които иначе биха били принудени да се преместят в друг град. По този начин се избягват значителни разходи дори когато таксите в онлайн университетите са по-високи от тези в традиционните. На второ място, те разполагат с изключително гъвкава организационна структура, особено подходяща за работещи обучаващи се, за които редовното присъствено обучение би било трудно. Накрая, някои онлайн университети предлагат опростени учебни програми, макар че през последните години италианското Министерство на образованието затегна критериите и в най-сериозните случаи отмени разрешенията за функциониране.

Що се отнася до вида на специалностите, в тази област също се наблюдава ясно намаление. В четирите основни дисциплинарни области най-малко учебни курсове предлага секторът „Изкуство, литература и образование“, който включва изучаването на чужди езици и литератури – 804, или 15,5%. Най-много курсове има в STEM дисциплините (1813, или 35%), следвани от медицина (1327, или 25,6%) и икономика, право и социални науки (1236, или 23,9%)[19]. Неслучайно хуманитаристиката е и най-слабо финансирана от държавата, а възможностите за привличане на външни средства са ограничени в сравнение с другите сектори, особено STEM и медицина. Ограниченото публично финансиране е вероятно най-важният фактор, който чрез каскадните си последици обуславя упадъка на хуманитарните изследвания. Това става абсолютно ясно при анализа на разпределенията на Фонда за редовно финансиране (Fondo di Finanziamento Ordinario – FFO) – механизъм, чрез който Министер-

[18] Пак там, с. 35, табл. 1.2.5.

[19] Пак там, с. 26, табл. 1.1.3.

ството на образованието предоставя средства на университетите (традиционни и онлайн)[20]. Фокусирането единствено върху икономическите данни е подвеждащо, тъй като, както вече видяхме при общия брой студенти, публичното финансиране за италианските университети никога не е било толкова високо: през 2022 г. са изплатени 8856 милиарда евро в сравнение със 7325 милиарда евро през 2012 г., т.е. с над един милиард и половина евро повече.

Анализирайки подробно данните, виждаме, че макар общата сума да се е увеличила значително, критериите за разпределение на средствата са много различни и оказват неблагоприятно влияние върху високоспециализираните не-STEM университети като L'Orientale[21]. До 2013 г. съществуват четири критерия: 1) „основна квота" или „историческа квота", въз основа на която се изплаща по-голямата част от финансирането (за 2012 г. например тя е 5561 милиарда евро от общо 7325 милиарда евро, или 75,9%); 2) „наградна квота", оценяваща качеството на научните изследвания и връзката между разходите за персонал и други разходи, която облагодетелства университетите с най-ниски разходи за персонал; 3) „изравнителна квота", която компенсира различията между университетите; и 4) „финализирани интервенции", зависещи от поредица от специфични показатели (например брой докторанти, студенти, които не плащат такси поради заслуги или бедност, и др.). Тази система не е перфектна – „основната квота" подпомага главно университетите с най-голям брой студенти, но все пак позволява баланс и стабилно планиране на дейности, наемане на преподаватели и лектори според нуждите на департаментите. Освен това и малките високоспециализирани университети като (за да останем в неаполитанския контекст, взимаме за пример) L'Orientale и „Морския университетски институт" (Istituto Universitario Navale) също са могли да предлагат курсове и преподаватели на високо равнище. Например в Катедрата по българистика в Неапол е работил Рикардо Пикио – едно от най-значимите имена в световната славистика в края на XX в.

От 2014 г. обаче беше въведен нов критерий – „цената на студент" (или „студентска квота"), и тежестта на наградната квота започна да на-

[20] Пак там, с. 86, табл. 1.6.1.

[21] Критериите за тези разпределения са изложени подробно на уебсайта на Камарата на депутатите: Camera dei deputati. https://temi.camera.it/leg18/post/il_fondo_per_il_finanziamento_ordinario_delle_universit_.html (10.02.2026).

раства. Както „студентската квота“, така и увеличението на наградната квота се изваждат от основната квота, която прогресивно намалява с годините. През 2022 г. разпределението на FFO (общо 8856 милиарда евро) беше както следва: 2210 млрд. за основната квота, 2 млрд. за студентската квота, 2336 млрд. за наградна квота, 150 млн. за изравнителната квота и 1959 млрд. за финализирани интервенции. Основната квота покрива само около една четвърт от общото финансиране (25,5%), а останалите средства отиват при университетите с най-голям брой студенти и по-добри оценки за качество, което поставя по-малките институции в неблагоприятно положение. Броят на студентите в L'Orientale е сравнително малък поради високата му специализация. Следователно Университетът получава ограничена част от студентската квота. Въпросът, който възниква, е защо не може да се възползва от наградната квота. Качеството на изследванията там е високо, както и обемът на публикуваните трудове. Проблемът е, че голяма част от персонала са лектори, които преподават, но не се занимават активно с изследвания и публикуват малко. Това обуславя високи разходи за персонал и сравнително ниска научна продукция на човек, което е структурен фактор за ниската наградна квота. Комбинацията от ниска наградна квота и ограничена студентска квота води до намалено финансиране, което от своя страна свива предлаганото обучение. Това от своя страна предизвиква по-слаб интерес на студентите и по-малък брой записани, затваряйки цикъла на намаляване на студентите и финансирането.

Сред причините за спада на броя на студентите са неравномерното регионално развитие на Италия, което подтиква много млади хора от Неапол и Кампания да се преместват в други части на страната; нарастващото значение на онлайн университетите; както и проблемите с финансирането, произтичащи не от слабости на Университета или неговия преподавателски състав, а от ограничената гъвкавост на новите критерии за публично финансиране, които не отчитат спецификата на L'Orientale и в някои случаи дори го поставят в неблагоприятно положение. Към всички изброени фактори през последните години се добавят и други обстоятелства, които допринасят за влошаването на ситуацията. Извънредната здравна обстановка, предизвикана от епидемията от коронавирус, наложи в Италия дистанционно обучение за период от около година и половина и доведе до забавяне на международните обменни програми, които са сред основните предимства на курсовете по език и литература. Конфликтът в Украйна доведе до прекъсване на ака-

демичните контакти с Руската федерация – традиционен приоритет за Департамента по славистика, тъй като руският език обикновено е първи избор за най-голям брой студенти. Това позволяваше на „малките“ езици да се възползват от популярността на руския и да привличат учащи се, които го избират като втори език: българският, наред с полския и чешкия, беше сред най-предпочитаните. Понастоящем обаче руският все по-често се избира като втори език, а за първи студентите предпочитат азиатски езици – китайски или японски, или езици с по-непосредствено практическо приложение на пазара на труда, като английски или немски. Намаляването на броя на студентите по руски се оценява на около 40% и е със сериозни последици за останалите специалности в рамките на Департамента[22]. Към това се добавя и туристическият подем на град Неапол, който се превърна в една от най-популярните дестинации в Италия, водещ до значително повишаване на цените на имотите и наемите и създаващ сериозни затруднения за студентите от други градове. Това от своя страна допринася за увеличаване на записаните в онлайн университети или за миграцията на студенти към университети в Централна и Северна Италия.

Ако се съди по тези данни, не само златните времена на Дамиани и Пикио изглеждат безвъзвратно отминали, но дори оцеляването на Катедрата по българистика в единствения италиански университет, предлагащ пълен курс по предмета, се оказва застрашено поради съкращаването на финансирането и намаляването на студентите. Въпреки това ролята на „малката“ Катедра по български език и литература в историята на L’Orientale е ясно осъзната от ръководството на Университета и съществуват планове за нейното възстановяване в рамките на по-широко преструктуриране на Департамента. Освен това Университетът разполага с квалифицирани и ангажирани преподаватели, които са напълно наясно с нейната научна и културна стойност. От юни 2024 г. Алесандро Мария Бруни е професор по славянска филология в L’Orientale и главен изследовател на национално значим проект, обединяващ различни италиански университети – „The Transmission of Old Church Slavonic Texts“[23]. Бруни е

[22] Изразявам благодарността си към проф. Гуидо Карпи, преподавател по руска литература в L’Orientale, за предоставените ценни наблюдения, които са интегрирани в настоящото изложение.

[23] The Transmission of Old Church Slavonic Texts. http://pric.unive.it/projects/tocst/home (10.02.2026).

добре познат в българските академични среди, редовно публикува в България и владее езика отлично. Неговото назначение в L'Orientale се очаква да укрепи научния потенциал на Катедрата и да улесни привличането на външни ресурси извън обичайното финансиране. Възстановяването на българския език заедно със славянския сектор е една от приоритетните му цели. За илюстрация на перспективите за неаполитанската българистика настоящият преглед завършва с неговите думи от интервю, публикувано във водещия градски вестник *Il Mattino* („Утро") през януари 2025 г.: *L'Orientale на Неапол, със своята традиция на езикови и културни изследвания, ми се стори идеално място да преследвам интересите си и да допринеса с богатия си опит* […]. *Неапол предлага стимулираща среда както заради богатата си академична традиция, така и заради своите студенти, които намерих за изключително мотивирани и заинтересовани. Вярвам, че е важно да им предложим най-добрите инструменти, за да се изправят пред все по-глобален и конкурентен академичен и професионален контекст"*[24]. Въпреки трудностите надеждата ни е, че можем да гледаме с повече оптимизъм към бъдещето на неаполитанската българистика.

БИБЛИОГРАФИЯ

Периодичен печат

Capone, M. L'intervista: Alessandro Maria Bruni. «Bene la ricerca all'estero però l'Orientale è unico». – Il Mattino, 20.01.2025, p. 11.

Изследвания

Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943. София, 1996.

Начев, И. Българо-италиански връзки в областта на образованието между двете световни войни – В: 140 anni di relazioni fra Italia e Bulgaria. Diplomazia, economia, cultura (1978–2019) / 140 години отношения между Италия и България. Дипломация, икономика, култура (1879–2019). София, 2020, с. 139–154.

Радева, М. Италианското културно проникване в България. – В: Българи в Италия и италианци в България. Приноси. София, 1997, с. 364–385.

[24] **Capone, M.** L'intervista: Alessandro Maria Bruni. «Bene la ricerca all'estero però l'Orientale è unico». – Il Mattino, 20.01.2025, p. 11 (преводът е на автора).

Станчев, К. Българистиката в италианските университети. Традиции и съвременно състояние. – Българистика / Bulgarica. Информационен бюлетин, 11, 2005, с. 45–53.

Ascione, I. La nascita del collegio dei Cinesi tra i conflitti giurisdizionali dell'ultimo viceregno austriaco. – In: La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX. Eds. A. Gallotta, U. Marazzi. Vol. 2. Napoli, 1985, pp. 19–61.

Catalogus alumnorum ex nationibus dominio Turcarum subiectis, qui in collegio S. F. Neapolis educationem receperunt. – In: **Kuo, J. M.** Elenchus alumnorum. Decreta et documenta quae spectant ad Collegium Sacrae Familiae Neapolis. Shangai, 1917, pp. 11–15.

D'Alessandri, A. Impegno scientifico e propaganda politica. La rivista "Bulgaria" (1939–1943). – Études balkaniques, 2014, № 2, pp. 129–140.

Damiani, E. Corso di lingua bulgara teorico-pratico. Roma, 1942.

Damiani, E. Sommario di storia della letteratura bulgara dalle origini ad oggi. Roma, 1942.

Damiani, E. Antologia della poesia bulgara contemporanea (testo bulgaro e interpretazione poetica italiana). Napoli, 1950.

Danova, P. Enrico Damiani e l'insegnamento della storia della letteratura italiana all'Università di Sofia. – Études balkaniques, 2014, № 2, pp. 112–128.

Dimov, G. Enrico Damiani e la Bulgaria. – In: Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria. Studi presentati al Convegno italo-bulgaro in memoria di Enrico Damiani (Napoli–Positano, 29 maggio – 3 giugno 1979). Napoli, 1982, pp. 13–21.

Fatica, M. Le sedi dell'Istituto Universitario Orientale (1729–2000). Napoli, 2002.

Fatica, M. Matteo Ripa, Carlo VI, la Compagnia di Ostenda e il progetto di fondazione a Napoli di un Collegio dei Cinesi. Napoli, 1997.

Krapova, I. La bulgaristica in Italia. Bilancio di un trentennio. – In: Gli studi slavistici in Italia nell'ultimo trentennio (1991–2021). Bilanci e prospettive. Contributi presentati al VII Congresso Italiano di Slavistica. Eds. R. Benacchio, A. Ceccherelli, C. Diddi, S. Garzonio. Vol. 2. Firenze, 2024, pp. 333–361.

La missione cattolica in Cina tra i secoli XVIII–XIX: Matteo Ripa e il Collegio dei Cinesi. Atti del colloquio internazionale, Napoli, 11–12 febbraio 1997. Eds. M. Fatica, F. D'Arelli. Napoli, 1999.

Lekova, T. Enrico Damiani tra Italia e Bulgaria. – In: Traduzione e dialogo tra le nazioni. Convegno internazionale dedicato alla memoria di Enrico Damiani (Napoli 27–30 settembre 2002). Ed. J. Żurawska. Kraków, 2003, pp. 45–61.

Lekova, T. La Bulgaristica nei settant'anni di storia di "Ricerche Slavistiche". – In: Ricerche Slavistiche: settant'anni di storia. Eds. M. Woźniak, L. Vaglio. Roma, 2023, pp. 259–289.

Nel laboratorio della bulgaristica italiana. Giornate internazionali di studio ("Sapienza", Roma, 27–28 maggio 2011). Nel centenario di Penčo P. Slavejkov a Roma, a cura di J. Jerkov. – Ricerche Slavistiche, 9, 2011, pp. 31–237.

Nicolini, N. L'Istituto Orientale di Napoli. Origine e Statuti. Roma, 1942.

Ripa, M. Storia della fondazione della congregazione e del Collegio de' Cinesi sotto il titolo della Sagra Famiglia di G. C. scritta dallo stesso fondatore Matteo Ripa e de' viaggi da lui fatti. Napoli, 1832.

Santoro, S. L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918–1943. Milano, 2005.

Spassova, V. Enrico Damiani e la letteratura bulgara: dialogo tra due nazioni. – In: Traduzione e dialogo tra le nazioni. Convegno internazionale dedicato alla memoria di Enrico Damiani (Napoli 27–30 settembre 2002). Ed. J. Żurawska. Kraków, 2003, pp. 63–69.

Stantchev, K. Enrico Damiani, Riccardo Picchio e la Slavistica all'*Orientale* di Napoli. – In: Enrico Damiani: La slavistica come strumento per l'amicizia tra i popoli. In ricordo di Enrico Damiani (1892–1953). Eds. A. Fernando de Carlo, G. Mazzitelli, R. Morabito. Firenze, 2025, pp. 19–31.

Stantchev, K. Riccardo Picchio (1923–2011). – Studi Slavistici, 2011, 8, pp. 185–194.

Интернет източници

Agenzia nazionale di valutazione del sistema universitario e della ricerca (ANVUR). Rapporto sul sistema della formazione superiore e della ricerca 2023. https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2023/06/Sintesi-Rapporto-ANVUR-2023.pdf (10.02.2026).

Camera dei deputati. https://temi.camera.it/leg18/post/il_fondo_per_il_finanziamento_ordinario_delle_universit_.html (10.02.2026).

Ministero dell'Università e della Ricerca (MUR). Ustat – dati sulla didattica, Italia, atenei statali: Napoli "L'Orientale". https://ustat.mur.gov.it/dati/didattica/italia/atenei-statali/napoli-l-orientale (10.02.2026).

The Transmission of Old Church Slavonic Texts. http://pric.unive.it/projects/tocst/home (10.02.2026).

https://doi.org/10.71069/III42.26.KM07

„НАУКА И ИЗКУСТВО“ – ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА НАУЧНА ПОРЕДИЦА НА ДРУЖЕСТВО „БЪЛГАРСКИ КУЛТУРЕН ФОРУМ“ В СЪТРУДНИЧЕСТВО СЪС СПЕЦИАЛНОСТТА „БЪЛГАРСКА ФИЛОЛОГИЯ“ В БУДАПЕЩЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „ЛОРАНД ЙОТВЬОШ“ (ELTE)

Кристина Менхарт*

“SCIENCE AND ART” – AN INTERDISCIPLINARY SCHOLARLY SERIES OF THE BULGARIAN CULTURAL FORUM SOCIETY IN COOPERATION WITH THE BULGARIAN PHILOLOGY PROGRAMME AT EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITY (ELTE)

Krisztina Menyhárt

Summary. The scientific relations between Hungarians and Bulgarians have a history spanning more than a century. Since the 1990s, Hungarian-Bulgarian scientific cooperation has been established on new foundations, with personal contacts and individual initiatives coming to the fore. Beginning in 2008, through the joint efforts of the Bulgarian Cultural Forum Society and the Bulgarian Philology programme in Budapest, a series of interdisciplinary conferences has been organised, dedicated to the cultural, religious, linguistic, literary, and historical ties between Hungary and the peoples of the Balkans and Central Europe. The conference materials, developed into scholarly articles, are published in a scientific series issued by the Bulgarian Cultural Forum. Bulgarian artists living in Hungary also contribute to the design of the outer cover of these publications. The aim of

* Кристина Менхарт – доц. д-р – Будапещенски университет „Лоранд Йотвьош“, катедра „Славянски филологии“, имейл: menyhart.krisztina@btk.elte.hu [Krisztina Menyhárt – Assoc. Prof., PhD – Eötvös Loránd University, Department of Slavonic Studies, e-mail: menyhart.krisztina@btk.elte.hu].

the present paper is to present the history, concept, and current state of this scientific series.

Keywords: science, art, Bulgarians, Hungarians, cultural relations

Ключови думи: наука, изкуство, българи, унгарци, културни връзки

Увод

Научните връзки между унгарци и българи имат дълга, надхвърляща век история. Темата, особено през последните години, е подробно разглеждана от българските и унгарските учени, поради което в настоящото изложение няма да се спирам подробно на нея[1], а ще отбележа само основните етапи и характерните особености на тяхното развитие през XX в. През междувоенния период унгарско-българските научни взаимоотношения се развиват преди всичко въз основа на интересите и личната инициатива на отделни учени, насочени към историята, културата и езика на българите и унгарците. В този процес по-активна е унгарската страна, мотивирана и от стремежа за преодоляване на международната изолация на Унгария след Трианонския договор[2]. Именно през този период двустранните научни връзки започват да се институционализират – създават се билатерални дружества, а към края на междувоенната епоха се поставя началото и на лекторати към водещите университети в двете страни. По време на държавния социализъм тяхното развитие е силно идеологизирано и централизирано, като протича в рамките на общия политически и културен контекст на социалистическия лагер и е напътствано от Москва. Личната инициатива на учените е ограничена, но благодарение на двустранните договорености за обмен на студенти и специалисти именно през този период се формира професионален елит, задълбочено запознат с историята, културата и езика на „братския“ на-

[1] Вж. **Pejkovszka P.** Magyar értelmiség az újkori bolgár kultúra fejlődésében. – In: Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes, 2. Budapest: Europa Institut Budapest, pp. 87–97; **Пейковска, П.** Българо-унгарски научни взаимоотношения XIX – средата на XX век. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2003; **Пейковска, П.** За началото на българо-унгарските връзки в историческата наука. – Наука, 26, 2016, № 4, с. 19–22; **Янкова, В.** Преводачи на култури. Унгарски свидетелства за Североизточна България от XX век. София: Парадигма, 2020.

[2] **Гърдев, К.** България и Унгария, 1923–1941. София, 1988, с. 182–185; **Pejkovska, P.** The Effect of Politics on Bulgarian-Hungarian Cultural Relations, 1880–1941. – Bulgarian Historical Review, 1994, No. 2, pp. 121–130.

род. До 80-те години интересът е насочен предимно от унгарска страна към българите, докато българските учени участват основно в професионални квалификации и в обмяна на опит, провеждани в Унгария.

Промените след 1989 г., съпътствани от икономическа криза, обществена трансформация и преход от социализъм към капитализъм, оказват влияние и върху двустранните научни връзки, които до известна степен напомнят ситуацията от междувоенния период. На преден план отново излизат персоналните контакти и инициативи. Българските етнографи и историци, завършили образованието си в Унгария, са инициатори на редица общи научни проекти, насочени към проучването на българската общност в Унгария и към сравнителните, унгарско-български теми. Ключови измежду тях са анализите върху българите в Унгария на Института по фолклор към БАН[3]. Особено значими начинания са възстановяването на работата на Българо-унгарската историческа комисия през 2006 г.[4] и продължаващите научни разработки на българистите в Унгария и унгаристите в България. Съвместната работа на учените води до редовно провеждане на конференции и до издаване на сборници и монографии по темата[5]. В Унгария важна роля за поддържане на българо-унгарските научни връзки имат двата центъра по българистика – Будапещенският университет „Лоранд Йотвьош“ (ELTE) и Сегедският университет, където през две години се организират международни българистични конференции под заглавие „Българистични четения“, а пред-

[3] От 2010 г. – Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН.

[4] По-подробно вж. Юбилеен сборник на Българо-унгарската историческа комисия. Издания на Българо-унгарската историческа комисия, т. 8. Съст. и ред. П. Пейковска, Г. Деметер. Будапеща–София: ИИстИ–БАН, ИИст–ИЦХ, 2024.

[5] Без да се изброяват абсолютно всички издания вж. например: Българите в Средна и Източна Европа. Ред. кол. Т. Дончев, Св. Кьосева, П. Петров. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995; **Ганева-Райчева, В.** Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2004; **Найденова, Й.** Унгаристични пространства. Изследвания. София: Изток-Запад, 2008; **Пейковска, П.** Българските общности в Унгария през XIX–XX век. Миграции и историко-демографска характеристика. София: Институт за исторически изследвания при БАН, 2011; **Маджаров, Дж.** Функция и семантика на обредния жест в унгарската култура. София: ИК „Гутенберг“, 2014; **Янкова, В.** Българите в Унгария – културна памет и наследство. София: ИК „Арка“, 2014; **Янкова, В.** Преводачи на култури…

ставените доклади се издават в научни сборници[6]. В Будапеща част от научните трудове – две монографии на тема българо-унгарска контрастивна фразеология и сравнителна фолклористика, както и два научни сборника[7] – бяха издадени в поредицата „Opera Slavica Budapestinensia“ на катедрата „Славянски филологии“ в ELTE.

От 2008 г. дружеството „Български културен форум“ (Будапеща) и специалността „Българска филология“ в Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“ предприемат съвместно организиране на интердисциплинарни конференции, посветени на културните, религиозните, езиковите, литературните и историческите връзки между Унгария, балканските и средноевропейските народи. Материалите от конференциите, преработени в статии, се публикуват в научната поредица, издавана от „Българския културен форум“, като в илюстрирането на външната корица на изданията се включват и българските художници, живеещи в Унгария. В настоящата статия ще бъдат представени историята, концепцията и състоянието на тази научна поредица[8].

Научни инициативи на българската общност в Унгария

През 1997 г. Българското републиканско самоуправление основава Научен институт на българите в Унгария, който има за цел да координира научните търсения вътре в самата българска общност и просъществува до 2003 г. Негови ръководители в този период са етнографът Лилия Пенева-Винце и историкът Ленке Чикхеи. Институтът организира конференции и реализира научни проекти[9]. Проведените научни фо-

---

[6] Българистични четения – Сегед 2019. Szerk. Balázs L. G., Farkas Baráti M., Majoros H. Szeged: JATEPress, Szegedi Tudományegyetem, 2019.

[7] **Dudás M.** Magyar-bolgár kontrasztív nyelvi világkép. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2022; **Menyhárt K.** Szentek, szövegek, vallási kapcsolatok. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2021; A bulgarisztika ma. Szerk. Dudás M. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2007; 70 години българска филология в Будапеща. Ред. М. Дудаш. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2024.

[8] Статията е посветена на 175 години от основаването на катедра „Славянски филологии“ в Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“ и 25 години от основаването на Дружество „Български културен форум“.

[9] **Петкова, А**. Изследователски институт на българите в Унгария. – Български фолклор, 1998, № 3, с. 92; Българи в Унгария. Ред. Л. Пенева-Винце, А. Петкова Пападопулос. Будапеща: Българско републиканско самоуправление, 1999; Българи и унгарци – 1000 години заедно. Съст. Л. Чикхеи. Будапеща: Българско републиканско самоуправление, 2002.

руми дават възможност за формиране на кръг от българисти в Унгария и израстване на ново поколение млади учени. Темите са свързани не само с българската градинарска общност, а покриват по-широк спектър от българо-унгарските културни отношения.

През 2016 г. – отново по инициатива на Българското републиканско самоуправление – е основан Изследователският институт на българите в Унгария, с ръководител Моника Тютюнкова[10]. Оттогава започва проектът за европейския културен маршрут „По пътя на българските градинари“. Той се осъществява заедно с Музея на гурбетчийското градинарство в Лясковец, Регионалния исторически музей във Велико Търново и Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“[11]. В неговите рамки е подготвена пътуваща изложба по темата. През 2021 и 2023 г. са проведени научни конференции със същата проблематика, по време на които са представени най-новите резултати от проучването на историята на българските градинари в Унгария. Институтът има за цел да издири, систематизира и дигитализира архивни материали за българите (най-вече градинарите) в Унгария, което показва по-стеснен обсег на дейността му в сравнение с предшестващата го институция.

Дружество „Български културен форум“

През 1999 г. група български интелектуалци и творци, между които и свързаните с Научния институт на българите в Унгария Адрияна Петкова Пападопулос и Лилия Пенева-Винце, основават дружеството „Български културен форум“ (БКФ), чиято цел е да създаде платформа за обмен на идеи и културни инициативи сред българската общност в Унгария. Дейността на дружеството е насочена към представянето на българското малцинство и неговия културен и интелектуален потенциал, както и към подкрепа на българската наука в Унгария чрез организиране на научни конференции и издаване на сборници; паралелно с това то координира и подпомага дейността на българските художни-

[10] От 1 април 2025 г. се нарича „Български културен и документационен център, научен институт и библиотека“.

[11] **Вълев, И., Г. Чохаджиева, М. Тютюнкова.** Проектът „По пътя на българските градинари“ – идеи, резултати, перспективи. – Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация, 2019, 5, 2019, № 1, с. 39–49. www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/5_1/04-KIN-5-1-2019.pdf (27.06.2021); **Tütünkov-Hrisztov, J.** Bulgarian Gardening Road as a Cultural Destinatiton in Hungary: Case Study. – Knowledge – International Journal, 30, 2019, No. 6, pp. 1799–1804.

ци в Унгария, като организира художествени инициативи – изложби и пленери, и осигурява материална подкрепа. Издаването на двуезичния сборник „Българи в Унгария“ съвместно с Издателството на Унгарската академия на науките[12] (ред. А. Петкова Пападопулос) е първото важно научно начинание на БКФ, а публикуваните там статии и до днес са определящи за изучаването на обредната система и материалната култура на българската общност в Унгария. След закриването на Института научната работа продължава в рамките на „Българския културен форум“, организира се етнографският научен кръг (с членове Л. Пенева-Винце, А. Петкова Пападопулос, А. Събева и Таня Ронаи). Още от основаването си дружеството обединява и групата на българските художници, които творят в различни художествени стилове и са свързани с двете страни чрез художественото си образование, завършено в Унгария или в България, или семейни връзки, като в техните произведения се преплитат елементи от двете култури. Важна задача на БКФ е организирането на индивидуални и съвместни изложби, издаването на каталози и популяризирането на творците от български произход[13].

Поредица от конференции за култура, литература, език

През 2008 г. по инициатива на изкуствоведа Марта Над е организирана научна конференция „Тома Вишанов и неговата епоха“. Познатият дотогава само в научните среди български иконописец Тома Вишанов – Молера (определен от Елена Генова[14] като първи и последен бароков иконописец в България) вероятно е учил в Сремски Карловци и е работил в Пеща и Будакалас. Около фигурата му, както и около други художници, принадлежащи към същия кръг, са организани научна сесия и изложба от фотографии на негови и други икони от епохата. Това първо мероприятие всъщност очертава рамките на поредицата от конференции, организирани от Българския културен форум и насочени към представянето на културните, езиковите, религиозните, етнографските и други връзки

[12] Bolgárok Magyarországon. Szerk. Papadopulosz-Petkova A. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002.

[13] 20 éves a Bolgár Kulturális Fórum. Szerk. Menyhárt K. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum, 2020.

[14] **Генова, Е.** Тома Вишанов Молера – първият и последният бароков иконописец на XVIII и XIX век в България. – В: Тома Вишанов и неговата епоха. Будапеща: Български културен форум, 2009, с. 15–26.

между унгарското културно пространство и етническите и народностните групи в страната.

През 2010 г. в Будапеща е проведена голяма международна конференция, посветена на 1100-годишнината от смъртта на св. Наум Охридски. Проявата е пак по идея на Марта Над и е свързана с култа към светеца в Унгария. Макар в наши дни този важен за българската и славянската култура книжовник да не е особено познат в страната, за него се знае, че като част от мисията на св. св. Кирил и Методий е пребивавал в Панония, а неговият култ 1000 години по-късно е почитан от заселници от Македония в сегашната унгарска територия. Тази конференция осигурява научна рамка за разглеждане на широк културно-исторически контекст – от старобългарската литература до ролята на Кралската университетска печатница в Буда за културното възраждане на балканските народи. В сесията за първи път участват учени не само от България, но и от Румъния и Македония. Тогава е представена и изложба от исторически и съвременни икони, изобразяващи св. Наум, която даде възможност и на съвременните творци да преосмислят неговата личност (куратор: Марта Над).

През 2012 г. обхватът на конференциите е разширен, като се предоставя възможност за участие на всички етнически и народности групи в Унгария по теми, отнасящи се до икономиката, културата и ролята на националностите в тяхното развитие през XIX и началото на XX в., както и до взаимодействието между предприемачи, мецанати и културни дейци на малцинствата. Като се изхожда от примера на българската стопанска емиграция и участието ѝ в изграждането на основните български културни институции (църква, училище, културен дом), е направен успешен опит да се включат и теми по въпроси на словашката, немската, гръцката, русинската, сръбската и хърватската националност, не са пренебрегнати и културните взаимоотношения. На първите три конференции съорганизатор е и „Българският културен център“.

През 2014 г. специалността „Българска филология“ в Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“ отпразнува 60-годишнината от основаването си. По този повод съвместно с „Българския културен форум“ е организирана юбилейна конференция. Събитието протича при голям интерес и с участието на сто учени от десет страни; изнесени са 77 доклада в областта на литературата, езикознанието, културата и българо-унгарските взаимоотношения. Международната научна конференция „Научни перспективи на съвременната българистика“ на-

сочи вниманието и на унгарската публика към българската общност, значението на българо-унгарските отношения и научните постижения на българистиката в Унгария, като в концептуално отношение се доближава до „Българистичните четения“, организирани в Сегедския университет.

През 2016 г. се навършиха 100 години от основаването на българската църковна община в Будапеща. По този повод на 24 май се организира конференция на тема „Унгария и източното християнство – култове, църкви и езикови паметници“. С тази научна сесия се възвръща първоначално планираната линия на тематичните конференции, посветени на религията, културата и езика. Проявата предизвика интерес сред учени от различни области на познанието, потвърден от разнообразието на представените доклади. Наред с участието на нови изследователи се оформи и кръг от колеги, които редовно представят научните си резултати в поредицата конференции. Докладите обхващат широк тематичен спектър – изкуствоведски проблеми (икони и църковна архитектура), история на религията, култове към светци, езикови паметници, литературни проблематики, свързани с българската, сръбската, словенската, словашката, украинската и полската малцинствена традиция в Унгария.

Поредицата тематични конференции продължава през 2019 и 2021 г. Научната сесия под формата на кръгла маса на тема „Славянските ни културни наследства: език, фолклор, литература“ е организирана съвместно от „Българския културен форум“, специалността „Българска филология“ в Университет „Лоранд Йотвьош“ и Българския културен институт в Будапеща. В програмата фигурират общо 16 доклада, а участниците представят ELTE, Института по езикознание към Унгарската академия на науките[15], Сегедския университет и Университета „Янош Шейе“ в Комарно. Докладите обхващат теми, свързани с езика, литературата, историята и фолклора на българската, полската, словашката, словенската и хърватската малцинствена традиция.

През 2021 г., по време на ковид епидемията, беше проведена присъствено конференцията „Пресечни точки: унгаро-славянски религиоз-

[15] От 1 септември 2019 г. Институтът за езикознание е част от Научната мрежа „Лоранд Йотвьош“. През 2021 г. той е трансформиран в Изследователски център по езикознание към националната Изследователска мрежа „Лоранд Йотвьош“ (ELKH). От 2024 г. е част от Унгарската научноизследователска мрежа HUN–REN (последната преобразувана от ELKH); а от 2025 г. работи като Изследователски център по езикознание към ELTE.

ни и културни връзки“ с подзаглавие „Научна конференция в чест на 1111 години от смъртта на св. Наум Охридски“. Мероприятието беше планирано една година по-рано, но впоследствие темата се промени, тъй като липсваха доклади, посветени на св. Наум Охридски, а от друга страна, се включиха колеги, участвали в предишната конференция. Възможността за присъствено изнасяне на доклад предизвика голям интерес – в двудневната програма бяха включени 28 доклада в три тематични блока: религия и фолклор, литературни и културни връзки и езикознание. По традиция участваха представители на унгарските националности (българска, словашка, словенска, сръбска, хърватска, украинска), както и колеги с разработки на руска и чешка тематика[16].

Изданията от научната поредица на „Българския културен форум“

Материалите от конференциите, преработени в научни статии, се издават от дружество „Български културен форум“. Подобно на самите форуми, поредицата научни сборници започва без предварителен план за последващи издания, но впоследствие се полагат съзнателни усилия за оформянето на концепцията ѝ. Финансирането се осигурява от българските самоуправления и чрез конкурси, предимно на унгарските държавни фондове, подпомагащи малцинствата, като условията за получаване на подкрепа често определят облика на изданията.

Първият сборник, публикуван през 2009 г., е озаглавен „Тома Вишанов и неговата епоха – религиозни и културни отношения между Унгария и Балканите през XVIII век“. Негови редактори са Тошо Дончев и Кристина Менхарт. Изданието съдържа общо 14 статии на български и унгарски език и очертава концепцията на последващите сборници: включване на основни студии и статии, посветени на проблематиката, формулирана в заглавието, както и допълнителни изследвания за по-широкия географски, културен и исторически контекст.

Пряко свързани с темата за българския иконописец Тома Вишанов са статиите на Елена Генова и Марта Над[17], които разглеждат, от една

[16] Следващата конференция е планувана за 2025 г., като темата е ролята на жените в запазването на идентичността, културата и езика на националностите в Унгария.

[17] **Генова, Е.** Тома Вишанов Молера…, с. 15–26; **Над, М.** Тома Вишанов и неговият кръг в Унгария. – В: Тома Вишанов и неговата епоха. Будапеща: Български културен форум, 2009, с. 47–55.

страна, оскъдните данни за личността и творчеството на Т. Вишанов, а от друга – по-широкия контекст на православната иконопис в унгарските земи. В сборника са поместени както доказаните, така и предполагаемите творби на иконописеца, което дава възможност на читателите да се запознаят по-задълбочено с неговото творчество. Останалите статии – от тематична гледна точка – се обособяват в две основни групи: религия и култура (християнство и народна култура, история, песнопения, апокрифни молитви и др.) и езикознание (анализ на езикови паметници). Общ обединяващ момент е наличието на унгарско-български паралели, които се откриват в по-голямата част от изследванията.

Вторият тематичен сборник излиза със заглавието „Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски“ през 2011 г., като негови редактори са проф. Имре Х. Тот, Тошо Дончев и Кристина Менхарт. От тематична гледна точка изданието е по-единно, като по-голямата част от статиите са посветени на конкретната проблематика около личността на св. Наум Охридски. От общо 21 студии (на български и унгарски език) десет разглеждат теми, свързани с личността, произведенията, житията, култовете и иконографията на св. Наум, като двете статии на Петер Кирай, Дюла Кристо и Имре Х. Тот[18] са публикувани по-рано, но поради значимостта им за изследваната проблематика беше уместно да бъдат отпечатани отново. Останалите теми, включени в сборника, са насочени към културно-религиозни въпроси: култовете на светците, религиозния живот и идентичността на националностите в Унгария през различни исторически епохи, иконографските проблеми, културната история и др.

С това издание започва ново сътрудничество между български учени и художници в Унгария, осъществено в рамките на „Българския културен форум“. На корицата е поместена иконата „Св. Наум“ на Миролюба Гендова, създадена специално за изложбата, посветена на светеца. Макар в този случай иконата да е подбрана случайно, в следващите из-

[18] **Király P.** A Naum-életírás a magyarokról. – In: Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт, И. Х. Тот. Будапеща: Български културен форум, 2011, с. 33–47; **Kristó Gy., H. Tóth I.** A legrégibb Naum-legenda és a magyar honfoglalás. – In: Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт, И. Х. Тот. Будапеща: Български културен форум, 2011, с. 48–56.

дания използването на творбите на тези художници се утвърждава като съзнателна стратегия.

На историята на стопанските емигранти и на ролята им в подпомагане на културните дейности е посветено третото издание: „Стопанство и култура. Очерци за стопанската и културната дейност на националните общности в Унгария през XIX и XX век“ (2014 г., редактор: К. Менхарт, съдържа 18 статии на български, унгарски и украински език). Сборникът се състои от три тематични блока. В първия попадат теми, свързани със стопанската история на българите в Унгария – от визуалната памет през данните за грамотност до историята на общността, представена чрез нейните дейци и организации. Унгарско-българските отношения в по-широк план са представени във втория блок, а най-голямата част от статиите разглежда културно-историческите особености (преса, организации, елит, религиозен живот) на някои националности, живеещи в Унгария (словаци, немци, сърби, румънци, хървати и др.). Върху корицата на сборника е изобразен гобленът на Естер Кнейс под надслов „Ще си отида“, като изборът се мотивира от темата за движението и мигацията.

През 2016 г. е издаден сборникът „Унгария и източното християнство – църкви, култове, езикови паметници“, посветен на 100-годишния юбилей от основаването на българската църковна община (редактори К. Менхарт и М. Дудаш), който бележи по-тясно сътрудничество между „Българския културен форум“ и специалността „Българска филология“ в ELTE. Сборникът съдържа 14 статии на български и унгарски език, обхващащи религиозния живот, поверията, култа към светците, литургичната практика, езиковите паметници на българи, унгарци, гърци, сърби, словаци, украинци и словенци. В езиковедския дял се разглеждат проблеми на старобългарските паметници (числителните имена), кирилските книги на словаци и русини в Североизточна Унгария, езиковите особености на словашките апокрифни молитви и на ръкописните словенски песнопойки. В литературната част влизат статии за Кралската университетска печатница в Буда и за автобиографията на Партений Павлович, а най-голямата част от трудовете се занимава с културно-религиозната проблематика (история на униатската църква, отношението на гръцкото малцинство към православната религия, културното значение на манастира „Грабовац“, култовете към св. Марина и св. Параскева и др.). Върху корицата на сборника присъства снимка на иконата „Св. Георги и св. Димитър“, резбована от лектора по български език и литература в ELTE Камен Михайлов.

Петият сборник в поредицата излиза през 2019 г. със заглавие „Славянските ни културни наследства: език, фолклор, литература“ (редактори: К. Менхарт и М. Дудаш), като издател фигурира и катедра „Славянски филологии“ в ELTE. Четири от статиите са на български език, по една са на словенски, хърватски, полски и руски, а останалите шест са на унгарски[19]. Темите и в този случай са разнообразни: 1) езикознание: съжителството на народи, езици и религии в пограничната област между Унгария и Словения; прякорите в словашките двуезични села, хърватският диалект в Тьоморд в народните песни; числителните в Будапещенското евангелие и взаимовръзките на въздържателската пропаганда и кодификацията на словашкия литературен език; 2) културна история – унгарско-български научни взаимоотношения; полската култура в Унгария, и 3) фолклор и народни обичаи: момата в народните приказки на унгарци и българи; обичаят „Горене на Морена“ сред поляците; следите от основния славянски мит в българския фолклор; легенди за виното и празнуването на юбилея от Моравската мисия през 1863 г. в едно словашко село. Върху корицата е представена картината на Милена Владимирова „Прозорец към небето“.

Последният сборник с научни статии излиза през 2021 г. със заглавие „Пресечни точки. Унгаро-славянски религиозни и културни връзки“ (редактори: К. Менхарт и М. Дудаш). Той съдържа общо 26 статии на български, хърватски, унгарски, руски и полски език, които се групират около три теми. Първата тема се фокусира върху битовото християнство и фолклора. Тук са включени трудове за светите места на словаците от Пилиш, за култа към Богородица при поляци и унгарци, за св. Илия сред унгарци и българи, данни за произхода на монети, намерени в крепостта Шимонторня, изследвания за образа на Янош Хуняди в българския народен епос, за сватбените обичаи на сърбите и др. Във втората част, озаглавена „Литературни и културни връзки“, са сравнени различни преводи на Библията на украински език, анализирани са данни от кореспонденцията между Бела Барток и Райна Кацарова, представена е рецепцията на унгарската литература в Чехия и др. Третият дял, на тема „Езикови и религиозни връзки“, съдържа статии по историческо езикознание (типологични особености на старобългарския език, числителни в Добромировото евангелие, правопис на средновековните хърватски църковни тек-

[19] Сборникът беше издаден след конкурс, чието условие бе поне половината от текста да бъде на езика на малцинствата в Унгария.

стове, религията в двуезичните спомени на словаците в Бюксенткерест и др.). В дизайна на корицата е използвана картината „Света Богородица“ на Боряна Перчинска, българска художничка, живееща в Берлин.

През 2021 и 2023 г. излизат от печат две монографии в същата поредица, посветени на българската общност в Унгария, с автор К. Менхарт. Монографията, публикувана през 2021 г. на унгарски език, със заглавие „Българи в Унгария. Етнография, език, стопанска история“[20], съдържа четири основни глави. В първата част се представят тенденциите и резултатите от проучванията за българите в Унгария в исторически план до наши дни, като се анализират разработките, подготвени от учени в Унгария и България и от изследователи с български произход, живеещи в Унгария. Втората част поставя във фокус проблематиката на стопанската история и разглежда основните въпроси през призмата на видните учени на самата общност, като проследява създаването на стопанските и културните организации в исторически план и очертава обективна картина на отношенията между българската стопанска емиграция и унгарската държава в рамките на стогодишен период. Главата „Езикови аспекти“ представя различни елементи от езиковите особености на българската общност. Анализират се състоянието на българския език в демографски план, резултатите от езиковите проучвания, проведени в общността, езиковият пейзаж (присъствието ѝ в унгарското публично пространство), както и отражението на стопанските връзки върху езиковата картина на българи и унгарци. В третата част са включени етнографски проучвания, които обхващат семейната и родовата структура в исторически контекст (демография и родова памет), особеностите на религиозната принадлежност на примера на празнуването на Бабин ден в Будапеща, както и миналото и настоящето на танцовите състави за български народни танци в Унгария. Художественото оформление на корицата е проектирано от арх. Петер Лукач, като е използван фрагмент от неговата картина „На път“.

Поради ковид епидемията демографските данни се базират на преброяванията от 2010/2011 г., а междувременно стават достъпни и се публикуват важни извори и научни трудове за българската общност в Унгария и градинарската емиграция, което налага преработването на

[20] **Menyhart K.** Magyarországi bolgárok. Néprajz, nyelv, gazdaságtörténet. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum, 2021, c. 259.

монографията. През 2023 г. излиза от печат двуезичният ѝ вариант[21], в който са включени новите библиографски данни и преди всичко актуалните резултати от преброяванията през 2021/2022 г., позволяващи да се проследят по-дългосрочните тенденции в развитието на езиковата ситуация и промените в числеността на общността. Снимковият материал е обновен и отпечатан цветно, а корицата отново е дело на Петер Лукач.

Обобщение

В настоящата статия се представят научните инициативи на българската общност в Унгария, осъществени в сътрудничество между дружеството „Български културен форум“ и специалността „Българска филология“ при катедра „Славянски филологии“ към Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“ ELTE. Основателите на „Българския културен форум“ полагат целенасочени усилия за утвърждаване, поддържане и продължаване на научната дейност сред българите в Унгария, която те предприемат в рамките на първото републиканско самоуправление, като научният институт продължава до неговото закриване през 2003 г.

В периода между 2003 и 2016 г. (т.е. до основаването на втория научен институт към републиканското самоуправление) научната дейност се координира основно от „Българския културен форум“ в сътрудничество с различни институции, като Българския културен институт в Будапеща, специалността „Българска филология“ в ELTE, Института по славистика в Сегедския университет и др. От 2008 г. се инициира поредица от конференции с преобладаващо културно-историческа тематика, която продължава до наши дни. Паралелно с нея започва и издаването на тематични научни сборници, в които се публикуват преработените в статии материали от конференциите. С течение на времето българо-унгарската тематика се разширява чрез включването на изследвания за други националности в Унгария, но и до днес тя остава доминираща.

Ползотворното сътрудинчество между учените и художниците в рамките на БКФ се реализира в есетически оформените корици на книгите, които осигуряват още една платформа за изява на дейците на изкуството.

[21] **Менхарт, К.** Българската общност в Унгария. Стопанска история, език и етнография. Будапеща: Български културен форум, катедра „Славянски филологии“ ELTE, 2023, с. 433.

Тъй като става дума за филологическа поредица, неизменно възниква въпросът за финансирането. Издаването на сборниците и монографиите се финансира чрез конкурси, отворени за малцинствата в Унгария (БКФ има право да участва в такива конкурси, за разлика от университетите), като средства се осигуряват и от българските териториални самоуправления. Поради недостатъчния обем на финансовите средства издаването на сборниците е свързано със значителен обем доброволен труд както от страна на редакторите и лекторите, така и от страна на художниците, които не само предоставят творбите си безвъзмездно, но често участват и в проектирането на кориците.

Интердисциплинарният характер на сборниците привлича читатели не само от академичните среди, но и от по-широка публика, което допринася за популяризирането на научните изследвания сред българите в Унгария и на тематиката за българо-унгарските културни отношения.

БИБЛИОГРАФИЯ

Изследвания

Българи в Унгария. Ред. Л. Пенева-Винце, А. Петкова Пападопулос. Будапеща: Българско републиканско самоуправление, 1999.

Българи и унгарци – 1000 години заедно. Съст. Л. Чикхеи. Будапеща: Българско републиканско самоуправление, 2002.

Българите в Средна и Източна Европа. Ред. кол. Т. Дончев, Св. Кьосева, П. Петров. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995.

Българистични четения – Сегед 2019. Szerk. L. G. Balázs, M. Farkas Baráti, H. Majoros. Szeged: JATE Press, Szegedi Tudományegyetem, 2019.

Вълев, И., Г. Чохаджиева, М. Тютюнкова. Проектът „По пътя на българските градинари“ – идеи, резултати, перспективи. – В: Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация, 5, 2019, № 1, с. 39–49. www.math.bas. bg/vt/kin/files/papers/5_1/04-KIN-5-1-2019.pdf (27.06.2021).

Ганева-Райчева, В. Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2004.

Генова, Е. Тома Вишанов Молера – първият и последният бароков иконописец на XVIII и XIX век в България. – В: Тома Вишанов и неговата епоха. Будапеща: Български културен форум, 2009, с. 15–26.

Гърдев, К. България и Унгария, 1923–1941. София, 1988.

Маджаров, Дж. Функция и семантика на обредния жест в унгарската култура. София: ИК „Гутенберг“, 2014.

Менхарт, К. Българската общност в Унгария. Стопанска история, език и етнография. Будапеща: Български културен форум, катедра „Славянски филологии“ ELTE, 2023. 433 с.

Найденова, Й. Унгаристични пространства. Изследвания. София: Изток-Запад, 2008.

Над, М. Тома Вишанов и неговият кръг в Унгария. – В: Тома Вишанов и неговата епоха. Будапеща: Български културен форум, 2009, с. 47–55.

Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите / Magyarország és a Balkán vallási és társadalmi kapcsolatai. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт, И. Х. Тот. Будапеща: Български културен форум, 2011.

Пейковска, П. Българо-унгарски научни взаимоотношения XIX – средата на XX век. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2003.

Пейковска, П. Българските общности в Унгария през XIX–XX век. Миграции и историко-демографска характеристика. София: Институт за исторически изследвания при БАН, 2011.

Пейковска, П. За началото на българо-унгарските връзки в историческата наука. – Наука, 26, 2016, № 4, с. 19–22.

Петкова, А. Изследователски институт на българите в Унгария. – Български фолклор, 1998, № 3, с. 92.

Пресечни точки. Унгаро-славянски религиозни и културни връзки. Ред. К. Менхарт, М. Дудаш. Будапеща: Български културен форум, катедра „Славянски филологии“, 2021.

70 години българска филология в Будапеща. Съст. М. Дудаш. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2024.

Славянските ни културни наследства: език, фолклор, литература. Ред. К. Менхарт, М. Дудаш. Будапеща: Български културен форум, катедра „Славянски филологии“, 2019.

Стопанство и култура. Очерци за стопанската и културната дейност на националните общности в Унгария през XIX и XX век. Ред. К. Менхарт. Будапеща: Български културен форум, 2014.

Тома Вишанов и неговата епоха – религиозни и културни отношения между Унгария и Балканите през XVII век. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт. Будапеща: Български културен форум, 2009.

Унгария и източното християнство – църкви, култове, езикови паметници. Сборник по случай 100-годишнината от основаването на българската православна църковна община в Унгария. Ред. К. Менхарт, М. Дудаш. Будапеща: Български културен форум, 2016.

Юбилеен сборник на Българо-унгарската историческа комисия. Съст. и ред. П. Пейковска, Г. Деметер. Издания на Българо-унгарската историческа комисия, т. 8. София–Будапеща: ИИстИ–БАН, ИИст–ИЦХ, 2024.

Янкова, В. Българите в Унгария – културна памет и наследство. София: ИК „Арка“, 2014.

Янкова, В. Преводачи на култури. Унгарски свидетелства за Североизточна България от XX век. София: Парадигма, 2020.

A bulgarisztika ma. Szerk. Dudás M. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2007.

Bolgárok Magyarországon. Szerk. Papadopulosz-Petkova A. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002.

Dudás M. Magyar-bolgár kontrasztív nyelvi világkép. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2022.

20 éves a Bolgár Kulturális Fórum. Szerk. Menyhárt K. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum, 2020.

Király P. A Naum-életírás a magyarokról. – In: Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт, И. Х. Тот. Будапеща: Български културен форум, 2011, с. 33–47.

Kristó Gy., H. Tóth I. A legrégibb Naum-legenda és a magyar honfoglalás. – In: Обществени и религиозни връзки между Унгария и Балканите. Сборник по случай 1100 години от смъртта на св. Наум Охридски. Ред. Т. Дончев, К. Менхарт, И. Х. Тот. Будапеща: Български културен форум, 2011, с. 48–56.

Menyhárt K. Szentek, szövegek, vallási kapcsolatok. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2021.

Menyhart K. Magyarországi bolgárok. Néprajz, nyelv, gazdaságtörténet. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum, 2021.

Pejkovska, P. The Effect of Politics on Bulgarian-Hungarian Cultural Relations, 1880–1941. – Bulgarian Historical Review, 1994, No. 2, pp. 121–130.

Pejkovszka P. Magyar értelmiség az újkori bolgár kultúra fejlődésében. – In: Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes, 2. Budapest: Europa Institut Budapest, 1996, pp. 87–97.

Tütünkov-Hrisztov, J. Bulgarian Gardening Road as a Cultural Destinatiton in Hungary: Case Study. – Knowledge – International Journal, 30, 2019, No. 6, pp. 1799–1804.

https://doi.org/10.71069/III42.26.IVM08

СЕГЕДСКИТЕ БЪЛГАРИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ – УНГАРСКО СРЕДИЩЕ НА БЪЛГАРИСТИКАТА

Ина Вишоградска-Мейер*

BULGARIAN READINGS – SZEGED,
A HUNGARIAN CENTRE OF BULGARIAN STUDIES

Ina Vishogradska-Meyer

Veritas – Virtus – Libertas…
или където знанието и предизвикателството се срещат

Summary. The present article examines the development of the Szeged Bulgarian Studies Readings and their establishment as a Hungarian centre for Bulgarian Studies. It explores the historical conditions that led to the emergence of this international forum, its thematic scope, and scholarly focus, as well as its main educational and research directions. Furthermore, the article considers the role of Szeged Bulgarian Studies as a bridge between Bulgarian and Hungarian cultural traditions and discusses its future prospects within the broader context of European humanities education.

Keywords: Bulgarian Studies Forum in Hungary, Szeged University biannual conference, academic cooperation, cultural dialogue

Ключови думи: Форум за българистични изследвания в Унгария, двугодишна конференция на Сегедския университет, академично сътрудничество, културен диалог

* Ина Вишоградска-Мейер – доц. д-р – Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по класически и нови филологии, специалност „Унгарска филология“, имейл: vishograds@uni-sofia.bg [Ina Vishogradska-Meyer – Assoc. Prof., PhD – Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Classical and Modern Philology, Hungarian philology, e-mail: vishograds@uni-sofia.bg].

1. Уводни думи

През последните няколко десетилетия утвърдените принципи и формулираните цели на мултиезичния и мултикултурния Европейски съюз служат като основа за практиката на множество европейски университети с цел проектиране на съвременно интеркултурно образование чрез езиково обучение. В този контекст чуждестранната българистика се вписва по естествен начин, като нейната роля и мисия надхвърлят пределите на университетските аудитории и кабинети.

Българистиката, като поле на изследване и изучаване на българския език, литература, култура, история и връзките на България със славянски и неславянски общности, има важно значение не само за националната идентичност, но и за културния и геополитическия диалог, както и за присъствието и възприятието на България по света[1].

Интензивната научна и преподавателска дейност в областта на българистиката в Сегедския университет, Унгария, представлява плодотворна среда за изграждане и развитие на унгарски българисти, които от своя страна се оформят като ядро на чуждестранната българистика не само в Унгария, но и извън нея.

Същевременно в южноунгарския университетски град Сегед международните научни форуми, посветени изцяло на българистични изследвания, се утвърждават като норма за междуакадемичен диалог, платформа за споделяне и представяне на научни изследванияи чуждестранен център за българистите от цял свят.

В настоящата разработка се обръща внимание именно на българистичното средище, обособено в университетска среда в Унгария, което, развивайки се през годините, е дало „дом“ на изтъкнати чуждестранни изследователи. Проследява се развитието на сегедската школа, като фокусът е поставен върху създаването на редовния научен форум „Българистични четения – Сегед“. Негови организатори и домакини са сегедските българисти, а форумът се е утвърдил като своеобразен чуждестранен център за специалисти по българистика и славистика от цял свят, включително и от България.

[1] Българистиката в Европа: настояще и бъдеще. Ред. Л. Тасева, Й. Спасова-Дикова, М. Цибранска, Бл. Нягулов, Б. Мирчева, А. Лулева, И. Гергова, Сн. Горянова. София: Изток-Запад, 2019; **Абаджиева, М., Цв. Георгиева, М. Томов.** Нова чуждестранна българистика. София: Изд. на БАН„Проф. Марин Дринов“, 2025.

2. Хронология

Преди около един век в редиците на филологическото образование в Унгария се появяват славистични структури. През 1935 г. в Сегед се поставя началото на този тип университетско обучение чрез програма по южнославянска филология, където от самото начало е назначен лектор по сърбохърватски език, а през 1943 г. започва преподаването на словашки език. След края на Втората световна война, през 1946 г., е създаден Институтът по славистика. След някои метаморфози през годините, през 1996 г. Институтът по славистика се оформя като „шапка“ на две отделни катедри: Катедрата по руска филология и Катедрата по славянски филологии[2].

От 2006 г. университетската програма постепенно се трансформира според Болонската система, залегнала в обучителните директиви на Европейския съюз. Въвежда се тристепенната форма на университетско образование, а именно бакалавърска степен (BA), магистърска степен (MA) и докторска степен (PhD). Съгласно правителствено постановление в Унгария се създава и функционира единна бакалавърска учебна програма по славистика в Сегедския университет с профили български, руски, сръбски, украински и чешки. След като през 2023 г. се закрива бохемистиката, а през 2024 г. и украинистиката, към момента славистичното обучение включва само български, сръбски и руски.

2.1. Сегедската българистична школа

През 1980 г. е открит и лекторат по български език. Тогава от България пристига първият лектор, Иван Харалампиев, доцент от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Паралелно с преподаването на български език на студенти унгарци се наблюдава и цялостен интерес към областта на българистиката през призмата на славянския отпечатък по унгарските земи. През 1993 г. се основава специалност „Българска филология“ под вещото ръководство на изтъкнатия учен и преподавател Имре Тот, палеославист, българист, кирилометодиевист. Унгарските студенти, както и преподаватели и учени, проявяват активен интерес към българистиката, който се изразява не само в изучаването на български език като чужд, но и в задълбочено ангажиране със специфични области на филологията, включително и с исторически и кул-

[2] По-подробно вж. сайта на Университета в Сегед, Факултет по хуманитарни и обществени науки: https://arts.u-szeged.hu/szervezeti-felepites/intezetek-tanszekek/szlav-intezet-191101

турологични насоки. Още в първите години от съществуването на лектората по български език, откликвайки на този ясен интерес, сегедският колегиум организира международни българистични форуми, в които вземат участие унгарски медиевисти, византолози и други специалисти. Същевременно сегедските българисти публикуват своите изследвания както като самостоятелни монографии (включително и на български език), така и във вид на специализирани научни сборници. Създаването на поредицата „Хунгаро-булгарика“ („Studia Hungaro-Bulgarica“) отразява плодотворното българо-унгарско академично сътрудничество[3].

В продължение на 45 години, в динамични геополитически времена, на фона на променлива академична политика, организация и структура на унгарските университети, прилагане на различни модели на финансиране и радикални реформи в Сегедския университет се запазва обучението по български език. И до днес българистичният профил в рамките на славистичното образование е един от малкото, който е запазен и продължава да съществува (вж. Приложение). Този факт ясно говори за самоотвержената отдаденост на сегедските българисти, за техния авторитет като учени и като ядро на чуждестранна българистична школа, а също и за нестихващата им връзка с България – с нейния език, култура и история.

По отношение на здравите основи на сегедската българистична школа следва да се отчете, че нейният доайен, професор Имре Тот, следвайки заветите на светите братя Кирил и Методий, отразени в идеите за равноправието на народите и езиците в създаването на културни ценности, посвещава десетилетия за проучване на кирилометодиевското наследство, включително като извежда на преден план културно-историческите данни, свързани с унгарците. Измежду учените от XX в. от неславянските страни проф. Имре Тот представя най-задълбочено живота и делото на двамата солунски братя в книги и други научни изследвани[4]. Неговите ученици и наследници, развиващи българистичното средище в Сегед, продължават зададената изследователска линия и са водещи специалисти в палеославистиката в Унгария и изобщо в угрофинския ези-

[3] Szegedi Bolgarisztika / Сегедска българистика. Hungaro-Bulgarica V. Szerk. Szádeczky-Kardos S., Olajos T., H. Tóth I., Ferincz I. Szeged: JATEPress, 1994.

[4] **Тот, Имре Х.** Светите братя Константин-Кирил и Методий. София: Издателство на Отечествения фронт, 1981; 2. прераб. и доп. изд. София: Унгарски културен институт, ИК „Гутенберг“ (Симолини), 2002.

коведски свят. Тази характеристика се отразява и в тематичните кръгове на редовно провежданата българистична конференция в Сегед, която е обект на проследяване като генезис и развитие в настоящата работа.

3. Сегедските българистични четения

Университетът в Сегед е сред водещите центрове по хуманитаристика в Унгария – с богата издателска и научна дейност, което осигурява институционална рамка за продължително развитие на българистиката, включително издания и конференции, посветени на български теми. По отношение на разглежданата тук инициатива за международен, редовно провеждан българистичен форум с домакин Сегедския университет историята и развитието му очертават следната диахронна картина: първото издание се провежда през 2007 г. по инициатива на Катедрата по славистика към Университета в Сегед, в тясно сътрудничество с тамошното българско самоуправление и Дружеството на приятелите на България. Форумът се реализира като истински плодотворна международна изява и оттогава конференцията придобива традиционен характер, което ясно говори за популярността и високото академично равнище на форума[5]. Оттогава събитието се организира през две години: 2007, 2009, 2011, 2015, 2017, 2019, 2023, 2025 г. (през 2013 г. не се провежда по финансови причини, а през 2021 г. – поради световната COVID пандемия). Конференцията привлича учени от цяла Европа и различни краища на света – България, Унгария, Сърбия, Румъния, Полша, Чехия, Словакия, Япония, Ирландия и др. От изданието през 2015 г. започва и използването на „запазената марка“„Българистични четения – Сегед“. Основният двигател, който стои зад инициативата и самата организация, са учените и преподавателите българисти от Катедрата по славянски филологии към Института по славистика в Сегедския университет, като изпъква фигурата на д-р Моника Фаркаш Барати – българист и литератор, възпитаник на специалност „Българска филология“ в Сегедския университет.

3.1. Тематични насоки

Програмата на международната конференция „Българистични четения – Сегед“ обикновено включва сесии или панели, всеки с тематична

[5] **Петкова, Г., В. Келбечева.** Българистични четения – Сегед (хроника). – Аз-буки, 25.12.2023.

насоченост, сред които пленарни доклади, кръгли маси и дискусии. В зависимост от тематичния обхват и научните акценти тя обхваща широка палитра от въпроси. Неизменно се спазва и традицията на сегедската българистична школа да се застъпва проблематиката на палеославистиката и по-специфично на старобългарстиката. Всяко издание включва няколко секции, които, макар и вариращи през годините, могат да бъдат онагледени със следните тематики: съвременна лингвистика и граматика на българския език; история на езика и историческа лингвистика; сравнително езикознание и балканистика; българска литература – класическа и съвременна; фолклор, етнология и културна антропология; методика на преподаването на български като чужд език; българските диаспори – с акцент върху банатските българи. При това внимание се обръща и на интердисциплинарния подход – съчетаващ езиков анализ с културен контекст, литературни прочити с исторически и социологически гледни точки. Още през 2007 г. в конференцията се организира специална секция „Банатски българи“. Тази специфична линия на изследователски интерес се запазва през следващите издания на конференцията, като се разглеждат въпроси, свързани с езиковата и културната идентичност на тази специфична българска общност. В секцията за банатските българи редовно участват представители на българската диаспора в Унгария и в съседни държави, от историко-географската област Трансилвания (предимно от Стар Бешенов, Винга, Тимишоара и др.)[6]. Така „Българистични четения – Сегед“ се утвърждава като своеобразен център извън България за академичен обмен, посветен на изучаването на банатските българи.

3.2. Унгарско средище на българистиката

Сегедската международна българистична конференция бързо се утвърждава като значим форум за обмен на научни идеи, представяне на изследвания и изграждане на професионални мрежи между изследователи от различни университети и институти, като наред с академичната платформа предлага и по-широк културен контекст. Както бе отбелязано по-горе, Унгария е дом на българска диаспора, а също по отношение на унгаронаселената Трансилвания – и на диаспори в съседна Румъния – банатските българи, които традиционно присъстват като тематична сфера на изследване в рамките на „Българистични четения –

[6] По-подробно вж. електронното издание на Дружеството на банатските българи в България „Фалмис“: http://falmis.org/novini

Сегед“. Форумът се реализира със спомоществованието на Българското самоуправление в Сегед и на Дружеството на приятелите на България. Устойчивият интерес към българската култура, език и история в Сегед намира израз в дългогодишната практика да се провеждат „Дни на българската култура“, които са част от ежегоден културен фестивал, включващ фотоизложби, концерти, литературни вечери, прожекция на филми и други мероприятия.

Тук могат да се обобщят в няколко основни направления открояващи се приноси на „Българистични четения – Сегед“, а именно: установен, форумът се утвърждава като стабилна платформа за обмен на идеи между българисти и слависти от различни държави, като по този начин допринася за укрепването на връзките между академичните институции в България и Унгария. Същевременно се повишава видимостта на българистиката като научна дисциплина извън България и се съдейства за публикуване на нови изследвания и разширяване на тематичните ѝ граници – включително в посока на етнологичните, културологичните и диаспорните изследвания. Именно това е отразено в редовното излизане от печат на материалите от конференцията в научни сборници, публикувани след рецензиране в университетското издателство на Сегедския университет, под вещата редакция на сегедските българсти и българските лектори.

4. Заключение

Историята на българистиката в град Сегед е история за успешно академично и културно сътрудничество. Тя показва как чрез съсредоточени усилия, страст към знанието и уважение към чуждата култура един централноевропейски унгарски университет може да се обособи като „дом“ на международна българистична конференция и като световно признат център на научен обмен.

Организирането и провеждането на „Българистични четения – Сегед“ представлява безспорно ценен принос към разширяването на българистиката извън националните граници. Този форум обединява учени с различен хуманитарен профил и поддържа жив интереса към българския език и култура в международен контекст в сърцето на Европа. Именно чрез подобни инициативи българистиката се отваря към света и допринася за по-задълбоченото разбиране на България – както в перспектива на традицията, така и чрез нови въпроси, нови участници и нови изследователски хоризонти.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Учебни програми и дисциплини с български език в Сегедския университет

Таблица 1. Учебни програми

Степен	**Програма**	**Профил**	**Продължителност в брой семестри**	**Бележки**
Бакалавър	Славистика	Български	6	Основна специалност
Бакалавър (минор)	Българистика	–	4	Втора специалност (50 кредита)
Бакалавър (минор)	Балканистика	Български/ сръбски	4	Мултидисциплинарна програма
Магистър	Славистика	Български	4	Магистърска програма
Доктор	Историческа славистика	Българис-тика	–	Докторска степен

Таблица 2. Българистични дисциплини в бакалавърската програма

Тип	**Дисциплина**	**Семестри, брой**	**Натовареност / бележки**
Практически език	Упражнения по българска граматика	1–6	Езикова практика
Практически език	Комуникационни умения	1–6	Езикова практика
Практически език	Четене и писане	1–6	Общо 6 часа седмично
Лингвистика	Съвременен български език	1–4	Фонетика, морфоло-гия, синтаксис
Лингвистика	Система на съвременния български език	2–5	От втората учебна година
Литература и култура	История на българската литература и култура	2–5	4 семестъра

Таблица 3. Общославистични дисциплини

Дисциплина	**Профил**	**Семестър**	**Натовареност в брой часове седмично**
История и култура на славяните	Български	1	2
Класически и съвременни сла-вянски литератури	Български	2	2
Български като втори славянски език	–	2	2

Таблица 4. Българистични дисциплини в магистърската програма

Тип	**Дисциплина**	**Част**
Практически език	Комуникационни умения	1–4
Практически език	Четене и писане	1–4
Историческа лингвистика	Старобългарски език	1
Историческа лингвистика	История на българския език	1–2
Лингвистика	Съвременен български език	1–4
Литература	История на българската литература	1–4

Таблица 5. Свободноизбираеми дисциплини

Дисциплина	**Наименование**	**Целева група**
Език	Български език за начинаещи	Студенти от всички факултети
Език	Български език за напреднали	Студенти с предварителни знания
Лекции	Славистичен отворен университет	Широка аудитория

БИБЛИОГРАФИЯ

Изследвания

Абаджиева, М., Цв. Георгиева, М. Томов. Нова чуждестранна българистика. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2025.

Българистиката в Европа: настояще и бъдеще. Ред. Л. Тасева, Й. Спасова-Дикова, М. Цибранска, Бл. Нягулов, Б. Мирчева, А. Лулева, И. Гергова, Сн. Горянова. София: Изток-Запад, 2019.

Петкова, Г., В. Келбечева. Българистични четения – Сегед (хроника). – Аз-буки, 25.12.2023.

Тот, Имре Х. Светите братя Константин-Кирил и Методий. Прев. М. Бур-Марковска. София: Издателство на Отечествения фронт, 1981; 2. прераб. и доп. изд. София: Унгарски културен институт, ИК „Гутенберг“ (Симолини), 2002.

Szegedi Bolgarisztika / Сегедска българистика. Hungaro-Bulgarica V. Szerk.: Szádeczky-Kardos Sami, Olajos Terézia, H. Tóth Imre, Ferincz István. Szeged: JATEPress, 1994.

Интернет източници

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar: https://arts.u-szeged.hu/szervezeti-felepites/intezetek-tanszekek/szlav-intezet-191101

Falmis: http://falmis.org/novini

Szegedi Bolgár Nemzetiségi Önkormányzat: http://szegedibolgarok.hu

ЛИЧНИ ПРИНОСИ В ЧУЖДЕСТРАННАТА БЪЛГАРИСТИКА – ИСТОРИЧЕСКАТА ПЕРСПЕКТИВА

INDIVIDUAL CONTRIBUTIONS TO BULGARIAN STUDIES ABROAD – A HISTORICAL PERSPECTIVE

https://doi.org/10.71069/III42.26.AD09

ПРОЕКТЪТ НА ЧЕШКИЯ БЪЛГАРОЛЮБ Д-Р АЛФРЕД РУДОЛФ „БЪЛГАРИЯ В СЛОВО И ОБРАЗИ“

Александра Димитрова*

THE PROJECT OF THE CZECH BULGAROPHILE DR. ALFRED RUDOLPH “BULGARIA IN WORDS AND PICTURES”

Aleksandra Dimitrova

Summary. This article presents the project of the Czech Bulgarophile Dr. Alfred Rudolph for an encyclopedic work intended to introduce the contemporary image of Bulgaria and the Bulgarians to the Czech society. The project envisaged the participation of both Czech and Bulgarian authors. Only one book of the planned work was published – on the history of Bulgaria, written by Prof. Konstantin Jireček. The article is an attempt to bring the manifold Bulgarian activity of Dr. A. Rudolph out of oblivion.

Keywords: encyclopedic work, Bulgarian-Czech scholarly and cultural relations, Slavic reciprocity

Ключови думи: енциклопедичен труд, българско-чешки научни и културни връзки, славянска взаимност

Името на чешкия българофил д-р Алфред Рудолф не е съвсем непознато на българската четяща общественост – преди няколко години сдружение „Българска история“ преиздава труда му „Княгиня Мария Луиза, свищовска графиня“, излязъл за първи път на чешки и на български език

* Александра Димитрова – д-р – Университетски архив – Нов български университет, имейл: atrifonova@nbu.bg [Aleksandra Dimitrova – PhD – University Archive – New Bulgarian University, e-mail: atrifonova@nbu.bg].

през 1899–1900 г.[1]. Но това е само един от смелите българистични замисли на чешкия юрист и стенограф, обикнал България и българите до такава степен, че не жали средства да ги популяризира сред съотечествениците си, най-вече в авторски и преводни книги[2]. От тези пропити с искрена любов към българското съчинения трябва да споменем „За спомен на героите от Руско-турската война“[3], „Двайсет години труд на българския народ“[4], „Зората на свободата“[5], „От българския Парнас“[6], някои от които излизат в създадената от него поредица „Българска библиотека“, заедно с чешкия превод на „Тъмница“ от Константин Величков[7] – дело на бележития „български“ чех Владислав Шак[8], и „Казаларската царица“ на Иван Вазов[9]. Д-р Рудолф обаче замисля значително по-грандио-

[1] **Rudolf**, **A.** Maria Louisa, první kněžna bulharská, komtessa Sistovská. Tábor: A. Rudolf, 1899; **Рудолф**, **А.** Мария Луиза, първа българска княгиня, графиня Свищовска. Биографически очерк. Пловдив: Пчела, 1900; новото издание: **Рудолф**, **А.** Мария Луиза – първа българска княгиня. София: Сдружение „Българска история“, 2019.

[2] За тези свои заслуги през 1904 г. е награден от българския княз Фердинанд I с народния орден за граждански заслуги IV степен (Централен държавен архив (ЦДА), ф. 3К, оп. 13, а.е. 115, л. 51 – Регистър – Народен орден „Гражданска заслуга“ – IV степен, № 1093/28 декември 1904 г.).

[3] **Рудолф, А.** За спомен на героите от Руско-турската война. Исторически очерк. Пловдив: Пчела, 1904.

[4] **Rudolf, A.** Dvacet let práce bulharského národa. 2 sv. Hradec Králové: nákladem spisovatelovým, 1909–1910.

[5] **Rudolf, A.** Červánky svobody. Obrazy z doby bulharského povstání. Rudolfova knihovna bulharská. Praha: nákl. vl.: Hejda & Tuček [distributor], 1907.

[6] **Rudolf, A.** Z bulharského Parnasu. Ukázky novodobé poesie bulharské. Část 1. Rudolfova bulharská knihovna. Praha: Alfréd Rudolf, 1909.

[7] **Veličkov, K.** V žaláři. Vzpomínky na r. 1876. Přel. Vladislav Šak. Rudolfova knihovna bulharská. Sv. 1. Praha: Šak, Hejda & Tuček [distributor], 1907.

[8] Владислав Шак (1860–1941) „е една рядко срещана колоритна личност“, както твърди Петър Петров в очерка си за него в „Чужденци – просветни дейци в България“ (София: Народна просвета, 1988, с. 112). Преподава в Сливенската областна реална гимназия математика, физика, космография и краснопис (1882–1886), след това учителства от 1886 до 1907 г. в Софийската класическа гимназия (по-късно Първа софийска мъжка гимназия); лектор е по математика и във Висшето училище в София (дн. Софийски университет „Св. Климент Охридски“) от 1891 до 1894 г. Освен това се изявява като публицист, поет и както става ясно, като преводач. Участва в ръководството на „Славянска беседа“, два пъти е председател на дружество „Чех“ (1893–1894 и 1903–1908). След завръщането си в родината е български почетен генерален консул (1920–1932).

[9] **Vazov, I.** Carevna z Kazaláru. Přel. Vl. Šak. 2 sv. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1905–1906.

зен проект – написването на енциклопедичен чешко-български труд за България. Той трябва да носи заглавието „България в слово и образи“ (*Bulharsko – slovem i obrazem*). Целта му е да представи на чешката публика възможно най-всестранно България и българския народ и по този начин да съдейства за взаимното сближение между двата родствени народа, както и за укрепване на славянската взаимност. Преди да пристъпя към историята на този книжовен замисъл, бих искала да дам кратки биографични данни[10] за неговия инициатор.

Роден е на 17 март 1858 г. в градчето Добрушка, недалеч от източночешкия град Храдец Кралове (тогава в рамките на Австрийската империя), в семейството на военния лекар д-р Антонин Рудолф (1823–1894). Завършва гимназия в гр. Рихнов над Кнежноу, зрелостният му изпит е през 1878 г. Учи право в Прага и през 1883 г. се дипломира с докторат. Една година служи като доброволец в артилерията, където губи слуха си. Правната си кариера започва в съдилищата в Храдец Кралове и Опочно, а от 1887 г. е стажант адвокат в Табор. През 1892 г. отваря собствена адвокатска кантора в Храдец Кралове, където остава до смъртта си. Още от 1881 г. се занимава усилено със стенография, през 1885 г. започва да издава „Стенографски алманах“ (*Almanach těsnopisný*); по-късно, през 1902–1903 г. – „Стенографски сборник“ (*Sborník těsnopisný*) – лекции и изследвания по въпросите на стенографията, от 1908 г. – стенографския вестник „Славянин“ (*Slovan*), а през 1909 г. се включва в редактирането на месечника „Славянски стенограф“ (*Slovanský stenograf*)[11]. Другата му любов са България и българският народ. Научава български език писме-

[10] За основа на биографичната справка ми послужи статията на чешкия историк д-р Йозеф Птачек за д-р А. Рудолф (**Ptáček, J.** Dobrušský rodák, bulharofil, těsnopisec a královéhradecký advokát JUDr. Alfréd Rudolf. – Královéhradecko, 2007, č. 4, s. 359–366).

[11] Струва си да се отбележи, че д-р А. Рудолф поддържа връзки с Теодор Христов (1870–1935) – помощник-стенограф и началник на Стенографското бюро при Народното събрание (1889–1923), доцент по стенография в Софийския университет (1923–1929), директор на Българския стенографски институт (1926–1935), редактор и издател на вестник и списание „Бързопис“ (1893, 1906–1907), на „Стенографско списание“ (1924–1926), председател на дружествата „Габелсбергер“, „Бързопис“ и на Съюза на ученическите стенографски дружества (вж. ЦДА, ф. 788К (Гълъбов, Теодор Христов), оп. 1, а.е. 75 – Писмо от д-р Алфред Рудолф, чешки адвокат, до Теодор Хр. Гълъбов с благодарност за изпратено списание и молба да бъде уведомяван за развитието на българската стенография (17 април 1903 г.), както и а.е. 137 (пак там) – Чешки вестник „Slovan“ за стенография, издаван от Алфред Рудолф (18 май 1908 г.).

но и говоримо, често посещава България, за да проучи нейното минало и култура. Запознава се с множество известни български личности. В родния си край държи редица сказки, с които популяризира българската история и култура[12]. Сред разнородните му интереси могат да бъдат споменати също членството му в гимнастическото дружество „Сокол“, както и в Обществото за поддържане на военните паметници в района на бойния фронт в околностите на Храдец Кралове по време на Австро-пруската война от 1866 г. А. Рудолф също така превежда съчинения на Едмондо де Амичис и Хенрик Сенкевич[13]. Отива си от този свят само на 56 години – самоубива се на 24 февруари 1914 г. Като една от главните причини за тази преждевременна смърт на известния чешки българофил местният краловехрадецки вестник „Обнова“ изтъква нерадостното му финансово положение[14]. По повод кончината на д-р А. Рудолф от името на българския министър-председател д-р Васил Радославов е изпратено съболезнователно писмо до вдовицата му[15].

---

[12] В началото на март 1906 г. в с. Холохлави д-р Рудолф представя пред многобройна публика обширно изложение върху историята, културата и икономическото положение на България (Obnova, č. 11, 16. března 1906). За 13 февруари 1908 г. е предвидено да изнесе в гр. Опочно сказка за българските училища (Čas, č. 37, 7. února 1908, s. 5); пред българската колония в Прага пък говори за „древното и днешното българско царство“ (Národní listy, č. 275, 5. října 1909, s. 3), а сказката му „Нашите братя на Балканите“ (държана вероятно в началото на 1910 г.) в гр. Велке Поржичи над Метуи е посетена от 250 души (Česká osvěta, č. 4a, duben 1910, s. 85).

[13] **Sienkiewicz, H.** Jej následujme. Antická novella. Přel. Alfréd Rudolf. Tabor: Frank, 1904.

[14] В краткото съобщение със заглавие „Самоубийство“: „**Sebevražda**. Zaviněné, velice hrozivé finanční nesnáze (o nichž do posledních chvil veřejnost nevěděla) vtiskly advokátovi Dru Alf. Rudolfovi do ruky v úterý ráno smrtící zbraň. Mluví se o velikých tisících. – Dr. Rudolf měl časté styky s předními notabilitami bulharskými, založil „Bulharskou knihovnu“, sepsal dějiny Bulharska a jiné bulharské spisy, řídil „Slovanského stenografa“, často o Bulharsku přednášel. Byl vyznamenán od Bulharského krále a jihoslovanských učených korporací. – V posledních týdnech byla na něm patrna duševní stísněnost, která vyvrcholila v sebevraždě, působící veliké vzrušení“ (Obnova, č. 8, 27.02.1914, s. 4).

[15] На 16 февруари (1 март – н.ст.) 1914 г. министър-председателят д-р Васил Радославов изпраща до отделение „Протокол“ на Министерството на външните работи и вероизповеданията следното разпореждане: „В Кьонигрец (Храдец Кралове – б. м., А. Д.) – Чехия, е починал трагично д-р Алфред Рудолф, юрист и писател, известен приятел на България. Да се отправи една депеша до съпругата му със съболезнования за загубата на съпруга ѝ – един незабравим българофил и добър славянин“

Уви, недовършено остава и голямото му българистично дело, чиято кулминация е трябвало да бъде енциклопедичният труд „България в слово и образи“. Историята на замисъла и реализацията на това съчинение засега се възстановява предимно по документи от българските архиви, а именно от фондовете на царското семейство, Министерския съвет, на проф. д-р Иван Шишманов, на проф. д-р Константин Иречек, съхранявани съответно в Централния държавен архив (ЦДА) и в Научния архив на Българската академия на науките (НА–БАН). За жалост, отделен личен архивен фонд на д-р Рудолф в окръжния архив в Градец Кралове няма, там има съхранени отделни негови документи, в това число и проспектът на представяното тук съчинение за България, който се открива и сред документалното наследство на Шишманов и Иречек, пазено в нашите архиви. Предстои по-сериозно издирване в различни чешки архиви с надеждата да се запълнят пропуските около плана и осъществяването на смелото начинание на д-р Рудолф.

За първи път д-р Рудолф споменава за идеята си в писмо до министър Шишманов от 12 септември 1904 г. Споделя, че посещението му в различни училища в страната и несъмненият напредък, който е видял със собствените си очи, са го убедили в необходимостта да даде на чешката публика един всеобемащ труд, който като в огледало – точно и правдиво, да ѝ представи днешния облик на България. За целта възнамерява да се обърне към всички български литератори и моли министъра за съвет на кого би било подходящо да се поверят разделите за българското изкуство, народна музика и песни[16]. Поради липсата на документи не може да се съди за реакцията на И. Шишманов, но в края на март следващата, 1905 година учителят Владислав Шак, когото Рудолф е упълномощил да движи делата в България, т.е. да подбере най-подходящите българ-

(ЦДА, ф. 176К, оп. 19, а.е. 705, л. 1). На следващия ден е изготвен текстът на телеграмата (на френски език) и е одобрен от д-р Радославов (пак там, л. 2).

[16] „Prošel jsem totiž sofijské školy, prohlédl i po zásluze ocenil žákovskou výstavu, navštivil jsem i školy v Plevně, Trnově, Gabrovu i Kazanliku, nevyjímaje ani školy ve Vých[odní]. Rumelii a utěšený pokrok, jaký jsem tu všude shledal, jasně mi praví, že třeba vložiti Čechům do rukou obšírnou, veškery obory vyčerpávající knihu, kterou by jako v zrcadle jasně a pravdivě poznali **dnešní** [подч. А. Р. – б. м., А. Д.] Bulharsko. K té práci pozvati hodlám, pokud se již tak nestalo, všechny četnější spisovatele bulharské a tu přicházím i k Vaši Excelenci s uctivou prosbou o laskavou radu, komu asi bych svěřiti měl vypracování statí o bulharském umění, dále o hudbě národní a lidové písni“ (Научен архив на Българската академия на науките (НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1315, л. 1 гр. – 2).

ски специалисти като сътрудници за осъществяване на замисъла му, се обръща към Шишманов с молба за аудиенция, на която да представи проекта на чешкия юрист:

Господине министре!

Г-н А. Рудолф тъкми да издаде (на свои разноски) на чехски един огромен труд: „Bulharsko slovem i obrazem“. Натоварен от него да намеря само отлични специалисти, български списатели, сътрудници на този труд, взимам си смелостта да Ви помоля за една малка аудиенция, за да Ви предложа проекта на г-на Рудолфа за проектуваното капитално съчинение, с молба за някои съвети от Ваша страна. Понеже зная, че сте претрупан с работа, моля за отговор само по телефона в I м[ъжка] д[ържавна] гимназия.

С отлично почитание,
Владислав Шак[17].

От писмо на д-р Рудолф до Шишманов с дата 26 април 1905 г. (датата е по нов стил, което отговаря на 13 април 1905 г. по стар стил) става ясно, че аудиенцията на Шак при министъра на просвещението е минала успешно, което дава основание на Рудолф да доизясни пред Шишманов целите на проектираното съчинение и да подчертае изрично, че е важно бъдещите автори да са наясно, че всякакъв материален интерес в този случай е изключен, понеже трудът, който той подготвя, воден от искрена любов към българския народ, трябва да е подарък за сънародниците му[18]. Чешкият българолюбец изпраща и писмо до княз Фердинанд (със същата дата), в което, освен че описва причините, подтикнали го към подготвянето на труда, благодари и за добрината, която българският владетел проявява към чехите, намерили втори дом в прекрасната българска страна[19], и го моли да поеме покровителството над замисляното

[17] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1650, л. 1 – 1 гр.

[18] „Vous daignerez cependant communiqer d’avance à ces messieurs dont j’estime tant le travail cultural qu’ un intérêt matériel quelconque est absolument exclus et l’ouvrage doit être un présent à mes compatriotes que je leur prépare par amour sincère de la nation bulgare“ (НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а. е. 1315, л. 4 гр.). Изказвам благодарност за превода от френски език на гл. ас. д-р Магдалена Божкова от департамент „Чужди езици и култури“ на Нов български университет.

[19] „Mon sentiment une gratitude profonde pour toute bienveillance que Votre Altesse Royale accorde depuis tant d’années à nos compatiotes qui ont trouvé une seconde patrie

книжовно дело и да позволи портретът му да бъде отпечатан в началото на труда[20]. Към писмата са приложени и два проспекта на бъдещото издание – на френски (в два екземпляра – един за И. Шишманов, другият – за княз Фердинанд; ръкопис) и на български (печатно), там заглавието на бъдещия труд е „България – страната и народът днес“ (*Bulharsko. Dnešní obraz jeho země a lidu*). Върху два от тях личат поправките и забележките на И. Шишманов[21]. В проспекта на френски език (приложение към писмото от 26 (13) април 1905 г.)[22] разпределението на темите по автори е следното: Въведение – д-р А. Рудолф; въводни стихотворения: българско – Константин Величков, чешко – Адолф Хейдук[23]; „Земя и народ“ – д-р Иван Шишманов; „История“ – проф. Константин Иречек; „Църковна история“ – [Тодор][24] Бурмов; „География“ – д-р [Анастас] Иширков; „Метеорология“ – Спас Вацов; „Народни обичаи и нрави“ – Димитър Маринов; „Конституция“ – д-р А. Рудолф; „Право: 1. История на българското право – проф. д-р К. Кадлец[25]; 2. Правни обичаи – С. С. Бобчев;

dans le beau pays de Votre Altesse Royale…“ (НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а. е. 1315, л. 7).

[20] „… Que Votre Altesse Royale daigne accepter le protectorat de cet ouvrage scientifique et permettre qu'à la tête de l'ouvrage puisse être imprimé le portrait de Votre Altesse Royale“ (пак там, л. 8).

[21] От писмо на д-р Рудолф до проф. Карел Кадлец (кратки биографични данни за него вж. тук в бел. 25) от 10 юли 1905 г., за което ще стане дума пак по-късно в текста, става ясно, че проспектът и съответно темите и авторите са били обсъждани нашир и надлъж с министър Шишманов: „Co díla „O Bulharsku“ se tkne, tu sdělán byl prospekt a také výběr spolupracovníků po obšírné úvadě s nynějším ministrem vyučování p. Dr. Iv. Šišmanovem…“ (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (по-нататък съкр.: MÚA AV ČR), Archiv (по-нататък съкр.: AAV), fond Karel Kadlec, karton 4, inv. č. 316, Dopis Alfréda Rudolfa Karlu Kadlecovi). Изказвам искрени благодарности на колегата д-р Ян Ходейовски от Архива на Чешката академия на науките за предоставеното копие на писмото.

[22] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1315, л. 6 – 6 гр.

[23] Адолф Хейдук (1835–1923) – чешки поет, деен пропагандатор на чешко-словашките отношения, близък приятел с големия творец Ян Неруда (1834–1891). Автор на над 60 поетически сборника.

[24] В квадратни скоби допълвам първите имена и длъжностите на избраните автори. Също така използвам българския превод на заглавията на темите – от втория проспект.

[25] Карел Кадлец (1865–1928) – чешки юрист, историк, славист, преводач. Преподавател по славянско право в Юридическия факултет на Карловия университет в Прага. Автор на трудове за южнославянската задруга, славянските правни старини, авторското право и върху най-различни проблеми из правната история на унгарци и румънци; превежда от хърватски и френски език.

3. Гражданско и наказателно право – проф. Балабанов“ (тук И. Шишманов е зачертал името на проф. Марко Балабанов и е поделил двете области на правото съответно между Антон Каблешков и Владимир Моллов); „Училища, стари и днешни“ – Вл. Шак; „Търговия и промишленост“ – проф. [Георги] Данаилов; „Политическа икономия“ – Божан Ангелов (И. Шишманов е зачертал името на Б. Ангелов и е отредил този раздел да бъде поет от проф. г. Т. Данаилов); „Живописни кътове на България“ – И. Вазов; „Изкуство – Литература: а) стара литература – проф. А. Тодоров [Александър Теодоров – Балан]; нова литература – мин[истър?] Минчев[26]“ (И. Шишманов го заменя с Божан Ангелов); „Музика и пеене“ – [Ангел] Букорещлиев и [Карел] Йермарж[27]; „Живописство“ – О. Хорейши[28]; „Народно изкуство и носия“ – Д. Маринов; „Стенография“ – Антон Безеншек[29]; „Археология“ – директорът [на На-

[26] Предполагам с голяма доза предпазливост, че може да става дума за литературния критик Стефан Минчев (1874–1912), по това време учител по български език и литература в Първа софийска мъжка гимназия, но не е ясно защо има „мин[истър]“ пред името му.

[27] Карел Йермарж (1868–1921) завършва Пражката консерватория. В България се установява през 1889 г. Отначало е капелмайстор в 23-ти пехотен шипченски полк в Казанлък; по-късно е учител в Педагогическото училище в същия град, а от 1899 до 1909 г. преподава във Военното училище в София. Името му се свързва и с основаването на Музикалното училище (дн. Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“). Известен е и със събирането и обработката си на български народни песни. За първите си музикални съчинения е награден със сребърен медал на Първото българско изложение в Пловдив – 1892 г.

[28] Ото Хорейши (1857–1937), получил образованието си в Пражката художествена академия, идва в България през 1882 г. и започва работа като учител по рисуване в Търновската мъжка гимназия „Св. Кирил“, учителства в Казанлъшкото педагогическо училище, Първа софийска мъжка гимназия и Рисувалното училище (дн. Национална художествена академия). Оставя богато наследство като художник – пейзажи, натюрморти, портрети, картини на битова или историческа тематика, плакати, декори. Автор на учебника „Перспективно изображение на равнинните и пространствените твари по модели за мъжките и девическите гимназии, за педагогическите и петокласните училища, с 35 фигури и 32 таблици“ и на тетрадки по краснопис с образци.

[29] Словенецът Антон Безеншек (1854–1915) е основоположник на българската стенография. В България е от 1879 г., остава тук до смъртта си. Учител в София и Пловдив (преподава стенография, немски език, логика, психология, старогръцки език). Освен това развива издателска дейност (отваря академичната книжарница „Пчела“ в Пловдив, където през 1900 г. излиза книгата на А. Рудолф за княгиня Мария Луиза); популяризира с преводите си хърватската и словенската литература

родния археологически музей] Добруски[30]; „Журналистика“ – С. С. Бобчев; „Военни работи“ – майор [Христо][31] Морфов; „Нещо за българските хайдути“ – д-р А. Рудолф; „Антология на българските поети“ – В. Шак; „Поща, телеграф и съобщения“ – Васил Атанасов; „Статистика“ – Попов (Шишманов е добавил „К.“ пред Попов – явно става дума за икономиста Кирил Г. Попов (1870–1927), смятан за основоположник на българската статистика). В печатния проспект (по всяка вероятност приложение към писмо до Шишманов, което обаче не се открива сред кореспонденцията по повод предстоящото издание, запазена във ф. 11К[32]) са внесени следните промени: добавена е темата „Флора“, с която трябва да се заеме проф. Йозеф Веленовски[33] (първоначално Шишманов е предложил да има и текст за българската фауна, който да бъде подготвен от завършилия висшето си образование в Русия ентомолог Никола Недялков (1852–1919), но зачертаването на името му, както и на заглавието на темата е свидетелство, че се е отказал); названието на подраздела „Гражданско и наказателно право“ в новия вариант тук е „Гражданско правосъдие и углавно правосъдие“ и се предвижда да бъде разработен от Вл. Моллов

в българска среда и българската литература в Хърватско и Словения. Първият български учебник по етика е изготвен от него; автор е на помагала за изучаване на немски език, на „Bolgarska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori“ („Българска граматика и читанка със словенско-български разговори“ (1914), на книгата „Bolgarija in Srbija“ („България и Сърбия“) (1897) и др.

[30] Чехът Вацлав Добруски (1858–1916), смятан заедно с братя Херменегилд и Карел Шкорпил за един от бащите на българската археология, преподава латински език в Пловдивската реална държавна гимназия (1880–1886) и в Софийската класическа гимназия (1886–1893), а във Висшето училище – като частен хоноруван доцент – археология, класическа филология, епиграфика и нумизматика през периода 1890–1910 г. Пръв директор на Народния археологически музей, основан през 1892 г.

[31] Въз основа на факта, че майор Христо Морфов (1868–1946) през периода 1901–1902 г. е бил главен редактор на „Военен журнал“ (вж. Български периодичен печат 1844–1944. Анотиран библиографски указател. Т. 1. А – М. Съст. Д. Иванчев. София: Наука и изкуство, 1962, с. 193), допускам, че става дума именно за него.

[32] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1315, л. 10.

[33] Йозеф Веленовски (1858–1949) – чешки ботаник, философ, обществен деец; професор в Карловия университет в Прага; с изключителен принос за българската ботаника: от 1885 до 1897 г. той предприема няколко пътувания из България, за да проучи българската флора. Като резултат изпод перото му се появяват общо 46 труда, посветени на темата, най-внушителният и най-сериозният от които е *Flora bulgarica*. *Descriptio et enumeratio systematica plantarum vascularium in Principatu Bulgariae sponte nascentium* (1891).

и Йосиф Фаденхехт. „Търговия и промишленост“ става „Търговия и съобщения“ – Шишманов ги отрежда на Васил Атанасов; вместо „Политическа икономия“ – „Народно стопанство“, което се поема от проф. Г. Данаилов. Да пише за новата българска литература, срещу която в този проспект е отбелязано името на К. Величков (в сравнение с ръкописния на френски език към писмото от 26 (13) април 1905 г. – мин. Минчев), Шишманов определя Божан Ангелов. Имената на братя Шкорпил[34], които трябва съвместно с Вацлав Добруски да разкажат за археологията на България, са задраскани. Темата „Журналистика“, ресор на С. С. Бобчев, става „Периодичен печат“. Частта „Поща, телеграф и съобщения“, за които „отговаря“ В. Атанасов, изобщо отпада. И накрая: вместо „Статистика“ Шишманов предлага „Демография“ (в скоби).

На 21 април 1905 г. И. Шишманов пише до секретаря на Тайния кабинет на княз Фердинанд Страшимир Добрович:

Драгий Добрович,

Имай любезността да предадеш на Негово Царско Височество приложената просба на д-р Алфред Рудолф, която заслужава да обърне Господарят внимание на нея. Касае се за издаването на една малка енциклопедия върху българската земя и народ, нещо подобно на Стедовата книга върху Япония[35]*, с тая разлика, че отделните мо-*

[34] Братята Карел и Херменегилд Шкорпил, родени в чешкия град Високе Мито, както е известно, са братовчеди на К. Иречек. Учителската кариера на Херменегилд Шкорпил (1858–1923) в България започва през 1880 г. – в Пловдивската мъжка гимназия, по-късно той преподава в мъжките гимназии в Сливен, София, Русе, Варна. Заедно с брат си Карел основава през 1901 г. Варненското археологическо дружество и през 1906 г. – Варненския археологически музей. Двамата откриват първата българска столица – Плиска, и провеждат изучавания на другите столици – Преслав и Търново. Карел Шкорпил (1859–1944) пристига в България през 1881 г. и работи като гимназиален учител по математика, естествознание, технически науки и рисуване в Пловдив, Сливен, Варна, Русе и Велико Търново. От 1915 г. е несменяем директор на Варненския археологически музей. През 1924 г. става инициатор и пръв председател на археологическото сдружение „Българска старина“ в Шумен.

[35] И. Шишманов има предвид книгата на британския журналист и дипломат Алфред Стед (1877–1933) „Япония, описана от японци“ **(Stead, A.** Japan by the Japanese. A survey. London: Heinemann, 1904). По мое мнение книгата на Стед е с по-различен характер, с по-широки амбиции и по-скоро със социално-политическа ориентираност, тя е, както гласи отзивът в *The St. James's Gazette* (поместен на гърба на титулната страница на съчинението), „… at once a history, a cyclopædia, and an expression of opinion on the position in Japan by those most competent to give it – an au-

нографии ще се поверят не само на българи, но и на някои чехи. Д-р Рудолф е, както ти е известно впрочем и от книгата му върху покойната Княгиня, горещ българолюбец и искрен наш защитник между чехите. Предприятието му е сериозно и ще му коства скъпо – затова заслужава всяка подкрепа от наша страна. Той нищо не желае впрочем освен морална поддръжка, което е рядко. Ако Негово Царско Височество благоволи да приеме покровителството на хубавото дело, бъди добър да ми съобщиш, за да предам това д-ру Рудолфу, в случай че не се желае, [д]а му се отговори официално[36].

Явно отговорът е положителен, защото д-р Рудолф се заема веднага със задачата си. Изработен е, след съвещания с И. Шишманов и специалистите от българска страна, и окончателният проспект на изданието:

България – страната и народът днес
Съвместната работа на чешките и българските автори
се ръководи от д-р Алфред Рудолф.

Въведение – д-р А. Рудолф
Въводно стихотворение:
а) чешко – А. Хейдук
б) българско – от К. Величков (пр. Вл. Шак)
Земя и народ – д-р И. Шишманов
История – проф. д-р К. Иречек
Черковна история – Т. Бурмов
География – проф. д-р А. Иширков
Геология – проф. Г. Златарски
Флора – проф. д-р Й. Веленовски
Народни обичаи и нрави – Д. Маринов
Метеорология – С. Вацов
Конституция – д-р А. Рудолф
Право: а) история – проф. д-р Карел Кадлец
б) правни обичаи – С. С. Бобчев
в) гражданско и наказателно право – Вл. Моллов
Училища, стари и днешни – Вл. Шак

tobiography of a nation“, докато проектът на д-р Рудолф може да се определи най-точно като енциклопедия, предназначена да послужи за чешко-българското сближение.

[36] ЦДА, ф. 3К, оп. 8, а.е. 706, л. 5–6.

Търговия и промишленост – В. Атанасов
Политическа икономия – проф. г. Данаилов
Живописни кътове на България – И. Вазов
Изкуство: стара литература – проф. д-р А. Теодоров
Нова литература – К. Величков
Кратка антология из българските поети – В. Шак
Музика и пеене – Йермарж и Букорещлиев
Живописство – О. Хорейши
Народно изкуство
Носия } *Д. Маринов*
Стенография – А. Безеншек
Археология – В. Добруски и бр. Шкорпилови
Журналистика – С. С. Бобчев
Военни работи – майор Морфов
Нещо за българските хайдути – д-р А. Рудолф
Поща, телеграф и съобщения – В. Атанасов
Статистика – Попов
Многобройни илюстрации, карти и надписи, които ще предложат сътрудниците за своите работи.

Помествам изцяло и текста на циркулярното писмо, с което Рудолф се обръща към избраните сътрудници:

Уважаемий господине!

В пълното си убеждение, че за славянската взаимност нищо не може да бъде по-полезно от взаимното запознаване на народите, аз, който от години ламтя за по-близки сношения между българи и чеси, искам да издам на чешки един голям труд за днешна България и за българския народ. Вярвам, че с яката си воля ще сполуча да предам в ръцете на нашия чешки народ една книга, която нагледно ще му представи образа на днешна България. Искам книгата да бъде изящна във всяко отношение, в размери доста големи. За да съответства на целта, за която вече споменах, тя трябва да бъде общ труд на чешки и български литератори.

Аз предварително взех мнението на г-на министра на народното просвещение д-р Иван Шишманов върху предложения от мене проект и днес се обръщам и към Вас, уважаемий господине, с молба да не откажете скъпоценното си съдействие в предприетия труд. Моля Ви да

ми съобщите ще ли приемете да напишете статията, предвидена в притурения проект. Аз на свои разноски ще издам книгата и съм готов после безплатно да отстъпя всички ръкописи и клишета на българското Министерство на народното просвещение, ако то би поискало книгата да се издаде и на български език. Възможно би било и двете издания, чешкото и българското, да излязат в едно и също време.

Ако благоволите и се съгласите да сътрудничите, то ще моля да ми препратите труда си най-късно до 1 март 1906 г. Г-н д-р Иван Шишманов, министър на народното просвещение, ще свика всичките български сътрудници в едно заседание, в което ще се поговори за някои работи. В заседанието ще дойде и моят заместник и сътрудник на книгата, чешки писател г-н Вл[адислав] Шак, учител при I Соф[ийска] мъжка гимназия, който ще съобщи всичките подробности, свързани с изданието на книгата. Аз се лаская с надежда, че Вий, уважаемий господине, ще присъствате на тази обща конференция.

С нетърпение ще очаквам Вашия отговор. Вярвам в пълна сполука на делото.

Приемете, уважаемий господине, уверение в най-дълбокото ми към Вас почитание

д-р Алфред Рудолф,
адвокат в Кралове Градец.[37]

На 16 юни 1905 г. А. Рудолф пише до проф. К. Иречек с молба за сътрудничество в проектирания труд и го уведомява, че му е отредил една от най-важните и сложни теми – българската история, в убедеността си, че никой друг освен него, пръв познавач на българските дела, чиито съчинения са едно безспорно доказателство в подкрепа на този факт, не е по-подходящ за целта, а и още повече че вече е поместил такава статия в Отовата енциклопедия[38]. Иречек отказва с обяснението, че първо, няма

[37] НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 486, л. 6а гр.

[38] „Vaše Blahorodí! Slovutný pane profesore! Přicházím dnešním dopisem mým pozvati Vaši slovutnosť ku spolupracovnictví na díle, jehož důležitosť i časovou potřebu zajisté netřeba líčiti Vám, jako přednímu znalci věcí bulharských a dávnému příteli bulharského národa; proto jen stručný prospekt celého díla přikládám, v pevné naději, že neráčíte odepříti ruky pomocné při práci tak vážné. […] Vyhradil jsem Vaši Slovútnosti stať ovšem důležitou a obtížnou, ale oceňuje po zásluze Vašnostivy spisy odborné, jsem přesvědčen, že nelze ji svěřiti [nikomu] spolehlivějším, tím spíše, ježto latka ta spracová-

време, тъй като бил претрупан със задачи, които изисквали цялото му внимание и усилия, второ, не му било приятно да пише за неща, за които вече е писал два или три пъти, трето, от 21 години не бил в България и нямал жив контакт с българската общественост[39]. Уважавайки доводите на автора на „История на българите“, Рудолф все пак не се предава пред отказа му и деликатно продължава с настояванията си, като предлага Иречек само да се съгласи вече обнародваната му в Отовата енциклопедия статия за България да бъде препечатана в новия мащабен труд, разбира се, с необходимите за целта поправки и допълнения, като някои части от нея бъдат пропуснати с оглед на разпределението на задачите в проспекта на изданието; дори дава идеята сам да извърши нужната редакционна намеса и само да покаже на Иречек резултата за преглед и одобрение[40]. К. Иречек все пак се съгласява сам да се занимае със статията си, но поради една или друга причина доста се забавя и се налага Рудолф два пъти предпазливо да се осведомява докъде са стигнали нещата[41]. Най-накрая на 8 март 1906 (н.ст.) дългоочакваният материал е изпратен, за да влезе в свезка 1 на замисления колосален

na byla Vašnostmi již pro “Ottův slovník naučný“ (НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 486, л. 4). Става въпрос за следната статия на К. Иречек: **Jireček, K.** Bulharsko (dejiny). – In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 4. díl. V Praze: J. Otto, 1891, s. 901–913.

[39] Отговорът чернова на Иречек от 17 юни 1904 г.: „Slovutný pane! S potěšením obdržel jsem list Váš od 16 t. m. se zprávou o proektovaném česko-bulh[arském] díle o Bulharsku. Bohužel se při podníku tom účastniti nemohu. Přední příčina je nedostatek času. Jsem zasypán pracemi, které netrpí odkladu a vyžadují veškerou píli a pozornost. Kromě toho nebylo mi milé psáti o týchž předmetech opětovně po druhé nebo po třetí, jmenovitě když nadto uvážím, že jsem již 21 let v Bulharsku nebyl a ze stálého styku s bulharskou společností dávno vyšel“ (НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 486, л. 4 гр.).

[40] „Vše dalo by se však zajisté srovnati na ten způsob, kdybyste laskavě aspoň dovoliti ráčil k otištění výborné stati o Dějinách bulharských v „Ottově naučném slovníku“ uveřejněné. Dostačilo by přizpůsobiti ji poněkud rámci našeho díla vypuštěním některých částí, jimž dle dosavádního rozvrhu věnováno byti má zvláštní pojednání, což bych po případě i sám se všemožnou pílí učinil a Vaši Slovutnosti pak celou stať k tisku připravenou k nahlednutí a schválení předložil“ (НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 486, л. 5 гр.).

[41] Първо в открита пощенска карта с пожелания за новата 1906 година и за успех на общото дело, като споменава, че Адолф Хейдук вече е изпратил прекрасно уводно стихотворение – „Поздрав към България“ („Поздрав към българите“): „Vaše Blahorodí! Slovutný pane profesore! Ráčtež laskavě přijmouti ku nastávající změně roku i moje nejsrdečnější a upřímné blahopřání. Kež Bůh našemu velikému dílu požehná! Přítel Heyduk zaslal již krásnou úvodní básně: Pozdrav Bulharsku…“ (НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 486, л. 9 гр.), за последен път – в открита пощенска карта от 6 март 1906 г.: „Vaše Blahorodí, slovutný pane profesore! Prosím za omluvenou osměluji-li se učiniti nejucti-

чешко-български труд, носещ вече заглавието „България в слово и образи“ (*Bulharsko – slovem i obrazem*). Тя излиза през 1908 г. – в паметната година на два юбилея – тридесетия от подписването на Санстефанския мирен договор и двадесетия от управлението на Негово Царско Височество княз Фердинанд[42], и е посветена на чешко-българската взаимност[43]. В увода на д-р Рудолф, освен познатите вече причини за създаването на това книжовно произведение – любовта му към България и горещото му желание за по-тясно сближаване между чехи и българи, има и един нов момент: той подчертава, че е взел решението си за това начинание под въздействието на речта на депутата от Петроградската дума Владимир Михайлович Володимиров (1840–1910) – също и виден деец на неослависткото движение, произнесена на 3 април 1908 г. в кметството на Старе место – Прага, в която се призовава към създаването на общославянски съюз (общославянска лига). „*Правя това, уповавайки се на приятелската помощ на чешките и българските книжовници, за които славянската взаимност не е гола фраза, тъй като не инак, а чрез взаимното опознаване на страната и народа, на неговите усилия и стремежи може да се ускори изграждането на лелеяното духовно единство на всички, които милеят за напредъка и успеха на славяните, и с това да се допринесе за създаването на целенасочено славянско обединение във формата на съюз или лига, което не само да служи на нашите национални и икономически интереси, но и да бъде бастион, в който да се разбиват агресивните вълни на немския експанзионизъм, опасно приближдащи и към славянския Юг.*“[44] От с. 7 до с. 10 е поместено стихотворението

---

vější dotaz kdy asi možno očekávati rukopis Vašnostivy práce o Dějinách bulh[arských], na kterou se již do opravdy těším“ (пак там, л. 10 гр.).

[42] Фердинанд е избран за български княз през 1887 г.

[43] Bulharsko slovem i obrazem. (Společnou práci spisovatelů česko-bulharských vede JUDr. Alfréd Rudolf.) Seš. 1. V Kutné Hoře: A. Rudolf, 1908, s. 4 (първа титулна страница): „V památný rok 30letého jubilea Svatoštěpánského míru a spolu 20tého výročí vlády J. K. V. knížete Ferdinanda I. česko-bulharské shodě posvěceno“.

[44] Текстът на целия увод: „Pod dojmem sympatické řeči, kterou nedávno (3. dubna 1908) proslovil na radnici staroměstské v Praze delegát Petrohradské dumy Vl. Michajlovič Volodimirov, dožaduje se utvoření slovanské lígy, všeslovanského svazu, ve kterém soustředily by se všechny živly proniknuté snahou řešiti prakticky a pokrokově otázku slovanské vzájemnosti, přistupuji ku vydání nákladného díla o nejmladším, ale v koncertu slovanských států nikterak posledním, poněvadž zajímavém a stejně důležitém jako pro budoucnost mnohoslibném státu slovanském – o Bulharsku, jež z příčin nikterak osobních stalo se mi drahým a po léta bylo cílem mých poutí na slovanský jih. Činím tak v důvěře v přátelskou pomoc literátů českých i bulharských, jimž vzájemnost slovanská

„Поздрав към българите“ (*Pozdrav Bulharům*) от Адолф Хейдук[45]. На страници 11 – 32 е разположена студията на К. Иречек върху българската история, недовършена обаче, дори краят се пада в средата на изречението – понеже свършва и самата печатна кола, т.е. спира до подписването на военната конвенция между Княжество България и Русия през ноември 1883 г., а трябва да стигне (както е в оригинала – Отовата енциклопедия) до възкачването на княз Фердинанд на престола. Какви са промените в сравнение с текста от 1891 г.? Списъкът на използваната литература е обогатен със съчинения на И. Шишманов[46], В. Н. Златарски[47], М. Дринов[48], П. А. Сирку (за XIV в.)[49]

není holou frází, neboť nejinak, než vzájemným poznáním země i lidu, jeho práce a snažení lze uspíšiti utvoření kýžené duševní jednoty všech, jimž zdar a pokrok slovanský na srdci leží a tím přispěti k vybudování cíle vědomé organizace slovanské ve formě lígy, nebo-li svazu, který nejen by sloužil národním a hospodářským naším zájmům, ale stal se baštou, o kterou tříštily by se dotěrné vlny německé rozpínavosti, zaplavující už povážlivě i slovanský jih“ (Bulharsko slovem i obrazem, s. 5). Писан е през юли 1908 г., а както е известно, Първият славянски събор в Прага, който е и първи конгрес на неославистското движение, се провежда от 12 до 17 юли, затова може да се допусне, че имаме пред себе рефлексия на това събитие.

[45] Откъс от стихотворението може да се прочете в превод на поета Атанас Звездинов, публикуван в сп. „Литературен свят“ (№ 60, март 2014. https://literaturensviat.com/?p=89711 (20 януари 2025).

[46] **Шишманов, И.** Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологиите на името „българин“. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (СбНУНК), 16–17, 1900, с. 505–753.

[47] **Златарски, В.** Писмата на византийския император Романа Лакапена до българския цар Симеона. – СбНУНК, 13, 1896, с. 282–322; **Златарски, В.** Студии по българската история. Приемниците на Омортага. – Периодическо списание, 10, 1896, № 54, с. 755–777; **Златарски, В.** Студии по българската история. Кой е бил Тудор черноризец Доксов? – Български преглед, 4, юни 1897, № 3, с. 42–61; **Златарски, В.** Два известни български надписа от IX век. – СбНУНК, 15, 1898, с. 131–144. За всичките тези статии Иречек е публикувал отзив – вж. **Jireček, C.** Kritischer Anzeiger. – Archiv für slavische philologie, 21, 1899, S. 607–617.

[48] **Дринов, М.** Южные славяне и Византия в X веке. Москва: Издание Императорскаго общества истории и древностей российских при Московском университете, 1876.

[49] Понеже Иречек посочва само общо съчиненията на Полихроний Агапиевич Сирку, без заглавия, предполагам, че става въпрос за **Сырку, П. А.** К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. 1, вып. 1. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1898; т. 1, вып. 2. Литургические труды патриарха Евфимия Терновского. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1890.

и К. Радченко[50]. Намесата в основния текст се свежда до поправки, уточнения, допълнения и съкращения – такива се откриват в частта, посветена на траките, в изложението за прабългарите, по-нататък – където са разгледани българо-византийските конфликти през VIII в.; при представянето на събитията около покръстването на българите, управлението на царете Симеон I, Петър I и Борис II, периода 1015–1018 г. Разширен е разказът за съдбата на Патриарх Евтимий. Умишлено не се спирам върху подробен анализ на разработката на Иречек, тъй като не съдържа кой знае колко принципно нови положения в сравнение със статията в Отовата енциклопедия, която всъщност би трябвало да бъде предмет на коментар, а и за неговите исторически съчинения с българистична насоченост е писано достатъчно. Затова смятам за по-важно да бъде показан процесът по осъществяването на мащабно замисленото дело на д-р Рудолф, началото на което е поставено именно с Иречековото писание.

Появата на първата част на „България в слово и образи“ е отбелязана в чешкия печат предимно с хвалебствени отзиви. Особено ласкаво се изказва в. „Народни листи“. Там се посочва, че първо, излизането на труда на д-р Рудолф, както и на публикувания преди две години *Naše Slovensko* („Нашата Словакия“), е много навременно; на второ място, се изтъкват достойнствата на текста на Иречек, а именно неговата съдържателност и лаконичност, които биха доставили и на съвършения лаик удоволствие от четенето; препоръчва се на всеки истински чех като славянин не само да чете и изучава този забележителен труд, но и да го купува, тъй като, предвид също и изящното оформление, цената му е направо незначителна[51]. Коментарите в други издания наблягат върху

[50] Пак без уточнено заглавие, но без съмнение това е следният труд на Константин Фьодорович Радченко: **Радченко, К. Ф.** Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев: Типография Императорского университета св. Владимира, 1898.

[51] „… Jako předloni náhodně v nejvhodnější dobu přišlo „Naše Slovensko“, tak letos Rudolfovo „Bulharsko slovem i obrazem“. […] První sešit je uveden vznícenou a nadšenou básní Heydukovou „Pozdrav Bulharům“ a obsahuje téměř již úplnou prvou část díla, dějiny bulharské, pro které pan vydavatel získal sílu nejpovolanější, bývalého bulharského ministra, prof. Konst. Jirečka. Výbornou vlastností této studie je její obdivuhodná pregnantnost a obsažná stručnost, takže i naprostý laik se četbou této stati upřímně potěší. Bylo by svrchováně žádoucno a je to povinností každého upřímného Čecha jako Slovana, aby toto záslužné a dobré dílo nejen sledoval, četl, ale i kupoval. Cena jest, považíme-li, že sešit vzorně vypravený je ozdoben celostranným obrazem a osmí dobrými reprodukcemi v textu, vésměš interesantními pohledy z bulharských měst, opravdu velmi nepatrná“

факта, че съчинението на Рудолф идва на бял свят тъкмо когато България е приковала вниманието на Европа с обявяването на независимостта си; посочва се широтата на замисъла му, следват пожелания, макар и с известна доза скептицизъм – една от причините за който е това как ще се възприеме от чешкото общество, за успешното му изпълнение и довеждане докрай[52]. Литературно-общественото списание „Злата Праха“ (*Zlatá Praha* – „Златна Прага“) в твърде благоприятната си оценка отбелязва, че проектът на д-р Рудолф всъщност е пример за претворяване на практика на призива за взаимно опознаване на славянските народи, без

(Národní listy, č. 71, 12. března 1909, s. 1). Още през 1906 г. същият вестник известява чешката публика за намеренията на д-р Рудолф, който благодарение на продължителното си пребиваване в София добре познава тамошното положение, да издаде голям труд, онасловен „България – днешният облик на страната и народа“ (Národní listy, č. 75, 17. března 1906, s. 10: „Velké dílo „Bulharsko“ (dnešní obraz jeho země a lidu), společnou prací spisovatelů česko-bulharských, chystá pan dr. Alfréd Rudolf, advokát v Králové Hradci, jenž delším pobytem v Sofii seznal blíže bulharské poměry“). А списание „Хлидка“ (*Hlídka* – „Страж“) още през 1905 г. анонсира бъдещото издание, със заглавие „България в слово и образи“ (*Bulharsko slovem i obrazem*), като подчертава, че това ще е първото по-обширно научнопопулярно съчинение за славянска държава и народ на чешки език, каквото досега въпреки всички стремежи към взаимност чехите не са успели да подготвят („Dr. Alfréd Rudolf, známý přítel Bulharů, chystá větší illustrované dílo „Bulharsko slovem i obrazem“. Bylo by to první větší poučné dílo o nějaké slovanské zemi a slovanském národu v češtině. Přese všecku svou vzájemnost dosud na podobné publikace jsme se nezmohli“ (Hlídka, roč. 22, 1905, č. 11, s. 882).

[52] „Dílo přichází vhod právě nyní, kdy Bulharsko poutá k sobě zájem Evropy. P. JUDr. Rudolf vydává je na svou pěst a to neméně zaslouží ocenění, ale přece chováme-li nedůveru, není to vinou naší, ježto víme, jak rádo se do nás bije. Dílo má být provedeno soustavně; má pojednati o církevních poměrech, školství, umění, obchodu a průmyslu, floře a p.! K úsudku se ještě vrátíme později pri ukončení I. dílu“ (Věstník katolického duchovenstva, č. 17, 25. května 1909, s. 269**)**; „Nadšený pěstitel vzájemnosti českobulharské přistupuje na vlastní pěst k vydávání nákladného díla obrazového o Bulharsku. Dílo přichází vhod zejména nyní, když zájem o Bulharsko vzrosl prohlášením bulharské samostatnosti a nejnovějšími událostmi balkánskými vůbec. Zahájeno jest básní A. Heyduka a počátkem důkladné stati prof. dra K. Jirečka o dějinách bulharských. Podle rozvrhu díla má následovati stať Země a národ od I. Šišmanova, církevní dějiny od T. Burmova, zeměpis Bulharska od A. Iširkova, geologie od G. Zlatarského, flora od prof. Velenovského, článek o národních zvycích a obyčejích od D. Marinova, dějiny právní od prof. K. Kadlce, články o školství (dr. A. Rudolf), obchodu a průmyslu (V. Atanasov), politické ekonomii (G. Danailov), o umění všech odvětví (s malou antologií z bulharské poesie od V. Šaka atd.). Zkrátka dílo má být založeno a provedeno soustavně, pročež bychom si přáli, aby skutečně také mohlo býti dokončeno. Záleží to na porozumění, jakého dojde v našem obecenstvu“ (Slovanský přehled, ročník 11, 1909, s. 186).

което и дума не може да става за тяхната културно-просветна и икономическа взаимност[53].

За отзвука в България можем да съдим от публикации на страниците на списанията „Българска сбирка“ и „Славянски глас“:

Д-р Рудолф е познат у нас като изряден българофил. Той е почетен член на Славянското дружество и от много години се занимава с ширенето на българската литература и защитата на националната ни кауза между чехите. Той сам пише и сам издава някои трудове по нашите работи. Последното му надписано [sic!] *издание е замислено върху широка основа. Г-н Рудолф е поканил много български писатели и учени, които да му дадат статии върху българското отечество. Такива са обещали много. Остава да се изпълни обещанието и да се продължи успешно започнатата работа. Надписаният труд е началото. То е едно гиздаво нещо. Заглавният лист носи един хубав тип на мома от Врачанско. Вътре на първо място е българската царска двойка: Фердинанд I и Елеонора, сетне има няколко чертежа, пейзажи и типове. Първата статийка е едно стихотворение от Адолф Хейдук по чешки: Pozdrav Bulharům. След това се почва Dějiny* (*история), написал проф. д-р Конст. Иречек. Тук се описва най-старата епоха на историята ни – първите жители на полуострова, заселването му със славяни; следва старобългарската държава (679–1018); византийското владичество (1018–1186); Търновското царство (1186–1396); време на турското владичество; българските движения за освобождението; българското княжество от 1879 год. Хубавият исторически очерк на Иречека не е завършен; но той представлява голям интерес.*

[53] „Bulharsko slovem i obrazem. Společnou prací spisovatelů bulharských a českých začal vydávati dr. Alfréd Rudolf, dlouholetý, pilný a obětavý pěstitel styků českobulharských, dílo, které chce býti úplným obrazem Bulharska, nejmladšího státu slovanského na Balkáně, slibně se rozvíjejícího. Společné dílo českých a bulharských přátel shody slovanské jest kusem praktického pojímání hesla o potřebě vzájemného poznávání se národů slovanských, bez něhož nelze mluviti o kulturním společenství a o vzájemnosti i společenství osvětových a hospodářských snah. (…) Pěkné vydání, zdobené řadou fotografických snímků, zahájeno jest nadšeným, poetickým „Pozdravem Bulharům“ z péra Adolfa Heyduka, načež následuje široce založený nárys dějin Bulharska, země i národa, od starověku až po nejnovější dobu od povolaného znalce jejich prof. dra Konst. Jirečka“ (Zlatá Praha, XXVI. ročník, 1909, č. 2, s. 24).

На д-р Рудолфа пожелаваме пълна сполука в почнатото дело. То заслужава всевъзможно насърчение и подкрепяне.[54]

В рубриката „Славянски летопис“ на сп. „Славянски глас“, в кратко съобщение със заглавие „Един отличен приятел на България“ е поместен по-скоро анонс за предстоящото издание: „*… Г-н д-р Рудолф заслужено минава за добър познавач на България. Той често посещава нашата страна и с особен интерес изучава нашето политическо и културно възраждане. Както се знае, той е започнал изданието на едно обемно съчинение на чехски език за България, от което първата книга вече е излязла. В този труд – „България в слово и образи“ – ще вземат участие и много наши видни книжовници*“[55].

А пък чешкият вестник „Венков“ (*Venkov* – „Село“) в броя си от 5 ноември 1908 г., в кратко съобщение със заглавие „Успех на чешка книга в чужбина“ твърди, че „България в слово и образи“ получила заслужено най-високото признание в България – княз Фердинанд заповядал на министъра на просвещението (по това време Никола Мушанов – б. м., А. Д.) да направи необходимото, щото изданието да излезе и на български език, което пък представлявало още едно доказателство за това колко злободневен е стремежът за взаимно опознаване на славянските народи, издигнат като лозунг на неотдавнашния Славянски събор в Прага, и за отношението, което получава от най-авторитетно място[56].

В Архива на Чешката академия на науките (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky – MÚA AV ČR), в личния архивен фонд на проф. Карел Кадлец се съхранява писмо от А. Рудолф, датирано 10 юли 1905 г., с доста интересно съдържание. Подразбира се, че по въп-

[54] Българска сбирка, 15, ноември 1908, № 9, с. 609, подписано С. С. Б. (Стефан С. Бобчев).

[55] Славянски глас, 1909, № 1, с. 30–31; вж. и по-долу бел. 57.

[56] „**Úspěch české knihy v cizině**. Král Bulharů Ferdinand projevil kabinetním listem z 26. října 1908 č. 1273 nejvyšší uznání právě zahájené nádherné publikaci „Bulharsko slovem i obrazem“, kterou společnou prací spisovatelů česko-bulharských vydávati počal JUDr. Alfréd Rudolf, advokát v Hradci Kral., nařídiv současně ministru vyučování, by postaráno bylo o vydání téhož díla v jazyce bulharském. Zasloužené uznání to jest nejen důkazem, jak časovou byla snaha nedávných porad slovanských v Praze, po bližším vzájemném se poznávání Slovanů a jakého porozumění dostalo se ji z místa nad jiné kompetentního“ (Venkov, č. 260, 5. listopadu 1908, s. 5). За съжаление, до завършването на настоящата статия не можах да открия архивни документи или сведения в тогавашната българска преса, които да потвърдят това известие.

роса за замисления труд вече е била разменена кореспонденция между двамата, в която се е обсъждало и участието на пражкия професор. Според А. Рудолф, за да оправдае целта си, а именно да послужи за развитието на чешко-българската взаимност, съчинението обезателно трябва да бъде подготвено със съвместните усилия на чешки и български автори. Що се отнася до приятеля Бобчев (С. С. Бобчев е поддържал дълги години ползотворни лични и научни контакти с К. Кадлец – б. м., А. Д.) – имало дълги съвещания коя точно тема да му бъде отредена да разработи и предвид различните съвети, дадени от българските специалисти, Рудолф взел решение да му даде „Правни обичаи“ и „Журналистика“, които били по-подходящи за него, отколкото „История на правото“. За да бъде представена тази – последната – тема в колкото е възможно синтезиран вид, би трябвало да се напише от човек с обективна преценка, а кой би могъл по-добре да стори това от познавача на славянското право проф. Кадлец. В резултат било прието с голямо задоволство точно тази материя да бъде дадена на чешки автор[57]. В края на писмото д-р Рудолф моли К. Кадлец да бъде готов с текста си до края на януари 1906 г. Дали професорът написва и изпраща своя принос към „България в слово и образ“, (засега) поради липсата на свидетелства не може да се установи и потвърди.

По-нататък обаче благородното начинание на д-р Рудолф не получава развитие – едно поради финансови затруднения, друго – предполагаемата липса на заинтересованост у избраните сътрудници на изданието, а да не забравяме и за преждевременната кончина на инициатора му. Така, за жалост, този многообещаващ замисъл, подготвен по подобие на също неосъществения капитален проект „Българско отечество“[58], не стига до чехите,

[57] „… ježto dílo to, má-li posloužiti česko-bulharské shodě, musí nutně pořízeno byti **společnou** [подч. А. Р. – б. м., А. Д.] prací spisovatelů českých a bulharských a co tkne se přítele **Bobčeva** [подч. А. Р. – б. м., А. Д.] (není doktorem) dosti dlouho jsme uvažovali, kterou stať jemu přiděliti; na různé pokyny oborníků bulharských rozhodl jsem se však pro „obyčeje právní“ a „novinářství“, kteréžto statě lépe se mu hodí, než Dějiny právní, ku kterým byť sebe stručněji byly napsány je třeba ruky nestranné a proto, když jsem o Vašich zásluhách v oboru slovanského práva se zmínil, bylo s nemalým povděkem přijato, by právě tato stať zadána byla spisovateli – Čechu“ (MÚA AV ČR, AAV, fond Karel Kadlec, karton 4, inv. č. 316, Dopis Alfréda Rudolfa Karlu Kadlecovi).

[58] За тази прилика споменава още Никола С. Бобчев в некролога на А. Рудолф („Трима починали българофили (П. А. Кулаковски, ген. Рудановски и д-р А. Рудолф)“ („Не ни е известно как са се породили български интереси и симпатии у д-р Алфред Рудолф, по народност чех, адвокат в Кениггерец (Градец Кралове). За тях преди всичко свидетелстват книжовните му трудове, които имат за предмет нашата

нито пък се връща и при нас, българите. В историографски план би могло да му бъде отредено място в редицата чешки истории на България, като се започне от Шафариковата, а от друга страна, значението му, ако беше осъществен докрай, би било по-скоро на успешен и полезен инструмент за развитие и постигане на чешко-българската взаимност, каквото е било и желанието на самия д-р Рудолф. Във всеки случай поставянето на темата за това съчинение лично аз смятам за своего рода отдаване на почит на незаслужено забравения благороден чешки българолюб. Следва целият му българистичен устрем да бъде щателно проучен и изваден от забравата.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Научен архив на Българската академия на науките (НА–БАН):

ф. 3К (Иречек, Константин), оп. 1, а.е. 486.

ф. 11К (Шишманов, Иван Димитров), оп. 3, а.е. 1315, 1650.

Централен държавен архив (ЦДА):

ф. 3К (Монархически институт в България), оп. 8, а.е. 706.

ф. 176К (Министерство на външните работи и изповеданията), оп. 19, а.е. 705.

ф. 788К (Гълъбов, Теодор Христов), оп. 1, а.е. 75, 137.

литература и изобщо нашето отечество. Те са следните: „За спомен на героите от Руско-турската война“. Исторически очерк (с 22 илюстрации и 6 картини), издаден на български (Пловдив, 1904 г.) от г-н А. Безеншек; „Мария Луиза, първа българска княгиня, графиня Свищовска“, биографически очерк, също издаден от г-н А. Безеншек (Пловдив, 1900); „Bulharsko slovem i obrazem“ („България в слово и картини“), съчинение, което покойният българофил беше замислил да издава в широки размери със сътрудничеството на чехски и български учени, приблизително по плана на „Българско отечество“. От това прекрасно и полезно предприятие излезе само един свитък в 1908 г. …“ (Славянски глас, 1914, № 1–4, с. 73).

За проекта на А. Рудолф са привлечени немалко от сътрудниците на „Българско отечество“, а именно А. Иширков, И. Вазов, С. Вацов, Г. Златарски, В. Добруски, бр. Шкорпил, Т. Бурмов, майор Хр. Морфов, д-р И. Шишманов, Д. Маринов, С. С. Бобчев, В. Атанасов, А. Теодоров – и то с малки изключения за същите теми (география, геология, история, народни обичаи, живописни кътове и др.); сравнението между двете книжовни предприятия обаче заслужава отделна публикация, подплатена по възможност и с архивни материали.

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (MÚA AV ČR), Archiv (AAV), fond Karel Kadlec

Обнародвани извори

Велева, Д. Енциклопедия „Българско общество“ (Принос към историята на българската наука). – Известия на държавните архиви (ИДА), № 50, 1985, с. 245–282.

Периодичен печат

Българска сбирка, 15, ноември 1908, № 9.

Литературен свят, бр. 60, март 2014. https://literaturensviat.com/?p=89711 (20 януари 2025).

Славянски глас, 1909, № 1; 1914, № 1–4.

Čas, č. 37, 7. února 1908.

Česká osvěta, č. 4a, duben 1910.

Hlídka, roč. 22, 1905, č. 11.

Národní listy, č. 75, 17. března 1906; č. 71, 12. března 1909; č. 275, 5. října 1909.

Obnova, č. 11, 16. března 1906; č. 8, 27.02.1914.

Slovanský přehled, ročník 11, 1909.

Venkov, č. 260, 5. listopadu 1908.

Věstník katolického duchovenstva, č. 17, 25. května 1909.

Zlatá Praha, XXVI. ročník, 1909, č. 2.

Справочници

Български периодичен печат 1844–1944. Анотиран библиографски указател. Т. 1. А–М. Съст. Д. Иванчев. София: Наука и изкуство, 1962.

Изследвания

Пенев, А., П. Петров. Чужденци – просветни дейци в България. София: Народна просвета, 1988.

Bulharsko slovem i obrazem. (Společnou práci spisovatelů česko-bulharských vede JUDr. Alfréd Rudolf.) Seš. 1. V Kutné Hoře: A. Rudolf, 1908.

Jireček, K. Bulharsko (dějiny). – In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 4. díl. V Praze: J. Otto, 1891, s. 901–913.

Jireček, C. Kritischer Anzeiger. – Archiv für slavische philologie, 21, 1899, S. 607–617.

Ptáček, J. Dobrušský rodák, bulharofil, těsnopisec a královéhradecký advokát JUDr. Alfréd Rudolf. – Kralovéhradecko, 2007, č. 4, s. 359–366.

Stead, A. Japan by the Japanese. A survey. London: Heinemann, 1904.

Снимка на д-р Алфред Рудолф с посвещение на Христо Попконстантинов. Табор, 10 юни 1892 г. (ЦДА, ф. 1390К, оп. 1, а.е. 87, л. 1)

Корица на книгата
Bulharsko – slovem i obrazem.
Екземпляр от фонда на ЦБ–БАН

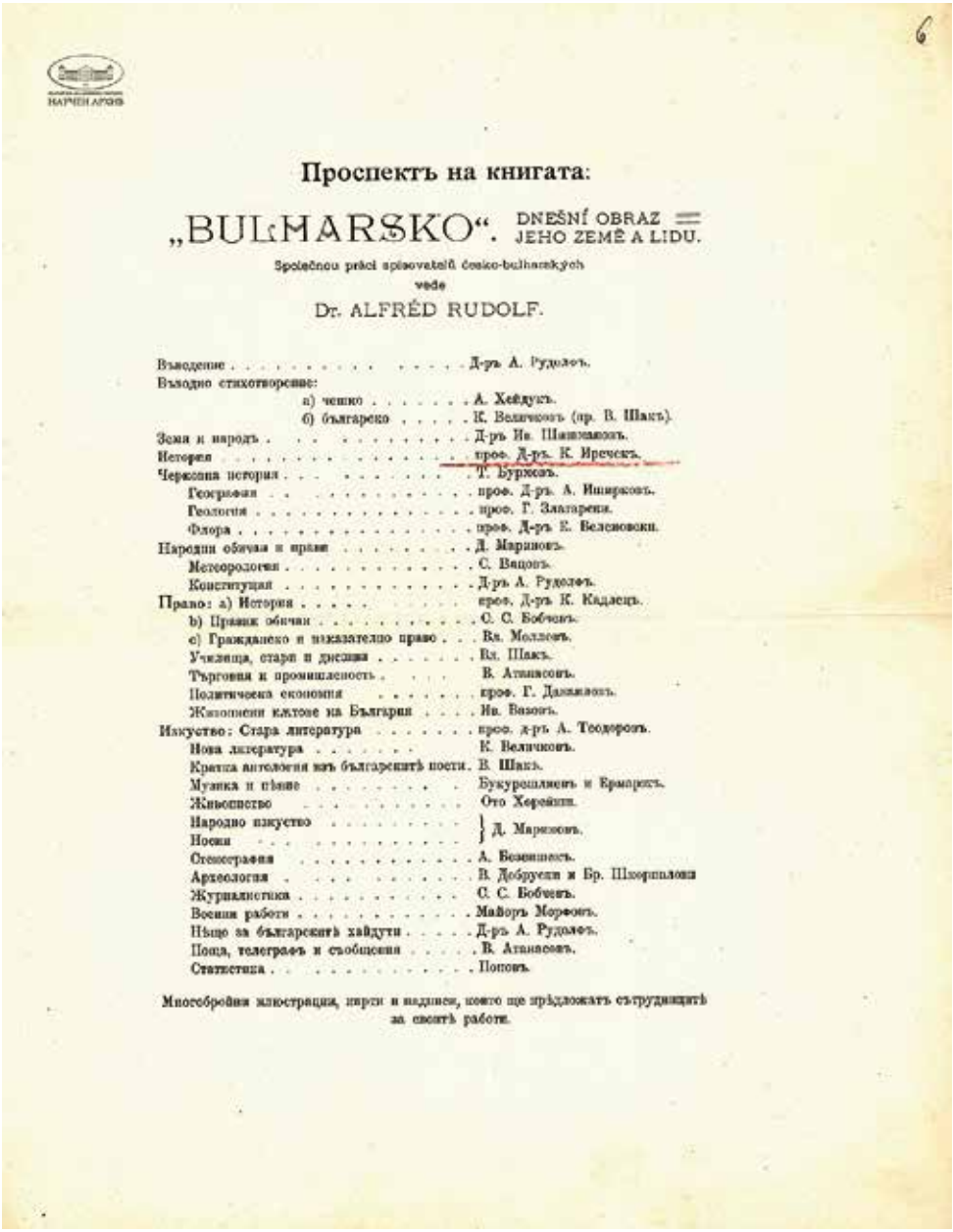

6

НАРОДЕН АРХИВ

Проспектъ на книгата:

„BULHARSKO“. DNEŠNÍ OBRAZ JEHO ZEMĚ A LIDU.

Společnou prací spisovatelů česko-bulharských

vede

Dr. ALFRÉD RUDOLF.

Въведение	Д-ръ А. Рудолфъ.
Въводно стихотворение:	
а) чешко	А. Хейдукъ.
б) българско	К. Величковъ (пр. В. Шакъ).
Земя и народъ	Д-ръ Ив. Шишмановъ.
История	проф. Д-ръ К. Иречекъ.
Черкезка история	Г. Бурмовъ.
География	проф. Д-ръ А. Ишировъ.
Геология	проф. Г. Златарски.
Флора	проф. Д-ръ Е. Веленовски.
Народни обичаи и права	Д. Маринов.
Метеорология	С. Вацовъ.
Конституция	Д-ръ А. Рудолфъ.
Право: а) История	проф. Д-ръ К. Кадлецъ.
b) Правенъ обичаи	С. С. Бобчевъ.
c) Гражданско и наказателно право	Вл. Моллевъ.
Училища, стари и днешни	Вл. Шакъ.
Търговия и промишленость	В. Атанасовъ.
Политическа економия	проф. Г. Даскаловъ.
Живописни кътове на България	Ив. Вазовъ.
Изкуство: Стара литература	проф. д-ръ А. Теодоровъ.
Нова литература	К. Величковъ.
Кратка антология изъ българскитѣ поети	В. Шакъ.
Музика и пѣние	Букурещлиевъ и Брамбусъ.
Живописство	Ото Херейнъ.
Народно изкуство	Д. Маринов.
Носии	Д. Маринов.
Стенография	А. Безинскъ.
Археология	В. Добруски и Бр. Шкорпиловци
Журналистика	С. С. Бобчевъ.
Военни работи	Майоръ Морфонъ.
Нѣщо за българскитѣ хайдути	Д-ръ А. Рудолфъ.
Поща, телеграфъ и съобщения	В. Атанасовъ.
Статистика	Поповъ.

Многообройни илюстрации, портрети и надписи, които ще предложатъ сътрудницитѣ за своитѣ работи.

Проспектът на книгата
Bulharsko – slovem i obrazem. Документ от личния фонд на Константин Иречек (НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а. е. 486, л. 6)

https://doi.org/10.71069/III42.26.TB10

АНТОН ПЕЛЦ – СЪРАТНИК НА ГЕОРГИ ПРОШЕК И ВАСИЛ ЛЕВСКИ, ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА РОДОПА И ТРАКИЯ (1870–1877)

Томаш Будаи*

ANTON PELZ – ASSOCIATE OF GEORGI PROSHEK AND VASIL LEVSKI, EXPLORER OF THE RHODOPES AND THRACE (1870–1877)

Tamas Budai

Summary. The article examines the activities of Anton Pelz, regarding whose stay in the Bulgarian lands there is scarce, yet highly curious information. The Czech engineer together with his compatriots led by Georgi Prošek came to the Ottoman Empire for the construction of the Rumelian Railway. However, they did not limit themselves to the narrow frame of their professional activity, but willingly joined the revolutionary and enlightenment movement of the Bulgarians in the village of Almali, and with their knowledge, skills and heroism made a significant contribution to the Bulgarian Liberation. Pelz also indulged his passion for archaeology and geology. Namely due to his field research and further correspondence with other Czech and foreign scholars such as Ireček, Škorpil and Boué, he left a permanent mark on science with his research on the Maritza Basin and the Rhodopes.

Keywords: Anton Pelz, Georgi Proshek, Dimitar Ralov, Almali, Rumeli Railway, Hasara, Yabalkovo, Stalevo

Ключови думи: Антон Пелц, Георги Прошек, Димитър Ралов, Алмали, Румелийска железница, Хасара, Ябълково, Сталево

* Томаш Будаи – ас. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: tamas.budai@ihist.bas.bg [Tamas Budai – Assist. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: tamas.budai@ihist.bas.bg].

Българската историография досега не е обърнала специално внимание на живота и делото по българските земи на един от водещите инженери, участвали в изграждането на Румелийската железница (построена между 1870 и 1875 г.) – Антон Пелц. За предполагаемия му близо седемгодишен престой в Османската империя сведенията не са много, но за сметка това са прелюбопитни. Целта на настоящата статия е да проучи живота и делото на Антон Пелц по българските земи през периода 1870–1877 г., като представи всички съществени обстоятелства и събития, които са свързани с неговата революционна, просветна и изследователска дейност, допринесли за извоюването на българската национална свобода. Базирайки се на биографичния метод, анализа на лични документи и краеведския подход, изследването си поставя следните по-конкретни задачи:

○ Да даде научен отговор какви събития бележат годините 1870–1877 г., които са пряко свързани с разглежданата тема, и да разкрие взаимовръзката между тях на фона на разглежданата тема. Посочват се причините и предпоставките, довели до строежа на Барон-Хиршовата железница, като освен приноса ѝ в индустриалното развитие на региона – както в по-тесен регионален, така и в по-широк общоевропейски план – не са спестени и някои негативни последствия от нейното изграждане.

○ Да очертае миналото на селата Алмали и Юсюзлер, както и на хълма Хасара, на който е разположена историческата крепост Милеона, в чието подножие лежи одриският град Медоград. Анализира се историческата значимост на района, като се посочва пряката му връзка с ключови събития от миналото, оставили своя белег в обичаите на местното население. Подробният исторически очерк цели да постави изследователския интерес и активност на Антон Пелц в конкретни и ясни рамки.

○ Да се проследят по-подробно и други отделни въпроси, свързани с изследваната проблематика. Тяхното представяне не е самоцелно. Търсят се причините и взаимовръзките, очертава се контекстът на събитията. Използването на отделни похвати на краезнанието помага за вътрешнодисциплинарно разширяване на обхвата. Илюстрира се изследователската роля на Антон Пелц в откриването на множество археологически обекти и артефакти, представя се кореспонденцията му или индиректната му връзка с други изследователи, като Ами Буе, Константин Иречек, Карел Шкорпил, Марин Дринов и други, като същевременно се повдига въпросът за съдбата на разкопаното и изследваното.

○ Да се посочи връзката и сътрудничеството на Антон Пелц с български възрожденци и борци за национално освобождение в лицето на Васил Левски, Димитър Ралов, Петър Берковски, Йордан Ненов, Димитър Душанов, Георги Данчов-Зографина и др., както и с видни чешки и полски дейци като Георги Прошек, Антонин Свòбода, граф Домбровски и др., изиграли ключова роля във важни исторически моменти за българския народ.

○ Да се представи просветната дейност на чешкия инженер в село Алмали и трудните условия, в които той и неговите чешки, полски и български сподвижници са принудени да извършват своето дело.

○ И накрая, но не на последно място, да въведе в научно обращение част от архива на Димитър Александров Ралов, който е пряк потомък на председателя на основания през 1869 г. революционен комитет в с. Ябълково Димитър Ралов. През 1985 г. той събира материалите в няколко сборника и ги дарява на читалищата в селата Ябълково, Сталево, Скобелево и др., както и на тогавашния Окръжен архив в Хасково и на Централния държавен архив в София. Част от тях са публикувани от известния чешки журналист, военен кореспондент и писател Владимир Сис на чешки език в списание „Чехословашки обзор“ през 1921 и 1922 г.[1]. През 2009 г. чешките публикации излизат събрани в две издания и на български език в превод на Мария Генова[2]. Получава се своеобразен парадокс: български извори, събирани от три поколения от рода Ралови, са използвани и публикувани от Владимир Сис, а близо век по-късно са преведени обратно на български език и направени достъпни за специализираната родна аудитория. Една голяма част от този архив обаче все още остава необработена.

През есента на 1870 г. по време на строежа на Барон-Хиршовата железница между Одрин и Белово по поречието на река Марица в село Алмали (днес село Ябълково, общ. Димитровград, обл. Хасково) се установява щабквартирата на група австро-унгарски инженери от чешки и полски произход. Сред тях са инж. Антон Пелц (от чешко-немски смесен произход) (фиг. 1), Иржи/Георги Прошек, пан Бако (Антон

[1] **Sis, Vl.** Vzpomínky daskala Ralova. První: Z dějin česko-bulharského přátelství. – Československý obzor, 2, 1921, Nos 3–4; 3, 1922, Nos 5–13.

[2] **Сис, Вл.** Спомени на даскал Ралов: няколко страници от чешко-българското приятелство. Димитър Хубинов Ралов, Димитър Саздов, Мария Иванова Генова. София: Мултипринт, 2009; **Сис, Вл.** Първите: Страници от чешко-българското приятелство. Спомените на даскал Ралов. София: Мултипринт, 2009.

Фиг. 1. Антон Пелц
Източник: 150 години железен път „Цариград–Белово“. https://obshtestven.wordpress.com/tag/белово/#jp-carousel-5130 (10.04.2026).

Банковски), граф Станислав Домбровски[3], инж. Антонин Свòбода, проф. Острава; има сведения по-късно за техните помощници Трънка, Франта, Йежек и др. Поляците са емигранти след полското въстание от 1863–1864 г. в царска Русия. Чужденците имат предложение от страна на османската управа да останат на квартира в Пловдив, но избират Алмали, защото узнават, че селото е чисто българско и там действа революционен комитет начело с местния даскал Димитър Хубенов Ралов (1850–1899). По препоръка на хасковския учител и революционен деец Петър Берковски, който е учил по-рано в реалната гимназия и земеделското училище в чешкия град Табор, Ралов се сприятелява с чужденците[4].

За биографията на Пелц се знае малко. Учи в Пражкото висше техническо училище. В записка за него от учебната 1859–1860 година е отбелязано, че е от немски произход, роден в Донауешинген (Donaueschingen)[5]. Пелц технически ръководи строежа на мостовете в Пета секция на споменатия участък от жп линията по поречието на река Марица, но по време

[3] Станислав Домбровски е потомствен полски граф. Роден е през 1840 г. в Люблинското воеводство. Неговото заможно семейство му осигурява солидно образование. Дипломирал се като строителен инженер, той упражнява специалността си в полските земи, по това време окупирани от руския царизъм. През 1863 г. селските маси в Полша се вдигат на въстание срещу царска Русия, което продължава година и половина. Младият и буен граф Домбровски е знаменосец на бунтарите в Люблин. Въстанието е потушено жестоко от руските полкове.

[4] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България преди Освобождението. – В: Сборник в чест на Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му. Ред. Е. Бужашки. София: Издателство на БАН, 1974, с. 204, 207. Прошек се е познавал и с Ангел Кънчев, който учи в Земеделско-индустриалното училище в град Табор през 1870–1871 г. (**Мархолева, К.** Българската интелигенция в чешките земи и началото на българо-чешкия междукултурен диалог (50–70-те години на XIX век). – Славянски диалози, 17, 2020, № 25, с. 17).

[5] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 206.

на работата си, а и в свободното си време, се отдава на страстта си към античната история. По специалност е археолог, палеонтолог и пиротехник, благодарение на което изследва Маришкия басейн и близките Родопи, като отделя специално време за разкопки на близката Хасарска крепост[6], намираща се на хълма Хасара, разположен между Юсюзлер (днес село Сталево, общ. Димитровград, обл. Хасково), Алмали (днес селоЯбълково общ. Димитровград, обл. Хасково) и твърдината на връх Драгойна.

> Попадането на Пелц в този район го свързва с местност, която е привличала вниманието на древни хронисти и по-късни изследователи. За българската медиевистика Милеона/Милеоните/Мелиона в Тракия (*ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θρᾴκης*)[7] е нещо като крайъгълен камък, защото по времето на кан Тервел (700–721) или сина му Кормесий (718–725) е подписан българо-ромейският договор, според който областта Загора/Загоре/Загория е отстъпена на България от император Теодосий III Адрамит (715–717), като е посочена границата ѝ до крепостта Милеона/Милеоните. Византийският хронист Георги Монах и повторилите го Лъв Граматик, Георги Кедрин и Симеон Метафраст дават сведение за териториалното разширение на България от това време. Към средата и втората половина на VIII в. областта Загора отново минава в ръцете на ромеите, като при посещението на императрица Ирина най-големият град на региона – Берое, е преименуван на Ирианопол. След победата на Крум (802–814) през 811 г. при Върбишкия проход над император Никифор I

[6] Крепостта Милеоните се явява южна граница на областта Загоре, присъединена към България по силата на българо-ромейски договор между кан Тервел и император Теодосий III, сключен през 716 г. (Гръцки извори за българската история. Т. 3 (нататък съкр.: ГИБИ 3). София: БАН, 1960, с. 285).

[7] Някои хора в съседното на Сталево селоЯбълково до ден днешен наричат Голям и Малък Хасар *Милионите/Мелионите* (**Лещаков, Кр.**Ябълково 8000 години. Брошура. София, 2008). Милеона е една от четирите крепости, намиращи се в южния край на средното течение на Марица. Най-източна е била Константция (Симеоновград), преди нея – Макроливада (Нова надежда / Узунджово), Блесна/Блисимос/Блиснос – голямо речно пристанище (до Димитровград) и Милеона. В днешния квартал на Хасково „Хасара“ се е намирала крепостта *Марса*. Укрепленията често давали помежду си знаци, като палели големи огньове. Предполага се, че в димитровградската местност *Калето/Дурхана* (при устието на р. Клокотница и Марица) е стояла крепостта *Блисимос, Билисмос, Блисимон, Блиснон, Близм* или *Блесна* (различни наименования, използвани от медиевиста Йордан Иванов). Нейният разцвет е по време на византийското владичество през XI–XIII в., когато се превръща в значителен духовен и военен център, а според някои и важен град и дори столица на печенегите. Сега там се намира параклисът „Св. Мина“.

Геник (760–811) и превземането на Дебелт българският владетел настоява за потвърждаването на границите между двете държави, установени още през 705 г. Васил Гюзелев (самият родом от Димитровград) приема, че крепостта Милеона/Милеоните е разположена на хълма, висок 285,7 м, до село Сталево, наричан от местните *Хасара/Хасаря/Асара*, с площ около 4–5 декара[8]. Такова предположение за локализацията на укреплението правят също Иван Дуйчев и Х. Кислинг в своите трудове още през 50-те години на XX в., което е прието и от румънския историк Александру Мадгеару[9]. Всички те извеждат името на крепостта от гръцката дума за ябълка – *μῆλον*. В действителност от другата страна на Хасара се намира село Ябълково, което по време на османското владичество е носило идентичното име на турски език Алмали – Elmali/Almali[10] (*elma* на турски означава *ябълка*). През XV в. думата *елма* (ябълка) най-вероятно ще да е звучала *алма*. На унгарски език *ябълка* се произнася *алма/олма (alma)*. Някои изследователи, като Геновева Цанкова-Петкова, свързват името *Милеоните* с милиарните камъни по римската граница, като пояснявят, че те в действителност маркират гра-

[8] **Gjuzelev, V.** Forschungen zur Geschichte Thrakiens im Mittelalter. – Byzantinobulgarica, 3, 1969, p. 163, nott. 53. Гюзелев допуска и двете влезли в научно обращение предположения за Милеона (тази до Марица при Сталево и в източната част на Сакар планина, където я локализират Иречек, Златарски и Бешевлиев) за отправна точка в договора на Крум, за да определи правата линия на южната граница на територията Загория, отстъпена от Юстиниан II (685–695/705–711) на България. Села с името Ябълково в действителност има в Сакар, Горно и Долно Ябълково в Странджа и село Алмалий в Европейска Турция.

[9] **Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Ч. 1. От 681 до 1018 г. София: Издателство на БАН, 1979, с. 28–29; Теофан Изповедник. Хронография, 63. Византия отказва да възстанови мирния договор с България. – ГИБИ 3, с. 285; **Madgearu, Al.** The Byzantine Expansion in the Black Sea Area. – Review of Military History. Romanian-Hellenic Special Issue, 2008, pp. 22–31; **Танев, И., М. Минкова.** Боруйската света гора. (Къде и кога се е покръстил княз Борис-Михаил). Велико Търново: Фабер, 2021, с. 41.

[10] Димитър Ралов дава друго обяснение на турското име на селото. Според записките на даскала днешното име на Ябълково идва от неправилен превод, защото *алмалъ* означавало *трябва да се вземе*, да се *превземе* от непокорните. По негово мнение *ябълка* на турски е *ельма*, а не *алма*. Думата *ельмалъ* означава *ябълков, ябълчен*, нещо, направено от/с ябълки. Поради тази близост на двете думи стихийният стремеж да се заменят турските имена с български през първите години след Освобождението налага името Ябълково. Старото Алмалъ било в местността *Юртето* – северно от днешното село. А между него и *Барио* оставали гробищата на Гергьовската поляна – българските, а на километър по-нагоре – турските.

нична линия[11]. Това мнение се подкрепя и от факта, че по цялата южна граница на очертаната област Загора най-вероятно по времето на Омуртаг (814–831) е построен прочутият земен вал *Еркесия*, чиито останки могат да се видят и до днес. Според друго предположение „Големият окоп“ е изграден в мирните години непосредствено след сключването на българо-византийския договор от 716 г. Това защитно съоръжение от окопи, свързано с крепости, маркира близка държавна граница[12]. Останки от някогашната крепостна стена може да се видят и днес на *Големия Хасар*. Руини от градеж е имало и на прилепения към него *Малък Хасар* (оттук предположението за названието, бележещо множествено число – *Милеоните/Мелионите*). От близкото възвишение *Арпаджика* (на около 900 м разстояние в посока югозапад от Хасара) някога ясно се е виждало бяла крепостна ивица от стена на по-ниския хълм Малък Хасар.

Антон Пелц е офицер (според друга версия бивш офицер) в австро-унгарската армия[13], следователно без съмнение е бил добре подготвен за своята мисия в Османската империя. Всички чужденци, участвали в строежа на железницата, са имали правото да носят оръжие и взривни материали. Пелц дава точни сведения на картографската къща „Киперт“ за поправяне на географските данни на Маришкия басейн[14]. Картата на

[11] **Цанкова-Петкова, Г.** България при Асеневци. София: Народна просвета, 1978.

[12] **Коледаров, П.** Политическа география…, с. 24; **Танев, И., М. Минкова.** Боруйската света гора…, с. 42.

[13] **Дойчев, Л.** Връзките на Иржи Прошек с българите от Хасковско преди Освобождението. – Векове, 1974, № 1, с. 63.

[14] **Pelz, A.** Aus der europäischen Türkei. – Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1872, Nr. 15, S. 313; **Pelz, A.** Die Maritza-Thal-Bahn – Geologische Profile aus der europäischen Türkei. Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1873, Nr. 4, S. 61–62; **Pelz, A., E. Hussak.** Das Trachytgebiet der Rhodope. – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt eine grössere Suite von Eruptivgesteinen aus der Rhodope, 1883, S. 115–130. На с. 117–121 Пелц описва геоложки района и споменава за крепостните останки на Хасара. Той се позовава и на теренните изследвания на Ами Буе, описани в издадения му през 1840 г. труд *Esquisse géologique* (с. 141); **Pelz, A.** Über das Rhodope-Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar Pazardžik (Mit Kartenskizze). – Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt, 29, 1879, Heft 1, S. 69–79; **Pelz, A.** Über das Vorkommen tertiärer Bildungen im oberen Marizathal. (Mit einer Kartenskizze). – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt, 23, 1873, Heft 3, S. 289–294; **Pelz, A.** Quartär-Formation in Thracien. – Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1879, Nr. 11, S. 248–252. Вж. също **Готовска-Хенце, Т.** Зад-

Киперт е използвана на Берлинския конгрес[15]. (Самият Киперт проявява силен интерес към античната история, вдъхновен още през младежките си години от немския историк Леополд фон Ранке, който по това време е семеен приятел на родителите му.) Преди Пелц световноизвестният учен Ами Буе изследва района на Хасара. Именно по негова молба Пелц прави своите проучвания на българска земя[16]. Работата на Пелц е била новаторска, защото той систематично е документирал пластовете, разкрити по време на строителството на железопътната линия. Наблюденията му помагат за изясняването на стратиграфията на района от третичния и кватернерния период (палеогена и неогена). По време на проучванията той открива не само останки от вкаменелости, кости и рога, но и вкаменени зъби, които изпраща за анализ в колекцията на Геоложкия институт във Виена. Сред най-значимите находки на Пелц в близост до Нова Заго-

граничните членове на Вътрешната революционна организация – случайност или прецедент? – В: Васил Левски и Вътрешната революционна организация в борбата за национално освобождение. Сборник с материали от национална научна конференция, Карлово, 22–23 юни 2017 г. Ред. кол. Пл. Митев, Д. Чаушева, Хр. Ковачев. София: Изд. „Златен змей“, 2017, с. 226–227.

[15] **Генов, Г. П.** Политическа и дипломатическа история на България. Българската външна политика и Македонският въпрос. Илинденското въстание. София: Изд. „Ваньо Недков“, 2003, с. 30.

[16] Роденият в Хамбург френски учен е потомък на заможни хугеноти. През 1817 г. завършва медицина в Единбург, след което се установява в Париж. През 1840 г. издава в четири тома своя колосален труд за географията, геологията и естествената история на Европейска Турция. През 1848 г. се премества да живее и работи във Виена. Той описва в изследванията си широката и плодородна Горнотракийска низина и установява картографски първи, че Родопа завършва на 20–30 км западно от река Марица (**Boué, A.** La Turquie d'Europe. Observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'achéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'etat de cet empire. Paris, 1840). Изследователската работа на Пелц безспорно е насърчена и вдъхновена от Ами Буе, но освен него през 1869 г. и Фердинанд фон Хохщетер (1829–1857) проучва Европейска Турция. Австрийският геолог открива Задбалканските котловини, с което потвърждава твърдението на френския пътешественик Гийом Лежан (1824–1871) от 1867 г. за съществуването на още една планинска верига южно от Стара планина – Средна гора. Благодарение на тези изследвания Софийският санджак заедно с Ихтиманските възвишения чак до Вакарел влиза в пределите на Княжество България. Лежан след дипломирането си работи като секретар на писателя и политик Алфонс дьо Ламартин (1790–1869), който през 1832 г. пътешества из Ориента и тогава отсяда за три дни в Пловдив. В резултат на това пътуване Ламартин издава през 1835 г. творбата си „Пътуване на Изток“.

ра са огромни кътници и фрагменти от бивни, които днес се определят като останки от древния слон с прави бивни (Palaeoloxodon antiquus)[17]. Този вид е достигал размери, двойно по-големи от тези на съвременните слонове. Той е обитавал земите ни през късния плейстоцен (129 000–11 700 г. пр. н.е.) и е предизвикал истинска сензация сред австрийската научна общност от онова време. По време на изследванията на Пелц в региона са идентифицирани и други представители на праисторическата фауна (мастодонти, носорози и др.).

Като геолог Пелц е документирал с голяма точност пластовете, разкрити по време на изкопните работи. Този метод му е помогнал в археологическите му проучвания на района, а на по-късните археолози е позволил да определят по-точно връзката между културните пластове (например останките от бронзовата или желязната епоха) и естествените седименти в долината на Марица.

Интердисциплинарният му подход има голяма значимост. Като един от първите изследователи, систематично проучвали района, Пелц оставя записки, които служат като важен източник за пионерите на балканската археология. Въз основа на неговите геоложки карти по-късно са предприемани целенасочени разкопки в региона.

Пристигайки в тракийското село край река Марица, най-напред Прошек, а после и Пелц се сприятеляват с председателя на местния таен революционен комитет Димитър Хубенов Ралов и неговия заместник Иван Попкалинов, син на местния свещеник поп Калин (отецът пътешества из Русия да търси подкрепа за българското освобождение, като стига чак до прочутия град Самара). С тяхна помощ чужденците се настаняват на квартира при отеца. През лятото на 1871 г. за тримата инженери е построено специално двуетажно жилище с четири стаи с големи прозорци, наречено Славянски дом. Прошек кръщава така сградата, защото тримата чехи и техният началник, полякът граф Станислав Домбровски, са приети за членове в комитета. Славянският дом се е ползвал своеобразно с правото на консулска екстериториалност в Османската империя и е бил неприкосновен. По железопътното трасе в кантон № 26, известно като Консулатото, са се изпращали оръжие, пари, храни, дрехи и бегъл-

[17] **Toula, Fr.** Reisen und geologische Untersuchungen in Bulgarien. Vortrag, gehalten den 19. März in der k. k. technischen Hochschule in Wien,1890, S. 556; **Toula, Fr.** Materialien zu einer Geologie der Balkanhalbinsel. – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt, 33, 1883, Nr. 1, S. 97.

ци. Служил е като важен пункт на тайната революционна кореспонденция. Поради тази причина Славянският дом се превръща в седалище не само на местния комитет, но става център на революционната дейност в цялата околност. Васил Левски посещава дома. С него чехите се срещат няколко пъти и изпълняват поръченията му[18].

За прикритие на своята дейност Алмалийският революционен комитет устройва модерно за времето си школо в сградата на инженерите, което е едно от първите светски училища в Хасковско. Село Алмали е имало утвърдени традиции в просветната дейност. В статистиката на училищата в Княжество България за 1896/1897 г. е посочено, че в селото е създадено училище още през 1839 г.[19]. През 1848 г. е построена

[18] **Петров, П.** Васил Левски и ябълковският таен революционен комитет (1869–1873 г.). Хасково: Изд. „Атанас Стратиев“, 1969, с. 5. (Димитър Ралов, родом от село Скобелево (тогава с турското име Карасърли), съседно на Сталево, учителства в Ябълково с прекъсвания от 1868 до 1882 г. Негови учители са били възрожденските просветители Йордан/Юрдан Ненов (бил е учител и на Иван Вазов) и Димитър Душанов (комитетски деец от Казанлък, придружавал е Феликс Каниц в Казанлъшко, учителства в Хасково в началото на учебната 1869/1870 година, подпомагал е Юджийн Скайлър и княз Цертелеев, по-късно става началник на канцеларията на просветата в Източна Румелия от 1880 до 1885 г.).); **Петров, П.** Славянският дом – огнище на първата читалищна дейност в с. Ябълково, Хасковско. Пловдив: Читалище „Хр. Ботев“ – с. Ябълково, 1971. (Апостолът на свободата намира горещи сподвижници в борбата против поробителя и през 1869 г. основава тайния революционен комитет в Алмали. За председател на комитета Левски определя даскал Димитър Ралов, а за членове – поп Калин Тенев, сина му Иван Попкалинов Тенев (известен и под името Иван Попов) и брата на поп Калин – Иван Папазов, братята Колю и Иван Стоеви Карамихови, Георги/Гого Найденов Налбантина (неговият син учи при Ралов), Владимир Калинов, 90-годишния Димитър Банев, учителите Димитър Караиванов и Димитър Караджов, сина на дядо Стояна Болярина и Димитър Хубенов Ташев. Георги Бенковски неведнъж е посещавал Ралов в Алмали. В годината на обесването на Левски предводителят на „Хвърковатата чета“ се лекува две седмици в Славянския дом, където научава за смъртта на Апостола. В Алмали Левски е придружаван и от Ангел Кънчев, който подобно на Берковски също е чешки възпитаник.)

[19] Гюлханският хатишериф от 3 ноември 1839 г. дава началото на периода на реформите в Османската империя, известен с името Танзимат. С него се цели да се дадат равни права на всички вероизповедания в Империята. Именно през същата 1839 година в килийното училище на църковния двор поп Калин Тенев, поп Ангел Кинтов и поп Тоню се захващат с благородното дело, като прилагат метода по-големите ученици да предават наученото на по-малките. Пръв преподавател е бил даскал Нейко, родом от Казанлъшко. През 1848 г. е построена и отделна сграда за училището. На 18 февруари 1856 г. султан Абдул Меджит I (2 юли 1839 – 25 юни 1861) в султански ферман, наречен Хатихумаюн, обещава още реформи и права на

първата сграда за образователни нужди, която се е помещавала в църковния двор. От 1848 до 1869 г. в школото се преподава по „Рибния буквар“ часослов, писание черковно и числение, което дава основание да бъде дефинирано като светско, а не като килийно. Учениците се учат на четмо и писмо по метода на взаимното предаване и подпомагане. С назначаването на Димитър Хубенов Ралов от близкото село Карасарли (сега с. Скобелево, общ. Димитровград, обл. Хасково) за даскал в училището просветното дело в Алмали се устремява към своите образцови върхове. С пристигането в Алмали през есента на 1870 г. на трима чешки инженери от V строителна секция на жп линия Одрин–Белово – Иржи Прошек, Антон Пелц и Антонин Свòбода, а след тях и на другите чужди „челебии“, Ралов получава мощна подкрепа за своята комитетска и народопросветна дейност. Пелц обучава децата на различни физически занимания в местното алмалийско училище. Инж. Свòбода и полякът Домбровски учат на „талим“ българите, като организират работниците на железницата в рота и ги готвят за водене на бой. Те връчват на всеки по една сабя, учат ги на фехтовка и сеч от езда на кон. Двамата ходят до Одрин за покупка на оръжие, изпълняват най-поверителни съзаклятнически мисии до Пловдив, Стара Загора, Чирпан, Цариград, Букурещ и другаде, пренасят поща и пари. Свòбода е домакин на Славянския дом и през неговите ръце минава закупеното имущество за комитетите, училището и библиотеките.

Новото „Прошеково школо“, наричано още образцова прогимназия, било снабдено с глобуси, сметалки, помагала, карти и картини, закупувани от издателството на бележития българин Хр. Г. Данов или от Букурещ и Цариград[20]. Проф. Острова раздава средства на бедните и лекува болните. Прошек поема ръководенето на училищния хор. Дворът на

немюсюлманите в Империята. Жената на родения през 1788 г. поп Калин, баба Вана, пада жертва по време на Руско-турската война, когато през януари 1878 г. е съсечена в черковния двор на Алмали от бягащия башибозук. След Освобождението синът им Иван Попкалинов се завръща жив от заточение в родното си село, в чест на което баща му прави дарение и закупува нова камбана за църквата (вж.: **Бонев, И.** Един забравен възрожденец. – Хасковска трибуна, 38, 1982, № 84 (20.07.), с. 1–4; Статистика за училищата в Княжество България през учебната 1896–1897 година. Ч. 1. Основни училища. Общи резултати по околии. София: Държавна печатница, 1898, с. 342; ОУ „В. Левски“ – с. Ябълково. https://www.ou-yabalkovo.com/article/read/id_main/15/type_id/1/id/5 (10.02.2026).

[20] **Стоева, Хр**. Иржи/Георги Прошек – чешкият приятел на Васил Левски. – Българи (Прага), 2006, № 1–2, с. 26–29.

школото се снабдява с най-модерни гимнастически уреди за физическо развитие: въжета, халки, мачти, трапеци, паралелки, гири, дискове, има барабани за такт при маршировка и пр. С тези гимнастически и строеви упражнения (с дървени тояги вместо пушки, също и надбягвания) Пелц става основоположник на заимстваните от чешките земи соколски организации в България. Чешкото гимнастическо дружество „Сокол“ е основано през 1862 г. от Индржих Фюгнер и Мирослав Тирш. Целта му е повдигането на националния дух и самочувствие на чехите в пределите на Хабсбургската империя[21]. Същото се стреми да постигне и Пелц при българите в Османската империя. Чужди и наши учени, книжовници и революционни дейци като К. Иречек, Ами Буе, Д. Д. Душанов, Й. Ненов и др. характеризират Пелц като сериозен мъж със знания на учен и препоръчват на Ралов да се съветва с него преди всяко свое решение[22].

Пелц е защитавал твърдо провежданата просветителска дейност в Алмали. Към агите и заптиетата е бил безпощаден. Един ден от Хасково пристига полицейски пристав с няколко заптиета, защото е „доложено“, че даскалът преподава на децата военна подготовка („руски талим“). Започва чупене на физкултурните съоръжения на двора на училището. Пелц без страх и притеснение вади камшика си и отбива заптиетата пред очите на цялото село, извиквайки: „*Аз съм даскала тук. Аз уча тези момчета на талим. Кажете много здраве на Каймакам ефенди да си гледа кефа и да не се бърка в челебийските работи. Аз съм султански човек*“. Това негово деяние е оказало поразително въздействие върху местните българи[23].

При друг случай агите, обзети от ужас от тътена на гърмежите при пробиването на железопътния път, донасят на пашата в Стара Загора, че при Търново Сеймен (днес гр. Симеоновград) се провежда артилерийска

[21] **Мархолева, К.** Българската интелигенция в чешките земи…, с. 20.

[22] Държавен архив (ДА) – Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2: Писма, слова, изложения, снимки и др. на Димитър Хубенов Ралов – председател на Тайния революционен комитет в с. Ябълково, Хасковско, преди Освобождението на България от 1978 г.; Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско, и за някои хасковски села и събития, лица, старини и други през времето от началото на XIX в. до 1945 г. (и отчасти след 1944 г.). Съст. Димитър Александров Ралов (внук на даскал Д. Ралов). Т. 2. София, март 1985 г. (машинопис), док. № 198, с. 40 (писмо на Д. Душанов до Д. Ралов от 22.03.1872 г.).

[23] **Петров, П.** Тримата инженери съзаклятници. – Железопътен транспорт, 1978, № 5; **Дойчев, Л.** Връзките на Иржи Прошек с българите от Хасковско…, с. 63.

стрелба с московски топове. Пелц заставя изпратения с войскова част османски офицер да накаже клеветниците. Не го спира интригата и на гръцкия инженер Алфа Секаларис, който го заплашва, че ще издаде чешките инженери за поддържането на българските комитети. Заклеймен от Пелц, Секаларис е уволнен, а работещите на железницата гърци – изгонени. В „Прошековото училище“ в края на учебната година се е полагал явен изпит, но на 6 юни 1871 г. точно поради тези обстоятелства той е проведен тайно[24]. Всички тези събития ясно показват, че просветителската дейност на чехите сред българите е била изложена на множество предизвикателства и заплахи, които са подлагали на сериозна опасност тяхната революционна дейност, каквато несъмнено е била провеждана и е била от съществено значение с оглед на нееднократното посещение в селото на Васил Левски. Славата на образцовото училище в Алмали бързо се разраснала и независимо от опасността то било посещавано от учители от градове и села от цяла Тракия, което поражда основателни съмнения, че интересът към него не е бил свързан единствено с просветителската дейност[25].

Иван Костадинов от Сталево (от рода на Арабаджиевите) е записал разказа на Димитър Радев (кмет на с. Сталево от 1964 до 1970 г.)[26] за баба му Деля (родена през 1896 г.), родом от село Златна ливада (преди 1906 г. с. Алтън чаир). Тя научава от своя дядо, който е притежавал воденица на река Марица, че е превозил Левски през реката с гемията си. Апостолът се дегизирал като булка в сграда, служеща вероятно за кантон тогава, покрита само със сламен покрив (вероятно става въпрос за кантон № 26 по жп трасето). Левски бил съпроводен на кон под звуците на гайди и кавали до брега на реката, а оттам – превозен с гемията на отсрещния бряг на Марица. За по-сигурно придружителите почерпили и заптиетата с люта ракия. Гемията стояла там, където сега АМ „Марица“ пресича едноименната река[27]. Остава въпросът дали този спомен е плод на фан-

[24] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 209–210.

[25] **Заимов, Ст.** Миналото. Очерци и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877 година. София: Издателство на БЗНС, 1986, с. 343.

[26] **Жеков, Д.** История на село Сталево. Хасково: Печатница „Полиграфюг“ АД, 2009, с. 123.

[27] Личен архив на Иван Костадинов Иванов от рода на Арабажиевите. За преминаването на Левски от Алтън чаир за Алмали през река Марица с каик пише и Петър Петров (вж. **Петров, П.** Васил Левски и ябълковският…, с. 8.

тазия, или въображаемото се преплита със случката, за която разказват Любомир Дойчев в книгата си „Левски в светлина“ и Георги Пашев в книгата си „Цариград–Белово“. И двамата автори описват как Левски е бил превозен с каик между Алтън чаир и Алмали[28]. За Апостола се знае, че е намирал убежище и в самия манастир до с. Златна ливада (разположен точно срещу хълма Хасара на северния бряг на Марица). До ден днешен може да се види стаята, служеща за негово скривалище. Нещо повече, местна легенда разказва, че Левски предал икони, изрисувани от чирпанския майстор на четката Георги Данчов – Зографина, който е и негов верен съратник в организирането на революционната борба, и човекът, който вероятно препоръчва Ралов (Ралов учи в Чирпан) като доверен човек за комитетските работи в Алмали. Двамата с Ралов са се познавали от чирпанското училище, където му е преподавал и Йордан/Юрдан Ненов. Дяконът дарява иконите на св. Атанасий, св. Йоан Кръстител, Иисус Христос и Богородица с младенеца, които са част от иконостаса на манастира до ден днешен. Предания твърдят, че Паисий Хилендарски също е посещавал манастира.

Действащият комитет в Алмали и работещите там чешки и полски инженери играят важна роля и в живота на съседното село Юсюзлер. Един от тях е обичаният от всички българи професор Острова/Острава, който е предпочитал да живее до р. Марица, близо до Юсюзлер, в една обикновена паланка. Местните хора са наричали възрастния инженер с прозвището „Крадела“ или „Кадела“ – заради дългата му брада. Бил е специалист по мостовете. Чешкият поборник, който вероятно под друго име намира убежище сред своите сънародници при строежа на Румелийската железница, разпалено е говорил на българите, че „Турция скоро ще падне“. Също така той силно е желаел и свободата за своя чешки народ. През пролетта на 1871 г. след продължително боледуване умира буквално в ръцете на своя сънародник Георги Прошек. По негово желание е погребан на 121,98 км край жп линията до стар обгорял в дъното си дъб, а бараката му е запалена. От едната страна на сухата река е строеният от проф. Острава мост, а от другата – местността Синият вир. По молба на Прошек старият кантонер на железницата от Юсюзлер Сталю Калакашев всяка година на Задушница вместо свещ е палил огън в него-

[28] **Дойчев, Л.** Левски в светлина. Лични спомени и отзвуци от спомени. Извори за биография. София: [Печатница] Тончо Цоневски, 1943, с. 357–359; **Пашев, Г.** Цариград–Белово. София: Профиздат, 1981, с. 354.

ва чест. През 1888 г. Прошек за последен път отдава почит пред гроба на Острава. През 1911 г. придошлите води на сухото корито отнасят костите на Острава във вечността[29].

Благодарение на личния архив на даскал Димитър Ралов и безупречната архивна дейност на сина му Александър и внука му Димитър научаваме за някои конкретни резултати от проведените разкопки на Антон Пелц на Хасарската крепост до Юсюзлер. Пелц се натъква на интересни археологически находки на Хасара. Александър Ралов пише: „*При вадене на камъни за нуждите на железния път от склоновете на хисарския връх той се натъква на особени каменни постройки от големи груби блокове и на грубо работени дълбани знаци и пр. по тях. Много от тия паметници са били използвани за материали, и друга част натоварена на железницата изпратени неизвестно къде*“[30]. Над Алмали е имало голямо гробище с големи по размер гробове с красиво издялани камъни („*древна чудна ваятелност*“, пише Ралов и изказва предположение, че на мястото е имало античен храм), които „*през 1871 г. челебиите ги откарали на някъде по железницата*“[31]. На същото място Пелц открива старинни глинени съдове с различна форма и големина, тип урни, в които е поставяна пепелта на починали след трупоизгаряне. Ралов син пише още, че Пелц е намерил също и „*громове*[32] *(механк*

[29] Пак там, с. 350; **Ралов, Д. Ал.** Румелийската железница (силуети на строителите). – Малка железопътна библиотека, 1932, № 3, с. 29–31.

[30] **Ралов, А.** Медо-Градъ. – Борисовградско ехо, 1926, № 31–36 (22–26.05.). Синът на даскал Ралов Александър Ралов (по това време работи на гара Скобелево) е бил активен сътрудник на Народния археологически музей, където известният български нумизмат Никола Мушмов (1869–1942) работи като уредник на нумизматичния отдел. През 1930 г. музеят откупува от Ралов значително количество монети за сумата от 2000 лв. (вж. **Аладжов, Д.** Към 50-годишнината на музейното дело в Хасково. – Известия на музеите от Югоизточна България, т. 6, (Пловдив), 1983, с. 173–191, 192). **Пехливанов, И.** Крепост край Марица. – Антени, 1988, № 21 (25.05.).

[31] **Петров, П.** Учебното дело в село Ябълково, Хасковско, до Освобождението на България от турско робство 1878 г. Пловдив: Висш педагогически институт, 1969, с. 7; **Жеков, Д.** История на село Сталево, с. 8. През 1871 г. Пелц открива два големи кюпа (делви), всеки от които с вместимост от по 400 оки вода (1 ока = 1200 грама). Едната е намерена при копаене на гроб в новото гробище на Алмали, другата – на четвърт час от селото, при строежа на железницата (**Жеков, Д.** История на село Сталево, с. 8.).

[32] „Громове“ или „гръмотевични камъни“ – народно название на праисторически каменни сечива, които според народните вярвания се образуват при гръмотевици и падат от небето. Смятало се е, че притежават и лечебни свойства.

таши), които са употребявали за направа на оръжие“. По думи на Прошек Пелц откривал тези громове между Алмали и Карасарли (между тези две села е разположено Юсюзлер, днешното село Сталево, т.е. находките са вероятно от самия хълм Хасара или от района около него) на едно място, обсипано с чирепи, оръдия на труда и запазени цели керамични съдове[33]. От Ралов знаем още, че Пелц се е интересувал силно от българските старини. Нещо повече, той е поддържал обширни контакти с чешките възрожденски среди и е водил активна научна кореспонденция с Константин Иречек[34]. В периода 1870–1873 г. Пелц предприема няколко „*нарочни*“ разкопки на Хасара, на който е обръщал особено внимание. Ал. Ралов пише, че при разкопките на Хасара, ръководени от Пелц, „*намерили се доста големи кости с големи величини, което зачудило*“. По време на строежа на Барон-Хиршовата железница през лятото на 1871 г. Антон Пелц изсича дъбовата гора покрай Марица. Близо до стария бряг на реката, в местността *Бежане* той се натъква на две щерни и много човешки кости. Според друго предположение това не са щерни, а двата изхода на тунела до реката, свързващи крепостта на Хасара с Марица с цел снабдяването на укреплението с водни запаси, а навярно са служили и за възможно оттегляне и бягство от калето при обсада или за други „*скришни цели*“[35]. Те били обсипани и задръстени със стари дъбови корита и лодки. Множеството намерени човешки кости може да се тълкува като свидетелство за неочаквано нападение над излизащите от тунела защитници на крепостта. Останки от евентуалния вход към тунела има при основите на крепостната кула на самата височина, зад параклиса „Св. св. Кирил и Методий“. Открита е през лятото на 1871 г., когато Пелц е вадил камъни за построяването на железницата[36]. Според някои предположения тя е служила за водохранилище, но поради липсата на спойка между дяланите камъни е очевидно, че не е подходяща за подобни цели; по-скоро става дума за темелите на наблюдателницата на

[33] ДА–Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2. Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско…, с. 41–42.

[34] **Готовска-Хенце, Т.** Задграничните членове на…, с. 233. Пелц дори в отделна книга систематизирал археологическите находки от района.

[35] Милеона – история във всеки камък. Филм на Историческия музей Димитровград. https://www.youtube.com/watch?v=xbZABMvNwUE (10.03.2026); **Ралов, А.** Медо-Градъ.

[36] ДА–Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2. Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско…., с. 41–42.

Фиг. 2. Останки от крепостта на хълма Голям Хасар
Източник: Голям Хасар със параклиса Св.Св. Кирил и Методий през 2002 г. jpg. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Файл:Голям_Хасар_със_параклиса_Св.Св._Кирил_и_Методий_през_2002_г.jpg (10.04.2026).

твърдината, разположена в посока изток–запад. Илия Пехливанов твърди, че керамичен водопровод е свързвал крепостта с реката[37]. Възможно е такъв тунел да е водил и към друг водоизточник в местността *Бей бунар* в близост до някогашния град на одрисите Медоград[38].

Интересът на Пелц към историята на околността не е случаен. От една страна, той е даденост у него – от образованието и влечението му, а от друга, поради факта, че по време на строежа на железницата той неизменно копае на близкия хълм и сече дъбовите гори, където се натъква на прелюбопитни открития. Основен предмет на неговите изследвания се явява хълмът Хасара (фиг. 2). Той е наситен с история, а неговият най-древен пласт безспорно е свързан с един мегалит, ви-

[37] **Пехливанов, Ил.** За Буквите. – Кирило-Методиевски вестник, 2008, № 28.
[38] **Ралов, Ал.** Медо-Градъ.

Фиг. 3. Мегалитът Казанчето (Кралимарковата стъпка)
на хълма Голям Хасар при с. Сталево
Източник: Кралимарковата стъпка на Голям Хасар при с. Сталево. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Кралимаркова_стъпка_(Сталево)#/media/Файл:Кралимарковата_стъпка_на_Хасара_при_с._Сталево.jpg (10.04.2026).

сок около 5–6 метра, носещ името *Казанчето.* Местните го наричат още Кралимарковата стъпка[39] (фиг. 3). Казанчето се намира на 130 м западно от параклиса „Св. св. Кирил и Методий“, който е разположен на върха на Голям Хасар. Друга следа от древни времена на Хасара е долменът *Провиралото* (фиг. 4), разположен непосредствено пред параклиса „Св. св. Кирил и Методий“ (построен през 1919 г. и погрешно преименуван след реставрацията му през 2021 г. на „Св. 40 мъченици“, чиито останки се намират на върха на Малкия Хасар), на място,

[39] Според изследванията на проф. Александър Фол и проф. Васил Попов Кралимарковите камъни представляват древнотракийски мегалитни светилища. Вж. също: **Теодоров, Е. К.** Български народен героичен епос. Кралимарков цикъл – произход, развитие, специфика. София: Народна просвета, 1981; Български юнашки епос. (Сборник за народни умотворения и народопис, 53). София: БАН, 1971.

Фиг. 4. Изходът на Провиралото откъм параклиса „Св. св. Кирил и Методий“
Източник: Провиралото пред параклиса „Св.св.Кирил и Методий“ на Голям Хасар при с. Сталево. – В: Уикипедия. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3b/Провиралото_пред_параклиса_Св.Св.Кирил_и_Методий_на_Голям_Хасар_при_с_Сталево.jpg (10.04.2026).

за което съществуват податки, че е имало стара църква, посветена на св. Георги. На територията на днешна България има няколко подобни съоръжения. Те представляват интегрална част от комплекса на дадено светилище. Обичаят гласи, че на 22 март, на празника на св. 40 мъченици, или както се нарича още от местните *Светото*, хората минават три пъти под него за здраве с лице, обърнато към храма, покланяйки се пред него и отдавайки му почит. Според поверието грешниците биват притискани и не могат да минат изпитанието. Успешно преминалите под канарата праведници връзват конец за здраве от дрехата си на дървото или храстите близо до долмена, за да оставят там и се освободят от болест или магия веднъж завинаги.

Антон Пелц (преди него и Ами Буе) подробно изследва скалите на Хасара, които са трахитни и трахиандезитни и имат огнеупорни свойства благодарение на магмения си произход, устойчиви са на жегите и са

богати на кварц, силиций и много други минерали, излъчващи топлина. Съдържат химични съединения, подобни на тези в човешкия организъм, с изключение на два елемента, но те са в друга комбинация. Задържането на вода в *Казанчето* вероятно се дължи на тези свойства на скалата, тя по един хармоничен начин връща топлината на водата, насищайки я със своите съставни части и придавайки ѝ лечебни свойства. Така заради химичния и енергийния си състав водата придобива свойства, полезни за човешкия организъм[40]. При построяването на Барон-Хиршовата железница са разрушени няколко мегалита на Хасара, подобни на Казанчето[41]. На някои от тях инж. Антон Пелц се натъква на стари рунически знаци. По думите на Ралов те са изпратени „*незнайно къде*“.

По време на разкопките си на Хасара Пелц открива много глинени съдове, два праисторически чука, резачи и остатъци от много кости. Иречек е изключително благодарен на Пелц и Прошек за предоставената му информация по време на тяхната работа в Тракия. Бъдещият български министър на народното просвещение споменава за 15-сантиметрова бронзова фигура на Тракийския конник, намерена от Пелц между Пловдив и Одрин. Иречек отбелязва, че из цяла Тракия има подобни фигури и плочи с аналогични изображения, които често се срещат в християнските църкви и са почитани като св. Георги и св. Димитър[42].

> Иречек смята, че Херосът всъщност е египетският бог Хорс или Хорус, синът на Изида и Озирис, който олицетворява почитта към слънцето. (Интересен паралел може да направим с английската дума *horse*, която означава кон). Иречек свързва и произхода на наименованията на с. Хърсово и римската пътна станция *Арзос/Арзус/Арисбос* (по басейна на река Сазлийка до река Марица) с този култ. За разлика от братята Шкорпил, Иречек локализира пътната станция Арзос между селата Крепост (турското му име е било *Иринджик/Ирендик*) и Узунджово. Мадарският конник е описан за първи път от Феликс Каниц през 1872 г. От немалко учени до днес се смята, че и той е изображение на Хероса. Сред

[40] Вж. **Димова, Е.** Рецензия. – В: **Будаи, Т.** Кога се дигне „Св. 40 мъченици“, ке се дигне и България: Църквата „Св. 40 мъченици“ на Хасара при с. Сталево – ключ към величието на България. София: ДиоМира, 2022, с. 221.

[41] Кралимаркова стъпка (Сталево). – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Кралимаркова_стъпка_(Сталево) (10.03.2026).

[42] **Jireček, K.** бележка под линия у **Pelz, A.** O starožitných nálezech v Thrakii. – In: Památky archaeologické a místopisné. Archaeologický sbor Musea království Českého. Prag, 1877, S. 775–776.

тях е бил и самият Иречек, който през 1884 г. прави преки наблюдения при скалния барелеф.

За Хасара до Сталево Иречек споменава, че на върха е имало основи на неголяма квадратна сграда, а в западното подножие на хълма – следи от античен град, вероятно древния одриски център Медоград. Разкрити са павирани дворове, монети и тухли. Според него местността е населявана от дълбока древност, за което свидетелстват множеството могили и преди всичко находките от кремъчни ножове, воденични камъни от ръчни мелници/хромели, примитивни урни и особено многобройни полирани каменни брадви от каменната ера, които са намерени от Пелц откъм източната страна на Хасара. Иречек предполага, че оръдията на труда са направени от громове, образували се вследствие на гръмотевици[43].

През 1967 г. югоизточно от Хасара, на около 1 км в местността *Бей бунар*, по време на дълбока оран е открито светилище на Аполон и Хероса. През 1968 г. и двата обекта (крепостта на Хасара и светилището) са обявени в Държавен вестник за паметници на културата от регионално значение[44]. Археологът от Хасково Димчо Аладжов посочва за име на местността *Чиир тарла* (по-правилно може би *Чаир тарла* – от турските думи *чаир* – ливада, пасбище, и *тарла* – територия). Открити са множество фрагменти от мраморни оброчни плочки с изображение на Тракийския конник, както и части от колони със старогръцки надписи и релефи, изобразяващи глиган, нападнат от две кучета, датиращи от римската епоха. Находките свидетелстват, че на мястото е имало сграда с богато украсена колонада. Надписът дава основание на Аладжов да смята, че светилището е посветено на Аполон и Хероса[45]. Иван Вълчев в своя труд съобщава интересни факти. Той пише, че колона с почти идентично посвещение се пази в Археологическия музей в Пловдив, за която в инвентарната книга на музея е записано, че произхожда от местността

[43] **Jireček, K.** Die Heerstraße von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877, S. 41–45. Иречек пише, че бронзовата фигура е открита от Пелц в планинската част между Пловдив и Одрин (*in dem Berglande zwischen Philippopolis und Adrianopel*); **Jireček, K.** бележка под линия у **Pelz, A.** O starožitných nálezech v Thrakii. – In: Památky archaeologické a místopisné. Archaeologický sbor Musea království Českého. Prag, 1877, S. 775–776.

[44] Държавен вестник, 1968, № 67 (27.08.).

[45] **Аладжов, Д.** Селища, паметници, находки. Хасково: Издателство „Научно-популярна музейна библиотека“, 1974, с. 249; **Кръстева-Аврамова, Н.** Нови данни за археологически комплекс в местността Хисар, село Сталево, община Димитровград. – В: Studia in honorem Iliae Iliev. Вести на Ямболския музей, г. 6, № 9. Ямбол: РИМ–Ямбол, 2019, с. 302.

Асаря край село Ябълково (източно от село Сталево), след което е била повторно употребена за някакъв градеж. От надписите черпим сведение не само за името и епитетите на божеството (върху мраморната колона е запазено посвещение на Аполон с епитети κύριος и Ουρδηνος), но научаваме от кого са посветени – Тиберий Юлий Мукиан, който изразява с тях своята благодарност. Намерен е и фрагмент от долна рамка от оброчна плочка на Тракийския конник, от която е запазена само част от фриз с борба между животни, разположен под главното образно поле. Надписът е запазен само частично – чете се теофорното име Аполинарий. Посвещението е направено по повод спасение от някаква опасност[46]. През 2013 г. крепостта на Хасара и местността Бей бунар са обявени за културно-исторически паметник с национално значение. За този статут голяма роля изиграват данните и преданията относно важното място, което крепостта заема по време на битката при Клокотница. Според запазени до ден днешен обичаи и предания, археологически останки и следи българският цар Иван Асен II от височините на Хасара е наблюдавал на 9 март 1230 г. победата над епирския деспот Теодор Комнин, която е увековечил с построяването на крепостна църква на Малкия Хасар, носеща името на св. 40 мъченици.

Празникът на Сталево от незапомнени времена се чества на 22 март (9 март стар стил), в деня на свети 40 мъченици, или, както го наричат още местните, Светото[47]. На този ден хората от селото се изкачват на Хасара и „правят църквичка“, приготвя се курбан, извършват молебен, играят хорà, носят обредни хлябове, взимат камък в ръката си и го хвърлят в посока югоизток към Клокотница, произнасяйки думите: „*Трижди/трижде анатема кир Теодор Комнине, задето туй чудо направи*“[48], „*Мътните те вели Тодоре*“, или: „*Както хвърленият камък не се завръща, тъй и кир Тодор да се не върне*“. В далечното минало този обичай са спазвали заедно българи и турци от селото[49]. Александър

[46] **Вълчев, И.** Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I–IV век). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2015, с. 324.

[47] **Жеков, Д.** История на село Сталево…, с. 106.

[48] **Пехливанов, Ил.** Репортаж с бъдеще време в миналото. Анатема/Натемия – Трижди. – Антени, 1990, № 18 (07.05.); Крепост край Марица. – Антени, 1988, № 21 (25.05.). В друга своя публикация Пехливанов пише, че в стените на църквата са намирани зазидани стари български книги. Пак там той твърди, че керамичен водопровод е свързвал крепостта с река Марица (**Пехливанов, Ил.** Натемия – трижди!, 2020. http://iliyapehlivanov.blogspot.com/2020/03/ii.html (10.03.2026).

[49] Молба на Господин Христов Коларов от 1966 г. до началника на Окръжния народен музей в Хасково за провеждане на разкопки на Хасара, в която той прилага своя докладна № 2190 от 1943 г. до околийския управител на Борисовград за исто-

Ралов в статия от 1926 г., позовавайки се на бащиния си архив, пише, че допреди 150 години (това е времето преди *Големия къръм* през 1774 г. и Кючуккайнарджийския мир, както и разразилото се след тях кърджалийско движение, защото след тези събития вече не е било толкова безопасно да се ходи на поклоннически пътешествия) в деня на св. 40 мъченици от далечни малоазийски краища на Хасара и в село Юсюзлер[50] са пристигали турци – някои с жените си – за поклонение и изцеление. На въпроса на местните турци защо идват на това място толкова отдалече те отговаряли, че така им е било заръчано от деди и прадеди: „*който посети селото на сираците в Тракия и светлото Хасарско място, той прави най-добро за спасението на душата си*“. Други от запитаните обяснявали, че това място за тях е бащино място – „*Бабá ери*“ – Татковина. Поклонниците правели курбан в селото, раздавали подаръци, пре-

рическото минало на село Преслав (ДА–Хасково, ф. 1168 (Господин Христов Коларов, 1883–1976). На мястото на фелдшерската служба е била къщата на Господин Коларов, работил дълго време в селския съвет в Преслав. Изземват къщата му за построяването на здравния пункт, като го обезщетяват, но той води дела и постига по-висока цена. Бил е жива енциклопедия.

[50] Относно името на селото, разположено до хълма (сегашното село Сталево), даскал Ралов предполага, че е било *Öksüzler. Öksüzler* го изписва и Пелц в своя геоложки труд за Родопите (**Pelz, A., E. Hussak.** Das Trachytgebiet der Rhodope, S. 129). Турското име на Сталево най-често се предава на български като Юсюзлер (от *yüzsüzler* – безочници/смели или *öksüzler* – сираци (اوکسوز – сирак) и е било в официална употреба до 1906 г., след което селото е преименувано на Преслав. Съществуват и други, вероятно неправилни, производни, изписвани на кирилица: *Юсузлер/Юксюзлер/Йоксузлер/Йоксюзлер.* Прието е да се смята, че някогашното турско име на Сталево означава Сираците, или – перифразирано на български – Сираково. Следва да не се бърка със сегашното село Сираково в община Минерални бани, което вероятно е било вакъфско село с турското име *Йоксюз Иляслар* (*Öksüz İlyaslar*) или по-вероятно *Юсъз Кьой/Юсюзкьой/Юсузкьой/Юксузкьой/Юксюзкьой*). Има още един интересен момент относно името на селото. Според даскал Ралов и като цяло се предполага, че то е било *Öksüzler*, което на турски в действителност означава „сираци“, но в стари църковни книги в църквата „Св. Архангел Михаил“, както и на Сарловската чешма в селото, построена през 1899 г., на кирилица името е изписано, както по-горе беше посочено, *Юсюзлер*, което, изписано на турски, е *Yüzsüzler* и означава „безочници, нахалници“, а постарому и в някои диалекти във вътрешността на Анадола означава смелите (*yüzsüzlük* – смелост, дързост, наглост). Оттук възниква въпросът какво е било истинското значение на турското наименование на селото – Сираците или Смелите в смисъл на безумно смели, арогантни, безсрамници. Паралел може да направим с турската дума *deli*, която първоначално е означавала само луд, а впоследствие е придобила значение и на смел, безумно смел, смел до лудост.

нощували ден-два и си заминавали[51]. Възможно е идващите да са били потомци на българи, изселени или избягали от пепелищата на Хасарската крепост и намиращия се в подножието ѝ град.

Някогашните гъсти и непроходими дъбови гори от Средновековието падат жертва в ново време на индустриалното развитие. Мащабните инфраструктурни проекти не подминават и Османската империя. За строежа на железницата Пелц изсича дъбовата гора в околността на Хасара. Години по-късно банкерът Атанас Буров обръща внимание върху факта, че освен за строежа на самата „Източна железница“ на барон Хирш вековните дъбови гори са изсечени и с цел извозването им на Запад, за да послужат за траверси при построяването на част от железопътната мрежа в Европа. Режимът на капитулациите в Турция предоставя на много европейски държави редица икономически привилегии, от които те безпощадно се възползват. По думите на банкера само за две-три години са изсечени на ангария 300 хиляди декара гори в Тракия. По жп линията (*демир йолу* са я наричали на турски) е имало складове в Катуница, Караджалово, Каяджик (с. Каменец, а после преименуван на гара Раковски, сега квартал на Димитровград) и на още много места[52]. Български дървесен материал е използван и при построяването на Багдадската железница, чийто строеж стартира през 1898 г. и продължава до 1914 г. Предполага се, че около 50% от горите на Лудогорието са изсечени за целите на инфраструктурните проекти на Османската империя. Резултатът е плачевен за българската природа – изчезват вековни дъбови гори, което води до тежки ерозии на почвата. Вечните дебри са били естествено убежище на българското население от чуми и скривалище за българските хайдути и четници. Обезлесяването води до ден днешен до невъзможността да се абсорбират големи валежи, което причинява чести наводнения. Горите са душата и спасението на българина. Още при първите кръстоносни походи се говори за Великата българска гора (Silva Magna Bulgarica или Silvae Bulgarorum), която се простирала по

[51] **Ралов, Ал.** Медо-Градъ.

[52] **Топалов-Памукчиев, М.** Срещи с Буров. София: Интерпрес’67, 1990, с. 169–170. През 1866 г. е пусната жп линията Русе–Варна, при построяването на която 14–15 хиляди души секат на ангария дебрите на Делиормана. При строежа на кантоните, гарите, мостовете и поставянето на траверсите били използвани камъни от руините на българските столици Плиска и Преслав.

Виа Милитарис от Ниш и дори от Белград до прохода Траянова врата, като преминаването през нея траело най-малко осем дни пеш.

Концесията за изграждането на Румелийската железопътна мрежа в европейската част на Османската империя с обща дължина 2000 км е подписана първоначално на 30 май 1868 г. с белгийските предприемачи от „Ван дер Елст и Сие“. После е приета за реализация от белгиеца Андре Домонсьо. Дружеството обаче не успява да осигури финансиране на проекта заради неговата рискованост, вследствие на което на 17 април 1869 г. в Париж е подписан нов договор. Със съдействието на Франция и Австрия за предприемачи са определени Йонатан Бишофсхаим от Брюксел и зет му Морис дьо Хирш от Париж, а кредитите за строителството са взети от четирите най-големи банки в света по това време, ръководените от Едмонд Ротшилд „Креди мобилие“, „Банк австроанглес“, „Банкферайн“ и „Банк австроунгроас“[53]. Договорът за строителството на „Източната железница“ между султанската власт и барон Хирш е подписан през 1869 г., а правото на ползване е дадено на консорциум, председателстван от барон Едмонд дьо Ротшилд, който според някои е присъствал и при подписването на Санстефанския мирен договор[54]. Поради различни политически пристрастия и обвързаности през 1872 г. е сключен нов договор, в който трасето на железницата е съкратено и построените между 1870 и 1875 г. от Хирш железни пътища в европейската част на тогавашната Османска империя имат обща дължина 1280 км[55]. Изградената линия става основен маршрут за превоз с цистерни на керосин и петролни продукти към Европа от пристанищата на Цариград и Дедеагач, а по-късно и на Бургас, достигнали дотам от нефтените находища на братя Нобел край Каспийско море и по-конкретно от района на Баку.

Къде точно са извозени тези големи каменни квадри от Хасара с предполагаеми рунически надписи или друг вид изобразени резки на тях, описани от Ралов като странни символи и знаци, засега остава неизвестно. Неясна остава съдбата и на другите находки, открити от Пелц. Навярно са поели в посока на Хабсбургската империя (от Иречек знаем

[53] **Пашев, Г.** Барон Хирш. Пловдив: Изд. „Жанет 45“, 2000, с. 13 – 15, 22.

[54] **Готовска-Хенце, Т.** Баронхиршовата железница и транспортът на модерните идеи. – В: България и Балканите в сферата на европейските влияния през XIX–XXI век. Ред. Р. Мишев и кол. Велико Търново: Ивис, 2012, с. 63.

[55] 150 години железен път „Цариград–Белово“. https://obshtestven.wordpress.com/category/история-и-железница/ (09.04.2026).

за някои, че са изпратени във Виена или Прага), а част от тях са използвани при строежа на румелийската железопътна линия.

За съдбата на Пелц няма точни сведения, след 1877 г. следите му се губят по време на Руско-турската война. Неговият съратник от Алмали Димитър Ралов в едно писмо до Прошек от края на лятото на 1882 г. пише следното: „*Аз зная, че помежду ни има вече голяма разлика във всичко, но пак се прострях на длъчко, понеже нямам никакви съмнения, че ще забравите най-първия си приятел в Българско. Колкото за г. Ан. Пелца, нищо не зная, ако и да съм питал мнозина*“[56]. Това е едно от последните преки сведения на Ралов за Пелц[57].

Смутното време за славянските братя и Ралов настъпва след обесването на Левски (инженерите и местните комитети са имали готовност за саботажни акции, като са се надявали Апостола да бъде превозен по железницата за Цариград) и най-вече след несполучливия опит[58] за покушение на 4 май 1873 г. над чорбаджията гъркоман в Хасково хаджи Ставри Примов (хасковлията Щерю Вапцаров, член на местния революционен комитет, е изпратен в затвора в Одрин заради аферата). Председателят на Алмалийския революционен комитет даскал Ралов съгласно съвета на своя съмишленик и член на комитета Иван Попкалинов и Георги Налбантина от Алмали скоро след училищния изпит на 24 май 1873 г. бяга от селото, без да има тескере и без да си оправи сметките с общината в селото. Ралов се отправя за Нова Загора, където вече се е преместил Антон Пелц. След няколкомесечен престой при него в началото на октомври 1873 г. Пелц му осигурява документ за надзирател на железницата, снабдява го с куртка и шапка и го изпраща при Прошек

[56] ДА–Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2. Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско…., с. 37–38.

[57] Пак там, с. 14–15.

[58] *Хасковската афера/покушение*, или наричано още *Тракийско съзаклятие*, е опит за убийството на местния чорбаджия гъркоман хаджи Ставри Примо, който застрашава дейността на комитета в града, като предава на турската власт участниците в него. Жребият за изпълнението на решението за убийството се пада на Атанас Узунов, заместник на Васил Левски след гибелта му. Опитът обаче е безуспешен и завършва със залавянето на Узунов, разкриването на цялата мрежа на Вътрешната революционна организация в Южна България и осъждането на заточение на Узунов в Диарбекир за 15 години, откъдето се освобождава благодарение на Руско-турската освободителна война.

през Белово в Ихтиман, който телеграфически го извиква през Пелц[59]. Ралов поради съображения за сигурност отива пешком до Прошек, следвайки релсите на железницата, като преди това пренощува при доверен човек в Караатли (Черноконево, сега квартал на Димитровград). От архива на Ралов знаем, че на 26 октомври 1874 г. местната община в Ихтиман го назначава за учител[60].

Следващото сведение за съдбата на Пелц черпим от писмото на Иречек до Марин Дринов от 6 декември 1876 г. От него става ясно, че Пелц се завръща в Прага. Преди това става свидетел на зверствата след Априлското въстание около Белово, след които успява да избяга от Османската империя и да се върне в родината си, където разказва преживяванията си на Иречек[61]. Ралов се среща с Прошек на Коледа през 1876 г., след което двамата се виждат отново чак през 1879 г.[62].

По време на Освободителната война през 1877–1878 г. инженерите чужденци засвидетелстват героични подвизи. Когато руските войски и българските опълченци стигат до Стара Загора през лятото на 1877 г. и обръчът около Плевен се затяга, Прошек отива в Цариград при своя сънародник д-р Тодор Надхерни. Там със своя доверен приятел пан Надхерни, магистър-фармацевт – шеф на здравната служба в османската армия (наричан Хеким паша), научава, че турското командване готви извозване по железницата към Нова Загора и Пловдив на големи подкрепления и тежка артилерия от армията на Сюлейман паша. Той веднага се среща със своите другари инженери по железницата, прави подготовка с тях на т.нар. Лудо предприятие, като организира диверсия с подривни групи, в резултат на което около 200 метра релси под претекст за ремонт са извадени в отсечката Одрин – Търново Сеймен (днешен Симеоновград) при големия мост и са хвърлени в Марица. Придвижването на турския ешелон се забавя цели 30 часа в ония решителни дни за удържането на

[59] Прошек от 1 август 1873 г. става заместник-ръководител на секцията по трасето Ихтиман–Белово, където служи до 16 януари 1876 г. (**Дойчев, Л.** Връзките на Иржи Прошек с българите от Хасковско…, с. 62).

[60] ДА–Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2. Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско…, с. 37–38.

[61] **Готовска-Хенце, Т.** Баронхиршовата железница…, с. 68; Научен архив на БАН (по-нататък съкр.: НА–БАН), ф. 3К, оп. 1, а.е. 469, 10 л. Писмо на чешки език от А. Пелц до К. Иречек относно отпечатъци от негови трудове, въпроси около проучвания в България, железопътни строежи там и др., Прага, 25.01.1877 г. – окт. 1895 г.

[62] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 210.

Шипченския проход[63]. В тази смела акция вземат участие освен Прошек Пелц, Свòбода и Едуард Ходина, което означава, че Пелц се връща в българските земи. На инженерите незабавно са издадени смъртни присъди. Прошек успява да избяга в Букурещ, където работи като преводач на руска служба. Пелц също се спасява. В спомените си Иречек отбелязва, че по това време е заминал за Русия[64]. Иречек дава сведения за среща с Пелц на 10 ноември 1881 г., когато инженерът го посещава на болничното му легло в дома му във Виена[65].

Няма точни сведения, но се предполага, че всички участници в смелата диверсия поименно или без да им се посочват имената поради липса на точни данни, са наградени от руското командване. Прошек успява да избяга в Румъния и оттам става преводач в руската армия, изпълнява длъжността губернаторски техник, кореспондент е и служи до края на месец май 1879 г. в земската защита. За приноса си в Руско-турската война цар Александър II награждава Прошек с орден „Св. Александър Невски“ I степен и златна сабя, които му връчва ген. Михаил Скобелев от името на руския император. За великото дело на тези инженери докъм 1978 г. е имало малка музейна сбирка в жп кантон № 26 край с. Ябълково, а улица в селото на Прошек и днес носи неговото име. Сградата на Славянския дом, за съжаление, не е запазена.

Интересна и трагична е съдбата на съратника на Прошек и Пелц от Алмали – граф Домбровски. Полякът, който е имал белег от дълбока рана, нанесена от руска сабя на лицето си в разгара на боевете на полското въстание през 1863 г., събира конна чета, която се сражава на страната на русите в битката с армията на Вейсел паша край Шейново, където и намира своята героична кончина. Именно неговите алмалийски другари дават сведения, че сред кавалеристите е бил и добре познатият им Домбровски. Кантонерът Кольо Бонков/Банков го разпознава, но дълго време мълчал съгласно повелите на Дякона и комитетските дейци[66]. В спомените на Ралов е отбелязано, че граф Домбровски за последен път е

[63] **Готовска-Хенце, Т.** Баронхиршовата железница…, с. 70–71; **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 206 и цитираните там извори; **Дойчев, Л.** Връзките на Иржи Прошек с българите от Хасковско…, с. 63.

[64] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 210.

[65] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2. 1881–1884. София: Изд. „Изток-Запад“, 2023, с. 15.

[66] **Петров, П.** Васил Левски и ябълковският…, с. 7.

видян в град Казанлък в един отряд в помощ на руските войски[67]. Повече от него нямало вест. Полският патриот има забележително родословно дърво. Негов родственик е Ярослав Домбровски – военният ръководител на Парижката комуна, познат от публицистиката на Ботев, който загива на барикадите. Негов близък е и Ян Хенрик Домбровски, който е начело на полските легиони в армията на Наполеон Бонапарт.

От Иречек научаваме и за други научни дирения на Пелц. Чешкият учен известява, че той провеждал разкопки и на връх Драгойна (старото му име е Еленин връх, според някои от *хелен*, значещо връх на Слънцето) в Източните Родопи, недалеч от Хасарската крепост, където открива останки от крепостта *Драговета/Драговина*, както ги нарича чешкият историк Иречек. Пелц явно целенасочено провежда разкопки и при крепостта *Драговец/Драговет* (при местността *Гергевец*) до днешния Кричим. За богомилска или павликенска община в Тракия знаем под името *Църква Драговичия*. Иречек отбелязва, че още през XIV в. митрополитът на Филипопол носи титлата „екзарх на Драговития“. Пловдивският митрополит запазва дълго време това титулуване, което се потвърждава от двама арменски пътешественици от XVII в. Вероятно името *Драговития* някога е използвано за описание на голяма част от Тракия, а Иречек напомня, че през IX в. наименованието *Славиния* се отнася за Тракия[68]. Освен събирането на археологически находи Пелц се е отдавал и на събирането на минерали. Нещо повече, заедно с Прошек и другите инженери усърдно е записвал и местните обичаи, песни, поговорки и пр., т.е. чешките строители са събирали и етнографски материал, създавайки цяла сбирка към местното (вечерно) училище[69].

---

[67] **Пашев, Г.** Цариград–Белово, с. 354.

[68] **Иречек, К.** История на българите. София: Наука и изкуство, 1978, с. 136. Първото издание е отпечатано през 1876 г. на чешки и немски език. **Jireček, K.** Die Heerstraße von Belgrad…, S. 72. През 1877 г. излиза статия на Пелц със заглавие: **Pelz, A.** O starožitných nálezech v Thrakii. Památky archaeologické a místopisné. Praha, dilu X. počnik 4, 1877, S. 775–776. Тук се споменава за намерена бронзова фигура в железопътния изкоп близо до село Карасарли откъм северния склон на Хасара, изобразяваща Тракийския конник, с височина 4,2 см.

[69] Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1290К, оп. 2/1, а.е. 20, л. 12. Писма от Д. А. Генов до Димитър Ралов относно: желанието му да присъства на изпита на учениците на Ралов; намаляването броя на учениците му; необходимостта от събирането на песни, гатанки и приказки от учителите и изпращането им за сп. „Летоструй“ и др. с. Куручешме (Горски извор), Хасковско.

В статията си „Тримата инженери съзаклятници“ (обнародвана в кн. 5 от 1978 г. на сп. „Железопътен транспорт“) Петър Петров известява, че скоро е получил от внука на Прошек от Прага – инж. Ян Кадела, снимката, на която са 14-те строители от V секция на железницата Одрин–Белово. Тук през декември 1871 г. са фотографирали инженерите Прошек, Пелц и Свòбода. Трите портрета от тази снимка дават представа как са изглеждали Пелц и Свòбода. Снимката е направена като спомен от празнуването на Коледа в Ени Махале. Все още не е установено дали става въпрос за днешното село Гарваново, или за кв. „Дебър“ на днешния град Първомай. Въпреки че и двете са разположени близо до Ябълково, по-вероятно мястото на направата на снимката да е второто, защото се намира по трасето на железницата. Гарваново се е наричало Ени Махале, а турското име на Дебър е било Дербен-Ени Махале[70].

За близо седемгодишния си престой по българските земи инж. Антон Пелц оставя дълбока следа в спомените на българите. За неговия произход и дейност преди пристигането му в Османската империя се знае малко. Ралов дава сведение за неговото смесено чешко-немско потекло, описва го като по-сдържан и по-спокоен характер в сравнение с темпераментния Прошек[71], но със своя професионализъм и съпричастност към стремежа на българите за просвещение и освобождение той също спечелва доверието на будните хора в Алмали. Пелц развива разнолика дейност, освен задълженията си на инженер по строежа на Румелийската железница активно участва в училищната дейност в Алмали, дейно се включва в комитетските работи, провежда геоложки, етнографски и мащабни археологически изследвания, като води активна кореспонденция с известни учени като Иречек, Шкорпил и др. във връзка с диренията си[72]. Що се отнася до последните, остават немалко неизвестни относно местонахождението на откритите артефакти. Сведенията за живота и делото му по българските земи в периода от 1870 до 1877 г. дължим най-вече на неговия съратник и другар в Алмали, възрожденеца Димитър Ралов, както и на неговите потомци Александър и Димитър Ралови, съхранили и подредили архива на своя баща и дядо, с което са допринес-

[70] **Петров, П.** Тримата инженери съзаклятници; **Петров, П.** Васил Левски и ябълковският…, с. 5.

[71] **Хавранкова, Р.** Чешки културни дейци в България…, с. 206.

[72] НА–БАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 469, л. 1–10. А. Пелц – писма, молба към К. Иречек за отпечатване на негови трудове, въпроси около проучвания в България, железопътни строежи там и др., 25 ян. 1877 г. – окт. 1895 г., Прага, чешки ез.

ли за съхранената памет за него. Техните статии и писания осветляват и разкриват героичната и загадъчна фигура на Антон Пелц и изследваното от него мистично светилище и крепост на хълма Хасара до село Сталево, неизменно свързани с българската победа при Клокотница през 1230 г.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Държавен архив (ДА) – Хасково, ф. 1168 (Господин Христов Коларов, 1883–1976).

Държавен архив (ДА) – Хасково, ЧП № 282К, а.е. 1, 2. Сборник от спомени, писма, документи, снимки, преписи, отнасящи се за село Скобелево, Хасковско, и за някои хасковски села и събития, лица, старини и други през времето от началото на XIX век до 1945 г. (и отчасти след 1944 г.). Съст. Димитър Александров Ралов (внук на даскал Д. Ралов). Т. 1 и 2. София, март 1985 г. (машинопис).

Научен архив на БАН (НА–БАН), ф. 3К (Константин Иречек), оп. 1, а.е. 469, л. 1–10. А. Пелц – писма, молба към К. Иречек за отпечатване на негови трудове, въпроси около проучвания в България, железопътни строежи там и др., 25 ян. 1877 г. – окт. 1895 г., Прага, чешки ез.

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1290К, оп. 2/1, а.е. 20, л. 12. Писма от Д. А. Генов до Димитър Ралов относно: желанието му да присъства на изпита на учениците на Ралов; намаляването броя на учениците му; необходимостта от събирането на песни, гатанки и приказки от учителите и изпращането им сп. „Летоструй“ и др. с. Куручешме (Горски извор), Хасковско.

Обнародвани извори

Иречек, К. Български дневник. Т. 2. 1881–1884. София: Изд. „Изток-Запад“, 2023.

Гръцки извори за българската история. Т. 3. София: БАН, 1960.

Статистика за училищата в Княжество България през учебната 1896–1897 година. Ч. 1. Основни училища. Общи резултати по околии. София: Държавна печатница, 1898.

Спомени

Дойчев, Л. Левски в светлина. Лични спомени и отзвуци от спомени. Извори за биография. София: [Печатница] Тончо Цоневски, 1943.

Заимов, Ст. Миналото. Очерци и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877 година. София: Издателство на БЗНС, 1986.

Сис, Вл. Спомени на даскал Ралов: няколко страници от чешко-българското приятелство. Димитър Хубинов Ралов, Димитър Саздов, Мария Иванова Генова. София: Мултипринт, 2009.

Сис, Вл. Първите: Страници от чешко-българското приятелство. Спомените на даскал Ралов. София: Мултипринт, 2009.

Периодичен печат

Държавен вестник, 1968, № 67.

Антени, 1988, № 21.

Československý obzor, 2, 1921, Nos 3–4; 3, 1922, Nos 5–13.

Изследвания

Аладжов, Д. Селища, паметници, находки. Хасково: Издателство „Научно-популярна музейна библиотека“, 1974.

Аладжов, Д. Към 50-годишнината на музейното дело в Хасково. – Известия на музеите от Югоизточна България, т. 6, (Пловдив), 1983, с. 173–191.

Бонев, И. Един забравен възрожденец. – Хасковска трибуна, 38, 1982, № 84 (20.07.), с. 1–4.

Будаи, Т. „Кога се дигне „Св. 40 мъченици“, ке се дигне и България: Църквата „Св. 40 мъченици“ на Хасара при с. Сталево – ключ към величието на България. София: ДиоМира, 2022 г.

Български юнашки епос. (Сборник за народни умотворения и народопис, 53). София: БАН, 1971.

Вълчев, И. Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I–IV век). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2015.

Генов, Г. П. Политическа и дипломатическа история на България. Българската външна политика и Македонският въпрос. Илинденското въстание. София: Изд. „Ваньо Недков“, 2003.

Готовска-Хенце, Т. Баронхиршовата железница и транспортът на модерните идеи. – В: България и Балканите в сферата на европейските влияния през XIX–XXI в. Ред. Р. Мишев и кол. Велико Търново: Ивис, 2012, с. 63–76.

Готовска-Хенце, Т. Задграничните членове на Вътрешната революционна организация – случайност или прецедент? – В: Васил Левски и Вътрешната революционна организация в борбата за национално освобождение. Сборник с материали от национална научна конференция, Карлово, 22–23 юни 2017 г. Ред. кол. Пл. Митев, Д. Чаушева, Хр. Ковачев. София: Изд. „Златен змей“, с. 220–237.

Грозев, Гр. Ябълково през деветте хилядолетия. София: Диана, 2008.

Димова, Е. Рецензия. – В: **Будаи, Т.** Кога се дигне „Св. 40 мъченици“, ке се дигне и България: Църквата „Св. 40 мъченици“ на Хасара при с. Сталево – ключ към величието на България. София: ДиоМира, 2022, с. 221.

Дойчев, Л. Връзките на Иржи Прошек с българите от Хасковско преди Освобождението. – Векове, 1974, № 1, с. 61–68.

Жеков, Д. История на село Сталево. Хасково: Печатница „Полиграфюг“ АД, 2009.

Иречек, К. История на българите. София: Наука и изкуство, 1978.

Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава. Ч. 1. От 681 до 1018 г. София: Издателство на БАН, 1979.

Кръстева-Аврамова, Н. Нови данни за археологически комплекс в местността Хисар, село Сталево, община Димитровград. – В: Studia in honorem Iliae Iliev. Вести на Ямболския музей, г. 6, № 9. Ямбол: РИМ–Ямбол, 2019.

Лещаков, Кр. Ябълково 8000 години. Брошура. София, 2008.

Мархолева, К. Българската интелигенция в чешките земи и началото на българо-чешкия междукултурен диалог (50–70-те години на XIX век). – Славянски диалози, 17, 2020, № 25, с. 9–28.

Пашев, Г. Барон Хирш. Пловдив: Изд. „Жанет 45“, 2000.

Пашев, Г. Цариград–Белово. София: Профиздат, 1981.

Петров, П. Васил Левски и ябълковският таен революционен комитет (1869–1873 г.). Хасково: Изд. „Атанас Стратиев“, 1969.

Петров, П. Славянският дом – огнище на първата читалищна дейност в с. Ябълково, Хасковско. Пловдив: Висш педагогически институт (ВПИ), 1971.

Петров, П. Тримата инженери съзаклятници. – Железопътен транспорт, 1978, № 5.

Петров, П. Учебното дело в село Ябълково, Хасковско, до Освобождението на България от турско робство 1878 г. Пловдив: Висш педагогически институт, 1969.

Пехливанов, Ил. Крепост край Марица. – Антени, 1988, № 21 (25.05.).

Пехливанов, Ил. Репортаж с бъдеще време в миналото. Анатема/Натемия – Трижди. – Антени, 1990, № 18 (07.05.).

Пехливанов, Ил. За Буквите. – Кирило-Методиевски вестник, 2008, № 28.

Ралов, Д. Ал. Медо-Градъ. – Борисовградско ехо, 1926, № 31–36 (22–26.05.).

Ралов, Д. Ал. Румелийската железница (силуети на строителите). – Малка железопътна библиотека, 1932, № 3, 21–48, с. 29–31.

Стоева, Хр. Иржи/Георги Прошек – чешкият приятел на Васил Левски. – Българи (Прага), 2006, № 1–2, с. 26–29.

Танев, И., М. Минкова. Боруйската света гора. (Къде и кога се е покръстил княз Борис-Михаил). Велико Търново: Фабер, 2021.

Теодоров, Е. К. Български народен героичен епос. Кралимарков цикъл – произход, развитие, специфика. София: Народна просвета, 1981.

Топалов-Памукчиев, М. Срещи с Буров. София: Интерпрес’67, 1990.

Хавранкова, Р. Чешки културни дейци в България преди Освобождението. – В: Сборник в чест на Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му. Ред. Е. Бужашки. София: Издателство на БАН, 1974, с. 199–212.

Цанкова-Петкова, Г. България при Асеневци. София: Народна просвета, 1978.

Boué, A. La Turquie d'Europe. Observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'achéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'etat de cet empire. Paris, 1840.

Gjuzelev, V. Forschungen zur Geschichte Thrakiens im Mittelalter. – Byzantinobulgarica, 3, 1969, S. 155–170.

Jireček, K. Die Heerstraße von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877.

Madgearu, Al. The Byzantine Expansion in the Black Sea Area. – Review of Military History. Romanian-Hellenic Special Issue, 2008, pp. 22–31.

Pelz, A. Aus der europäischen Türkei. – Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1872, Nr. 15, S. 313.

Pelz, A. Die Maritza-Thal-Bahn. Geologische Profile aus der europäischen Türkei. – Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1873, Nr. 4, S. 61–62.

Pelz, A. Über das Vorkommen tertiärer Bildungen im oberen Marizathal. (Mit einer Kartenskizze). – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt, 23, 1873, Heft 3, S. 289–294.

Pelz, A. O starožitných nálezech v Thrakii. – In: Památky archaeologické a místopisné. Archaeologický sbor Musea království Ceského. Prag, 1877, S. 775–776.

Pelz, A. Quartär-Formation in Thracien. – Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1879, Nr. 11, S. 248–252.

Pelz, A. Über das Rhodope-Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar Pazardžik (Mit Kartenskizze). – Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt, 29, 1879, Heft 1, 1879, S. 69–79.

Pelz, A., E. Hussak. Das Trachytgebiet der Rhodope. – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt eine grössere Suite von Eruptivgesteinen aus der Rhodope, 1883, S. 115–130.

Toula, Fr. Materialien zu einer Geologie der Balkanhalbinsel. – Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt, 33, 1883, Nr. 1, S. 61–114.

Toula, Fr. Reisen und geologische Untersuchungen in Bulgarien. Vortrag, gehalten den 19. März in der k. k. technischen Hochschule in Wien, 1890.

Интернет източници

Кралимаркова стъпка (Сталево). – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Кралимаркова_стъпка_(Сталево) (10.03.2026).

Милеона – история във всеки камък. Филм на Историческия музей Димитровград. https://www.youtube.com/watch?v=xbZABMvNwUE (10.03.2026).

ОУ „В. Левски“ – с. Ябълково. https://www.ou-yabalkovo.com/article/read/id_main/15/type_id/1/id/5 (10.02.2026).

Пехливанов, Ил. Натемия – трижди!, 2020. http://iliyapehlivanov.blogspot.com/2020/03/ii.html (10.03.2026).

150 години железен път „Цариград–Белово“. https://obshtestven.wordpress.com/category/история-и-железница/ (09.04.2026).

https://doi.org/10.71069/III42.26.AS11

ПРОФ. УИЛ СИЙМОР МЪНРОУ (1863–1939) И НЕГОВАТА КНИГА ЗА БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ*

Алека Стрезова**

PROF. WILL SEYMOUR MONROE (1863–1939) AND HIS BOOK ABOUT BULGARIA AND HER PEOPLE

Aleka Strezova

Summary. The book "Bulgaria and Her People" by Will S. Monroe is a mature and fascinating account of Bulgarian life, culture and political life after the Liberation. It appears at an important psychological moment for the Bulgarian people, who had just experienced their "first national catastrophe" with the loss of the Second Balkan War. The book is written with much sympathy and good feeling, gives a flattering picture of the people and the country, and firmly refutes attempts to inculcate negative sentiments against Bulgaria.

Keywords: Will S. Monroe, Bulgarian history, Bulgarian life, Balkan Wars

Ключови думи: Уил С. Мънроу, българска история, българско ежедневие, Балкански войни

Проф. Уил Сиймор Мънроу е роден през 1863 г. в гр. Хънлок, щата Пенсилвания. Следва в Станфордския университет, а след това заминава за Европа в университетите Йена и Лайпциг. Професор е по психология

* Статията е подготвена по Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина", финансирана от Министерството на образованието и науката. (Договор DO01-205/13.09.2022).

** Алека Стрезова – доц. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: a_strezova@ihist.bas.bg [Aleka Strezova – Assoc. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: a_strezova@ihist.bas.bg].

и педагогика в Уестфийлд, Масачузетс. След 1909 г. преподава в колежа Монклеър в Ню Джърси и на много други места. Делегат на множество конгреси и конференции, пътувал по света, той е автор е на книги за България, Османската империя, Норвегия, Италия и други. Проф. Мънроу посещава София за пръв път през 1900 г. След края на Втората балканска война той отново се завръща в страната. Пристига една седмица преди избухването на конфликта и успява да посети театъра на военните действия, където се водят сражения между българската и гръцката армия. Впоследствие обикаля страната и посещава част от Македония. По време на пътуванията и срещите си с местни хора е придружаван от пастор Илия Кютукчиев, протестантски духовник от Хасково, но родом от Радовиш, Македония.

Посещението в България оставя неизличима следа у проф. Уил Мънроу, който след завръщането си в Съединените щати написва книгата „Bulgaria and Her People“[1]. В нея той защитава българската кауза и се изказва изключително ласкаво за българския народ. Повече от осемдесет години по-късно тя намира своите първи издания и на български език[2].

Американецът симпатизира на българската кауза още от началото, когато се запознава със страната и нейния народ. Той поддържа тази линия на поведение и в годините след 1918 г. Макар погрешно да е смятан за член на Анкетната комисия на американския президент Удроу Уилсън, свикана по време на Първата световна война, за да изучи положението на всички воюващи страни и на заинтересованите във войната, той оставя спомена за един от малкото искрени приятели на българите. „*Ще си спомнят читателите, че той ни даде първата радост, първия лъч на надежда в онова мрачно за целия ни народ време, когато бяхме обсадени от неприязненост от всички страни и с трепет, омаломощени, се свивахме пред грозящата неизвестност за мирния договор, който имаше да се сключи!*“[3].

---

[1] **Monroe, W. S.** Bulgaria and Her People. With an Account of the Balkan Wars, Macedonia and the Macedonian Bulgars. Boston: The Page Company, 1914.

[2] **Мънро, У. С.** България и нейните хора. София: Весела Люцканова, 1997; **Мънроу, У.** България и нейният народ. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1999. За настоящия текст е работено с оригиналното издание от 1914 г.

[3] **Матеев, П. М.** Проф. Вил С. Мънро. – Камбана, 1926, № 20 (25.10.). Секцията в американската комисия, посветена на Балканите, е председателствана от проф. Пол Монро, също учен, който изследва проблемите на образованието.

Проф. Уил Мънроу пристига в България през 1926 г. по покана на Дружеството за мир и Обществото на народите, Софийския университет и Лигата на говорещите английски език. В края на декември той държи три публични лекции – 1) за Парижките договори и тяхната ревизия (изнесена във Военния клуб); 2) за новите течения в американската литература (в салона на Чиновническото дружество) и 3) за малцинствата преди и след Ньой (държана в Университета)[4]. В политическите сказки професорът твърди, че вина за последната война имат Русия и Франция в лицето на външния министър Сергей Сазонов и президента Раймон Поанкаре. За съдържанието на мирните договори осъжда британския министър-председател Дейвид Лойд Джордж и неговия колега от Франция Жорж Клемансо, но е оптимистичен, че предстои движение за тяхната ревизия[5].

През годините американецът остава доброжелател на българите, а монографията му впечатлява с добрата информираност и детайлното познаване на политическия, икономическия и културния живот на страната.

Книгата е издържана в духа на предходните му съчинения, посветени на други народности в Европа. Както сам той свидетелства в един от предговорите си: „*Както и в другите си пътеписи от тази поредица – за Турция, Норвегия и Сицилия – авторът си е поставил за цел не само да напише географски очерк за Бохемия, но и да представи общ преглед на развитата и развиваща се цивилизация на кралството – на народа и неговите етнически характеристики, социални и политически институции, икономически и индустриални условия, религия и образование, литература, музика, живопис, скулптура, архитектура и др.*“[6].

Подобен подход е приложен и в изследването на България и нейния народ. Трудът е последен от поредицата издания на Мънроу, посветени на сходна проблематика; затова в него авторският метод достига пълната си зрялост.

Книгата се състои от 27 глави. След встъпителната и задължителна за подобен тип съчинения географска част проф. Мънроу разглежда античната история на българските земи, Първото и Второто българско

[4] Зора, 1926, № 2244 (20.12.); **Величков, А.** Лигата на говорещите английски език в България (1911–1950). София: ИК „Колибри“, 2000, с. 55.

[5] Зорница, 1926, № 50 (22.12.).

[6] **Monroe, W. S.** Bohemia and the Čechs: The History, People, Institutions, and the Geography of the Kingdom, together with Accounts of Moravia and Silesia. Boston: L. C. Page and Company, 1910, p. VI.

царство през средновековния период и падането под османско владичество. Основният акцент обаче е поставен върху новата история на България – Освобождението, подписването на Санстефанския мирен договор и последвалия го печален Берлински договор, който оставя Македония, Одринско и Тракия в ръцете на Османската империя.

Авторът е добре информиран за Търновската конституция и политическото устройство, което тя урежда; рисува правдив портрет на първия български княз Александър I и конфликта му с руските чиновници. Проф. Мънроу отделя специално внимание на Стамболовото управление и най-вече на способността на Стамболов да устои на руския натиск и да запази самостоятелността на България в тежките времена на междуцарствието и последвалите го нестабилни години на управление на Фердинанд.

Значителна част от изложението е посветена на Балканските войни – създаването на Балканския съюз, договорите на България със съседните държави, хода на бойните действия по време на двете войни. Авторът подробно разглежда данните от Карнегиевата анкета за предполагаемите български и за реалните гръцки зверства по време на войната. Въз основа на публикуваните доклади на международната комисия Мънроу заключава, че ролята на България далеч не е толкова зловеща, колкото съседните пропаганди се опитват да покажат. В края на книгата си авторът отново се връща на темата, разказвайки за българите от Македония и съдбата на областта след Балканските войни. Говори с болка за стотиците бежанци, потърсили убежище в България, които сам е срещнал и с които е разговарял.

Наред с политическата история на България проф. Мънро показва и много добро познаване на ежедневния живот, духовния свят на българите, тяхната икономика, поминък и култура. Любопитни са вижданията му за хората: „*Външно българите не са привлекателен народ, тъй като туранският елемент във физиономията е твърде ясно изразен, за да бъде красив. Те са донякъде под средния ръст, широкоплещести, с широки гърди, със силно телосложение и отлично развити крака. Лицето е кръгло, носът е прав или леко извит, косата е тъмноруса или черна, кожата на лицето е мургава, а очите са леко присвити, гъсти вежди, скули и брадичка добре развити… Българите са пестеливи земеделци и трудолюбиви стопани. Те са практични и стабилни и притежават неизчерпаеми способности за мълчание и сдържаност*“[7]. Авторът описва

[7] **Monroe, W. S.** Bulgaria and Her People…, pp. 182–183.

народната носия, говори за задругата и езика. Това, което му прави изключително силно впечатление, е бързият възход на грамотността.

По отношение на държавното управление проф. Мънроу прави аналитичен разбор на Търновската конституция и отразените в нея разделение на властите, спазване на гражданските и политическите права и толерантност към малцинствата. Професорът е особено добре запознат с избирателния закон, който описва в детайли. Спира се на данъчната политика, местното управление и административното деление, говори за съдебната власт. Показва и добро познаване на партийния живот в Царството от създаването на държавата до структурното роене от края на XIX – началото на XX в. И все пак, въпреки някои грешки на политическото развитие, проф. Мънроу обобщава: „*Въпреки факта, че българските чиновници са получили политическото си образование в двете най-лоши училища на политическа педагогика в Европа – Турция и Русия, – мнението на компетентните чуждестранни критици е, че страната е била управлявана по-добре от която и да е от другите балкански държави*“[8].

Като анализира духовния живот в България, авторът заявява, че никоя друга държава на Балканския полуостров не дава толкова голяма религиозна свобода, колкото България. Той отбелязва обаче и следното – толерантността в България се дължи не на просветено държавническо мислене, а по-скоро на духа на търпимост от страна на духовенството на православната църква. Говори за насилственото покръстване на помаците през 1913 г. и го определя като управленска грешка.

Отделно в главата за българското образование проф. Мънроу отново изразява учудването си от високата степен на грамотност сред населението. Разказва за приноса на големите фигури от Българското възраждане за утвърждаването на българското самосъзнание сред хората. Тази добре структурирана просветна политика придобива своя официализиран вид след Освобождението и се радва на нарочно законодателство и специалните грижи на монарха. Авторът отбелязва и високия процент момичета, обхванати от средното и висшето образование.

Проф. Мънроу отделя сериозно внимание и на българската култура. В отделна глава той разглежда народните песни и изследователите, посветили се на събирането им; описва хорото и начина, по който се танцува; говори за съвременните български композитори, повлияни от

[8] Ibidem, p. 204.

фолклора. Добро е познаването му на модерните национални автори: изтъква фигурите на Христо Ботев, Любен Каравелов и Захари Стоянов, а Петко Славейков определя като „истинския основател на модерната българска литература“. Откроява също Иван Вазов, Тодор Влайков, Стоян Михайловски, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Константин Величков, Цанко Церковски, Кирил Христов, Пейо Яворов, Антон Страшимиров, Елин Пелин. Сред политическите писатели Мънроу поставя на първо място Симеон Радев, като обръща внимание и на политици като Стефан Бобчев и Стоян Данев. В сферата на живописта авторът представя с голям пиетет Иван Мърквичка, изброява още Ярослав Вешин, Антони Пиотровски, Николай Павлович, Антон Митов и редица други, а сред малцината споменати скулптори са Андрей Николов, Марин Василев, Жеко Спиридонов.

Проф. Мънроу анализира компетентно също поминъка и търговията в България, локализира развитите индустрии в страната, споменава респективното законодателство, откроява новите отрасли в икономиката. Статистиките, които използва, са актуални и информативни.

Специална глава в изложението на американеца е посветена на царица Елеонора и нейната филантропична дейност. С дълбоко уважение и преклонение пред нейната активност той обрисува основните направления на нейните благодетелни инициативи, обръща особено внимание на участието ѝ във войните и утехата ѝ за болните, ранените и страдащите.

Важна част от повествованието е главата за американското влияние в България. Концентрирана основно върху ролята на Роберт колеж за формирането на българската интелигенция, тя също разказва за Американския девически колеж в Цариград, американските училища в Самоков и Стара Загора. Внимание е отделено и на българите, завършили висшето си образование в САЩ.

Проф. Уил Мънроу е силно впечатлен от бързата модернизация на България. След Освобождението, но особено с идването на княз Фердинанд на престола, съвременниците виждат бързия растеж на София и превръщането ѝ в модерна европейска столица. Подобен път следват и другите по-важни и второстепенни градове в Царството, водени от идеята за по-добра и просперираща България.

Текстът на проф. Мънроу е придружен от редица забележителни фотографии, които нагледно илюстрират изложението. Голяма част от тях са дело на бележития фотограф Иван Карастоянов.

Съчинението на Уил С. Мънроу е зрял и увлекателен обзор на бита, културата и политическия живот в България след Освобождението. Написано от американец, то се явява във важен психологически момент за българския народ – непосредствено след „първата национална катастрофа“ и загубата на Междусъюзническата война. От книгата струи неприкрита симпатия. Тя представя в благоприятна светлина народа и страната и категорично оборва опитите за внушаване на негативни настроения срещу България.

БИБЛИОГРАФИЯ

Периодичен печат

Зора, 1926, № 2244 (20.12.).

Зорница, 1926, № 50 (22.12.).

Матеев, П. М. Проф. Вил С. Мънро. – Камбана, 1926, № 20 (25.10.).

Изследвания

Величков, А. Лигата на говорещите английски език в България (1911–1950). София: ИК „Колибри“, 2000.

Мънро, У. С. България и нейните хора. София: Весела Люцканова, 1997.

Мънроу, У. България и нейният народ. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1999.

Monroe, W. S. Bohemia and the Čechs: The History, People, Institutions, and the Geography of the Kingdom, together with Accounts of Moravia and Silesia. Boston: L. C. Page and Company, 1910.

Monroe, W. S. Bulgaria and Her People. With an Account of the Balkan Wars, Macedonia and the Macedonian Bulgars. Boston: The Page Company, 1914.

https://doi.org/10.71069/III42.26.II12

ГЮНТЕР ПРИНЦИНГ НА 80 ГОДИНИ

Илия Г. Илиев*

GÜNTHER PRINZING AT 80

Iliya G. Iliev

Summary. In recent decades, the concept of "foreign Bulgarian studies" has undergone quite noticeable changes even within such a short period of time. The Bulgarian studies centres and university seminars abroad, which were created with targeted state efforts, have shown a tendency to subside. At the same time, scholars in the field of humanities are increasingly turning to topics with a broader regional rather than national scale. One of these scholars – Prof. Günter Prinzing from the Johannes Gutenberg University in Mainz – will be discussed in my report dedicated to the 80th anniversary of this notable medievalist of our time.

Keywords: Byzantine studies, Bulgarian studies, the "Ponemata diaphora", Demetrios Chomatenos, Günter Prinzing

Ключови думи: византистика, българистика, „Ponemata diaphora" Димитър Хоматиан, Гюнтер Принцинг

През последните десетилетия понятието „чуждестранна българистика" претърпя – според мен – еволюционни, но все пак достатъчно забележими дори в рамките на такъв кратък времеви период промени. Създаваните с целенасочени държавни усилия българистични центрове и университетски семинари в чужбина отбелязаха тенденция на затихване. В същото време учени от областта на хуманитаристиката все

* Илия Илиев – проф. д.ист.н. – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: ilgil@abv.bg [Iliya Iliev – Prof., DSc – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, email: ilgil@abv.bg].

по-често се насочват към тематика с по-широк регионален, отколкото национален мащаб. Не мога да потвърдя тези свои наблюдения с помощта на статистически данни, защото нямам никакъв афинитет към наукометрията, и затова споделям само впечатленията си от областта на медиевистиката, т.е. субективното си мнение, което поставям на вниманието на читателите.

Но да се върнем на въпроса за споменатите чуждестранни учени хуманитаристи, в обсега на чиито изследвания попадат и отделни аспекти от българското културноисторическо минало. Сред тях има имена, чийто принос към българската история е несъмнен, въпреки че те не се афишират като българисти, както бихме ги нарекли в едни поотминали вече времена. И въпреки тази характерологична особеност техният международен авторитет и високото равнище на продукта на научните им занимания ни карат по никакъв начин да не отминаваме с мълчание техните преки и косвени приноси за българистиката – в по-абстрактния и по-обобщаващ смисъл на това понятие.

Един такъв чуждестранен учен, на когото ще посветя статията си, е професор Гюнтер Принцинг от Университета „Йоханес Гутенберг“ в Майнц. Повод на настоящото изложение е навършената неотдавна от него хубава кръгла годишнина[1]. Проф. Принцинг е роден в Хамбург през трудната за Германия и за света 1943 година и наскоро навърши 80 години! Като повечето начеващи учени на Запад Принцинг следва в няколко водещи в областта на медиевистиката университета – в Хамбург, Лион, Виена и разбира се, Мюнхен, където под ръководството на един от колосите на нашата наука – Ханс-Георг Бек, придобива през 1971 г. докторска степен по византология.

Характерно за неговите ранни занимания е насочването към една много перспективна и дори плашеща – бих казал – със своя обхват тема, а именно „Византийско-южнославянски отношения в началото на XIII в.“. Житейските обстоятелства, съпътстващи научната кариера на Гюнтер Принцинг, го свързват задълго и много трайно с Университета „Йоханес Гутенберг“ в Майнц, където е професор от 1986 г. до своето

[1] По повод 80-годишнината на проф. Принцинг неговите колеги издадоха впечатляващ юбилеен сборник: Byzanz am Rhein: Festschrift für Günter Prinzing anlässlich seines 80. Geburtstags / herausgegeben von Antje Bosselmann-Ruickbie, Zachary Chitwood, Johannes Pahlitzsch und Martin Marko Vučetić. Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik, 18. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2024.

пенсиониране през 2008 г. Но не тази административна страна на нещата, а тематиката на неговите изследвания е важна за очертаването – макар и в най-едри щрихи – на образа на проф. Принцинг като съвременен чуждестранен хуманитарист с важен принос за изследване на средновековната българска история.

Както вече стана дума, още като съвсем млад и начеващ учен Принцинг се потапя в мащабната тема за византийско-южнославянските отношения в началото на XIII в. Очевидно това е довело до възникване на трайни интереси у него към разностранните проблеми, които темата представя пред изследователя, пристъпващ към нея. Така напълно закономерно се стига до хабилитацията на Гюнтер Принцинг през 1980 г. въз основа на неговите изследвания върху сборника с документи на Охридската архиепископия, създадени по време на служението там на Димитър Хоматиан – архиепископ на „цяла България в Охрид“ (1216–1236), каквато е била официалната му титулатура, запазена в писмените паметници. Своеобразна трета фаза в заниманията на немския учен с избраната от него тема – „тема на живота“, биха казали някои – е критичното издание на споменатите документи, обединени под заглавие „Ponemata diaphora“ („Разни трудове“). Издание, появило се през 2002 г. като том 38 на престижната серия византийски извори „Corpus Fontium Historiae Byzantinae“, издаден от De Gruyter[2].

От заглавието „Разни трудове“, което много точно предава характера на подбрания в корпуса материал, се вижда, че това е нещо като сборник със смесено юридическо съдържание, който се е превърнал – и всъщност такава вероятно е била целта на неговото съставяне – в наръчник по прилагане на византийското църковно и гражданско право според вече решените от безспорния юридически авторитет на онова време Димитър Хоматиан казуси.

Ползването на „Ponemata diaphora“ като справочник за прилагане на византийското право през XIII в. е било улеснено от анотираното съдържание, разположено в началото на текста и запазено в два от ръкописите на корпуса. От него ясно личи и тематичното многообразие на включените материали. Най-многобройна е групата на казусите, отнасящи се до брачното право и за имуществени спорове и нарушения,

[2] Demetrii Chomateni Ponemata diaphora. Recensuit G. Prinzing (Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB), vol. 38). Berolini et Novi Eboraci: Walter de Gruyter, 2002. Вж. моята рецензия в Bulgarian Historical Review, 31, 2003, No. 3–4, pp. 208–210.

свързани с предбрачните договори, дарове, зестри, наследствени права на децата и съпрузите от един или друг брак и т.н. Във връзка с тази материя са включени и описания на съдебни решения, отнасящи се до законността на децата в брака и извън него, за техните права, за защита на интересите на непълнолетните, на сираците, на вдовиците и др.

Близки до темата за брака са и случаите на извънбрачните връзки между мъже и жени с различно семейно положение, които се определят като прелюбодейство, разврат или кръвосмешение. Посочени са и наказанията за такива провинения, както и случаите, в които те са основание за разтрогване на съществуващ брак или за сключване на такъв между жената и мъжа, отнел девствеността ѝ, независимо дали това е станало с насилие, или с нейно съгласие. На разводите по принцип е отделено също голямо внимание. Изброени са и редица по-специфични обстоятелства, които стават основание за развод на съпрузите – импотентност на съпруга или отказ по други причини да изпълнява съпружеските си задължения; продължително отсъствие на мъжа от дома и семейството; полова немощ или липса на полово влечение на един от съпрузите; несходство в характерите, довело до дълбока неприязън от страна на жената към нейния съпруг; бягство на жената от семейния дом и т.н.

Отделна важна група представляват казусите, свързани с провиненията на духовенството. Тук са включени случаи, засягащи както най-високопоставените служители на църквата като Никейския патриарх и неговия Синод, така и други представители на клира, като епископи, игумени на манастири, обикновени монаси и свещеници.

Не на последно място по значение и по размер стоят описанията на казуси, свързани с незаконни покупко-продажби, при които се разкриват различни случаи на лъжесвидетелстване, лъжливи клетви, позоваване на нелегитимни завещания и документи, неспазване на сроковете на давност на дадени законови положения или сключване на сделки, при които се знае, че се нарушават правата на трети страни. Много често потърпевши от тези машинации са сираците, непълнолетните наследници или вдовиците на починалите собственици на заграбените по този начин имоти. Не са рядкост и споровете за наследство между роднини от различни бракове и с различна степен на родство с някогашния собственик на оспорвания имот. При тези случаи не един път става въпрос и за деца, родени от извънбрачни връзки и за техните майки, които претендират за част от наследството на бащите на техните синове и дъщери.

Съдържанието на „Ponemata diaphora“ разкрива пъстрата картина на действителността, на пълнокръвния живот, на всекидневието на населението и на мощните „житейски бури“, разразили се в земите на Охридската архиепископия под влияние на драматичните политически събития в края на дванадесетото и първите десетилетия на тринадесетото столетие. При съставянето на „Ponemata diaphora“ обаче личи и една друга тенденция – да бъдат запазени за поколенията най-важните документи, отразяващи борбата за опазване на автокефалността и териториалната цялост на църквата на „цяла България“.

Всичкото това богатство на информация в документите на Охридската архиепископия от времето на архиепископ Димитър Хоматиан само увеличава стойността на запазените паметници като извор за средновековната история на Балканско-Малоазийския регион през последните векове на Средновековието. Тяхното научно изследване поставя и множество други по-частни, но не по-маловажни въпроси, като този за авторството на някои текстове от епохата. Излезлият изпод перото на Димитър Хоматиан материал е добра база за сравнение и при решаване на проблема за атрибуцията на новооткрити поетични, юридически или агиографски съчинения от същото време и от същия географско-исторически ареал. Излишно е да споменавам какво значение има изясняването на подобни проблеми за изследователите на българското средновековно минало с оглед на оскъдицата на извори за периода.

Обърнах по-специално внимание само на основополагащите изследователски усилия на проф. Гюнтер Принцинг за вкарване в научна употреба на „Ponemata diaphora“, като оставям настрана всички останали негови немалобройни трудове, посветени на различни по-частни въпроси, нерядко свързани по един или друг начин с българското средновековно минало. Целта на този мой подход беше само да насоча вашето внимание към един от тези учени със световна известност, които и без да попадат в специфичната категория на българистите, имат несъмнен принос за разкриване и запазване на българското културно историческо наследство, който принос не бива да бъде забравян.

БИБЛИОГРАФИЯ

Изследвания

Byzanz am Rhein: Festschrift für Günter Prinzing anlässlich seines 80. Geburtstags / herausgegeben von Antje Bosselmann-Ruickbie, Zachary Chitwood, Johannes Pahlitzsch und Martin Marko Vučetić. Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik, 18. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2024.

Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora. Recensuit Günter Prinzing. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB), vol. 38). Berolini et Novi Eboraci: Walter de Gruyter, 2002.

Iliev, I. Demetrii Chomateni. Ponemata Diaphora. Recensuit Günter Prinzing. Walter de Gruyter, Berolini et Novi Eboraci, MMII (= CORPUS FONTIUM HISTORIAE BYZANTINAE. Consilio Societatis internationalis studiis Byzantinis provehendis destinatae editum. Volumen XXXVIII. Series Berolinensis. Ediderunt H.-G. Beck f, A. Kambylis et R. Keydell f). Berlin–New York, 2002, XIII + 388* + 535 p. – Bulgarian Historical Review, 31, 2003, No. 3–4, pp. 208–210.

https://doi.org/10.71069/III42.26.MS13

ЖАН КЮИЗЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Мила Сантова*

JEAN CUISENIER IN BULGARIA

Mila Santova

Summary. Prof. Jean Cuisenier is a French scientist. He has been the long-time Director of the French National Museum of Folk Art and Traditions (MNAP) and the Laboratory of French Ethnology at the French National Centre for Scientific Research (CNRS). One of the leading French ethnologists of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century, Professor Cuisenier worked in the field in his homeland, in Asia Minor, and in the Mediterranean. Since the 1980s, the focus of his interests has been the culture of Southeast Europe; he conducted research in Romania, and from the late 1980s, in Bulgaria, where he mainly carried out several field studies in Bansko, as well as studies of significant sites, e.g. the Rila Monastery. The French scientist has been involved in academic life in Bulgaria, also publishing the results of his research in his homeland and other countries. He was elected a foreign member of the Bulgarian Academy of Sciences.

Keywords: ethnology, research Bulgaria, ritual, myth, Bansko, foreign member of the Bulgarian Academy of Sciences

Ключови думи: етнология, изследвания България, ритуал, мит, Банско, чуждестранен член на Българската академия на науките

* Мила Сантова – член-кореспендент на БАН, професор, доктор на изкуствознанието – Българска академия на науките, имейл: mila_santova@yahoo.com [Mila Santova – Corresponding Member of the Bulgarian Academy of Sciences, Professor, Doctor of Art History – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: mila_santova@yahoo.com].

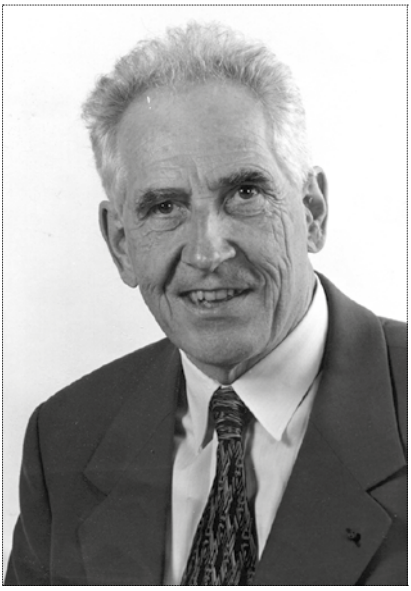

Жан Кюизение

За уговорената ни първа среща във *Френския национален музей за народни изкуства и традиции* (*Musée national des arts et traditions populaires* – MNAP) през 1986 г. се наложи да го почакам – професор Жан Кюизение участваше от името на френската държава в търг за артефакт, който интересуваше ръководения от него музей. Специфичното законодателство на Франция, даващо преднина на държавните музеи при публични търгове (какъвто беше този случай, забавил срещата ни), беше спомогнало за спечелването на една – както се оказа – нелека и доста напрегната битка на наддавания. Музеят бе победител. Завърналият се от търга Жан Кюизение с въодушевление ми разказваше какво се е случило там. Енергията на тази впечатляваща личност и любовта му към работата на етнолога бяха завладяващи. По време на продължилите впоследствие с десетилетия наши професионални контакти винаги съм била респектирана от всеотдайността и посветеността му на работата.

През 1986 г. постепенно разговорът премина към други теми и се концентрира върху България. Жан Кюизение, който вече бе работил в Югоизточна Европа, но не и у нас, прояви жив интерес към страната ни, към възможностите да се работи на терена тук. Позволих си да го поканя. Три години по-късно – през 1989, вече бяхме заедно на терена в Банско, а на 19 октомври (в навечерието на политическите промени), приютени в дясната певница на главната църква на Рилския манастир „Рождество Богородично“, разположени до хора на клира и Вселенския патриарх, присъствахме на тържествената литургия в чест на св. Иван Рилски.

През 2007 г. българските учени организираха в София научен форум в чест на неговата 80-годишнина, резултатите от която са публикувани в сборник[1].

[1] Вж. Народни култури и балкански терени. Сборник в чест на 80-годишнината на Жан Кюизение. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2009.

Кой е Жан Кюизение?

Той е офицер на Ордена на Почетния легион, чуждестранен член на Българската академия на науките (2001), а също и на Испанската кралска академия на науките за словото и политиките (2001), както и доктор хонорис кауза на Букурещкия университет (2005).

Кюизение е фигура, оставила ясна следа в развитието на френската етнология, социология, антропология, музеология от втората половина на XX в. През десетилетията работи върху различни терени, сред които през деветдесетте години на XX в. и първото десетилетие на XXI в. – в България.

Началото на професионалния път на Жан Кюизение се свързва с отношенията и обмена на идеи с Клод Леви-Строс[2] и Реймон Арон[3], чийто асистент в Сорбоната (която завършва през 1954 г.) е между 1959 и 1968 г. Преподава в Каен (Нормандия) и Тунис, а през 1975 г. защитава т.нар. държавен докторат (*Doctorat d'Etat*, отговарящ на доктор на науките).

През 1968 г. Жан Кюизение е поканен лично от големия френски писател и политик Андре Малро[4] – тогава министър на културата на Франция, да оглави създавания по това време Френски национален музей за народни изкуства и традиции (*MNATP*). Успоредно с ръководството на музея Кюизение поема и ръководството на Лабораторията за френска етнология при Френския национален център за научни изследвания (*CNRS*). Начело и на двете структури етнологът ще бъде повече от двадесет години.

Научният път на Кюизение започва с дирения в областта на икономическата и социалната антропология на терена в Северна Африка и Мала Азия, резултат на които е докторатът му *Économie et parenté, leurs affinités de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe*[5] („Икономика и родство, техните структурни сходства в турската и арабската област"), защитен през 1975 г.

[2] Вж. Клод-Леви Строс. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Клод_Леви-Строс.

[3] Вж. Реймон Арон. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Реймон_Арон.

[4] Вж. Андре Малро. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Андре_Малро.

[5] Вж. **Cuisenier, J.** Économie et parenté, leurs affinités de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe. Paris–La Haye: Mouton, 1975.

Постепенно, но трайно интересите на етнолога обаче се ориентират към европейска проблематика, в чийто фокус първоначално е поставена традиционната култура на самата Франция, както и към проблеми на музеологията. През 1971 г. Жан Кюизение създава основното франкофонско етноложко списание – *Ethnologie française*, излизащо и до днес. Ръководи важни за развитието на науката издания и поредици, като фундаменталното издание „Корпус на френската селска архитектура“ (*Corpus de l'architecture rurale française*) – 22 тома по първоначален проект. Преподава в Училището на Лувъра (*École du Louvre*), където ръководи катедрата *Френска етнография*.

От края на 70-те години интересите на учения все по-ясно се насочват към Югоизточна Европа. Като асистент на Арон той се включва в работата на Центъра за европейска социология. Работи последователно на терена в Румъния, а от 1989 г., както стана ясно – в България. Разработва проблеми на даващите смисъл в ежедневието аспекти на символиката на жеста, интересите му в новия за етнолога терен се простират от ритуалните системи и изкуството в страните, които изучава, до съвременната политическа обстановка и перспективите за участие на тези страни в една Нова Европа.

Работата на Жан Кюизение в България е свързана преди всичко с проведеното в няколко последователни години теренно изследване в Банско, както и изследвания в емблематични за страната ни места (напр. Рилски манастир). През 90-те и началото на 10-те години на XXI в. Кюизение участва в научния живот в България. Освен редица статии и студии, резултат от работата му у нас[6], той публикува във Франция книгата *Сватбите на Марко. Ритуал и мит по българските земи* (1998), издадена и на български (2002)[7]. Още през 1993 г. обаче в България излиза в превод на български и книгата му *Етнология на Европа*[8].

[6] Вж. списък в: Bibliographie: Publications de Jean Cuisenier. http://jean.cuisenier.online.fr/ethnologie/index.html (28.02.2026).

[7] **Cuisenier, J.** Les noces de Marko, le rite et le mythe en pays bulgare. Paris: PUF, 1998; **Кюизение, Ж.** Сватбите на Марко. Ритуал и мит по българските земи. София: Агата-А, 2002.

[8] **Кюизение, Ж.** Етнология на Европа. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993.

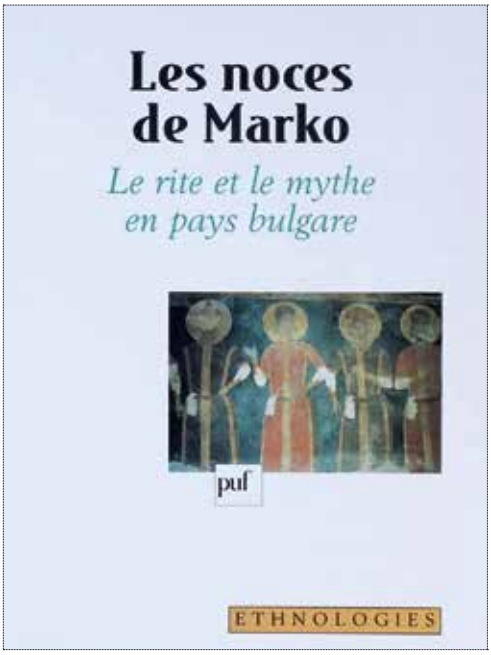

Корицата на френското издание
на *Сватбите на Марко. Ритуал и мит по българските земи*
от Жан Кюизение (1998)

През 2007 г. българските учени почетоха Жан Кюизение по повод неговата 80-годишнина, като в София бе организирана международна научна конференция в негова чест. Докладите от нея, както бе посочено, по-късно са публикувани в сборник[9].

Важна е ролята на Жан Кюизение в насоката на популяризиране на българската наука и култура във Франция, но и по-широко – в Европа. През 2001 г. ръководеното от него етноложко научно списание *Ethnologie française* публикува специален брой, посветен на България и българската наука[10]. Проф. Кюизение прави също документални филми, участва в телевизионни предавания, организира изложби, провежда пресконференции и много, много други дейности… Сред тях се откроява например работата му като основен консултант на състоялия се през май 2006 г. във Франция (с център гр. Каен – Нормандия) фестивал „България – земя на Европа“. Фестивалната програма включваше богата панорама на българската култура и изкуство, дирения в областта на етнологията, представена широко на територията на страната (над 70 прояви през май–юни 2006, които популяризират България пред широката френска публика).

Избраната гледна точка

В публикациите на Кюизение, основани на изследвания върху европейски терени, все по-ясно се откроява възгледът за ритуала като структурираща сила. Погледът на изследователя се фокусира върху селските

[9] Народни култури и балкански терени…

[10] Bulgarie: voix d’hier, paroles d’aujourd’hui. – Ethnologie française, (Presses Universitaires de France), 31, 2001, no. 2.

общества на Югоизточна Европа, където ритуалната сфера се регулира от едно организиращо начало в живота на всеки човек, вече позагубило се в силно урбанизираните западни общества[11]. Както бе посочено, Кюизение се вглежда в символиката на жеста, в ритуала, придаващ смисъл на културата. Едва ли е случаен фактът, че не само посветената на българския материал книга, но и по-общо – свързаните с Югоизточноевропейския терен текстове, излезли изпод перото му, съдържат в заглавията си ключовата дума *ритуал*[12].

Началото на работата на Жан Кюизение в България бе белязано от поредица от разговори между нас, посветени на проблеми, свързани с включването на чуждестранния етнолог в един непознат за него до този момент терен, с капацитетите на възможния приложим анализ. По-късно той ми разказа, че диалози по подобни проблеми е провеждал и с Клод Леви-Строс, с когото поддържаше активни отношения. Проф. Кюизение оценяваше тези разговори като изключително плодотворни и стимулиращи.

Когато първата френска версия на книгата *Сватбите на Марко* излезе от печат, на с. 11 открих следния текст: *На Мила Сантова дължа оригиналната идея, върху която е изградена тази книга: да се приложи погледът на чужденеца върху един терен и една култура, изучавани от генерации учени, които са израснали и които произхождат от нея. Тя ме убеди, че проектът може да се реализира стъпка по стъпка, свързваше ме с хора, за които аз дори не бях предполагал, въведе ме в терена и често ме придружаваше. Повече от на когото и да било друг ѝ дължа благодарност и признателност*[13] (превод а., М.С.).

Към този публикуван в книгата текст ще добавя и лично адресираното ми ръкописно посвещение върху подарения ми екземпляр от първото издание на книгата:

На Мила Сантова, която ме въведе в българския терен, която ме накара да го заобичам и без която нямаше да мога да напиша и един-единствен ред от тази книга.

Жан Кюизение, 8 април 1998.

---

[11] Вж. Le Monde, 4.07.2017.

[12] Вж. напр. **Cuisenier, J.** Le Feu vivant, la parenté et ses rituels dans les Carpates. Paris: PUF, 1994; **Cuisenier, J.** Les noces de Marko…, или например по-общия текст върху ритуала: **Cuisenier, J.** Penser le rituel. Paris: PUF, 2006, и др.

[13] **Cuisenier, J.** Les noces de Marko…, p. 11.

Позволявам си да приведа тези два цитата, тъй като освен личния им характер, особено ценен за мен, ги смятам за важни от още поне две страни:

– От една страна, те насочват към мисълта, че макар и много важно и ценно, невинаги е задължително работещият у нас чуждестранен учен да е тесен специалист в конкретна област на българистичната проблематика. Особено ценно е обаче, когато този колега е добър и престижен учен, такъв, който може и лансира перспективи от различен характер в научните анализи, а така също – такъв, който е коректен в работата си.

– От друга страна, винаги е от значение, когато изследовател с определени позиции в научното пространство „извежда в обществения кръгозор“ проблематика, свързана (в случая) с българистични проблеми. Вероятността посланието от разработките му да достигне по такъв канал до повече хора значително се завишава.

БИБЛИОГРАФИЯ

Изследвания

Кюизение, Ж. Етнология на Европа. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993.

Кюизение, Ж. Сватбите на Марко. Ритуал и мит по българските земи. София: Агата-А, 2002.

Народни култури и балкански терени. Сборник в чест на 80-годишнината на Жан Кюизение. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2009.

Bulgarie: voix d'hier, paroles d'aujourd'hui. – Ethnologie française, (Presses Universitaires de France), 31, 2001, nº. 2.

Cuisenier, J. Économie et parenté, leurs affinités de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe. Paris–La Haye: Mouton, 1975.

Cuisenier, J. Le Feu vivant, la parenté et ses rituels dans les Carpates. Paris: PUF, 1994.

Cuisenier, J. Les noces de Marko, le rite et le mythe en pays bulgare. Paris: PUF, 1998.

Cuisenier, J. Penser le rituel. Paris: PUF, 2006.

Le Monde, 4.07.2017.

Segalen, M. Hommage à Jean Cuisenier Fondateur de la revue Ethnologie française. – Ethnologie française, 47, 2017, nº. 4, pp. 589–598.

Интернет източници

Клод-Леви Строс. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Клод_Леви-Строс.

Реймон Арон. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Реймон_Арон.

Андре Малро. – В: Уикипедия. https://bg.wikipedia.org/wiki/Андре_Малро.

Bibliographie : Publications de Jean Cuisenier. http://jean.cuisenier.online.fr/ethnologie/index.html.

https://doi.org/10.71069/III42.26.LL14

БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ СВЯТ НА ДЮЛА ИЙЕШ

Лиляна Лесничкова*

BULGARIA AND THE BULGARIANS IN THE ARTISTIC WORLD OF GYULA ILLYÉS

Lilyana Lesnichkova

Summary. The article examines the representation of Bulgaria and Bulgarians in the artistic world of the Hungarian poet Gyula Illyés, with a particular focus on his poem cycle *Twelve Days in Bulgaria*. It highlights the key aspects of Bulgarian reality that captivated the poet and were transformed into artistic imagery. The analysis is structured around three main thematic areas: the natural beauty of the landscape, cultural traditions, and social issues that shaped Illyés's perception of the country. Special attention is given to the poetics of the work, including its descriptive elements, use of similes, and the emotional responses of the lyrical speaker. By employing a multifaceted approach – encompassing textual analysis of the poetic cycle, contextual exploration of the historical era, and comparative analysis of cultural interrelations – the study not only uncovers the distinctive artistic features of the work but also situates it within broader cultural and historical dimensions.

Keywords: contemporary Hungarian literature, Hungarian-Bulgarian literary relations, Illyés Gyula, poem cycle "Twelve Days in Bulgaria"

---

* Лиляна Лесничкова – доц. д-р – Софийски университет „Св. Климент Охридски", Факултет по класически и нови филологии, специалност „Унгарска филология", имейл: l.lesnichkova@uni-sofia.bg [Lilyana Lesnichkova – Assoc. Prof., PhD – Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Classical and Modern Philology, Hungarian Philology, e-mail: l.lesnichkova@uni-sofia.bg].

Ключови думи: съвременна унгарска литература, унгарско-български литературни връзки, Дюла Ийеш, стихотворен цикъл „Дванадесет дена в България“

Литературните връзки между народите нерядко се превръщат в мост за междукултурен диалог, който надхвърля границите на художественото слово и разкрива начина, по който различните култури се възприемат и интерпретират взаимно. Особено показателни в това отношение са творческите изяви на интелектуалци, чиито произведения формират важна част от културната памет на своето време и предлагат ценна перспектива към феномена на другостта.

В този контекст творчеството на унгарския поет, белетрист и драматург Дюла Ийеш (1902–1983) представлява особен интерес за българската хуманитаристика. Неговият житейски и творчески път отразява културните и политическите трансформации на XX в. в Централна и Източна Европа. Роден на 2 ноември 1902 г. в селцето Фелшорацегреш в Южна Унгария, Ийеш израства в непосредствена близост с унгарската традиция, сред селяните от унгарската пуста – среда, която впоследствие майсторски пресъздава в някои от най-емблематичните си творби. Младежките му години са белязани от значими политически сътресения: активно участва в левите движения през революционните 1918–1919 години, а от 1922 до 1926 г. живее като емигрант във Франция. Парижкият период се оказва определящ за творческото му развитие: там той се запознава с авангардната литература и сюрреализма, установява контакти с унгарски емигранти и френски интелектуалци и развива своя поетически талант.

След завръщането си в Унгария през 1926 г. Ийеш навлиза в изключително плодотворен период и се утвърждава като един от водещите гласове в унгарската литература. Първата му стихосбирка „Тежка земя“ (Nehéz föld) излиза през 1928 г. и полага основите на неговия принос към движението на „народните писатели“, ангажирани със социалните проблеми на унгарското селячество.

През 30-те и 40-те години авторът създава едни от най-значимите си произведения, сред които се откроява романът „Народът на пустата“ (Puszták népe, 1936), смятан за шедьовър на унгарската проза. След Втората световна война Ийеш продължава активно да твори, като разширява своите идейно-художествени търсения. В творбите му се съчета-

ват обществена съпричастност и изтънчена поетическа чувствителност. Макар да са неразривно свързани с унгарската действителност, неговите произведения носят универсални послания, които намират отзвук в различни културни среди. Ийеш оставя незаличима следа не само в духовния живот на Унгария, но и отвъд нейните предели. През целия си живот той отстоява активна гражданска позиция, достигайки до мащабни философски прозрения за същността на човека и света.

Пътуването като форма на културно опознаване играе съществена роля във формирането на творческия и интелектуалния светоглед на Дюла Ийеш. Неговите посещения във Франция, Съветския съюз и различни части на Източна Европа се превръщат не само в източник на художествено вдъхновение, но и в своеобразна лаборатория за изследване на културните специфики и универсалните човешки преживявания. Този интеркултурен подход към литературното творчество обяснява широката рецепция на неговите произведения, преведени на 24 езика. В българското културно пространство унгарският класик присъства с романите „Народът на пустата“ (1954) и „Петьофи. Живот и творчество“ (1956), с пиесите „Мелницата на Шед“ (1970) и „Пламъкът на факела“ (1975), със стихосбирката „Тежка земя“ (1976), както и с отделни творби, включени в различни антологии и сборници, като „Антология на унгарската поезия“ (1952), „Октомврийски искри“ (1967), „Поезия на дружбата“ (1970), „Унгарски разкази и повести“ (1970), „Унгарски поети“ (1978), „Вечният огън: антология на победата“ (1980), „Приказки от близо и далеч“ (1986), „Унгарска поезия – XX век“ (1986), „Горчива чаша“ (1996), „Вселена на везни“ (2001), „Мяучи пес зелен“ (2005) и др.

В мащабното литературно наследство на Дюла Ийеш, обхващащо над 30 поетични сборника, множество прозаични и драматургични творби, както и преводи, българската тематика заема специфично място. Макар да е периферна, тя предлага оригинална перспектива към българската културна идентичност, пречупена през светоусещането на унгарски писател от средата на XX в. – период на значителни обществени и политически трансформации в Източна Европа. Особен интерес представлява цикълът „Дванадесет дена в България“[1], който органично се вписва в поредицата пътеписни произведения на автора редом с „Русия. Пътни бележки“ (Oroszország. Úti jegyzetek, 1934) и „Вариации от Фран-

[1] **Ийеш, Д.** Дванадесет дена в България. София: ИК Гутенберг, 2002. (Tizenkét nap Bulgáriában, Budapest: Budapest Irodalmi Intézet, 1947).

ция (пътни бележки)“ (Franciaországi változatok. Útijegyzetek, 1947). В тези творби пътуването служи като методологическа рамка за проникновени социални и културни наблюдения.

Въпреки нестихващия интерес към цялостното творчество на Ийеш в унгарската литературна критика, засвидетелстван чрез множество монографии и статии[2], цикълът за България само се споменава, без да получава аналитично внимание. Единственото по-детайлно представяне се открива в словото на Геза Ваши, произнесено при премиерата на българския превод[3].

Задълбоченият анализ на „Дванадесет дена в България“ има потенциала да обогати разбирането ни за механизмите на междукултурната рецепция в следвоенна Европа. През творческата оптика на един от водещите унгарски интелектуалци се очертава комплексен образ на България. Двойният поглед, съчетаващ художествена визия и документална стойност, не само разширява поетическия свят на Ийеш с нови естетически и смислови измерения, но и допринася за осмислянето на културните взаимодействия в Източна Европа през средата на XX в.

През 1946 г. Ийеш, като член на унгарска писателска делегация, посещава България. Това пътуване разкрива проявленията на един променящ се обществен строй, а натрупаните впечатления намират художествен израз в цикъл от 27 стихотворения. Самият автор ги нарича „прозаичен пътепис в стихове“ – своеобразен жанров хибрид между документалното и поетичното начало.

Преди да бъде издаден като самостоятелна стихосбирка, цикълът първоначално е публикуван в две части на страниците на литературното и обществено-политическо списание „Валас“ (Отговор).

---

[2] Вж. например **Béládi M.** Illyés Gyula. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1987; **Tamás A.** Illyés Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989; Költő, felelj! Tanulmányok Illyés Gyuláról. Szerk. Tasi József. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993; **Vasy G.** Illyés Gyula évszázada. Tanulmányok. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1998; **Izsák J.** Illyés Gyula. Budapest: Püski, 2002; **Tüskés T.** Illyés Gyula pályaképe. Pécs: Pannónia Könyvek. 2002; **Szabó F.** A nemzeti küldetés költője. Száz éve született Illyés Gyula. Budapest: Szent István Társulat, 2003; **Domokos M.** „A legnagyobb bátorság a remény“. Írások Illyés Gyuláról (Magyar esszék). Budapest: Nap, 2016; **Kulin B.** Etikum és esztétikum kapcsolata Illyés Gyula életművében. Budapest: L’Harmattan, 2017; **Beke A.** Illyés Gyula, a kommunista. Népfi vagy kegyenc? Budapest: L’Harmattan, 2019.

[3] **Vasy G.** Tizenkét nap Bulgáriában. Illyés Gyula útirajza, 2002. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2002/2002_09/069.htm (10.02.2026).

Ийеш умело преплита непосредствените си наблюдения с информация за социалната, икономическата и културната реалност в България през 40-те години на миналия век. Поетическият му език улавя не само видимите измерения на социалистическите реформи – колективизацията на земята, механизацията на селското стопанство и индустриализацията, – но и тяхното отражение върху всекидневния живот, манталитета и културните практики на обикновените хора.

Особен интерес представляват паралелите между българския и унгарския исторически опит най-вече по отношение на стремежа към национална независимост и съхранение на културната идентичност. Текстът надмогва идеологическите клишета на епохата и предлага личен, емоционално наситен прочит на българската действителност. Описанията на видяното и преживяното добавят убедителност и искреност, като въвличат читателя в един живописен поетичен свят. Метафоричното определение на цикъла като „пътеводител шарен“ („Няколко данни“) експлицира неговата многопластовост – едновременно регистрира, анализира и художествено пресъздава една динамична историческа епоха през призмата на индивидуалното поетическо съзнание.

Изборът на поетическа форма за пресъздаване на българските впечатления е съзнателно творческо решение на Ийеш, продиктувано от разбирането, че документалната проза не би могла да обхване пълнотата на емоционалното и интелектуалното преживяване. Поетическият език дава възможност на автора да излезе извън рамките на „сухата фактология“ и да изгради комплексна художествена визия („Двойно начинание“).

Формалната организация на цикъла „Дванадесет дена в България“ свидетелства за изкусно боравене с поетическите средства. Стихотворенията се отличават с ритмична структура, изградена предимно върху чифтни рими (aa bb cc), които придават мелодичност на изказа. Същевременно Ийеш проявява гъвкавост в строфичния и метричен строеж, като умело преминава към свободен стих при представяне на конкретни наблюдения и детайли. Подобно редуване внася динамика в текста и преодолява ритмичната монотонност.

Впечатлява умението на автора да вплита фактологичен материал (исторически препратки, демографски данни, географски характеристики) в поетическата тъкан, без да нарушава художествената цялост. Документалната основа осигурява автентичност на художествения разказ и създава органичен баланс между субективното възприятие и обективната реалност.

Стилистичният инструментариум на Ийеш включва широк спектър от изразни средства: от прецизно конструирани ритмични модели и римни схеми до сложни символни внушения и плавни преходи между лирични и наративни сегменти. Чрез многообразието от похвати авторът успява да обхване както осезаемите аспекти на българската действителност, така и нейните скрити и по-абстрактни проявления – колективния дух, историческата памет и процесите на национална идентификация.

Комплексният творчески подход извежда цикъла отвъд конвенционалните граници на пътеписния жанр. Синтезът между кинематографична образност, тематична полифония и композиционно единство създава многопластово произведение с богато художествено въздействие. В същото време авторът избягва идеализацията и изкуствено възвишения тон, представяйки реалистично както положителните страни на видяното, така и предизвикателствата и противоречията, които среща. Обединяването на различни времеви пластове в текста провокира размисли за миналото, настоящето и бъдещето на България. Стиховете „Какво видях? Не толкова с очите – сред днешния им свят съзрях дедите“ илюстрират способността на Ийеш да долавя темпоралните измерения на наблюдаваната действителност, съчетавайки непосредственото възприятие с историческата рефлексия.

При представянето на България и българите в цикъла „Дванадесет дена в България“ се открояват няколко основни аспекта:

○ *Природата на България: символ на красота и сила*

В цикъла страната е изобразена като земя с разнообразен и живописен ландшафт: планини (Балкана, Рила, Родопите, „старата Витоша с коси във сняг“), реки (Марица, Струма, Дунав, Янтра), море, равнини (Тракия), долини (Розовата долина) и поля.

Природата не е просто фон, а активен елемент в изграждането на образа на България. Още от първите стихове се усеща фокусът върху знаковите характеристики на българското – планините, реките, селата, които „пращят от здрави сили“ („По-нататък“). За Ийеш природните богатства са неразривно свързани с трудолюбието и упоритостта на народа:

Виж, всяко село тук е цитадела
и нацията чело не е свела.
А коренът в земята е дълбок –
с кръв да го плиснеш, пак налива сок.

(„По-нататък“,
превод: Кристин Димитрова)

Природните картини допълват представата за България като своеобразна крепост, в която народът живее в хармония с природата и я използва за своите нужди. Полетата с царевица, тучните пасища и трудът на хората, свързани със земята („поливат, суетят се от зори до късно“), отразяват селскостопанския облик на страната и нейния преобладаващо аграрен характер: „земеделски народ, беден“ („Няколко данни“).

В стиховете планините се явяват не толкова в качеството си на географски топоси, колкото като важен знак на родното пространство: убежище в трудни времена и стражи на свободата, символи на непреклонността и свободолюбието на българския народ:

… като мощна крепост
простира се Балкана – бастион, – където
народът се е крил, когато е догаряла
надеждата му сетна във сърцето…
Народът свойта свобода там бранил е…

(„На юг“,
превод: Мария Грубешлиева)

Горите, наречени „гнездо на партизани“, олицетворяват непокорния българския дух, който устоява през вековете.

За разлика от планините, равнината Тракия е символ на ежедневния труд, организирания живот, стабилността и реда:

… равнината. – Тя е като нашата,
каквато беше нявга, при Петьофи:
дървета и овце, изкарани на паша.
На огъня котлето къкри на открито,
овчарят си вари гулаш с картофи.

(„На юг“)

Паралелите, които поетът прави между българските и унгарските пейзажи, улесняват визуализирането на природата:

Между Сегед и Ясберен си представете
веригата на Татрите – и ето
тя би ви спомнила България.
[…] *Коя е тая Тиса тук? – Марица се нарича.*
– А тази Пуста? – Тракия се казва.

(„На юг“)

Историческите събития и културните особености също намират място в природните описания. Проходът Шипка например не е просто природен феномен, а сцена на паметна историческа битка. Бурята, която поетът преживява по пътя към върха, се преплита с образа на сражението като символ на продължаващата борба за свобода: „Не към върха е сякаш този път, / а към върха на времената води“.

Така стихотворението „На прохода Шипка“ в превод на Александър Миланов се превръща в поетически разказ за несломимия дух на опълченците, които на „върха чутовен“, сред суровите склонове на Балкана, „… не се прекършват, / засипват с дъжд от камъни агите, / догдето кръст над полумесец грейне“.

Природата тук е носител на историческа памет и национално достойнство: „Връхлитат вихрите да съживят / една война, съдбовна за народа“.

Ийеш не просто описва видяното в България, а споделя чувствата и размислите, които то поражда у него:

Пред София благоговея:
китна главна улица със детска олелия,
древен тухлен храм и недалеч – джамия,
по чаршията навалица се носи –
с глъч и шум…

(„В София“,
превод: Александър Миланов)

В стихотворението „В средновековната столица“, преведено от Рада Панчовска, летящите на вси страни светулки са сравнени със „златни пъргави игли“, които „тропосват нощта с надежда“ – изящна символна конструкция, която внушава неугасващата вяра в бъдещето дори във

времена на изпитания. Този образ е част от по-широката система на природната символика в цикъла, чрез която авторът изгражда многоликия портрет на България. Природните картини в творбата надхвърлят функцията на пейзажни описания – те се превръщат в огледало на националния характер и историческата съдба на българите, като придават универсално звучене на поетическите наблюдения.

○ *Бит и култура на българите*

В поетическия цикъл България се разкрива не просто като географска територия, а като културно пространство, чиито исторически особености се превръщат в източник на творческо вдъхновение и интелектуална рефлексия.

Централно място в художествената концепция на творбата заема образът на българския народ. Самият автор експлицитно заявява основната цел на своето пътуване: „Не планини, низини, не морето, просторите – / дойдох във България, за да видя хората“ („Няколко данни“, превод: Пламен Дойнов). Това признание очертава същностен аспект от философията на Ийеш, който възприема пътуването като инструмент за културно опознаване и човешко разбиране. Фокусът върху човешкото присъствие придава на стиховете емоционална дълбочина и автентичност, превръщайки личното преживяване на автора в мост към читателското съзнание.

В представите на Ийеш българите са трудолюбиви и скромни хора, чийто живот е изцяло отдаден на усърдния земеделски труд и ежедневните усилия: „земеделски народ, беден – тук това ме привлече“ („Няколко данни“); „като мравуняк точки из полето / поливат, суетят се от зори до късно“ („На юг“).

Сцените на селския труд – обработка на нивите, оран, събиране на реколтата, грижата за добитъка – са ключови за разбирането на българския бит. Ийеш вижда в земята нещо повече от източник на препитание за българите – тя е неразделна част от душевния им свят. От нея те черпят не само материални блага, но и духовни сили. Българските обичаи, ритуали и фолклор, тясно свързани със сезоните и земеделските цикли, отразяват в очите на поета връзката на народа с културното наследство и традициите.

Животът на българите е лишен от разкош, но за Ийеш това не е недостатък. Напротив, в простотата на този начин на живот той съзира проявление на моралната сила на хората, които ценят не материалното, а

стойностите, заложени в ежедневните взаимоотношения и общуването. Тази непретенциозност, далеч от показността, е израз на добродетелност и вътрешна устойчивост – качества, които поетът описва с уважение и възхищение, защото ги смята за основа на пълноценния живот.

Къщата на Левски в Карлово е представена като типичен пример за българска селска къща – семпла, но функционална: „прост дом – две стаички, дувар / и като всеки друг иззидан на два ката“ („В Карлово“, превод: Кристин Димитрова).

Авторовият поглед се спира върху битовите детайли, които отразяват възхищението му от находчивостта на българите и способността им да преодоляват трудностите с практични решения. Тайникът зад майчиния креват, скривалището зад скрина и прикритият изход за бягство не само илюстрират прагматизма на народа, но и подсказват неговата тиха, но решителна съпротива срещу житейските несгоди.

Историческите изпитания и недоимъкът не са пречупили българския дух. Според Ийеш българинът е „смирен, но и много войнствен“; „пред никой не се прекланя, вечно се съмнява, но щом потрябва […] ризата си дава“; „упорит, не вярва на лъжи“ („Селяни“, превод: Елена Алекова). За българите свободата е не просто политически стремеж, а фундаментална екзистенциална ценност.

Не е убегнала от вниманието на Ийеш и традиционната българска гостоприемност. Поетът с възхита описва няколко сцени, които разкриват дружелюбието и непринудеността на българите: „всеки стиска тук ръка при запознанство и прегръща“. Той с удивление отбелязва как селяните спонтанно се ръкуват и с лекота завързват приятелски разговори дори с напълно непознати:

със селяните около колата
с две думи Петър май се пошегува
и те дойдоха с нас да се ръкуват.

(„Обобщение“,
превод: Елена Алекова)

Една от най-запомнящите се сцени е пристигането на Ийеш и неговите спътници в София късно вечерта – без пукната пара и без да знаят нито дума български. Местното население веднага проявява съпричастност и предлага съдействие. Спонтанната сърдечност и непосредствеността в общуването дълбоко трогват поета:

Телефон, заем. Един малък керван
ни изпрати по пътя, който не знам,
и с една кола – откъде ли се беше взела –
ни насочи посред нощ към хотела.

(„Термометър“,
превод: Пламен Дойнов)

Ийеш е изненадан от проявите на непретенциозност дори в по-формална обстановка. С усмивка описва момента, когато на тържествен обяд българите „салатата от съд един ядат“ („Обобщение“), виждайки в тази простота не липса на изисканост, а искрен израз на приятелски дух и непринуденост в междуличностните отношения.

В своите наблюдения над българския бит и култура Дюла Ийеш умело съчетава сериозното със забавното. Неговият разказ оживява чрез любопитни и хумористични преживелици от различни кътчета на България. Описанието е съпътствано от тънка ирония към социокултурните особености и поведенческите модели, които авторът възприема като необичайни или нерационални от своята културна перспектива:

– И досега ли „не“ при вас е „да“,
а вместо „да“ поклащате брада?
Глави през смях ми тръскат: „то се знае“,
и виждам, че в България така е.
Таз информация, уж без значение,
е важна при любовно обяснение.

(„Полезна информация“,
превод: Кристин Димитрова)

С чувство за хумор и игрива нотка Ийеш споделя и случка в магазин, където продавачът, без каквото и да е притеснение, признава ниското качество на предлаганите стоки:

Но розовото ви масло е сиво!
– Да – каза тя, – защото е фалшиво.
– А другите ви стоки в магазина?
– Фалшиви! Вижте, цялата витрина…
… кафеникът, който ми хареса,
събуди малко странната намеса

на продавача: „Моля, оставете го“.
„Защо?“ „Пробит е. Най-добре върнете го“,
и духна в него, за да ми докаже.

(„Търговци“,
превод: Кристин Димитрова)

Описаните преживявания са съществена част от културния колорит на България – едновременно завладяващ и провокиращ със своята самобитност.

○ *Социална структура и исторически контекст*

В своя анализ на социалната структура Дюла Ийеш подчертава отсъствието на отчетливо класово разделение в българското общество. Това се демонстрира чрез емблематична сцена във влак:

Но забелязах още от перона,
че класите споделяха вагона,
а не, както при нас, за първа класа
да се заделя въздух и нагласа.
Е, тук от три купета шумни групи
се смесваха – кой пее, кой се цупи,
кой пуши в общия им коридор –
богат до беден, като на събор –
хора с различен ранг и перспективи
седят, приказват, пък са и щастливи.

(„Първи знак“,
превод: Кристин Димитрова)

Описанието отразява духа на историческия момент, в който са създадени стиховете. За разлика от установените йерархични модели в редица европейски общества от този период, България е представена като страна, където хората живеят в близост и равнопоставеност, а „аристократи, имения и графове са непознати“ („Сила в немотията“, превод: Рада Панчовска). Тази „сърдечна, непресторена, вътрешна демокрация“, както я определя самият автор, оставя у него трайно впечатление. Свободното общуване между различни социални групи – като непринудените разговори между офицери и обикновени войници – формира представата му за тогавашното българско общество като социално хомогенно, споено от общи ценности („Обобщение“, превод: Елена Алекова).

Ийеш посещава България в период, когато се наливат основите на новия социалистически строй. Поетът отбелязва както социално-икономическите предизвикателства пред страната, така и нейните постижения: процесите на индустриализация и модернизация, стремежа към образование и технологичен напредък. Специфичен акцент е поставен върху ентусиазма, с който хората говорят за предстоящите реформи в селското стопанство:

– Проблеми тежки има да решим!
– Към механизация вървим!
– Елате след година-две…
– С рала тогава няма да орем.

(„Селяни“,
превод: Елена Алекова)

Индустриалното развитие оживява в поетични образи:

Нови машини надаваха ек,
блестяха, съскаха, сякаш се карат
за своя труд в трепетна надпревара.

(„В Габрово“,
превод: Маргарит Жеков)

Строи се язовирната стена.
Скрипци, вагони, потни гърбове,
народ-мравуняк в ниското снове,
а горе, по разлистения склон,
баражи, скелета, машини, прах.

(„При Росица“,
превод: Елена Алекова)

Ийеш с особено удовлетворение изтъква социалните постижения, които възприема като знаци за напредък и справедливост: „неграмотни срещат се едва“ („Сила в немотията“); „ни един не проси“ („В София“, превод: Александър Миланов).

С вяра в силата на социално-политическите и икономическите промени поетът гледа с оптимизъм на тяхното отражение върху обществото. За него те чертаят път към по-справедлив свят и по-голямо благоденствие за обикновените хора, които той смята за гръбнака на обществото.

Унгарският поет е запленен от „характера“, „задушевността“, „непресторената сърдечна и душевна широта“ на българите („Обобщение“) – качества, които събуждат у него чувство на близост и го карат да възкликне: „тук никога не съм бил, / но тегли ме като към роден дом мил“ („Източна зора“, превод: Маргарит Жеков); „за пъри път съм тук, / но сякаш съм си вкъщи“ („Селяни“).

Тази духовна връзка намира израз чрез богат арсенал от художествени средства, които превръщат цикъла в лиричен пътепис, съчетаващ документална описателност и информативност с поетична образност и емоционална наситеност. Лирическите образи и метафори обогатяват поетическото послание, като издигат описваните обекти и личности до универсални символи на борбеност, устойчивост и жизнена сила. Художествените похвати подчертават връзката на българите с традициите и земята, както и способността им да устояват на изпитанията.

Особено въздействащ е образът на звездата, която съпровожда лирическия говорител по пътя от Сърбия до България. Оприличена на „örök lélek“ (вечна душа) и „hű kutya“ (вярно куче), тя надхвърля конкретното си значение на небесно тяло. Едновременно пътеводител и духовен пазител, звездата се превръща в метафора на надеждата, предаността и непоклатимата вярност въпреки историческите превратности:

Висока горе бе като Голгота,
а долу бликаше като живота.
Звездата да ни следва се научи
през храсти и дъбрави като куче.
През българските планини летеше
над мен и вярна като обич беше.
На влизане в тунела ме отчая,
но дваж по-светла чакаше ме в края.

(„Звезда“,
превод: Кристин Димитрова)

Чрез сравнението с Голгота националната история се осмисля в християнската символика на страданието и възкресението като път към изкупление.

Художественото описание е изтъкано от емоционалност и въображение. Поетическата визия на Ийеш одухотворява природните феномени: Витоша приветства „с дружелюбна усмивка“, Янтра „вие замайващи осморки“ между хълмовете, а пътят между Търново и Видин е „артерия

велика“, по която историята тече като кръв. Авторът не просто описва топосите, а им вдъхва живот, превръщайки ги в динамични символи на българския дух и историческата памет. Чрез поетическа персонификация всеки елемент от природния и културния пейзаж придобива екзистенциално измерение: планините пазят спомени, реките носят истории, а пътищата свързват различни времеви пластове на българската идентичност.

Съществен принос за автентичността на текста имат диалогичните фрагменти. Вмъкването на кратки диалози в поетическата тъкан, съчетано с накъсване на фразите с разговорни интонации, повторения, въпроси и реторични обрати, придава динамика, ритъм и емоционален заряд на разказа за преживяното в България. Това позволява на читателя да се потопи в описаните сцени, да „чуе“ гласовете на българите, с които Ийеш се е срещал, да почувства непринудеността в общуването им.

Вградените в стиховете български думи и изрази („Dobre den“, „Imate-li vino“) подсилват усещането за достоверност и културна близост. Тези езикови вплитания действат като своеобразни културни маркери, които закотвят текста в локалното пространство. Образът на страната придобива сетивна плътност, която позволява на читателя да съпреживее пътуването на различни нива – антропологично, емоционално, езиково.

В заключение, стихотворният цикъл „Дванадесет дена в България“ изгражда многостранна представа за България и българите. Воден от високи нравствени принципи, хуманизъм и убеденост в силата на поетическите послания, Дюла Ийеш създава щрих по щрих панорамна картина на българската действителност през 40-те години на миналия век, като я прави близка и разбираема за читателя.

В художествения свят на Ийеш България се разкрива не просто като географска територия, а като съкровищница на културни и обществени феномени. Чрез описания на природни пейзажи, градове, обичаи, битови сцени, социални взаимоотношения, културни символи и архитектурни забележителности авторът успява да улови българската самобитност и с поетични средства да пресъздаде нейната неповторимост.

Пътуването може да се възприеме като своеобразна алегория на процеса на опознаване на една култура и един народ – всяка спирка разкрива нов аспект от българската история и душевност. Като обединява субективните впечатления и емоционалните преживявания на лирическия говорител с историческия, социокултурния и духовния контекст, формиращ българската национална идентичност, цикълът „Дванадесет

дена в България“ успешно изпълнява двояката си функция – да бъде както свидетелство на една епоха, така и художествена интерпретация на българския национален характер.

България оживява през двойствената перспектива на пътеписеца – съчетание между обективната дистанция на наблюдателя и личния поглед на чувствителния пътешественик, който преживява палитра от емоции, предизвикани от видяното. Образът на страната е изграден с искрено възхищение от природните дадености, културните традиции и характера на българите, с акцент върху техния непреклонен дух, трудолюбие и морална устойчивост. Това не са безлични констатации, а преживявания, които надхвърлят простото регистриране на факти и се трансформират в акт на междукултурно разбиране. Поетичният цикъл на Ийеш е пример за това как личното възприятие може да се извиси до универсално послание – за красотата на простите, но значими житейски мигове, за вътрешната сила на оцеляването и за общочовешката природа на духовната връзка между народите.

Макар и създаден преди повече от седем десетилетия, цикълът „Дванадесет дена в България“ продължава да предлага ценни уроци в контекста на съвременния глобализиран свят. Днес, когато местните култури се борят да съхранят своята автентичност, поетическата хроника на Дюла Ийеш напомня за непреходното значение на традициите и културните корени. Описанията на българските обичаи и начин на живот вдъхновяват читателите да ценят, пазят и предават своето културно наследство на бъдещите поколения.

Духът на общност и съпричастност, който Ийеш открива в българското общество от онова време, рязко контрастира с нарастващия индивидуализъм и отчуждение в съвременния свят. Авторовите наблюдения разкриват социална система, изградена върху солидарност, взаимопомощ и междучовешка свързаност – ценности, които днес се преоткриват като жизненоважни за устойчивото развитие на човешките общности и които трябва да бъдат съзнателно поддържани и култивирани.

На фона на глобалните екологични предизвикателства стиховете от цикъла ни подтикват да преосмислим връзката си с природата и да заживеем с нея в хармония, която надхвърля утилитарното потребителско отношение.

„Дванадесет дена в България“ заема важно място в междукултурния диалог, като показва как взаимното опознаване може да обогати различните литературни и културни традиции. С това произведение Дюла

Ийеш се утвърждава като интелектуалец, посветил се на благородното дело да гради духовни мостове между култури и народи – мисия, без която разбирателството, толерантността към различията и съхраняването на общочовешките ценности остават немислими.

БИБЛИОГРАФИЯ

Изследвания

Ийеш, Д. Дванадесет дена в България. София: ИК Гутенберг, 2002. (Tizenkét nap Bulgáriában, Budapest: Budapest Irodalmi Intézet, 1947).

Beke A. Illyés Gyula, a kommunista. Népfi vagy kegyenc? Budapest: L'Harmattan, 2019.

Béládi M. Illyés Gyula. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1987.

Domokos M. A legnagyobb bátorság a remény. Írások Illyés Gyuláról (Magyar esszék). Budapest: Nap, 2016.

Izsák J. Illyés Gyula. Budapest: Püski, 2002.

Költő, felelj! Tanulmányok Illyés Gyuláról. Szerk. Tasi József. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993.

Kulin B. Etikum és esztétikum kapcsolata Illyés Gyula életművében. Budapest: L'Harmattan, 2017.

Szabó F. A nemzeti küldetés költője. Száz éve született Illyés Gyula. Budapest: Szent István Társulat, 2003.

Tamás A. Illyés Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Tüskés T. Illyés Gyula pályaképe. Pécs: Pannónia Könyvek, 2002.

Vasy G. Illyés Gyula évszázada. Tanulmányok. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1998.

Vasy G. Tizenkét nap Bulgáriában. Illyés Gyula útirajza, 2002. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2002/2002_09/069.htm (10.02.2026).

БЪЛГАРИСТИЧНИ ПРИНОСИ НА СЪВРЕМЕННИ ЧУЖДЕСТРАННИ ИСТОРИЦИ

CONTRIBUTIONS TO BULGARIAN STUDIES BY CONTEMPORARY FOREIGN HISTORIANS

https://doi.org/10.71069/III42.26.AM15

THE BULGARIAN CATHOLIC CHURCH IN THE WORLD OF BALKAN CATHOLICISM: MISSION AND NATIONAL/CONFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE EASTERN FRONTIER OF THE WESTERN CHURCH IN THE SEVENTEENTH CENTURY

Antal Molnár[*]

Summary. The Catholics were a denominationally and culturally closed, well-defined minority in early modern Bulgarian society, forming a religious-cultural universe quite distinct from the Orthodox majority. For this reason, the documents relating to them, which have survived in extraordinary abundance compared to the source material of early modern Bulgarian history, constitute a separate source group in the source material of Bulgarian history, and therefore the processing of their history and its narrative form a completely separate unit in Bulgarian historiography. The history of the Catholics in Bulgaria has been examined by earlier historians primarily in terms of their political role in the narrative of the anti-Ottoman struggles. To a much lesser extent, their literary and cultural activities, their role in the formation of the early Bulgarian national consciousness, and their almost complete absence as part of the Balkan Catholic commonwealth have been addressed. However, a combined examination of the world of Balkan Catholicism also provides much more precise answers to a number of questions about the Ottoman history of the individual churches. From the late 16th century onwards, the Bulgarian nation, through its Catholic minority, came into intensive contact with mainstream European cultural processes, which became part of Bulgarian culture. This is why, like the Dalmatian, Albanian and Bosnian ecclesiastical intellectuals, their Bulgarian counterparts played a significant role in the beginnings of the formation of Balkan literary languages and the formulation of early national identity. In doing so, they anticipated similar cultural and national processes in the Orthodox Church in the area by one or sometimes two centuries.

* Antal Molnár – Research Professor, DSc – Institute of History, Research Centre for the Humanities | ELTE, e-mail: antal.molnar@abtk.hu.

Keywords: Ottoman history, Balkan Catholicism, Catholic Archbishopric of Sofia, Early Modern Bulgarian history, Bulgarian historiography

Here I take a new perspective on the 17th-century history of Bulgarian Catholicism. The Bulgarian Catholics most flourished in the period from the late 16th century until 1688, the Chiprovtsi Uprising, and their history has been treated from several viewpoints. The first voluminous source publication appeared in the late nineteenth century, after the opening of the Vatican Secret Archives. This was the famous *Acta Bulgariae Ecclesiastica* (1887) by Franciscan friar Euzebius Fermendzhin,[1] and it was followed by a series of sourcebooks, monographs, and in-depth studies by Julian Peyachevich (Pejačević),[2] Nikola Milev,[3] Petar Kolendić,[4] Ivan Dujčev,[5] Ciro Gianelli,[6] Bozhidar Dimitrov,[7] Joan-

[1] **Fermendžiu, E.** Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887.

[2] **Pejacsevich, Julijan Graf.** Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer Internuntius am kaiserlichen Hofe und kaiserlicher Gesandter bei dem Kosaken-Hetman Bogdan Chmielnicki (1612–1674). – Archiv für Österreichische Geschichte, 59 (1880), S. 337–657.

[3] **Милев, Н. И.** Католишката пропаганда в България през XVII век. София: Царска придворна печатница, 1914.

[4] **Колендић, П.** Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић. – Гласник Скопског научног друштва *2*, 1926, с. 67–92.

[5] **Dujčev, I.** Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma, 1937; **Дуйчев, Ив.** Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. София, 1939.

[6] **Gianelli, C.** Petar Zlojutrić, primo vescovo dei Bulgari cattolici (1601–1623) in una supplica inedita dei suoi fedeli. – In**: Dujčev, I.** Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma, 1937, pp. 177–191; **Gianelli, C.** Alcune aggiunte agli "Acta Bulgariae ecclesiastica". – In: Сборникъ въ паметь проф. Петъръ Никовъ. София: Българско историческо дружество, 1940, с. 156–168.

[7] **Dimitrov, B.** L'héritage historiographique de Petăr Bogdan Bakšev. – Palaeobulgarica, 8, 1984, No. 3, pp. 78–96; **Dimitrov, B.** Petăr Bogdan Bakšev – activité politique. – Études balkaniques, 30, 1984, No. 2, pp. 41–66; **Димитров, Б.** Петър Богдан Бакшев: български политик и истоик от XVII век. София: Наука и изкуство, 1985; 2nd ed. 2011.

na D. Spissarevska,[8] Georgi Neshev,[9] Svilen Stanimirov,[10] Ekaterina Vecheva,[11] Janja Jerkov,[12] Krassimir Stantchev,[13] the Hungarian István György Tóth[14], and others.[15]

[8] **Списаревска, Й. Д.** Чипровското въстание и европейският свят. София: Наука и изкуство, 1988; **Списаревска, Й. Д.** Ватикански извори за българската история XVII в. София: Държавна агенция „Архиви“, 2019. (Архивите говорят, 71: Ватикански извори за българската история, XVII век / Fonti vaticane per la storia bulgara, sec. XVII).

[9] **Neshev, G.** La propagande catholique dans les terres bulgares au XVIIe siècle et le développement historique du Sud-Est européen. – Bulgarian Historical Review, 3, 1975, No. 3, pp. 43–52.

[10] **Станимиров, Св.** Политическата дейност на българите католици през 30-те–70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. София: Наука и изкуство, 1988; Документи за католическата дейност в България през XVII век. Съст. Св. Станимиров, Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993.

[11] **Vecheva, E.** L'Eglise catholique et le peuple bulgare (XVIIe – XVIIIe siècle). – Bulgarian Historical Review, 11, 1983, No. 3, pp. 65–84; **Vecheva, E.** L'intelligentsia catholique balkanique durant le 17 siècle (essai d'un portrait social et professionnel). – Bulgarian Historical Review, 30, 2002, No. 3–4, pp. 87–112.

[12] **Jerkov, J.** Bakšić, Parčević et Stanislavov: formes et caractères d'une littérature militante. – Ricerche Slavistiche, 24–26 (1977–1979), pp. 157–177; **Jerkov Capaldo, J.** Sulla sorte dei manoscritti dei pauliciani bulgari. – Europa Orientalis, 4, 1985, pp. 29–37; **Jerkov Capaldo, J.** "Peccati del diavolo" e "scandali dell' inferno" nella chiesa cattolica bulgara del XVII secolo. – Europa Orientalis, 8, 1989, pp. 41–69; **Jerkov Capaldo, J.** Agapi cristiane e sacrifici gentileschi tra i Bulgari del XVIII secolo. – In: Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Graciotti. A cura di Giovanna Brogi Bercoff, Mario Capaldo, Janja Jerkov Capaldo, Emanuela Sgambati. Roma, 1990, pp. 529–549.

[13] **Stantchev, Kr.** I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In*:* I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine. A cura di Viviana Nosilia, Marco Scarpa. Venezia, 2011, pp. 135–186.

[14] Българско участие в католически мисии из Унгария и Трансилвания през XVII–XVIII век. Документи от Архива на Светата конгрегация за разпространение на вярата – Ватикана 1637–1716 г. Съст. И. Д. Тот. Предг. и археографско оформление П. Пейковска. Прев. от унг. М. Бур. София: Акад. Изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008.

[15] The most important collective volume: 300 години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII в. Ред. кол. В. Паскалева отг. ред. и предг. София: БАН, 1988. See most recently: **Notarfonso, S.** Il rito del kurban tra i pauliciani bulgari: le fonti missionarie (secoli XVII–XVIII). – Storicamente, 2022, No. 18, pp. 1–41; **Notarfonso, S.** Animal Sacrifice and 'Schismatic' Celebrations among Bulgarian Paulicians (Seventeenth–Eighteenth Centuries). – In: The Inquisition and the Christian East, 1350–1850. Ed. by C.e Santus, J.-P. Gay, L. Tatarenko. Martlesham, 2025, pp. 268–296.

In early modern Bulgarian society, Catholics were a confessionally and culturally isolated minority comprising three well-defined groups. Firstly, there were Ragusan traders working in Bulgarian lands and their Catholicised Bulgarian associates, mostly located in the major trading centres. The Sofia colony was the second most important Ragusan trading station in the Balkans after Belgrade and the parent of many smaller trading centres, primarily those in Nikopol, Ruse, Silistra, Razgrad, Shumen, Provadia, Varna, Lovech, Tarnovo, and Plovdiv.[16] Secondly, there were the originally Saxon communities of Kopilovtsi, Klisura, and Zhelezna, who were partly Bulgarianised in terms of language and ethnic consciousness. By the late 16th century, they were mainly involved in handicrafts, particularly fine metalwork, and trade.[17] Finally, there were the Paulician communities settled there by Byzantium in the tenth century, more numerous than the other two groups but more vulnerable, owing to their archaic culture and isolation from their surroundings.[18] The Paulicians lived in the vicinity of Nikopol and Plovdiv, and they joined the Catholic Church in the early 17th century so as to preserve their separate identity from the Orthodox majority.[19] Even at their mid-17th-century peak, Bulgarian Catholics numbered no more than 15–20,000, or about one per cent of the Bulgarian population.[20] The Catholics constituted a religious and cultural universe that stood utterly apart from the Orthodox majority. Research on the documents concerning the Catholic community – strikingly abundant in comparison to other Bulgarian historical sources – has given rise to literature and historical narratives that stand distinctly apart from general Bulgarian historiography. This work has focused on the political role of the Bulgarian Catholics and their part in the narrative of struggles against the Ottoman Empire. Much less attention has been paid to their literary and cultural activities or their role in the formation

[16] Two fundamental monographs on the Bulgarian trading colonies of the Ragusans: **Сакъзов, Ив**. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI–XVII столетие. Страници из стопанската история на България. София: Държавна печатница, 1930; **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи XVI–XVIII в. София: БАН, 1982.

[17] See the studies in the collective volume cited in note 15.

[18] The latest overview of their history: **Fumagalli, St.** L'eresia dei Pauliciani. Dualismo religioso e ribellione nell'Impero Bizantino. Milano-Udine: Mimesis, 2019.

[19] **Йовков, М.** Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII век. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 1991.

[20] **Dimitrov, B.** L'insurrezione di Ciprovci del 1688. – Balcanica, 5, 1988, № 1–2, pp. 26–32, 29.

of early Bulgarian national awareness, and almost none to their place within the Balkan Catholic commonwealth.[21]

This is not a peculiarity unique to Bulgarian historiography. We perhaps do not go too far in saying that just as the study of the linguistically and thematically distinct sources for Ottoman history has created a separate and somewhat isolated world within South-East European historiography, the story of the Catholic minorities mostly appears as isolated pockets in the historiography of the Balkan peoples. Historians working in archives in Rome, Vienna, Venice, and Dubrovnik have over the last hundred years uncovered a wealth of sources for the history of Dalmatian, Montenegrin, Albanian, Greek, Serbian, Bosnian and Bulgarian Catholic communities. This research has not, however, been absorbed into the historiography of these nations and has only rarely appeared as a point of comparison in the study of individual Catholic groups.

I have been researching sources for the history of Balkan Catholic communities for thirty years, intensively in Rome and Dubrovnik and to a lesser extent in Venice and Vienna. I would like to mention two overall observations I have made during this work that are fundamental to understanding the history of the Bulgarian Catholics. One is that despite the many source publications, most of the documents remain unpublished, and the greater part has hardly been used, if at all, by historians. Consequently, it will be crucial to the achievement of further results to engage in archive research and publish as many sources as possible. I give only one example of this. Perhaps the most important figure of 17th-century Bulgarian Catholicism was Petar Bogdan Bakshev, archbishop of Sofia, who has attracted much attention from historians. More than eighty of his letters and reports have appeared in print. A book he wrote in Latin on the history of Bulgarian Catholics and Franciscans was discovered in 2018 by Lilia Ilieva in the library of the Este family in Modena, and a facsimile edition and a critical edition have been published, the latter being the work of Tsvetan Vasilev.[22] These clearly reveal the main outlines of Bakshev's work, ideas, role and significance. Further archival re-

[21] For a few exceptions, see: **Molnár, A.** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647. Rome–Budapest: Bibliotheca Academiae Hungariae-Roma, 2007, pp. 80–84.

[22] Петър Богдан. За древността на бащината земя и за българските дела. / Petrus Deodatus. De antiquitate paterni soli et de rebus bulgaricis. Том 1–2. Критично издание, превод и коментар Цв. Василев; науч. ред. Е. Маринова. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 2020; Fratris Petri Deodati a Chiprovatio Ordinis minorum de

search, however, has shown that several hundred unpublished and only partly known letters by Bakshev are preserved in the Roman archives, particularly in the archive of the Congregation of Propaganda Fide. These clearly need to be collected and published if we are to uncover the life's work of this exceptional figure. I have therefore set out to collect Bakshev's unpublished letters and prepare them for publication, and a source publication will hopefully be appearing within a few years. A large number of letters by other Bulgarian Catholic bishops and missionaries have also survived and are yet to be published. Here I mention only Filip Stanislavov, well known in Bulgarian literary historiography as the author of the first work of literature in modern Bulgarian, *Abagar*.[23] The publication of his correspondence, particularly in view of his personal vicissitudes, would be a valuable contribution to Bulgarian historiography.

The other observation concerns the importance of taking a comparative approach to the history of Bulgarian Catholics. As I have already mentioned, the nation-states that emerged in the 19th century have provided the primary context for the historical investigation of individual Catholic communities in the Balkans, resulting in mutually isolated accounts. There is some good reason for this, because the Dalmatian, Montenegrin, Albanian, Greek, Bosnian, Serbian and Bulgarian Catholic mission churches and their jurisdictional boundaries largely followed the boundaries of medieval *regna*, and the Catholic clergy were itself a representative of early modern "proto-national" awareness.[24] Nonetheless, the world of the Balkan missions (with the exception of the Latin churches in Greek areas) essentially formed a single great system or network, just like the metropolises subject to the Serbian and Greek Orthodox patriarchates and the Balkan network of Ragusan traders. The clearest indication of this is that missionaries and bishops – just

Observantia Archiepiscopi Sardicensis Sophiensis nuncupati De antiquitate Paterni soli, et de rebus Bulgaricis. (Facsimile). Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски", 2020.

[23] For more information about him and his work, see: **Stantchev, Kr.** L'Abagar di Filip Stanislavov nell'evoluzione della stampa bulgara. – In: Identità europea e radici cristiane. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Veliko Tarnovo, 26 maggio 2018. A cura di Kiril Plamen Kartaloff. Città del Vaticano, 2021, pp. 177–186.

[24] **Molnár, A.** The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of the 17th Century. – In: "These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi": Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Ed. by Kr. Csaplár-Degovics. Budapest: Research Centre for the Humanities – HAS, 2019, pp. 67–91.

like Ottoman officials – often moved around the Balkan territories. To give just one example: the mission bishops of Ottoman Hungary, based in Belgrade, included Dalmatians, Ragusans, Albanians, Italians and Bosnians.[25] An overall examination of the Balkan Catholic world can thus give us much more precise answers to many questions on the Ottoman-era history of each component church. We now turn to the example of Bulgarian Catholicism.

In order to understand the 17th-century history of the Bulgarian Catholic Church we must at the outset take into account the peculiarities of the Bosnian Franciscans. By the mid-17th century, the Bosnian Franciscan mission that started up in Bulgaria in the 1590s had turned what had been markedly peripheral, stagnant church – the easternmost outpost of the Ragusan and Cattaro church institutions – into a flourishing and expansive church organisation encompassing many bishoprics and missions. Although the Bulgarian Franciscans broke from the Bosnian province in 1624, their Bosnian genesis had a lasting effect.[26] Above all, the momentum of expansion by which the Bosnian friars had spread through the Balkans from Dalmatia to Transylvania was also characteristic of the Bulgarian mission. The Bulgarian friars appeared in Wallachia in 1614, where they established a solid presence, and later extended temporarily into Moldavia.[27] In Southern Ottoman Hungary an autonomous mission prefecture went into operation in the 1660s.[28] They also expanded to the west, where their most important bases were the Prizren diocese of the Bulgarian Franciscan Franjo Soymirovich (Sojmirović) and

[25] **Premrou, M.** Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. – Archivum Franciscanum Historicum, 17, 1924, pp. 489–508; 18, 1925, pp. 33–62.

[26] For the beginnings of the Bulgarian Franciscan mission, see: **Molnár, A.** Anfänge der Mission der bosnischen Franzikaner in Bulgarien an der Wende des 16–17. Jahrhunderts (Petar Zlojutrić und die Römische Inqusition). – Bulgarian Historical Review, 34, 2006/2007, No. 3–4, pp. 243–265.

[27] **Morariu, B.** Notizie storiche sul convento francescano di Târgovişte (Valacchia). – Societas Academica Dacoromana. Acta Historica, 1965, No. 4, pp. 91–105. For the most recent information on the activities of Bulgarian Franciscans in Moldavia, see: **Molnár, A.** Catholic Confessionalization in Early Modern Moldavia. The Synod of Cotnari and the Speculum Ordinis of Bartolomeo Bassetti OFMConv (1642). Città del Vaticano, 2025.

[28] **Zach, K.** Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südostlichen Niederungarn. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 1979; **Zach, K.** Die Karaschowaner des rumänischen Banats im Spiegel neuer Quellen aus dem 17. Jahrhundert. – Buletinul bibliotecii române, 1982, No. 13, pp. 179–234.

his archdiocese of Ohrid.[29] In the second half of the 17th century, after the Ragusans were ousted, three major church ethnic groups competed for control of the Balkan missions: the Bosnian and Bulgarian Franciscans and the Albanian secular priests. The western and eastern expansion of the Bulgarians reached its limits where it met the resistance of the other two groups. Within their area of operation, however, the East Balkan missions undoubtedly established jurisdictional hegemony.[30]

One factor I see as responsible for their success is a creative adaptation of the inherited Bosnian model. From the outset, they regarded the training of local priests as their chief goal, as did the Bosnian and Albanian church institutions. The many students sent to Rome from the Chiprovtsi area and by the Paulicians typically joined the Franciscans upon their return.[31] There were never many secular priests working among them, and after the 1620s they admitted no foreigners, particularly Bosnians, thus creating an institutionally and ethnically closed group. The Bulgarian clergy, like the Bosnians, built their church organisation on the sophisticated and strictly closed organisational culture of the Franciscan order, although they departed from the Bosnian church model in one major respect. In the unique Franciscan-type model that emerged in Bosnia by the 16th century, the minister provincial was the all-powerful leader of the church, while the bishop, who was also a Franciscan, performed only sacramental and liturgical functions. The order was fully centralised and retained direct control of parish pastoral care via the friaries, making the Bosnian church unique in Europe. The Bulgarian Franciscans did not follow their Bosnian brethren in this respect. The bishop (later archbishop) of Sofia maintained his function as primary leader and initially went even further, also becoming the guardian (later *custos*) of the order. Later, the leaders of autonomous custodies and provinces subjected themselves in all matters to the will of the bishop. This was essentially a reversal of the Bosnian model, replacing the Franciscan church model with a

[29] **Zach, K.** Die bosnische Franziskanermission…; **Zach, K.** Die Karaschowaner des rumänischen Banats…

[30] For the history of the Balkan missions at the end of the 17th century, see: **Molnár, A.** Le missioni balcaniche durante il pontificato di Innocenzo XI (1676–1689): dall'apogeo alla rovina. – In: Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente. A cura di Richard Bösel, Antonio Menniti Ippolito, Andrea Spiriti, Claudio Strinati, Maria Antonietta Visceglia. Roma: Viella, 2014, pp. 193–207.

[31] **Dujčev, I.** Italienische Kultureinflüsse in Bulgarien während des 17. Jahrhunderts. – Südost-Forschungen, 1940, No. 5, S. 813–822.

similarly peculiar – and similarly disciplined and effective – church organisation in which the structures of the religious order were subordinated to the episcopal model.[32]

The Bosnian model had perhaps its longest-lasting influence in the formation of the Bulgarian Catholic "proto-national" identity. Krassimir Stantchev was among the first to point out that the 17th-century identity formation of Balkan Catholic Slavs, including the Bulgarians, can be understood only within the paradigm of early modern Illyrianism.[33] Illyrianism was a peculiarly complex early modern national narrative that principally served to formulate the identity of West Balkan South Slavic Catholics. The early modern Illyrian idea – unlike the 19th-century nationalist movement of the similar name based on South Slavic unity in the modern sense – was primarily an ideology of the Croatian, Dalmatian and Bosnian Catholic clergy and secular middle class that harked back to the legacy of medieval states and dreamed of expelling the Ottomans and of the subsequent emergence of a state and nation under Christian rule.[34] This Illyrianism was a very flexible identity construction that harmoniously accommodated many diverse conceptions. Zrinka Blažević has written an excellent monograph that distinguishes ten more or less independent conceptions, and further research could increase the number of variants.[35] There is no need to set out all of these here, and I would like only to distinguish two major groups within Illyrianism. One involves the idea of Great Illyria, conceived by humanist scholars and missionaries with grand ideas as a Slavic commonwealth embracing the whole Balkans, and for some, the entire Slavic universe of Central and Eastern Europe. Among its major proponents were Mauro Orbini, Pietro Cedulini and Andrija Zmajević. A much more realistic Illyrian idea that could be realised

[32] This system is presented by Petar Bogdan Bakshev in his historical work: **Богдан, П.** За древността на бащината земя…, с. 488–507.

[33] **Станчев, Кр.** Бароковият илиризъм и българите католици през XVII в. – В: Осми международен колоквиум по старобългаристика. Сборник доклади. Съст. А. Тотоманова, М. Тотоманова-Панева. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 2022, с. 64–75.

[34] **Džaja, S. M.** Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804. München: R. Oldenbourg Verlag, 1984, S. 178–180.

[35] **Blažević, Z.** Ilirizam prije ilirizam. Zagreb, 2008. See also: **Molnár A.** Zsinatok háborújától a pannon illírizmusig. A magyar–horvát viszony újrafogalmazása a zágrábi zsinaton és Zaicz János pálos szerzetes emlékiratában (1634–1635). Budapest: Reciti, 2023, 57–72. o.

as a political entity was put forward by several authors, mainly priests from the Croatian capital Zagreb and Dalmatian churchmen working in Rome. They saw the Illyrian lands as comprising the South Slavic Catholic *regna*, namely Dalmatia, Croatia, Slavonia and Bosnia. The most important proponents of this Little Illyria ideal were the Zagreb historian Juraj Rattkay and the Rome-based Dalmatian Jeronim Paštrić.[36]

The easternmost and in several respects most peripheral proponents of this version of Illyrian ideology were the Bulgarian Catholics. Their Illyrianism was particularist in two major respects. First of all, the Bulgarian Catholics, unlike the Dalmatian, Croatian, Slavonian and, to some extent, the Bosnian clergy, did not claim to speak for the entire Bulgarian ethnic community. Petar Bogdan Bakshev wrote a detailed account of the peculiar minority identity of the Bulgarian Catholics and its uncertain discourse. He reported that they saw themselves as – rather than indigenous Bulgarians or descendants of the ancient Bulgarian Christians – incomers who had come from some neighbouring Catholic province. They also maintained a lively memory of their past as miners. They always sharply distinguished themselves from Orthodox Bulgarians, considering themselves to be much more civilised, and although their language had become Bulgarianised, they retained their own dialect. There was a tradition of mutual enmity and contempt between them and the Orthodox majority.[37] Consequently, Bulgarian Catholic church intellectuals who went to study in Italy and learned the humanist ideas and identity constructions that had been adopted in Baroque Catholicism clearly did not represent Bulgarians as a whole, but wished instead to define the identity of their own community and link it with the Illyrian ideology that embraced the Balkan Catholics. This construction could accommodate the Catholicised Paulicians but not the Orthodox Bulgarian majority, even though the Catholics regarded themselves as Bulgarian. This is all the more interesting when set against the case of the Serbian Catholic communities that were similarly descended from Saxon miners. They, for reasons we will not go into here, did not develop any Serbian Catholic consciousness.[38] The clearest sign of aspirations to Illyrian integration is that the most authoritative representative of Bulgarian Illyrianism, Petar Bogdan Bakshev, wrote his vernacular

[36] **Bene S.** Egy kanonok három királysága. Ráttkay György rövid históriája. Budapest: Argumentum kiadó, 2000, 124–158. o.

[37] Богдан, П. За древността на бащината земя…, с. 100–124.

[38] For these communities, see: **Molnár, A.** Le Saint-Siège…, pp. 74–80.

works in the Bosnian dialect, which he regarded as the literary language of Bulgarian Catholics, thus asserting a linguistic and cultural connection between Bulgarian and Bosnian Catholicism. What he did not use was the Cyrillic script, clearly for the reason that Bosnian-language literature using Cyrillic script was written with bosančica or Western Cyrillic, which was not used in Bulgaria, whereas Latin was taught to all priests trained in Franciscan schools. Bakshev and his contemporaries referred to the language used by the Bulgarian Catholics as Illyrian, Slavic or "Slovin", or as a Bulgarian language that was a dialect of the Illyrian language.[39] The Illyrian orientation among Bulgarian Catholics, however, proved to be somewhat one-sided. The West Balkan proponents of Illyrian ideology did not regard the Bulgarian Catholics as belonging to the narrower Illyrian community. Perhaps the prime evidence of this, not known until now, is that the eventual archbishop of Sofia, Ilia Marinov, when a student at the Collegio Clementino in Rome in 1610, applied to join the Illyrians' Saint Jerome Congregation but was refused entry when it became known that he was Bulgarian, and therefore not Illyrian.[40] The Bulgarian Catholics therefore, as a Catholic minority who had migrated from an Illyrian country and were connected to the linguistic and cultural world of Bosnian Catholicism, regarded themselves as a part of the narrower Illyrian community and its easternmost member, but the Illyrian community did not really accept them as such.

Finally, I would like to point out another major difference between Bosnian and Bulgarian Catholicism. The Bosnian Franciscans, partly because of the accelerating Islamisation of the sixteenth century and partly for institutional reasons, were very strongly linked to Ottoman power structures. Consequently, the Bosnian Franciscans were divided in their attitudes to Ottoman power during the 17th century and even during the wars of liberation. We may distinguish Ottoman-friendly and anti-Ottoman factions in the Bos-

[39] **Колендић, П.** Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић…, с. 79–91; **Иванова, Н.** Илирикийският език на южните славяни в българското книжноезиково развитие през XVII век. Част 1. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски". Факултет по славянски филологии, кн. 1 – Езикознание, 78, 1984, с. 34–93; **Ilieva, L.** L'opera letteraria di Petar Bogdan, arcivescovo di Sofia (1601–1674). – Pontificio comitato di science storice. Identita europea e radici cristiane. Atti de Convegno Internazionale di Studio. Veliko Tarnovo, 26 maggio 2018.

[40] "… non è della natione, […] era bulgaro…" (Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda Svetog Jeronima u Rimu, Libri dei decreti della Congregazione, vol. 7 (1610–1622), fol. 1v, 2v).

nian province by tracing their kinship and systems of contacts. Opposition to the Ottomans was displayed primarily in monasteries in Dalmatia and Slavonia, the Venetian and Habsburg frontier zones, and for many of them, this included actual partisan activity against the Ottomans during the Candian War (1645–1666) and the Vienna War (1683–1699).[41] No such division or strongly pro-Ottoman group can be identified among the Bulgarian Franciscans, the whole community being clearly anti-Ottoman, and their leaders took an active part in organising the struggle against the occupiers.[42] Bakshev, whose leadership was primarily pastoral, wrote a letter to the Venetian Senate in support of the anti-Ottoman alliance,[43] and Filip Stanislavov established contact with the famous Hungarian commander Miklós Zrínyi.[44] The best-known figure was Archbishop Petar Parchevich, whose chief aim in life was to organise an anti-Ottoman alliance.[45] What differentiated the Bulgarian Catholics from their Bosnian counterparts was, above all, the almost total absence of Islamisation among them. Neither was there close collaboration with the Ottoman authorities, because Chiprovtsi and the surrounding villages had special privileges and pursued their affairs with complete autonomy.[46] Although the Bulgarian Catholics lived far from the Christian *limes*, they were important agents of the anti-Ottoman movements. During the wars of reconquest and the Chiprovtsi Uprising, this was to lead to the destruction and scattering of the entire Catholic community, except for the Paulicians.[47]

Now we return to the question of why, after the appearance of so many source publications, monographs and papers, it is important to continue study-

[41] **Jurišić, K.** Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972, str. 20–27; **Molnár, A.** Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću. Uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022, str. 134–137.

[42] See the works cited in notes 7–11.

[43] **Dimitrov, B.** Petăr Bogdan Bakšev…, pp. 58–60.

[44] **Bödey J.** Bolgár püspök levele a költő és hadvezér Zrínyi Miklóshoz. – Dissertationes Slavicae, XIV, Szeged, 1983, 81–100. o.

[45] See note 2, and most recently: **Milewski, D.** Misja Piotra Parczewicza do Kozaków w 1657 r. – Saeculum Christianum: pismo historyczne, 26, 2019, No. 1, s. 60–81.

[46] See the studies in the collective volume cited in note 15.

[47] On the impact of the anti-Ottoman wars between 1683 and 1699 on Catholic communities in the Balkans, see: **Molnár, A.** Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality. Roma: Viella, 2019, pp. 169–182, 177–181 (Chapter: The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI (1676–1689): from Apogee to Ruin).

ing the history of the Bulgarian Catholics. I hope that this paper provides a satisfactory answer. It was through the Catholic minority that the Bulgarian nation, in the late 16th century, began to establish intensive contacts through which mainstream European cultural developments were eventually adopted into Bulgarian culture. As part of the Balkan Catholic commonwealth, the Bulgarian Catholic clergy were educated in Italy at the highest level and thus learned Baroque Catholic culture, which they then applied for the benefit of their own community. In addition, the Bulgarian mission was under the direct control of Rome, giving the Holy See a very direct role in Bulgarian Catholic confessionalisation. Bulgarian ecclesiastical intellectuals, just like their Dalmatian, Albanian and Bosnian colleagues, were thereby able to exert a significant influence in the initial formation of Balkan literary languages and in the formulation of early national identity. This put them a century – or in some cases two centuries – ahead of the analogous cultural and national developments stemming from the Orthodox churches in these areas. The destruction of the Balkan Catholic communities in the late 17th century prevented this organic process from continuing into the 18th and 19th centuries, but the achievements of modern Catholic confessional culture were not completely lost among the Balkan peoples during the later – and in many respects much bleaker – centuries of Ottoman rule.

REFERENCES

Archival sources

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda Svetog Jeronima u Rimu, Libri dei decreti della Congregazione, vol. 7 (1610–1622), fol. 1v, 2v.

Published sources

Fermendžiu, E. Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887.

Fratris Petri Deodati a Chiprovatio Ordinis minorum de Observantia Archiepiscopi Sardicensis Sophiensis nuncupati De antiquitate Paterni soli, et de rebus Bulgaricis. (Facsimile). Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“, 2020.

Premrou, M. Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. – Archivum Franciscanum Historicum 17, 1924, 489–508; 18, 1925, pp. 33–62.

Българско участие в католически мисии из Унгария и Трансилвания през XVII–XVIII век. Документи от Архива на Светата конгрегация за разпространение на вярата – Ватикана 1637–1716 г. Съст. И. Д. Тот. Предг. и

археографско оформление П. Пейковска. Прев. от унг. М. Бур. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008.

Документи за католическата дейност в България през XVII век. Съст. Св. Станимиров, Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993.

Петър Богдан. За древността на бащината земя и за българските дела. / Petrus Deodatus. De antiquitate paterni soli et de rebus bulgaricis. Том 1–2. Критично издание, превод и коментар Цв. Василев; науч. ред. Е. Маринова. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2020.

Studies

Bene S. Egy kanonok három királysága. Ráttkay György rövid históriája. Budapest: Argumentum kiadó, 2000.

Blažević, Z. Ilirizam prije ilirizam. Zagreb, 2008.

Bödey J. Bolgár püspök levele a költő és hadvezér Zrínyi Miklóshoz. – Dissertationes Slavicae, XIV, Szeged, 1983, 81–100. o.

Dimitrov, B. L'héritage historiographique de Petăr Bogdan Bakšev. – Palaeobulgarica, 8, 1984, No. 3, pp. 78–96.

Dimitrov, B. Petăr Bogdan Bakšev – activité politique. – Études balkaniques, 30, 1984, No. 2, pp. 41–66.

Dimitrov, B. L'insurrezione di Ciprovci del 1688. – Balcanica, 5, 1988, № 1–2, pp. 26–32, 29.

Dujčev, I. Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma, 1937.

Dujčev, I. Italienische Kultureinflüsse in Bulgarien während des 17. Jahrhunderts. – Südost-Forschungen, 1940, No. 5, S. 813–822.

Džaja, S. M. Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804. München: R. Oldenbourg Verlag, 1984.

Fumagalli, St. L'eresia dei Pauliciani. Dualismo religioso e ribellione nell'Impero Bizantino. Milano-Udine: Mimesis, 2019.

Gianelli, C. Petar Zlojutrić, primo vescovo dei Bulgari cattolici (1601–1623) in una supplica inedita dei suoi fedeli. – In: **Dujčev, I.** Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma, 1937, pp. 177–191.

Gianelli, C. Alcune aggiunte agli "Acta Bulgariae ecclesiastica". – In: Сборникъ въ паметь проф. Петъръ Никовъ. София: Българско историческо дружество, 1940, с. 156–168.

Ilieva, L. L'opera letteraria di Petar Bogdan, arcivescovo di Sofia (1601–1674). – Pontificio comitato di science storice. Identita europea e radici cristiane. Atti de Convegno Internazionale di Studio. Veliko Tarnovo, 26 maggio 2018.

Jerkov, J. Bakšić, Parčević et Stanislavov: formes et caractères d'une littérature militante. – Ricerche Slavistiche, 24–26, 1977–1979, pp. 157–177.

Jerkov Capaldo, J. Sulla sorte dei manoscritti dei pauliciani bulgari. – Europa Orientalis, 4, 1985, pp. 29–37.

Jerkov Capaldo, J. "Peccati del diavolo" e "scandali dell' inferno" nella chiesa cattolica bulgara del XVII secolo. – Europa Orientalis, 8, 1989, pp. 41–69.

Jerkov Capaldo, J. Agapi cristiane e sacrifici gentileschi tra i Bulgari del XVIII secolo. – In: Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Graciotti. A cura di Giovanna Brogi Bercoff, Mario Capaldo, Janja Jerkov Capaldo, Emanuela Sgambati. Roma, 1990, pp. 529–549.

Jurišić, K. Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972.

Milewski, D. Misja Piotra Parczewicza do Kozaków w 1657 r. – Saeculum Christianum: pismo historyczne, 26, 2019, No. 1, s. 60–81.

Molnár, A. Anfänge der Mission der bosnischen Franzikaner in Bulgarien an der Wende des 16–17. Jahrhunderts (Petar Zlojutrić und die Römische Inquisition). – Bulgarian Historical Review, 34, 2006/2007, No. 3–4, pp. 243–265.

Molnár, A. Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647. Rome–Budapest: Bibliotheca Academiae Hungariae-Roma, 2007, pp. 80–84.

Molnár, A. Le missioni balcaniche durante il pontificato di Innocenzo XI (1676–1689): dall'apogeo alla rovina. – In: Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente. A cura di Richard Bösel, Antonio Menniti Ippolito, Andrea Spiriti, Claudio Strinati, Maria Antonietta Visceglia. Roma: Viella, 2014, pp. 193–207.

Molnár, A. Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality. Roma: Viella, 2019.

Molnár, A. The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of the 17th Century. – In: "These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi": Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Ed. by Kr. Csaplár-Degovics. Budapest: Research Centre for the Humanities – HAS, 2019, pp. 67–91.

Molnár, A. Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću. Uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022.

Molnár A. Zsinatok háborújától a pannon illírizmusig. A magyar–horvát viszony újrafogalmazása a zágrábi zsinaton és Zaicz János pálos szerzetes emlékiratában (1634–1635). Budapest: Reciti, 2023.

Molnár, A. Catholic Confessionalization in Early Modern Moldavia. The Synod of Cotnari and the Speculum Ordinis of Bartolomeo Bassetti OFMConv (1642). Città del Vaticano, 2025.

Morariu, B. Notizie storiche sul convento francescano di Târgovişte (Valacchia). – Societas Academica Dacoromana. Acta Historica, 1965, No. 4, pp. 91–105.

Neshev, G. La propagande catholique dans les terres bulgares au XVIIe siècle et le développement historique du Sud-Est européen. – Bulgarian Historical Review, 3, 1975, No. 3, pp. 43–52.

Notarfonso, S. Il rito del kurban tra i pauliciani bulgari: le fonti missionarie (secoli XVII–XVIII). – Storicamente, 2022, No. 18, pp. 1–41.

Notarfonso, S. Animal Sacrifice and 'Schismatic' Celebrations among Bulgarian Paulicians (Seventeenth–Eighteenth Centuries). – In: The Inquisition and the Christian East, 1350–1850. Ed. by C.e Santus, J.-P. Gay, L. Tatarenko. Martlesham, 2025, pp. 268–296.

Pejacsevich, Julijan Graf. Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer Internuntius am kaiserlichen Hofe und kaiserlicher Gesandter bei dem Kosaken-Hetman Bogdan Chmielnicki (1612–1674). – Archiv für Österreichische Geschichte, 59 (1880), S. 337–657.

Stantchev, Kr. I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In*:* I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine. A cura di Viviana Nosilia, Marco Scarpa. Venezia, 2011, pp. 135–186.

Stantchev, Kr. L'Abagar di Filip Stanislavov nell'evoluzione della stampa bulgara. – In: Identità europea e radici cristiane. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Veliko Tarnovo, 26 maggio 2018. A cura di Kiril Plamen Kartaloff. Città del Vaticano, 2021, pp. 177–186.

Vecheva, E. L'Eglise catholique et le peuple bulgare (XVIIe – XVIIIe siècle). – Bulgarian Historical Review, 11, 1983, No. 3, pp. 65–84.

Vecheva, E. L'intelligentsia catholique balkanique durant le 17 siècle (essai d'un portrait social et professionnel). – Bulgarian Historical Review, 30, 2002, No. 3–4, pp. 87–112.

Zach, K. Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südostlichen Niederungarn. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 1979.

Zach, K. Die Karaschowaner des rumänischen Banats im Spiegel neuer Quellen aus dem 17. Jahrhundert. – Buletinul bibliotecii române, 1982, No. 13, pp. 179–234.

Вечева, Е. Търговията на Дубровник с българските земи XVI–XVIII в. София: БАН, 1982.

Димитров, Б. Петър Богдан Бакшев: български политик и истоик от XVII век. София: Наука и изкуство, 1985; 2nd ed. 2011.

Дуйчев, Ив. Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. София, 1939.

Иванова, Н. Илирикийският език на южните славяни в българското книжноезиково развитие през XVII век. Част 1. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“. Факултет по славянски филологии, кн. 1 – Езикознание, 78, 1984, с. 34–93.

Йовков, М. Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII век. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1991.

Колендић, П. Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић. – Гласник Скопског научног друштва 2, 1926, с. 67–92.

Милев, Н. И. Католишката пропаганда в България през XVII век. София: Царска придворна печатница, 1914.

Сакъзов, Ив. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI–XVII столетие. Страници из стопанската история на България. София: Държавна печатница, 1930.

Списаревска, Й. Д. Чипровското въстание и европейският свят. София: Наука и изкуство, 1988.

Списаревска, Й. Д. Ватикански извори за българската история XVII в. София: Държавна агенция „Архиви“, 2019. (Архивите говорят, 71: Ватикански извори за българската история, XVII век / Fonti vaticane per la storia bulgara, sec. XVII).

Станимиров, Св. Политическата дейност на българите католици през 30-те–70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. София: Наука и изкуство, 1988.

Станчев, Кр. Бароковият илиризъм и българите католици през XVII в. – В: Осми международен колоквиум по старобългаристика. Сборник доклади. Съст. А. Тотоманова, М. Тотоманова-Панева. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 64–75.

300 години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII в. Ред. кол. В. Паскалева отг. ред. и предг. София: БАН, 1988.

https://doi.org/10.71069/III42.26.AC16

THE IMPORTANCE OF THE FOREIGN MICROFILMS COLLECTION OF THE CENTRAL STATE ARCHIVES IN SOFIA FOR THE RESEARCH ON CATHOLIC ACTIVITY IN WALLACHIA (17TH–18TH CENTURIES)

Alexandru Ciocîltan[*]

Summary. The aim of this study is to underline the importance of the Foreign Microfilms Collection of the Central State Archives in Sofia for a better understanding of the Catholic activity in the Wallachian principality during the 17th and 18th centuries. First, we are informed about the Catholic communities and the missionary activity of the Franciscan Order north of the Danube. As a member of the Romanian-Bulgarian research projects, the author has had the opportunity to carry out research on the Foreign Microfilms Collection of the Central State Archives in Sofia. There is a rich collection of microfilms made after original sources preserved in the archives of foreign countries. The copies from the Vatican archives are important for the history of the Catholic Church not only in Bulgaria, but also in Wallachia. The author has already published some of those documents and his editorial activity continues in this study as well.

Keywords: Central State Archives, Sofia, Vatican, Wallachia, Catholics, missionaries, Franciscans, microfilms, documents, 17th–18th centuries

Many years ago I was a PhD candidate and my research topic was about the German communities in the territory south of the Carpathian Mountains from the 13th to the end of the 18th century. Between 1250 and 1350 the Transylvanian Saxons founded four communities in Wallachia, namely Câmpulung (Langenau), Târgoviște (Terwisch, Terviß), Râmnic (Ribnik, Rimnik)

* Alexandru Ciocîltan – Scientific Researcher, PhD – Nicolae Iorga Institute of History – Romanian Academy, e-mail: alex.ciociltan@gmail.com.

and Argeș (Argisch). All were commercial outposts on the trading routes towards the Lower Danube and the Black Sea.[1]

After publishing my PhD thesis about the German communities in Wallachia I decided to gradually expand my research to other Catholic communities north of the Danube in the 17th and 18th centuries.

It should be mentioned that a Catholic community in Bucharest was formed by foreigners with very diverse ethnic origins: Italians, French, Polish, Germans, Hungarians, Bulgarians, Croats and also Armenians. Their number increased steadily: 15 in 1667, 64 in 1715, 132 in 1754 and 300 in 1799.[2]

In 1688, the Catholic Bulgarians from four market-towns of north-western Bulgaria, namely Chiprovtsi, Kopilovtsi, Zhelezna and Klisura, fled to Wallachia after their failed anti-Ottoman uprising and established communities there, the most famous being Craiova, Râmnic and Brădiceni. In 1718, the so-called Little Wallachia or Oltenia became part of the Habsburg Empire. The Austrian rule was a golden age for the Catholic Bulgarians, who obtained important privileges and the support of the authorities. Nikola Stanislavich (1694–1750), the Catholic bishop of Nikopol, managed to convince a significant number of Paulicians, another Catholic group from Bulgaria, to flee to Oltenia, where they settled down and formed their own communities. In 1738, the Ottoman army entered Oltenia and the entire Catholic population had no other choice but to flee once again. The refugees arrived in Transylvania and in the Banat of Temeswar where they founded new colonies.

[1] **Ciocîltan, A.** Comunităţile germane la sud de Carpaţi în evul mediu (secolele XIII–XVIII). Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2015.

[2] **Pall, Fr.** Date noi despre istoria Bucureştilor la mijlocul secolului al XVIII-lea. – Materiale de istorie şi muzeografie, 1966, Vol. 4, pp. 28, 29, 31–34; **Iacob, I.** Catolicii din Valahia şi Bulgaria de Nord în timpul episcopului Paul Dovanlia (1777–1804). – Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică, 2004, No. 3, pp. 59–66; **Ciocîltan, A.** Vizitaţia arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Bakšić în Ţara Românească (1667). – In: Vocaţia istoriei: prinos profesorului Şerban Papacostea. Eds. O. Cristea, Gh. Lazăr. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008, p. 185; **Ciocîltan, A.** Comunităţile catolice din Câmpulung și București (1688–1763). – In: Timp, societate și identitate culturală. „Miniaturi" istorice. Eds. I. Căzan, B. Mateescu. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 168–182; **Ciocîltan, A.** The Identities of the Catholic Communities in the 18th Century Wallachia. – The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies, 2017, Vol. 9, No. 1, pp. 78–80.

After the Peace Treaty concluded in Belgrade (1739) only a small number of Catholics returned to Râmnic and re-established the community.[3]

All the Catholic communities founded in the territory south of the Carpathian Mountains were ethnic and denominational enclaves in the midst of an Orthodox Romanian population. Wallachia enjoyed autonomy within the Ottoman Empire, by contrast with Bulgaria. The key elements of an Ottoman administration – the kadi, the pashalik and the defter – are nowhere to be found in the afore-mentioned principality.

The brief picture of the Catholic communities in Wallachia is not complete without underlining the Catholic activity in the territory north of the Danube.

In 1624, the Franciscan Custody of Bulgaria and Wallachia was formed as part of the Franciscan Province of Bosna Argentina. The market-town Chiprovtsi was the centre of the Catholic activity in Bulgaria. It housed not only the most important monastery of the Observant Franciscans, but was also the actual residence of the Catholic bishop, later archbishop, of Sofia.[4]

---

[3] **Fermendžiu, E.** Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae: Hartmann, 1887; **Ivić, A.** Ansiedlung der Bulgaren in Ungarn. – Archiv für slawische Philologie, 1910, Vol. 31, pp. 414–417, 426–428; **Juhász, K.** Nicolaus Stanislavich, OFM, Bischof von Csanad († 1750). – Archivum Franciscanum Historicum, 1959, Vol. 52, No. 4, pp. 427–433; **Papacostea-Danielopolu, C.** Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718–1738). – Revue des Études Sud-Est Européennes, 1966, Vol. 4, No. 3–4, pp. 476–490; **Moga, I.** Ştiri despre bulgarii din Ardeal. – In: **Moga, I**. Scrieri istorice 1926–1946. Eds. M. Dan, A. Răduţiu. Cluj: Editura Dacia, 1973, pp. 271–273; **Telbizov, K.** Liste des chartes de privilèges octroyés aux XVIIe–XVIIIe siècles aux compagnies commerciales des Bulgares de Ciprovec dans la Principauté de Roumanie, en Transylvanie et dans le Banat. – Études balkaniques, 1976, Vol. 12, No. 4, pp. 64–66, 69–72; Документи за католическата дейност в България през XVII век. Съст. Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 1993; **Papacostea, Ş.** Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739). Ed. Gh. Lazăr. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998, pp. 120–124; **Iacob, I.** Catolicii din Valahia şi Bulgaria de Nord…, pp. 59–66; **Lazăr, Gh.** Les marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles). Bucureşti: Institutul Cultural Român, 2006, pp. 126–129; **Ciocîltan, A.** Catolicismul în Ţara Românească în relatări edite şi inedite ale arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670). – Revista Istorică, 2007, Vol. 18, No. 1–2, pp. 71–72, 85; **Ciocîltan, A.** The Identities of the Catholic communities…, pp. 78–80; Ватикански извори за българската история. XVII в. Издирени и обработени от Иоанна Д. Списаревска. Fonti Vaticane per la storia Bulgara (Sec. XVII). Rinvenuti ed elaborate da Ioanna D. Spisarevska. Съст. Кр. Станчев, А. Влаевска-Станчева. Науч. ред. Кр. Станчев. София: Дължавна агенция „Архиви", 2019.

[4] **Dujčev, I.** Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1937;

After the establishment of their custody, the Bulgarian Observant friars got involved in a conflict with the Italian Conventual Franciscans for the control of the monastery in Târgoviște. It was a dispute that lasted more than 30 years between two branches of the Franciscan Order. The first victory of the Bulgarian monks came in 1652, when they gained control over the Catholic parish of Câmpulung. A few years later, the ruling prince offered the Franciscan monastery of Târgoviște to Petar Bogdan Bakshev/Bakšić (1601–1674), the famous Catholic archbishop of Sofia.[5] Furthermore, as Wallachia had no Catholic bishop, the archbishops of Sofia and later the bishops of Nikopol became *vicarii apostolici Valachiae Transalpinae*, commissioned to carry out the Apostolic visitations in the territory north of the Danube. In 1676, the Bulgarian and Wallachian Custody became a province and in 1688 the Franciscan friars had to flee with their Catholic faithful from Bulgaria and to take refuge in Wallachia and Transylvania. The shepherding of the Catholic parishioners was the most important achievement of the friars in the Wallachian principality. There they had no right to convert Orthodox Christians, but only Protestants and Armenians.

The data mentioned before are important for a better understanding of the Catholic activity in Wallachia and the way in which it was influenced from Bulgaria and by the Bulgarians. There is no doubt that the Catholic presence in Oltenia between 1688 and 1738 is actually poorly known. The destiny of the small Catholic community in Râmnic after 1739 is shrouded in mystery. There is much more to discover about Catholics living in Bucharest in the second half of the 18th century.

Tocănel, P. Laboriosa organizzazione delle missioni in Bulgaria, Moldavia, Vallachia e Transilvania. – In: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum: 350 anni a servizio delle missioni … 1622–1972. Ed. J. Metzler. Vol. I/2 (1622–1700). Roma, Freiburg, Wien: Herder, 1972, pp. 239–273; **Molnàr, A.** Anfänge der Mission der bosnischen Franziskaner in Bulgarien an der Wende des 16–17. Jahrhunderts (Petar Zlojutrić und die Römische Inquisition). – Bulgarian Historical Review, 2006, Vol. 34, No. 3–4, pp. 243–265; **Stantchev, K.** I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In: I francescani nella storia dei popoli balcanici. Eds. V. Nosilia, M. Scarpa. Venezia: ArchetipoLibri, 2011, pp. 143–181.

[5] **Morariu, B.** La Missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–50. – Miscellanea Francescana, 1962, vol. 62, fasc. I–II, pp. 16–103; **Morariu, B.** Notizie storiche sul convento francescano di Târgoviște (Valacchia) (sec. XVII). – Acta Historica, 1965, vol. 4, pp. 91–105; Документи за католическата дейност…, с. 125–128; **Ciocîltan, A.** Contrareforma la Câmpulung. Noi documente (1635–1646). – Revista Istorică, 2008, Vol. 19, No. 1–2, p. 106.

I started the research of the Catholic presence in Wallachia in the National Archives in Bucharest, in whose custody there is a large collection of foreign microfilms, very rich in data related to my research topic.

Since 2011 I have been a member of four Romanian-Bulgarian academic research projects: 1. *Voyager et échanger dans les Balkans (XVe–XIXe siècle)*; 2. *Au Nord et au Sud du Danube: missionnaires, marchands, voyageurs (XVe–XIXe siècle)*; 3. *Itinéraires danubiens: communications, confessions et réseaux commerciaux (XVe–XIXe siècles)*, 4. *« Prendre soin de leur avenir ». La famille et la transmission des biens en Europe du Sud-Est (XVe–XIXe siécles*). Thus I gained access to the Bulgarian historiography and archives, which proved to be very useful for expanding my knowledge about the Catholic activity in Wallachia.[6]

The Central State Archives (Централен държавен архив) in Sofia have a large collection of microfilms made after original documents preserved in the archives of no less than 41 countries, of which we mention Russia, Germany, Great Britain, Austria, Turkey, France, Italy, Vatican, Romania and Greece. The microfilms were made before the fall of the Communist regimes and belonged initially to the International Information Centre on the Sources of Balkan History (better known as CIBAL). The initiative was meant to help the researchers from the Communist Bloc to gain access to foreign documents related to the Balkan history, in a time when travelling abroad was severely limited, especially towards the West. After 1989, when the centre ceased to exist, the microfilms ended up in the custody of the Central State Archives. In order to start a research there a foreigner has to show a letter of recommendation, fill out an access form and pay a small fee. After that they receive their access card. The order of microfilm reels must be made at least one week before the beginning of the research, so that they could be brought in time from the external deposit to the microfilm reading room. The microfilm machines are quite old, being made in the former German Democratic Republic. The same type of devices are also in use in the reading room of the National Archives in Bucharest. While in Bucharest one can order copies from foreign microfilms or can make them oneself by using their own mobile phone or camera, in Sofia, by contrast, this is not allowed. The lack of copyright from the foreign archives seems to be the reason for this situation. As a result, the researcher who wants copies has no other choice but to

[6] I am grateful to Prof. Penka Danova for her support during my research in Bulgaria.

transcribe the needed documents oneself. It is a time-consuming task and it is not always easy.

In Sofia the most relevant microfilms for the study of the Catholic activity in Wallachia during the 17th and 18th centuries are those brought from the Vatican. The documents to be found on the reels are kept in the Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide*, the Archivio Segreto Vaticano (nowadays: Archivio Apostolico Vaticano) and the Biblioteca Apostolica Vaticana.

For my research the most important archival fonds of the Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide* are: Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, Scritture riferite nei Congressi – Bulgaria e Vallacchia –, Fondo di Vienna and Visite e Collegi. From Archivio Segreto Vaticano I should mention the Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna. The documents are written in Italian, Latin, German and Bulgarian. There are letters of missionaries, accounts of Apostolic visitations, complaints from clergy and laity, reports regarding the students of the Propaganda Fide's colleges. The recipients were the secretaries, prefects and cardinals of Propaganda Fide and the Apostolic nuncios in Venice, Vienna and Warsaw.

The identification and selection of the documents to be microfilmed was accomplished by the well-known Bulgarian historians Ioanna D. Spissarevska and Bozhidar Dimitrov. Although the selection focused primarily on the sources related to the history of Bulgaria and the Bulgarians, still among them there are quite a few about the Catholic presence in Wallachia, Moldavia and Transylvania.

From this precious treasure I published 11 documents, written by high clergymen, like Iliya Marinov, the Catholic bishop of Sofia (1631), Petar Bogdan Bakshev, the Catholic archbishop of Sofia (1644, 1656), ordinary Franciscan friars, like Andrea Bogoslavich da Lesina (1629), Michele de Paulis Vallacho da Campolongo (1662), Martino Vallacho da Campolongo (1673, 1674), but also important officials of the Wallachian prince, namely Antonio da Via, cupbearer (1628) and Andreas Wolff, secretary (1694). These sources shed light on a variety of topics: the conflict between the Conventual and the Observant Franciscans for the control of the Catholic monastery in Târgoviște, the attitude of the Orthodox elite (the prince, the high boyars and the clergy) towards the Catholic archbishop of Sofia, the countering of the Lutheran religious propaganda, the deviations of some friars like Andrea Bogoslavich da Lesina and Pietro Paolo Bruni da Perugia, the harsh life of

the Franciscan missionaries amidst the communities they shepherded, the impact of plague, war and captivity.[7]

In the same collection we managed to identify four more documents, written by the above-mentioned Petar Bogdan Bakshev, undoubtedly the most important Catholic personality in 17th-century Bulgaria.

The first is an addition to the Apostolic visitation undertaken by the archbishop of Sofia in Wallachia in 1656. On that occasion, count Constantin Cantacuzino (1598–1663), the grand seneschal of the Wallachian prince, asked the high prelate to counter the heretical theses to be found in the book of Martin Albrich, the rector of the Lutheran college in Braşov (Kronstadt). The latter contested, among other things, the cult of saints, a central element in both Orthodox and Catholic dogma. We know that the Bulgarian hierarch fulfilled the request of the Wallachian dignitary, but his answer was not preserved.[8]

The scond document is a letter sent by Bakshev on November 18th, 1666. The recipient is one of the leading personalities of the Holly Congregation *De Propaganda Fide*, probably Antonio Manfroni, the pro-secretary (1664–1666). The archbishop complains that some ill-intentioned person misinformed Giulio Spinola, the Apostolic nuncio in Vienna (1665–1667), that he had abandoned the very famous churches of Wallachia. The sender dismantled the allegation, stating that the real aim was to deprive him of the ecclesiastical jurisdiction over Wallachia. Bakshev held the Franciscan friar Gabriel Thomasi (Mancich) responsible for spreading the untruth in Vienna and considered Francesco Soimirovich, the Catholic archbishop of Ohrid (1656–1673), to be also involved in the intrigues directed against him.[9]

---

[7] **Ciocîltan, A.** Catholic Missionary Activity in 17th Century Wallachia. New Findings in Bulgarian Archives. – Études balkaniques, 2015, Vol. 51, No. 4, pp. 5–14; **Ciocîltan, A.** Comunităţile catolice…, p. 227; **Ciocîltan, A.** Comunităţile germane…, pp. 422–423, 426–429, 443–444, 447–450; Călători străini despre ţările române. Supl. II. Eds. Şt. Andreescu, A. Ciocîltan, M. Coman, N. Pienaru, I. Căzan, V. Ciocîltan, L. Cîmpeanu, C. Feneşan, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, I. Corfus, M. Negrescu, I. Haţegan, D. Ungureanu. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2016, pp. 128–129, 134–135; **Ciocîltan, A.** Venetian Catholic Missionaries in the 16th and 17th Centuries Wallachia. – In: Venezia e l'Europa Orientale tra il tardo Medioevo e l'Età moderna, a cura di Gr. Arbore Popescu, C. Luca. Venezia: Antiga Edizioni, 2017, pp. 215–217.

[8] See the Annex, doc. 1. I published the Romanian translation of the document in Călători străini…, pp. 134–135.

[9] See the Annex, doc. 2.

On August 30th, 1671 Bakshev sent a letter probably to Federico Baldeschi Colonna, secretary of the Holly Congregation *De Propaganda Fide* (1668–1673), or to Angelo Paluzzi degli Albertoni, prefect of the same institution (1671–1698). The sender underlined the necessity to reconstruct the Catholic church in Bucharest in order to restore the prestige of Catholicism and to put an end to the insults coming from the Orthodox.[10]

On September 15th, 1673 the Catholic archbishop of Sofia sent a letter to the cardinals of the afore-mentioned congregation thanking them for the five stoles he was to receive for the churches of the Paulicians and for those ones in Wallachia. Bakshev wrote that his vicar for Wallachia had already laid the foundations of the church in Bucharest, but had no more money to continue. For this reason he asked their eminences for financial help, underlining once again the significance of the matter.[11]

These sources show quite clearly the importance of the Foreign Microfilms Collection of the Central State Archives in Sofia for the study of Catholic activity in Wallachia. Undoubtedly, further research in the same archive will bring more knowledge to the topic.

ANNEX

1.

[1656]

Eodem Visitationis tempore, commorante Archiepiscopo apud Serenissimum Valachię Principem Tergovistij, Coronę in Transylvanię Urbe exorsus fuit liber disputationum et Thesium perversarum Theologię contra invocationem Sanctorum, a quodam Martino Albrichio Lutherano editus, et Charissimo Comiti Domino Magnifico Constantino Cantacusano Constantinopolitano Gręco Schismatico nobilissimę Cęsareę prosapię Viro dedicatus, qui non solum Invocationem Sanctorum esse Idolatriam, et apud antiquos Sanctos Patres et doctores utriusque Ecclesię Occidentalis et Orientalis non esse, affirmat; cum aucthoritate Sacrę Scripturę (licet perversa inique) ac Sanctorum Patrum et Doctorum dictam Invocationem abrogat, sed multas Blasphemias contra orthodoxos acervat. Ecclesiam adulteram appellat, quę

[10] See the Annex, doc. 3.

[11] See the Annex, doc. 4.

perversa et vitiosa Biblia habet, et quamplurima alia, inter quę his versibus Romanę Sanctę Apostolicęque Sedi oblaterat:

Sordida Romanorum progenies
indoctas gentes perversa dogmata docet
Sanctos dicit venerari
quorum saxa sepulchra tegunt.

Et varias blasphemias aspirat in fideles, nec non in dedicatoria Epistola Romanos et Gręcos Episcopos ad Responsionem invitat his verbis: Quid vestri Episcopi ad nostras propositiones respondere possint dabit eventus. Cuius inflationi et hęreticę blasphemię, impięque superstitioni respondit Pantaleo Ligaridius Gręcus Archiepiscopus Gazę, Alumnus Collegij Gręci Almę Romanę Urbis idiomate gręco, et pauca latino. Etiam quidam Regularis D. Francisci Capucinus ex Urbe Constantinopolitana more scholastico et pauca authoritate Sacrę Scripturę ac Sanctorum Patrum usus est. Ob id, humilime rogatus fuit Archiepiscopus Sophiensis a prefato Domino Comite Constantino, ut et ille ad nefaria hęretica argumenta et blasphemias responderet. Qui pro maiori Dei honore, Sanctę Deiparę et omnium Sanctorum veneratione, ac S. Sedis Apostolicę nitore respondit hoc modo ut infra patebit.

Централен държавен архив – София (further abbrev.: ЦДА), КМФ 14, Инв. № 505/10; Archivio Segreto Vaticano, Fondo S. Congregazione de Concilio, Relationes Diocesium, Scatola 756, Sophien., foglio s. no.

Edition (in Romanian): Călători străini despre ţările române. Supl. II. Eds. Șt. Andreescu, A. Ciocîltan, M. Coman, N. Pienaru, I. Căzan, V. Ciocîltan, L. Cîmpeanu, C. Feneşan, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, I. Corfus, M. Negrescu, I. Haţegan, D. Ungureanu. București: Editura Academiei Române, 2016, pp. 134–135.

2.
Chiprovtsi. November 18th, 1666

Illustrissimo e Reverendissimo Signore Signore et Padrone mio Colendissimo

Essendo stato avisato da Signor Arciprete Gaudentio della recuperata sanità di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima, rendo per questo infinite gratie à Sua Divina Maestà, pregandola gli dia forze di poter per suo honore qualche tempo ancora drizzar la Nave di cotesto officio, e me ne

ralegro con essa Lei con grandissimo desiderio di sentire meglior nova della sua salute e felicissimi progressi, come dal mio vero Padrone e benefattore, poiche senza Lei io son desolato et squasi abbandonato; et questo senza adulatione alcuna, quod absit, e Lei lo sa meglio di me.

Son con questa ancora à lamentarmi delle ingiurie che pretendono alcuni di farmi; la prima me avisano da Vienna, che il Monsignor Nuntio habbi scritto à cotesta Sacra Congregatione che io habbi totalmente abbandonato quelle famosissime Chiese di Valacchia, et so benissimo da chi sia stato informato, et Lei lo sa benissimo et che sia necessario far in Valachia un Vescovo. Monsignor Illustrissimo, questo se sarà vero, io lo sa à che fine si dano queste informazioni; et è vero che alquanto tempo non son stato personalmente in Valachia, et quando mi sarebbe commandato della Sacra Congregatione diria la ragione nientedimeno non ho mancato di mandar persona degna nel mio luoco, come si potrà veder in cotesta Secreteria nella mia ultima relatione; et ancora mai non sono restate quelle poche anime senza Sacerdoti, anzi Padre Gabrielle è stato maggior parte di questo tempo e Superiore di quelli luochi et mio Vicario. Quanto poi che siano famosissime veramente questa non si puol ingiotare quante siano le Chiese in Valachia, et quant'anime lo diranno e mostrarono tante relationi, tanto mie dopo che son Vescovo quato dell' altri che sono stati prima di me. Se qualcheduno intende procurar le dignità, non le dovrebbe procurar con infamar il prossimo, m'aspettar la vocatione etc. Altro poi, quando Padre Gabrielle sia stato à Vienna, fra l'altre cose ha operato intorno al Monsignor Nuntio, che mandi facoltà al Monsignor d'Ocrida che vada nella Valachia in Targoviste, ò vero in Campo longo, et da li chiami alla sua presenza li fratti Ungari e Bosnesi di Transylvania, et attenda di spartirli et far non so che altro, questo Monsignor à me non dispiace Dio me ne guardi, ho detto al Monsignor di Ocrida, sete patrone d'andar poiche il Monsignor Nuntio vi commanda, ma son sicuro che questo l'habbia informato predetto Padre per far à me affronto, et per mostrar che la Chiesa vol levar à me cura di quella provintia, che sia stata governata da me, et da miei antecessori, come publicamente si parla qua di quelli che l'hanno inteso della sua bocca; queste sono cose un poco dure à sentirle; quando la Santa Chiesa et Nostro Signore volesse far quello che fusse per beneficio e salute dell'anime, quis sum ego canis mortus, che potessi opponermi? Ma quando si dice e fa quello che Vostra Signoria Illustrissima sa meglio, e cosa intolerabile, lascio ogni cosa et raccommando alla prudenza di Vostra Signoria son sicuro, che ogni cosa havrà bon esito, che sarà fatta per honor di Dio et Zelo della Salute, et non per ambitioni di alcuni, quorum superbia ascendit semper; et io son quello che son stato per Iddio pa-

tia, non ho mutato mores, anzi devo aggionger qualche cosa con Divino aiuto, essendo gia d'anni 65 et aspetto ogni hora di render conto a Dio, non desidero altro solamente la pace, et per questo supplico Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima si degni à compor la pace fra cotesti Padri che sono venuti costa à querelarsi, non voria che faccessero come quelli di Bosna, sono pochi, e pur non possono viver in pace, et tutto questo fa l'ambitione. Vostra Signoria Illustrissima habet sapientiam sicut Angelus Dei, potrà discerner inter verum et falsum, et cognoscerà chi bate circa l'osservanza regolare et circa bonos mores, e chi tira alla roversa etc. Io di novo supplico per la pace e quiete; se havessi mio Clero secolare andarebbe la cosa in altro modo, ma sto fra di loro, et vedendo le cose, vivo in continui dolori et non posso haver quel riposo che dovria haverlo tanto di Spirito, quanto di corpore, essendo venuto un tempo come quello di farisei, che ne loro intravano in paradiso, ne meno lasciavano intrar altri; homo inquieto mai pol far cosa bona di Spirito; mi è venuto in mente molte volte lasciar l'habitatione di fratti et andar fora star, solamente di non sentir niente, io solo l'capisco et non mi lo intenderà niscuno. Non la voglio attediare se non con humilissima riverenza m'inchino con pregarli dal Signore ogni bene. Chiprovaz, li 18 di Novembre 1666.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima
Devotissimo et oblegatissimo Servitore
Arcivescovo di Soffia etc.

ЦДА, КМФ 14, Инв. № 267/11; Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide*, Fondo di Vienna, 1665–1668, vol. 3, f. 119rv.

3.

Chiprovtsi. August 30th, 1671

Illustrissimo e Reverendissimo Signore Padron Colendissimo

Intendo della lettera che Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima mi scrive alli 20 G[i]ugno, da me hieri ricevuta, che dopo tanto tempo la mia relatione vi sia capitata nelle mani, et ringratio Sua Divina Maestà che non si è persa, et supplico Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima come mio unico et particolar Padrone, si degni con suo solito zelo vederla, e considerar in essa bisogni e necessità, particolarmente della Chiesa di Bucurescti in Valachia, essendo necessarissimo che si accommodi per honor della fede

cattolica, acciò li Scismatici non habbino campo di vituperar cattolicismo, come più fusamente appare nella medesima relatione vera e sincera etc; et altri bisogni se vi saranno; et degnarsi farme partecipe d'ogni particolarità et commandi della Sacra Congregatione che io starò sempre prontissimo ad obedire et metter in esecutione tutto quel che dell'Eminenze loro mi sarà commandato. Per questa nostra Chiesa sempre ci dano nella Corte bone parole et in tanto le spese corrono; intendo della vostra che di novo si sia scritto alli Signori Imbasciatori ma mi creda Vostra Signoria Illustrissima, che vedendo loro l'ostinatione di gran Vesir non vogliono spender parola per non guastar li lor negotij. Adeso vi è voce publica che s'andarà et transferirà tutta la Corte in Asia, et si spera che con quest'occasione se ne operarà qualche cosa: io son sicuro che ha d'esser una volta, mà voria veder io con gli occhi, che me son affaticato tanto tempo, et dire poi, nunc dimittis Domine Servum tuum etc. Nientedimeno me rimetto in ogni cosa nelle mani di Dio, faccia quel che gli piace, cosi à me sarà ogni cosa dolce et soave etc.

L'annesse lettere pure mi sono state raccommandate di Transilvania, però supplico Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima per le risposte. Et mentre vedo che lei si ricorda d'un suo minimo Servitore et già povero vecchiarello, con maggior sicurezza riccorro nelle braccia della vostra pietà, con pregarli mille volte ogni felicità et riverentemente vi bacio le Sacre Mani. Chiprovaz, li 30 d'Agosto 1671.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima
Devotissimo, humilissimo et obedientissimo Servitore
Arcivescovo di Soffia etc.

ЦДА, КМФ 14, Инв. № 267/6; Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide*, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 433, f. 561r.

4.

Chiprovtsi. September 15th, 1673

Eminentissimi e Reverendissimi Signori Signori et Padroni Colendissimi

Resto consolatissimo in me stesso d'haver dopo tanto tempo ricevuto lettere della Sacra Congregatione da me molto desiderate, al che rendo gratie al Signore et all'Eminenze Vostre, che si sono degnate far stima d'un loro mi-

nimo servitore et per non multiplicar fogli di carta, risponderò nella presente ad ogniuna per ordine.

Et in primis io insieme con tutto popolo Christiano prostrati per terra baciamo li piedi à Nostro Signore Clemente X^{o} per haverci concesse l'Indulgenze per la nova Chiesa per il giorno della Madonna Assonta, et per la festa di S. Marco; aggiongendo altra per l'anime del Purgatorio ogni Venerdi al Altare di Crucifisso et essendo stata hieri la festa dell'Esaltatione di Santa Cruce, ho celebrato nel medesimo Altare, et inter Missarum solemnia ho letto li Brevi dell'Indulgenza al popolo, dichiarando à loro de verbo ad verbum ogni cosa, e loro stavano in genochioni con tanta devotione ringratiando Iddio e la Santa Sede Apostolica, che se lo vedessero Eminenze loro, ne haverebbono gusto particolare.

Secondo l'Eminenze Vostre mandano cinque Pianete per certi luoghi delli Paulianisti et della Valachia, tengo aviso che sino venute à Ragusa, et che con occasione mi sarebbono mandate io per tal carità ringratio alla Sacra Congregatione et quando mi saranno pervenute attenderò distribuirle dove Eminenze Vostre commandano.

Terzo dicono, che per la Chiesa di Bucurescti non sia stata risolutione alcuna io son oblegato à dar notitia di tutte le cose, et all'Eminenze Vostre à considerare li bisogni et necesità delle Chiese: et giorni passati pur mandai una lettera che scrisse mio Vicario di Valachia per medesimo effetto, quale ha messo già fondamenti, ma non ha con che proseguir la fabrica; però me rimetto alla sua lettera supplicando Eminentissimi Signori di qualche caritativo Sussidio, acciò resti lo S[c]ismo confuso e la fede cattolica esaltata.

Quarto, ho consegnato al Padre Guardiano di questo Convento di Chiprovaz la lettera della Sacra Congregatione et esso subbito s'offerse di far tutto quelo che lor'Eminenze commandano, come medesimo Padre avisarà più alla lunga; et in tanto non mancarò ancor io à sollicitarlo, che dia bon conto, e relatione come commanda Sacra Congregatione poiche questo sarà suo honore appresso l'Eminenze Vostre, et etiam appresso Sua Divina Maestà, et di più lode alla Seraffica Religione che professa.

Quinto, io non ho fatto mentione alcuna nell'ultima mia relatione per la Chiesa di Xelezna, poi che ho havuto già della Sacra Congregatione scudi cento per quel effetto, et con aggiunta dell'altre limosine fatte di quelli Christiani si è accommodata et adeso non ha bisogno ne di Barato, ne d'altra cosa, et io ho dato aviso alla Sacra Congregatione e ne hebbi la risposta. Per Bukovaz pure, ho dato à saper all'Eminenze Vostre, che vi erano venute alquante famegle d'habitar nel detto Casale di Bukovaz, et habitano hoggi di, et che

non hanno la Chiesa, ne meno la possono haver, non permettendosi di ereger Chiese nove: però non occorre pensar di questo solo favorir per adeso quela di Bucurescti in Valachia, dove non se ricerca ne Barato, ne altra licenza, essendo paese libero di fabricar le Chiese, solamente manca la spesa come si è detto di sopra, essendo tutti Schismatici li paesani, et non è posibile fra di loro trovar limosine etc.

Quanto poi di quelo che ha scritto Monsignor Vescovo di Sibenico, che sia necessario di formare una missione per le strade di Bulgaria e Sofia nei luoghi di Veitra e Pristina io resto stupito dove ha trovato questo Prelato nome di Veitra, Pristina so che sia, ma in Servia, et non in Bulgaria, et d'essa ne ha cura Monsignor Arcivescovo di Scopia, e vi sta un Prete per Parocho; Veitra io non so dove sia, et per strada di Sofia, non vi è luogo dove fossero Christiani catholici senza Sacerdoti; puol esser in qualche paese che io non lo sapia. Vi è appresso Prisctina un luogo che si chiama Wcitara, loco di turchi, dove nel passar io trovai un Albanese con la fameglia, ma pure Parocho di Pristina ha cura di quelle anime. Intorno à Sofia Christiani pure vi sono, ma non gli mancano Sacerdoti et io che sono Arcivescovo di Sofia, mia cura sarebbe d'avisar Sacra Congregatione però bisogna veder bene che non sia qualch'altro paese che dice Monsignor di Sibenico, quale è lontano da questi paesi più d'un mese di camino, et per questo resto stupito come lui potrà saper luoghi tanto lontani da Sibenico, che sta vicino à Zara: questo posso io dire che ho già detto, et loro Eminenze poi vedano di trovar la verità et far che sarebbe per beneficio dell'anime Cristiane come desiderano.

Quelo che scrivono che à fra Gerolamo da Ragusa è stata pagata la provisione per tutto Decembre 1670. Questo è vero, ma lui ha servito sino al presente anno in detto Casale di Kalacie, et frat'Elia serve in Dauxevo et altri luoghi vicini. Detto fra Gerolamo mi scrive giorni passati, che lasciava la missione di Kalacie, et tornar desiderava nella sua provintia anzi mi scrive quest'espresse parole: mandatemi dice le fedi come ho servito tanti anni, io gli mandai le fedi, et esso non si degno d'abbocarsi meco, et soggionge di più quasi minacciandomi, io vado à Roma. Prego addunque Eminenze Vostre se verà à Roma considerino il soggetto, et se cercarà di tornar di novo in questo paese, non lo mandino, havendosi fatto troppo arrogante disprezando quelli paulianisti, lascatelo tornar nella sua provintia, acciò cominci di viver religiosamente et si provederà un altro nel suo luogo; io ho scritto in tanto à frat'Elia che habbia cura di quelli Christiani sino ad altro ordine dell'Eminenze Vostre ò vero se occorrera qualche bon soggetto costi della lingua, lo mandino, et io havrò cura d'accommodarlo, come sin hora ho fatto. Con che

fine resto all'Eminenze Vostre humilissimo Servitore pregandovi dal Signore ogni felicità, et riverentemente vi bacio Sacre Porpore. Chiprovaz, li 15 di 7bre 1673.

Delle Signorie Vostre Eminentissime e Reverendissime
Devotissimo et humilissimo Servitore
Fra Pietro Diodato Arcivescovo di Soffia etc. manu propria.

ЦДА, КМФ 14, Инв. № 267/6; Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide*, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 444, f. 202rv, 205r.

REFERENCES

Archival sources

Archivio Segreto Vaticano, Fondo S. Congregazione de Concilio, Relationes Diocesium, Scatola 756, Sophien.

Archivio Storico della Sacra Congregazione *De Propaganda Fide*, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 433, 444; Fondo di Vienna, 1665–1668, vol. 3.

Централен държавен архив – София, КМФ 14, Инв. № 267/4–6, 11, Инв. № 505/10.

Published sources

Fermendžiu, E. Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae: Hartmann, 1887.

Ватикански извори за българската история. XVII в. Издирени и обработени от Иоанна Д. Списаревска. Fonti Vaticane per la storia Bulgara (Sec. XVII). Rinvenuti ed elaborate da Ioanna D. Spisarevska. Съст. Кр. Станчев, А. Влаевска-Станчева. Науч. ред. Кр. Станчев. София: Дължавна агенция „Архиви", 2019.

Документи за католическата дейност в България през XVII век. Съст. Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 1993.

Travel accounts

Călători străini despre ţările române. Supl. II. Eds. Şt. Andreescu, A. Ciocîltan, M. Coman, N. Pienaru, I. Căzan, V. Ciocîltan, L. Cîmpeanu, C. Feneşan, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, I. Corfus, M. Negrescu, I. Haţegan, D. Ungureanu. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2016.

Studies

Ciocîltan, A. Catolicismul în Ţara Românească în relatări edite şi inedite ale arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670). – Revista Istorică, 2007, Vol. 18, No. 1–2, pp. 61–90.

Ciocîltan, A. Contrareforma la Câmpulung. Noi documente (1635–1646). – Revista Istorică, 2008, Vol. 19, No. 1–2, pp. 99–118.

Ciocîltan, A. Vizitaţia arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Bakšić în Ţara Românească (1667). – In: Vocaţia istoriei: prinos profesorului Şerban Papacostea. Eds. O. Cristea, Gh. Lazăr. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008, pp. 179–190.

Ciocîltan, A. Catholic missionary activity in 17th century Wallachia. New findings in Bulgarian archives. – Études balkaniques, 2015, Vol. 51, No. 4, pp. 5–14.

Ciocîltan, A. Comunităţile catolice din Câmpulung şi Bucureşti (1688–1763). – In: Timp, societate şi identitate culturală. „Miniaturi" istorice. Eds. I. Căzan, B. Mateescu. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 137–237.

Ciocîltan, A. Comunităţile germane la sud de Carpaţi în evul mediu (secolele XIII–XVIII). Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2015.

Ciocîltan, A. The Identities of the Catholic Communities in the 18th Century Wallachia. – The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies, 2017, Vol. 9, No. 1, pp. 71–82.

Ciocîltan, A. Venetian Catholic Missionaries in the 16th and 17th centuries Wallachia. – In: Venezia e l'Europa Orientale tra il tardo Medioevo e l'Età moderna, a cura di Gr. Arbore Popescu, C. Luca. Venezia: Antiga Edizioni, 2017, pp. 205–217.

Dujčev, I. Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1937.

Iacob, I. Catolicii din Valahia şi Bulgaria de Nord în timpul episcopului Paul Dovanlia (1777–1804). – Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică, 2004, No. 3, pp. 42–81.

Ivić, A. Ansiedlung der Bulgaren in Ungarn. – Archiv für slawische Philologie, 1910, Vol. 31, pp. 414–430.

Juhász, K. Nicolaus Stanislavich, OFM, Bischof von Csanad († 1750). – Archivum Franciscanum Historicum, 1959, Vol. 52, No. 4, pp. 427–470.

Lazăr, Gh. Les marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles). Bucureşti: Institutul Cultural Român, 2006.

Moga, I. Ştiri despre bulgarii din Ardeal. – In: **Moga, I**. Scrieri istorice 1926–1946. Eds. M. Dan, A. Răduţiu. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1973, pp. 271–277.

Molnàr, A. Anfänge der Mission der bosnischen Franziskaner in Bulgarien an der Wende des 16–17. Jahrhunderts (Petar Zlojutrić und die Römische Inquisition). – Bulgarian Historical Review, 2006, Vol. 34, No. 3–4, pp. 243–265.

Morariu, B. La Missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–50. – Miscellanea Francescana, 1962, vol. 62, fasc. I–II, pp. 16–103.

Morariu, B. Notizie storiche sul convento francescano di Târgovişte (Valacchia) (sec. XVII). – Acta Historica, 1965, vol. 4, pp. 91–105.

Pall, Fr. Date noi despre istoria Bucureştilor la mijlocul secolului al XVIII-lea. – Materiale de istorie şi muzeografie, 1966, Vol. 4, pp. 25–34.

Papacostea, Ş. Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739). Ed. Gh. Lazăr. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998.

Papacostea-Danielopolu, C. Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718–1738). – Revue des Études Sud-Est Européennes, 1966, Vol. 4, No. 3–4, pp. 475–490.

Stantchev, K. I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In: I francescani nella storia dei popoli balcanici. Eds. V. Nosilia, M. Scarpa. Venezia: ArchetipoLibri, 2011, pp. 135–186.

Telbizov, K. Liste des chartes de privilèges octroyés aux XVIIe–XVIIIe siècles aux compagnies commerciales des Bulgares de Ciprovec dans la Principauté de Roumanie, en Transylvanie et dans le Banat. – Études balkaniques, 1976, Vol. 12, No. 4, pp. 64–78.

Tocănel, P. Laboriosa organizzazione delle missioni in Bulgaria, Moldavia, Vallachia e Transilvania. – In: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum: 350 anni a servizio delle missioni … 1622–1972. Ed. J. Metzler. Vol. I/2 (1622–1700). Roma, Freiburg, Wien: Herder, 1972, pp. 239–273.

https://doi.org/10.71069/III42.26.KS17

INTERNATIONAL ASPECTS OF A LOCAL RAILWAY INCIDENT: INTERPRETING THE BELLOVA CASE (1888)*

*Katalin Schrek***

Summary. In July 1888, a group of armed men attacked the railway station in Bellova, in the territory of the Bulgarian Pincipality. Two people were taken hostage during the raid, both citizens of the Austro–Hungarian Monarchy and working as local officials of an influential foreign railway company. A local incident, as it were, it may still be seen as a symptom of a more complex process, signalling the economic and political alternatives of the regional powers in Southeastern Europe. The starting point for my paper is the Bellova incident, for which I will try to provide the historical background and the context of the events below. I will then reflect on how this seemingly local incident led to the arena of major political decisions and affected the situation in Bulgaria. In this sense the focus of my analysis proceeds from a narrower sequence of events to a deeper understanding of broader international processes.

Keywords: Principality of Bulgaria, railway incident, Austro–Hungarian Consulate in Sofia, the 1880s, Bulgarian railway network

On the night of 9 July 1888, two Austro–Hungarian citizens were taken captive in a raid on the Bellova[1] railway station. The news was covered both

* The present study is a result of the project STARTING 150326 *Geopolitical Tendencies and Balkan Strategy of the Austro–Hungarian Empire: Individual Sources and Foreign Policy Actors (1878–1918).* Project No. 150326 has been implemented with the support provided by the Ministry of Culture and Innovation of Hungary from the National Research, Development and Innovation Fund, financed under the STARTING_24 funding scheme.

** Katalin Schrek – Senior Lecturer, PhD – Institute of History – University of Debrecen, e-mail: schrek.katalin@arts.unideb.hu.

[1] The original name of the settlement is Belovo, but most of the sources I used refer to it as Bellova, so I decided to use this form in my paper.

by the Austro–Hungarian and the international press. One of the captives was an Austrian-born civil servant, named Binder, the official representative of the Oriental Railway Company (Chemins de fer Orientaux) owned by Maurice de Hirsch, and the other was a Hungarian-born in Oradea, named Landler, a representative of the Vitalis Company.[2] What the two men had in common was that they both served as employees of an internationally renowned railway company and the kidnappers demanded a huge ransom for their release. The issue received extensive press coverage in Austro–Hungarian newspapers, which kept the public informed about daily developments.[3] One of the reasons for this is that the atrocity was inflicted on the Monarchy's own citizens, and the other reason is that information about the events in Bulgaria was an integral part of the political news during the period. The press was well informed and reported regularly on the relations between Austria–Hungary and Bulgaria, as well as on the economic and political interests that shaped Austria–Hungary's relations with the Eastern Balkan state and, to a certain extent, with the Porte.

Bulgaria's importance was also reflected in the fact that the Monarchy operated several consulates in the Eastern Balkans: the two largest were in Sofia and in Plovdiv (Philippopolis in Eastern Rumelia). Apart from those two, four other offices operated on Bulgarian territory – in Vidin, Ruse, Varna and Burgas.[4] There was an intense expansion of the consular system towards the Mediterranean and the eastern territories in the second half of the 19th century. The new framework following the Austrian–Hungarian Compromise of 1867 preserved the main regulations governing the work of consulates, which from then on fell under the Joint Foreign Ministry.[5] The importance of the consulate in Sofia was further enhanced after the Congress of Berlin in 1878, when the Principality of Bulgaria gained autonomy, and the

[2] Budapesti Hírlap, 11 July 1888. The company had French business background.

[3] Neues Wiener Tagblatt, 11 July 1888; Prager Abendblatt, 11 July 1888; Neue Freie Presse, 11 July 1888; Pester Loyd, 12 July 1888.

[4] **Goretzky T.** Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák-Magyar Monarchia szolgálatában. Disszertáció. Wien, 2010, 95. o.

[5] Although the consular service was transferred to the Ministry of Foreign Affairs, it continued to maintain its links with the Austrian and Hungarian Trade Ministries (see **Rumpler, H.** Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. – In: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Bd. 6. Hgg. H. Rumpler, A. Schmied–Kowarzik. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989, S. 50).

relations between the Monarchy and Bulgaria reached a new stage. The Consulate in Sofia – operating since the 1850s – became a Consulate General, and more importantly, the powers of the consular office were extended to include new responsibilities such as diplomatic representation[6], which indicated that Bulgaria had become a major actor in the Eastern Balkans and was now seen by the Austro–Hungarian Monarchy as a potential regional partner.

As regards the operation of the consular service, it is worth clarifying the principles and rules according to which a consular service could operate on a daily basis and the obligations of the consular office in cases where citizens of the Austro–Hungarian Monarchy needed assistance abroad. The system of the Austro–Hungarian Foreign Service was mainly structured in a threefold division, covering Ministerial Services, Diplomatic Services and Consular Services (i.e. Ministerialdienst, Diplomatendienst, Konsulardienst). Based on this division of the system of foreign affairs, different areas of organisational authority were assigned to the respective departments.[7] Consular offices and their representatives had a wide range of responsibilities and the main difference between them and the other two segments was that the foreign representation was quite closely linked to civil affairs, particularly issues relating to citizens, which to some extent distanced it from the scenes of high politics. At the same time, however, they were in many ways a link to the coordination of the trade affairs of the state they represented.[8] But one of the most important services the consulate could provide was to assist and protect citizens, except in situations where there were concerns about the person's identity or the legality of their stay abroad (e.g. they did not have a

[6] **Goreczky T.** Burián István…, 96. o.

[7] **Szabó M.** A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai az Osztrák-Magyar Monarchiában (1895–1918). – Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2022, No. 3, 44. o.

[8] **Somogyi É.** Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017, 59–61. o.; **Szabó M.** A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai…, 47. o.; This is explained by the fact that back in the 18th century, consuls were responsible for representing the maritime trade interests of their own state as well as enforcing its rules, and therefore in terms of organisational structure they were closely linked to the Ministry of Commerce. It was only later that the consular system was brought under the control of the Ministry of Foreign Affairs. See: **Agstner, R.** The Austrian (Austro–Hungarian) Consular Service. – In: **Agstner, R.** Austria (–Hungary) and Its Consulates in the United States of America since 1820. Wien–Berlin: LIT Verlag, 2011, pp. 22–23.

valid passport or had crossed the border illegally, etc.).[9] Citizens who had the appropriate documents and complied with the legal framework were entitled to seek consular assistance. This typically occurred in situations of crisis or disputes where a solution had to be found in cooperation with the authorities and institutions of the host country (in this case Bulgaria). An average citizen did not always have the knowledge, experience or contacts needed to obtain legal redress or to deal with official procedures and administrative formalities. In such cases, they could seek help from the consular service.

The situation of the two Austro–Hungarian citizens abducted in the Bellova incident definitely fell within the scope of obligations of the Consulate in Sofia to provide consular assistance. Accordingly, as soon as the Consulate became aware of the events, it took immediate action to manage the situation.[10] The head of the Consulate in Sofia – Stephan Burián – and his staff addressed the situation in two ways. The first step was to contact the families of the victims and to maintain constant communication with them. Simultaneously, discussions were started with the Bulgarian authorities and the government.[11]

The need to obtain information quickly and efficiently was one of the reasons for multilateral communication. The demands of the captors, the financial situation of the families, and the level of action taken by the Bulgarian authorities all fundamentally determined the possible outcome of the case, for which several scenarios had been considered. And this was justified both by the manner of the abduction and the conditions of detention, namely, the raid in Bellova was a well-organised, deliberate attack, the circumstances of which are worth elaborating at this point. In the 9 July incident, the attack was carried out late at night by a group of armed men, as an unexpected act. In the attack, which was accompanied by robbery several people were assaulted and three men were kidnapped.[12] It is worth mentioning that one of the victims, Binder, had already been kidnapped twice before (in 1882 and 1884). A similar series of events was taking place then, which almost exactly followed the same scenario. The group behind the present incident –

[9] **Agstner, R.** The Austrian (Austro–Hungarian) Consular Service…, p. 48.

[10] Telegramm von Burián, 9 Juli 1888, Sofia; Telegram von Steinbach, 9 Juli 1888, Philippopol. – In: Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Diplomatie und Außenpolitik (1848–1918). Ministerium des Äußern – Administrative Registratur. F52/Bulgria (Räuberei) – Bellova (hereinafter: HHStA/DA/MdÄ AR. F52/Bulgaria).

[11] Telegramm von Burián, 9 Juli 1888, Sofia. HHStA/DA/MdÄ AR. F52/Bulgaria.

[12] Politikai Újdonságok, 15 August 1888.

already in the sights of the Bulgarian authorities – was working according to a well-established methodology.[13] From time to time, they carried out minor or major operations in the Bellova region. Their suspected leader, Elia Kasserov[14], had Russian and Serbian political connections, as confirmed by the fact that the group's former base was Niš and that they had very good relations with the Serbian radical government.[15]

In order to place the incident in its proper context, it is necessary to highlight the situation and the specificities of the Bulgarian and Eastern Rumelian territories. It is within this context that the phenomenon of banditry in the Balkans can be understood. The presence of self-organising groups with diverse ethnic backgrounds and types of motivations similar to the armed group involved in this assault was fairly common in the Bulgarian–Eastern Rumelian and Macedonian inter-regions, as well as in the Serbian and Bulgarian frontier. Although it has some roots in the medieval and early modern history[16], the rise of banditry in the Balkans began at the turn of the 18th and 19th centuries, with varying intensity over time. Its extent may have been influenced by the political conditions of the region concerned and, consequently, the living conditions of the local population. In some ways, the phenomenon was linked to Ottoman rule, and later it remained part of the heritage of the Ottoman past in the region.[17] Although the historiography on the subject is rich, it is still very difficult to draw general conclusions on the way banditry operated. One of the main reasons for this is that the causes and manifestations of it vary from region to region, with different traditions and inclinations in Greek, Serbian, Bulgarian, Macedonian, and other territories.[18] At the same time, the second half of the century may have induced the

[13] Budapesti Hírlap, 16 August 1888.

[14] Ibidem. The information is contradictory, as according to other sources, Costa Giurgiukly led the group. See: **Hulme Beaman, A.** M. Stambuloff. New York: Frederick Warne & Co., [1895], p. 144.

[15] Budapesti Hírlap, 2 September 1888.

[16] **Sophoulis, P.** Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

[17] **Lory, B.** The Ottoman Legacy in the Balkans. – In: Entangled Histories of the Balkans. Vol. 3. Shared Pasts, Disputed Legacy. Eds. A. Vezenkov, R. Dashlakov. Leiden–Boston: Brill, 2015, pp. 362–363.

[18] **Pappas, N. C. J.** Brigands and Brigadiers. The Problem of Banditry and the Military in Nineteenth-Century Greece. – Athens Journal of History, 2018, No. 3, pp. 175–196; **Koliopoulos, J. S.** Brigands without a Cause. Brigandage and Irredentism in Modern Greece 1821–1912. Oxford: Oxford Univ. Press, 1987; **Cayli, B.** Peasants, Bandits, and

activity of these groups in two ways: the aspiration to national independence and the accompanying military struggles created a situation where there was a need for armed male population capable of fighting and carrying out different actions. On the other hand, from the 1860s to the 1880s, the peninsula saw a significant increase in investments in infrastructure, such as the construction of railways and the expansion of transport routes.[19] The modernisation in some cases provoked a certain opposition and resistance to innovation from the rural population, which had been socialised in the former Ottoman feudal system. Certain studies for instance point out that the railways are a fundamentally dangerous enterprise that has both economic and social impacts on the population of a certain region.[20] Some of the attacks were definitely associated with the railway stations and junctions. Transit traffic and major rail hubs became a new opportunity – or rather a target – for similar groups; and in the case of foreign citizens working here, there was a good chance that either the family or the company employing them would be willing to pay even high ransom for them. It is also important to point out that there had already been previous precedents for similar actions by Eastern Rumelian bandits, which the Austro–Hungarian Consulate was notified of.[21]

State Intervention. The Consolidation of Authority in the Ottoman Balkans and Southern Italy. – Journal of Agrarian Change, 2018, No. 2, pp. 425–443.

[19] **Riedl, F.** The Istanbul–Belgrade Route in the Ottoman Empire. Continuity and Discontinuity of an Imperial Mobility Space. – In: The Balkan Route. Historical Transformations from Via Militaris to Autoput. Eds. F. Reidl, N. Stafanov. Berlin–Boston: De Gruyter, 2021, pp. 103–120.

[20] **Nacar, C.** Negotiating Railroad Safety in the Late Ottoman Empire. The State, Railroad Companies, Trainmen and Trespassers. – New Perspectives on Turkey, 2019, May, p. 62: The study itself primarily covers the Anatolian region and does not go into depth on the functioning and activities of groups similar to the above, but the problem of banditry in the Balkans and examples of politically motivated sabotage are also addressed among the raised issues (e.g. vandalism on wagons, attacks of railway bridges and other railway-related buildings). The study, however, mainly focuses on the reception of the new transport alternatives by the Anatolian population, exploring whether those alternatives had made a difference to their everyday life and highlighting the forms of resistance and the stereotypes against technology on the part of the Ottoman society.

[21] For example, the Greek consular agent in Tatar-Bazardjik asked the Bulgarian government for help in a previous ransom case involving Greek citizens (see The Times, 25 July 1888). Furthermore the British Foreign Office provided documentation related to various cases of former British subjects who had been captured by brigands (see Foreign Office, 20 October 1888; and Miscellaneous No. 9. British Subjects Captured by Brigands since 1860. Collection of Documnets. HHStA F52/Bulgaria. Räuber 2. 29779).

Regarding the incident, Stephan Burián himself noted that although "*The bandits are still out there looting around, they are being fiercely pursued* [by the Bulgarian authorities – author's note]*, for the first time ever in earnest…*"[22], referring to the fact that the presence of the group(s) had been a regular problem for public safety in the past as well. Later, the Stambolov government[23] paid more attention to the problem of brigandage.[24]

In dealing with the case, the Austro–Hungarian Consulate in Sofia had tried to take measures to free the captives in cooperation with the Bulgarian authorities. Stephan Burián called for increased caution regarding the issue, in order to prevent any drastic action by the authorities that could jeopardise the lives of the abductees.[25] The Austro–Hungarian Consul in Sofia was in a particularly difficult situation, as he had to negotiate not only with the Bulgarian government but also the government in Vienna and, among the international company, the Paris-based Vitalis. The latter was ready to deal with the case in a constructive manner, directly contacting Burián regarding the ransom payment, while through another route, representatives of the French company tried to seek immediate assistance through the Ottoman Porte.[26] As for Burián's role, the consul was up to date with the events, but he was not able to personally assist in the lengthy incident, as Burián had been granted a month's leave during the summer (not for the first time that year), which he started on 14 July 1888.[27] This is also confirmed by the fact that there was no entry in his journal for the summer period until 26 August, the date of his return to Sofia. Nevertheless, negotiations continued through the local con-

[22] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. fondfőcsoport/Personalia/76. fond: Burián István iratai. Napló 1888. (Stephan Burian Papers. Diary 1888.) – 26 August 1888.

[23] Stefan Stambolov was prime minister of Bulgaria between 1881 and 1894.

[24] **Hulme Beaman, A.** M. Stambuloff, pp. 144–145.

[25] Budapesti Hírlap, 11 July 1888; Magyar Polgár, 11 July 1888.

[26] Ellenzék – Független politikai napilap, Kolozsvár, 13 July 1888.

[27] The details of his absence are not known, but according to a telegram from Vienna dated 17 July, Burián was summoned to Vienna on the occasion of the meeting between Bismarck and Kálnoky to report in person on the situation in Bulgaria. On 22 July Burián arrived in Szempcze, where he visited his brother. His summer leave of absence lasted for over a month and, according to a telegram from Sofia dated 27 August, Burián had returned to his post (see Fővárosi Lapok, 15 July 1888, 29 August 1888; Nemzet, 17 July 1888, 23 July 1888, 28 August 1888).

sular service, and on 28 August, "*one of the bandits from Bellova was captured*"[28] and his testimony led to the arrest of the other alleged assailants.[29]

The issue maintained its relevance not only at the Austro–Hungarian consular level, but also for the representatives of other countries in Sofia. The Austro–Hungarian Consulate contacted diplomats from other states and they mutually agreed that the military attaché of the Italian consulate, the experienced Captain Cugia would be entrusted with the task of directly negotiating with the armed men for the release of hostages, for which the Bulgarian government also gave its authorisation (but with strong reservations).[30] Eventually, as a result of negotiations with the armed kidnappers and diplomatic mediation, the two Austro–Hungarian captives were released. However, the case had wider consequences. After the Bellova incident, bandits appeared on the outskirts of Sofia and some of them were arrested in the city as they tried to enter the Serbian and Austro–Hungarian consulates. And there were rumours that during Prince Ferdinand's visit to the Rila Monastery in August, bandits in the surrounding forests had planned to attack him.[31] The reasons for the latter events remain unclear, as does the question of whether the members of the Bellova group were involved and whether they had a real foreign political background. Further research is required in order to provide evidence on this issue. Another consequence of the case was the beginning of a long negotiation in which the government of Vienna tried to get compensation from the Bulgarian government for the Austro–Hungarian victims.[32]

The Bellova case was elevated to a higher level when the Bulgarian cabinet became embroiled in a diplomatic dispute. According to a contemporary press report, "*When the news of the incident reached Sofia, two squadrons of infantry were immediately commanded to the abduction scene by a special*

[28] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. fondfőcsoport/Personalia/76. fond: Burián István iratai. Napló 1888. (Stephan Burián Papers. Diary 1888.) – 28 August 1888.

[29] The Times, 31 August 1888.

[30] Budapesti Hírlap, 5 August 1888.

[31] The Times, 20 August 1888.

[32] Reklamation Landler und Binder gegen die Bulgarische Regierung. HHStA/DA/MdÄ AR. F52/Bulgaria. An important issue was therefore the payment of the ransom by the Bulgarian government. The Austro–Hungarian consul, Stephan Burián, sent a note to the Bulgarian government complaining about its slow action and requesting Sofia to pay the ransom (see The Times, 25 July 1888). The Bulgarian government did not accept the argument that it was responsible for the abduction and therefore refused to pay compensation for the victims (No. 1228. Ministère des Affaires Etrangères et de Cultes, Sofia, 16 Février 1889. HHStA/DA/MdÄ AR. F52/Bulgaria).

train, and troops from Philippopolis were also sent to Bellova."[33] The Stambolov government took decisive action and, under the motto of law enforcement, has deployed a full military corps in the Bellova area for the protection of the Bellova–Vakarel railway line, which may seem quite a drastic measure in a case like that. This step shifts our focus from problem-solving at a local level to the issues arising from railway construction and the question of its control.

After the unusual decision of the Bulgarian cabinet there was a possibility that this step could escalate into a diplomatic dispute.[34] According to reports from the Reuters news agency on 17 July, the Turkish government sought clarification from the Bulgarian government about the takeover of the Bellova railway line, since the Cabinet in Sofia – on the grounds that they wanted to ensure the safety of the railway passing through their territory – had introduced measures for the temporary management and supervision of the line until the questions regarding its operation were settled. Actually, it was not only the Porte on its own who demanded an answer from Sofia. In fact, Constantinople became active in clarifying the issue under pressure from the Vitalis Company.[35]

In this period, the railways were more than just a means of transport, they were not only a symbol of modernity and change, but also a symbol of foreign capital and the enforcement of international interests within nation-state borders. The Bulgarian government was strongly bound in this respect by the regulations of the Congress of Berlin[36], which, on the one hand, preserved the concession rights granted by the Porte to other states and companies before 1878, and, on the other hand, obliged Bulgaria to build new lines linking Austria–Hungary with the Ottoman Empire, thus achieving the long-planned Vienna–Belgrade–Sofia–Constantinople railroad, the so-called Oriental Rail-

[33] Budapesti Hírlap, 11 July 1888.

[34] Budapesti Hírlap, 5 August 1888.

[35] The Times, 18 July 1888; Morning Post, 18 July 1888; Wiener Allgemeine Zeitung, 2 August 1888.

[36] Treaty of Berlin. Bulgaria. Article X. Acceptance of Obligations towards Rustchuck–Varna Railway Company; Acceptance of Obligations in respect of other Railways of European Turkey in Principality; Railway Conventions to be concluded with Austria–Hungary, the Porte, and Servia. – In: **Hertslet, E.** The Map of Europe by Treaty. Vol. 4. 1875–1891. London: Harrison and Sons, 1891, p. 2772; Закон за направата на железопътната линия Цариброд–София–Вакарел януари 1885 г. София, 31 януари 1885 г. – В: Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879–1886 година. София: Наука и изкуство, 1978, с. 542.

way.[37] The political and diplomatic complications and negotiations around the construction of the missing routes were a huge burden, but Bulgaria was not alone with this problem, as the neighbouring Serbia was concerned about the same constraints, fearing the long-term consequences of enforced railway construction on public finances.[38] As time passed, the issue of the railways gained increasing importance for the Bulgarian government as well, and at one point it became one of the symbolic tools of national politics. This was reflected by the adoption in 1884 of the law on the nationalisation (or more precisely, on the demand for nationalisation) of the railways in Bulgaria.[39] The adoption of the Railway Act however, did not represent any practical measures yet, and nationalisation was still to be implemented, as such moves could have the effect of insulting both the foreign investor and the international interests behind it, with all the associated diplomatic complications and disputes. Nevertheless, the events in the summer of 1888, with the government's move amidst the crisis, foreshadowed a change in Bulgaria's stance regarding the ownership and operation of the railways. The Bellova–Vakarel railway line was significant because it was part of the Bulgarian state's commitment in 1878 to build a railway from Caribrod through Sofia as far as the Ottoman border, which was essentially the "missing link" on the above-mentioned Vienna–Constantinople line.[40] Prince Ferdinand personally visited the site to see the progress of the construction works in October of the year before.[41] Finally,

[37] **Stanev, K., J. Martí-Henneberg, M. Ivanov.** Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002. – The Journal of Interdisciplinary History, 2011, No. 1, pp. 124–125; **İnalcık, H., D. Quataert.** An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914. New York: Cambridge Univ. Press, 1996, pp. 807–808.

[38] **Samardžić, M.** Roads to Europe. Serbian Politics and the Railway Issue, 1878–1881. Pisa: Pisa Univ. Press, 2010, pp. 37–44.

[39] **Crampton, R. J.** A Concise History of Bulgaria. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2007, p. 94.

[40] **Vezenkov, A.** Entangled Geographies of the Balkans: The Boundaries of the Region and the Limits of the Discipline. – In: Entangled Histories of the Balkans. Vol. 4. Eds. R. Daskalov, T. Marinov. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2017, p. 231; **Hertner, P.** The Balkan Railways, International Capital and Banking from the End of the 19th Century until the Outbreak of the Firs World War. Sofia: Bulgarian National Bank, 2006, pp. 11–12.

[41] London Evening Standard, 4 October 1887. Prince Ferdinand was a great supporter and promoter of the Bulgraian railway developments (see **Stoyanovich, P.** King Ferdinand of Bulgaria and the Europeanisation of Bulgaria, Presented in Selected Area of State Administration and Society 1861–1887–1912. Veliko Tarnovo: Faber, 2023, pp. 439–441).

the Bellova–Vakarel section, completed in May 1888[42], was opened to passenger traffic just before the attack in July.

The Bellova line was also an important milestone for the capital, as it meant that the railroad was extended towards Sofia (Sofia–Vakarel–Bellova line). At the same time, the integration of Sofia into the international and national railway network had, in the long run, largely contributed to the transformation of the Bulgarian internal economic environment. The former dominant role of Plovdiv had gradually diminished, while the capital started to gain prominence through its key role in transportation and traffic.[43] With the construction of the missing lines and "*the completion and opening of the railway lines to the Aegean Sea and the Golden Horn, the direct connection between the Eastern and Central European railways had finally become a reality.*"[44] In addition to the improvement of national and international transport links, the railways have also been instrumental in the improvement of communication through faster postal services.[45]

Originally, the right to operate the missing Bulgarian section was given to Maurice de Hirsch's company under a Berlin contract, but the Paris-based Vitalis company wanted to take over the service in the long term.[46] Landler, the other abduction victim, was an employee of this company. After the Stambolov government had ordered the protection of the line, contradictory news started to emerge. The Porte therefore requested a statement from Sofia urging clarification of the situation. The government in Sofia did not acknowledge the fact of nationalisation/expropriation of the line, as it can be observed in the statements of Georgi Valkovich, Bulgarian diplomatic agent in Constantinople.[47] Moreover, the Cabinet in Sofia had consistently stuck to the position that the measures taken were merely intended to protect the Bellova–Vakarel railway. Besides, in their arguments, the Bulgarian govern-

[42] **Horváth Cs. S.** Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti vasúti összeköttetés létrejötte. – Aetas, 2017, No. 1, pp. 97–98; The opening of the Bellova–Vakarel line accelerated, and the opening of the whole line is expected in May (see **Konta, I.** Eisenbahn Jahrbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien: Spielhagen & Schurich, 1892, S. 26).

[43] **Stanev, K., J. Martí-Henneberg, M. Ivanov.** Regional Transformations of a State…, p. 128.

[44] **Konta, I.** Eisenbahn Jahrbuch…, S. 26.

[45] **Vezenkov, A.** Entangled Geographies of the Balkans…, p. 233.

[46] Nemzet, 17 July 1888.

[47] London Daily Chronicle, 18 July 1888.

ment also stressed the responsibility of the railway company for the situation, claiming that it had failed to provide the necessary protection for the railway section.[48] The Stambolov government also proposed to take over the management of the railway line (if the Porte gave its consent), in order to ensure its smooth operations. One of the curious aspects of the inter-state communication was that while the Bulgarian government was disputing the competence of Vitalis in operating the railway, it was also using it as a reference for a new act stipulating that a foreign company could not take part in the operation of a railway line on Bulgarian territory unless it had a special permit.[49] By that, the legal environment also became suitable for the establishment of a national railway network in Bulgaria. Furthermore, the Ottoman government also called on Sofia to respect the Organic Statutes of Eastern Rumelia, but Stambolov argued that the conditions had completely changed with the 1886 agreement concluded in Constantinople.[50]

From a diplomatic point of view, the French company's reaction to the case was interesting, since the company Vitalis urged the French and Ottoman governments for support and requested the French ambassador to Constantinople to speak out against the Bulgarian government's alleged improper action, as they saw it. However, the Count Montebello made no particular effort to take a firm stance on the issue.[51] Similar was the case with the Russian ambassador, Aleksandr Ivanovich Nelidov. The reserved attitude of the latter is particularly intriguing, as some press organs tried to depict the situation as part of the Austro–Hungarian and Russian rivalry.[52] At the same time, however, official Russian diplomacy was not mobilised to take advantage of this fragile situation.[53] Stephan Burián did not appear to pay much attention to the

[48] Morning Post, 17 July 1888.

[49] The Times, 24 July 1888. It is interesting to note that a British consular report on Bulgaria also used the word "seizure" in connection with Bulgarian takeover of the railway line (see Foreign Office. No. 572. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Bulgaria. London: Harrison and Sons, 1890, p. 5, 36).

[50] The Times, 24 July 1888. Furthermore: No. 463. Топханенски акт за съединението на Княжество България и Източна Румелия. Цариград, 5 април 1886 г. Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1…, с. 788–789.

[51] Manchester Courier, 20 July 1888.

[52] Evening Mail, 25 July 1888.

[53] The Hungarian press reported that the situation in St Petersburg was particularly challenging. The Bulgarian government's resolute actions effectively countered the prevailing narrative of Bulgaria and of Prince Ferdinand's alleged weakness (see Pesti Hírlap, 26 August 1888).

Bulgarian–Turkish conflicting views over the case either, and in August he reported that "*the Bellova–Vakarel negotiations are proceeding well.*"[54] This may suggest that the Porte had chosen a negotiated settlement based on consensus, rather than a possibly more lengthy confrontation with the Bulgarian government, and this might have had a more favourable effect on the Porte's relations with the Monarchy. As early as that year, the Bulgarian government initiated negotiations with the Porte for the acquisition of the Vakarel–Bellova railway[55], but a final agreement on this specific matter was not reached until 1894.[56] At the same time, the discourse on the Bellova–Vakarel section represented a certain turning point, as the long series of negotiations initiated by the Government in Sofia and aimed to grant the Bulgarian state the rights to own and operate the railway lines located on its territory laid the foundations for a long-term strategy in which the establishment of the national railway network became a key instrument of social, cultural and economic integration.[57]

As we can see, the Bellova incident can be examined from several perspectives. Although the length limits of this paper did not allow for an exploration of all aspects and the aftermath of the case, my aim was to demonstrate the main trends that could be detected through the example of the incident. The issue highlighted local crisis management and the problem of banditry in Bulgaria and Eastern Rumelia, as well as the diplomatic mechanisms and wider economic and political interests. As a further step in my research, I intend to explore the dispute between the victims of the incident and the Bulgarian government on the issue of compensation and the measures the Austro–Hungarian Monarchy took in the matter; as well as the complex problem of banditry in Eastern Rumelia with the role it played in shaping the regional relations.

---

[54] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. fondfőcsoport/Personalia/76. fond: Burián István iratai. Napló 1888. (Stephan Burian Papers. Diary 1888.) – 26 August 1888.

[55] Nemzet, 21 December 1889.

[56] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. fondfőcsoport/Personalia/76. fond: Burián István iratai. Napló 1888. (Stephan Burián Papers. Diary 1888.) – 12 March 1894. Burián's diary also reveals similar attempts by the Bulgarian government to control the Bellova–Sarambey line (see Stephan Burián Papers. Diary 1894. – 10 February, 13 February, 14 February, 12 March 1894).

[57] **Stanev, K., J. Martí-Henneberg, M. Ivanov.** Regional Transformations of a State…, pp. 125–126.

REFERENCES

Archival sources

Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Diplomatie und Außenpolitik (1848–1918). Ministerium des Äußern – Administrative Registratur. F52/Bulgria (Räuberei) – Bellova.

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. Fondfőcsoport/Personalia/76. fond: Burián István iratai. Napló 1888. (Stephan Burian Papers. Diary 1888 and 1894.)

Published sources

Hertslet, E. The Map of Europe by Treaty. Vol. 4. 1875–1891. London: Harrison and Sons, 1891, p. 2772.

Foreign Office. No. 572. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Bulgaria. London: Harrison and Sons, 1890.

Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879–1886 година. София: Наука и изкуство, 1978.

Periodicals

Budapesti Hírlap
Ellenzék – Független Politikai Napilap, Kolozsvár
Evening Mail
Fővárosi Lapok
London Daily Chronicle
London Evening Standard
Magyar Polgár
Manchester Courier
Morning Post
Nemzet
Neue Freie Presse
Neues Wiener Tagblatt
Pester Loyd
Pesti Hírlap
Politikai Újdonságok
Prager Abendblatt
The Times
Wiener Allgemeine Zeitung

Studies

Agstner, R. The Austrian (Austro–Hungarian) Consular Service. – In: **Agstner, R.** Austria (–Hungary) and Its Consulates in the United States of America since 1820. Wien–Berlin: LIT Verlag, 2011, pp. 22–30.

Cayli, B. Peasants, Bandits, and State Intervention. The Consolidation of Authority in the Ottoman Balkans and Southern Italy. – Journal of Agrarian Change, 2017, No. 2, pp. 425–443.

Crampton, R. J. A Concise History of Bulgaria. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2007.

Goretzky T. Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák-Magyar Monarchia szolgálatában. Disszertáció. Wien, 2010.

Hertner, P. The Balkan Railways, International Capital and Banking from the End of the 19th Century until the Outbreak of the First World War. Sofia: Bulgarian National Bank, 2006.

Horváth Cs. S. Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti vasúti összeköttetés létrejötte. – Aetas, 2017, No. 1, 81–101. o.

Hulme-Beaman, A. M. Stambuloff. New York: Frederick Warne & Co., [1895].

İnalcık, H., D. Quataert. An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914. New York: Cambridge Univ. Press, 1996.

Koliopoulos, J. S. Brigands without a Cause. Brigandage and Irredentism in Modern Greece 1821–1912. Oxford: Oxford Univ. Press, 1987.

Konta, I. Eisenbahn Jahrbuch der Oesterreichisch–Ungarischen Monarchie. Wien: Spielhagen & Schurich, 1892.

Lory, B. The Ottoman Legacy in the Balkans. – In: Entangled Histories of the Balkans. Vol. 3. Shared Pasts, Disputed Legacy. Eds. A. Vezenkov, R. Dashlakov. Leiden–Boston, 2015, pp. 355–405.

Nacar, C. Negotiating Railroad Safety in the Late Ottoman Empire. The State, Railroad Companies, Trainmen, and Trespassers. – New Perspectives on Turkey, 2019, May, pp. 61–84.

Pappas, N. C. J. Brigands and Brigadiers. The Problem of Banditry and the Military in Nineteenth-Century Greece. – Athens Journal of History, 2018, No. 3, pp. 175–196.

Riedl, F. The Istanbul–Belgrade Route in the Ottoman Empire. Continuity and Discontinuity of an Imperial Mobility Space. – In: The Balkan Route. Historical Transformations from Via Militaris to Autoput. Eds. F. Reidl, N. Stafanov. Berlin–Boston: De Gruyter, 2021, pp. 103–120.

Rumpler, H. Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. – In: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Bd. 6. Hgg. H. Rumpler, A. Schmied–Kowarzik. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989, S. 1–121.

Samardžić, M. Roads to Europe. Serbian Politics and the Railway Issue, 1878–1881. Pisa: Pisa Univ. Press, 2010.

Somogyi É. Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

Sophoulis, P. Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

Stanev, K., J. Martí-Henneberg, M. Ivanov. Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002. – The Journal of Interdisciplinary History, 2011, No. 1, pp. 111–134.

Stoyanovich, P. King Ferdinand of Bulgaria and the Europeanisation of Bulgaria, Presented in Selected Area of State Administration and Society 1861–1887–1912. Veliko Tarnovo: Faber, 2023.

Szabó M. A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai az Osztrák-Magyar Monarchiában (1895–1918). – Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2022, No. 3, 42–61. o.

Vezenkov, A. Entangled Geographies of the Balkans: The Boundaries of the Region and the Limits of the Discipline. – In: Entangled Histories of the Balkans. Vol. 4. Eds. R. Daskalov, T. Marinov. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2017, pp. 115–256.

Online databases

Arcanum (Hungarian Digital Newspaper Archive). https://www.arcanum.com/en/

Österreichesches Nationalbibliotek Anno – Historische Zeitungen und Zeitschriften. https://anno.onb.ac.at

The British Newpaper Archives. https://www.britishnewspaperarchive.co.uk

The Times Archives. https://www.thetimes.com/archive

https://doi.org/10.71069/III42.26.GD18

SCHOLARS, ADVENTURERS OR AGENTS? HUNGARIAN EXPLORERS IN THE BALKANS AND THEIR ROLE IN SHAPING AUSTRIA–HUNGARY'S POLICY TOWARDS BULGARIA (1870–1904): THE EXAMPLE OF ADOLF STRAUSZ AND LAJOS THALLÓCZY*

*Gábor Demeter***

Summary. Using unpublished Austrian and Hungarian archives, this study explores how scholars of the Balkans provided diplomatic intelligence for Austria–Hungary between the 1870s and 1890s. It assesses their impact on the Empire's geopolitical strategies and tactical maneuvers. A secondary focus is the tension between national and imperial interests, highlighting the rivalry and cooperation generated by the dualist structure of the state. Additionally, the paper examines whether these scholars acted as intermediaries for Balkan countries while serving their home government. These dynamics are illustrated through two key figures: Lajos Thallóczy, a Hungarian in imperial service, and Adolf Strausz, an orientalist serving Hungarian interests, whose professional paths frequently converged.

Keywords: scholars, agents, Austria–Hungary, Bulgaria, Adolf Strausz, Lajos Thallóczy, foreign policy

Based on unpublished Austrian (ÖStA HHStA) and Hungarian archival sources this study examines how scholars of Austria–Hungary exploring the Balkans contributed to diplomatic intelligence actions between the 1870s and 1890s and to what extent they were able to influence diplomacy, tactics or

* This study was supported by the Hungarian National Research, Development and Innovation Fund, entitled "Geopolitical Tendencies and Balkan Strategy of the Austro–Hungarian Empire" (NRDIO STARTING 150326).

** Gábor Demeter – senior researcher, DSc – Institute of History – Research Centre for the Humanities | ELTE, email: demeter.gabor@abtk.hu

even the geopolitical strategies of the dualist state. Special emphasis will be placed on how national and imperial directives caused rivalry (or cooperation) between the two major political entities and we will examine to what extent these scholars served the interests of Balkan countries as well as reporting to their mother country. In this study we will focus on two specific examples, one representing a Hungarian scholar in imperial service (Lajos Thallóczy), the other (Adolf Strausz) was a Hungarian orientalist in Hungarian service. They knew each other well and their lives intersected each other several times.

Explorers and travellers in the 19th century often claimed that they carried out scientific research and tended to publish their works in a form of scientific products. But the existence of a scientific output does not mean that their work did not have other aspects. Felix Kanitz received 6,000 forints (a minister's annual salary) for his trip to Bulgaria from the secret extraordinary fund of the Hungarian government[1] after his joint trip to Vidin in 1868 with the then consul in Belgrade, Benjamin Kállay.[2] This trip and Kanitz's personality was mentioned in Kállay's diary arranged by his secretary Lajos Thallóczy. An analysis of Kanitz's *Donau-Bulgarien* and Kállay's diary cleary reveals how the tone and topics in the scholarly work changed after they met. The purely ethnographic, historical and geographical descriptions were gradually coloured by political problems of the Ottoman Empire.[3] It is also known that Kanitz later sold his sketches of maps to the Russians in 1877, with the knowledge of Vienna, during the Great Eastern Crisis.[4] What is interesting in the above mentioned case is that Kállay acted as an imperial official of Austria–Hungary, whereas the discretionary fund was explicitly

[1] **Ress I.** A kormányzati hírszolgálat átalakulása az Osztrák–Magyar Monarchiában a kiegyezés után 1867–1875. – In: **Csóka F.** Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából, 1785–2011. Budapest: Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, 2012, 95–124. o.

[2] **Kállay, B.** A szerb felkelés története, 1807–1810. Vol. 2. (Függelék: Kállay Béni utazásai Szerbiában és Boszniában). Szerk. Thallóczy L. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1909, 266–267. o. In Bulg. see: **Миятев, П.** (подбор, превод и коментар). Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX век. София: Наука и изкуство, 1976, с. 70–124.

[3] **Kanitz, F.** Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-etnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1879. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries, 1882, S. 119–121.

[4] **Simov, M.** Mapping Enemy's Land: Russian Military-Topographic Intelligence on 19th Century European Turkey. – Journal of Balkan and Black Sea Studies, 2019, No. 3, pp. 45–70, esp. 63–65.

Hungarian and provided by Count Gyula Andrássy, who was Prime Minister of Hungary at that time and not an imperial politician/official. The intertwining or conflict of interest is a crucial question in this essay.

The Czech František Zach, as Austrian citizen, was not only the head of the Belgrade Military Academy and a fellow traveller of the Austrian consul von Hahn in Syra, the father of Albanology, who created an ethnic map of Morava valley, but also a revolutionary agent of Czartoryski and the Hotel Lambert.

Sometimes scientific activity was utilised by politics only decades later, when the significance of previous activities increased. Another companion of the famous Albanologist, von Hahn, the Viennese chemist engineer-photographer Dr. József Székely, photographed the Balkans' military facilities accurately (with two hours of exposition time) with the consent of the authorities.[5] Thirty years later signs were set up along the Montenegrin–Austrian border prohibiting such activities.[6] However Székely's pictures were published only decades later, in 1889, in Spiridon Gopčević's famous work (*Makedonien und Alt-Serbien*), promoting Serbian national goals.[7] This is in fact a good example of the secondary political utilization of scientific activities.[8] The question naturally arises: how could Gopčević gain free access to material kept in the Austrian Academy of Sciences if he was in Serbian service? The answer is that he was also in Austrian service: it is not surprising that his work was published in 1889, at the 500th anniversary of the battle of Kosovo, when the annex of the secret treaty between Austria–Hungary and Serbia allowed free propaganda for the latter in Macedonia, provided Serbia refrained from similar activity in Bosnia. Gopčević was supplied with material from Vienna.

These cases were not rare in fact. During his 1882 trip to Albania, the professional historian and archivist Lajos Thallóczy, under the name Lemaics provoked an Albanian uprising to test the local peoples' behaviour

[5] **Elsie, R.** Early Photography in Albania. The Photo Collection of Josef Székely. albanianphotography.net (02.02.2026)

[6] **Conway, A. E.** A Ride through the Balkans; on Classic Ground with a Camera. London: Robert Scott Roxburghe House Paternoster Row, E. C., 1917.

[7] **Gopčević, S.** Makedonien und Alt-Serbien. Wien: L.W. Seidel, 1889.

[8] On Székely's photos in Gopčević's book see: **Йохан фон Хан.** Стари текстове за българските земи: Албания, Македония, Поморавието. Пътеписи и карти от 1858 и 1863 година. Поморавието в коментар на Александър Теодоров-Балан. София: Арх и Арт, 2020, с. 15–18.

toward Austria,[9] while writing a history of the Levantine trade, which covertly propagated the methods of Hungarian economic penetration.[10] And this leads us to the question of scholarly works as cover stories and to the Austrian–Hungarian rivalry and the separate, independent (Balkan) policy of Hungary. Count Andrássy organised the secret service in the Balkans using the emigrant '49 officers, who had field experience there. And he did it as Hungarian Prime Minister well before his appointment as Joint Minister of Foreign Affairs.[11] The aforementioned travel of Thallóczy was also interpreted by modern Austrian scholars as an initiative of the Hungarian government (Thallóczy was mentioned as Konzipist im Landesarchiv, Budapest). However, recent research in HHStA proved that Thallóczy reported to Kállay, then governor of Bosnia and thus an imperial official. The trip was also financed by Gustav von Kálnoky, at the time Joint Minister of Foreign Affairs (see below). It is worth asking whom Kállay did indeed represent: was it Hungary, the Habsburg-dynasty, or Austria–Hungary? Since from 1882 on he was governor of Bosnia and Joint Minister of Finance, he should have represented the interests of the Dual Monarchy, as Kálnoky did so (Fig. 1).

The Hungarian jealousy or rivalry with the Austrian counterpart is confirmed by the fact that after the 1881 Balkan-expedition of Hochstetter and Suess, in 1885 during a discussion Hungarians also articulated their similar ideas and decided to

- send an expedition to the Balkans;
- collect artifacts;
- deposit them in a museum for easier access for Hungarian entrepreneurs to copy them and export the copies to the Balkans;
- copy Austrian institutions to increase the infrastructural background of Hungarian penetration into the Peninsula.

This was recorded by one of the participants, Adolf Strausz, on the pages of *Nemzetgazdasági Szemle* [Economic Review], edited by György Endre, an economic theoretician of Kállay and later minister of agriculture in Hun-

[9] ÖStA HHStA MdÄ IB Akten 172-4136 = Mission Lemaics, Stjeva = Mission des Dr. Ludwig Thallóczy, Konzipist im Landesarchiv in Budapest, Reise nach Albanien, 1882.

[10] **Thallóczy L.** Utazás a Levantéban. A keleti kereskedelem története Magyarországon. Budapest: Pfeifer N. Bizománya, 1882. See in Bulg.: **Пейковска, П.** Пътепис на Лайош Талоци за България от 1881 г. – Известия на държавните архиви, 64, 1992, с. 202–232.

[11] **Ress, I.** A kormányzati hírszolgálat átalakulása…, pp. 95–124.

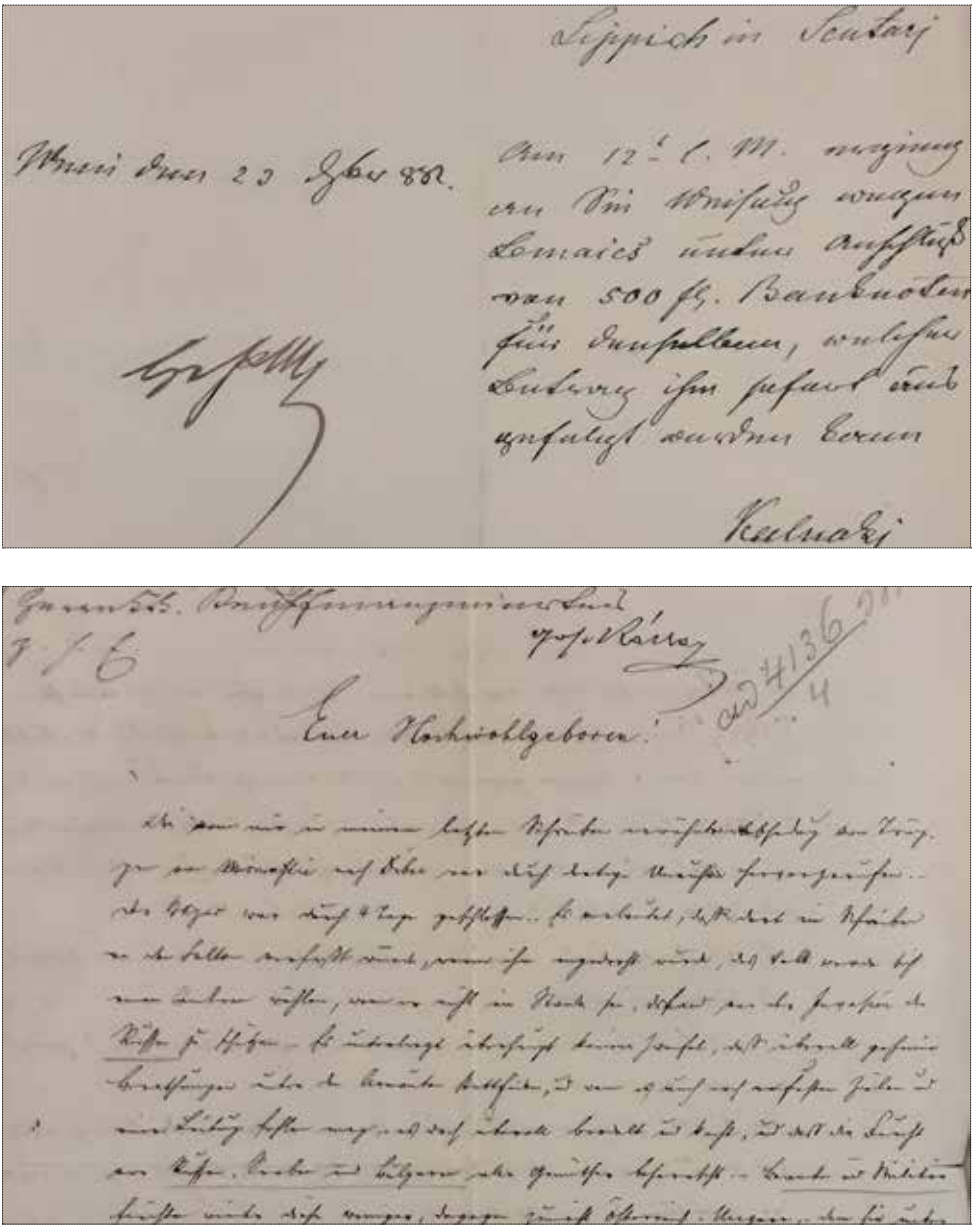

Fig. 1. Documents from the Mission Lemaics proving that Thallóczy acted as an imperial and not Hungarian agent

Source: ÖStA HHStA MdÄ IB Akten 172-4136 = Mission Lemaics, Stjeva = Mission des Dr. Ludwig Thallóczy, Konzipist im Landesarchiv in Budapest, Reise nach Albanien,1882.

gary (Fig. 2). Other participants of the expedition included Berchtold Weisz, a banker and the brother of Manfred Weiss, the famous industrial entrepeneur, Béla Inkey, a geologist who had earlier refused to take part in mapping Bosnia after its occupation, considering it an imperial and not national goal of Hungary, but who participated willingly in the Hungarian expedition. Finally, an archaeologist, György Réthy was also among the participants, who became a well-known erotic poet under the name Árpád Lőwy. He was a close friend of Thallóczy. However, Thallóczy himself did not participate in the expedition, but took part in the discussions preceding it, thus having precise knowledge of its goals, such as the establishment of a pavilion for the 1885 exhibition to present artifacts of the Balkans. It is evident that the discussion did not concern a single expedition alone. Other topics were also addressed, including a reform of the consular system, which, according to Strausz, was overly focused on diplomacy and scarcely engaged in economic activity – a view that is not surprising given his background in the Balkans (as mentioned, Andrássy used the ’49 emigrants to establish his own intelligence service in the 1860s). Strausz considered it problematic that there were no institutions in Hungary to preserve Balkan industrial samples and thus to compete economically with Vienna. The Oriental Pavilion in 1885 and the proposed establishment of the Academy of Oriental Trade in 1892, where Strausz later became a professor, were also among the envisioned Hungarian institutions designed to parallel those already existing in Vienna.[12]

Having returned from the 1885 expedition Strausz wrote a professional (and still popular) book on the Balkans and two scholarly articles in *Földrajzi Közlemények* [Geographical Bulletin], however, it is not surprising that his activity went far beyond pure scholarship.[13] We know this from the HHStA,

[12] See: **Strausz A.** Keleti Kereskedelmünk és egy Magyar Kereskedelmi Múzeum. – Nemzetgazdasági Szemle, 1885, No. 4, 233–267. o.; **Strausz A.** A keleti pavillon. – Nemzetgazdasági Szemle, 1885, No. 10, 737–756. o.

[13] Adolf Strausz (1853–1944) was born in a well-to-do Jewish family. He studied at the Ludovika Academy, served in the General Staff, then studied law at the University of Budapest, where he focused on the ethnography of the Balkan countries. During the occupation of Bosnia in 1878, he served in a Hussar regiment with the future Bulgarian ruler Ferdinand, with whom he became friends and who later hired him as an adviser. He fulfilled government missions during the First World War (Romania). During the Russo–Japanese War he was on diplomatic missions with the Turkish Sultan. As an official envoy of the Japanese government, his task was to persuade the Turkish leadership not to allow Russian ships to cross the Dardanelles. He was successful and received a medal from the Emperor of Japan. He was a friend of Bulgarian Prime Minister Stambolov. From 1892 he

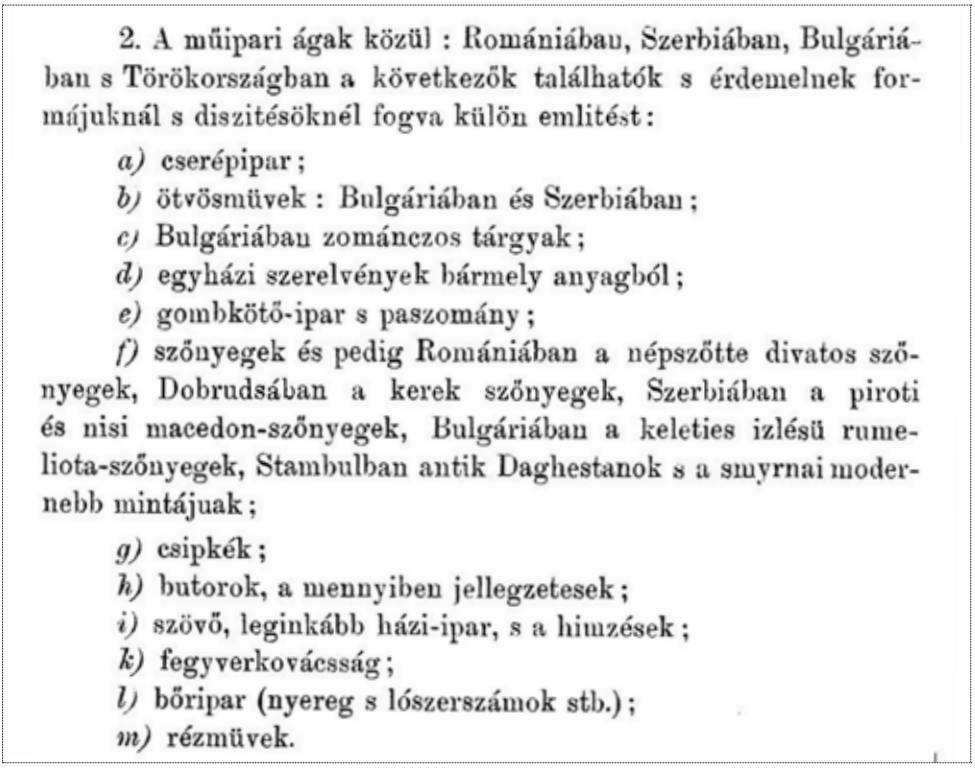

2. A műipari ágak közül: Romániában, Szerbiában, Bulgáriában s Törökországban a következők találhatók s érdemelnek formájuknál s diszitésöknél fogva külön említést:

a) cserépipar;
b) ötvösmüvek: Bulgáriában és Szerbiában;
c) Bulgáriában zománczos tárgyak;
d) egyházi szerelvények bármely anyagból;
e) gombkötő-ipar s paszomány;
f) szőnyegek és pedig Romániában a népszőtte divatos szőnyegek, Dobrudsában a kerek szőnyegek, Szerbiában a piroti és nisi macedon-szőnyegek, Bulgáriában a keleties izlésü rumeliota-szőnyegek, Stambulban antik Daghestanok s a smyrnai modernebb mintájuak;
g) csipkék;
h) butorok, a mennyiben jellegzetesek;
i) szövő, leginkább házi-ipar, s a himzések;
k) fegyverkovácsság;
l) bőripar (nyereg s lószerszámok stb.);
m) rézmüvek.

Fig. 2. Excerpt from the official instructions of the Hungarian government on what artifacts to collect during the expedition
Source: Nemzetgazdasági Szemle, 1885, No. 4, 261.

Nachlass Coburg, that he reported to Prince Ferdinand of Bulgaria for years (see below the analysis of who would be the better Minister of Foreign Affairs, Kállay or Goluchowski) (Fig. 3). As a journalist he was often serving the Hungarian opposition parties in the 1880s and he was also involved in business. Presenting himself as an ethnologist who collected folk songs – the scholarly activity for which Strausz is still regarded in Bulgarian and other specialised literature (Hungarian, etc.) as having made his principal contribution[14] – he also engaged in intelligence-related activities alongside his

taught at the Academy of Oriental Trade (Budapest) and became one of the first initiators of the Zionist movement in Hungary.

[14] See Preface by Ivan Shishmanov in: **Strausz A.** Bolgár népköltési gyüjtemény. Eddig kiadatlan eredeti bolgár szöveggel. Vol. 1. Budapest: Révai Testvérek, 1892, 1–16. o.; Asbóth Oszkár's review in: Budapesti Szemle, 1892, p. 53; Vatroslav Jagić's

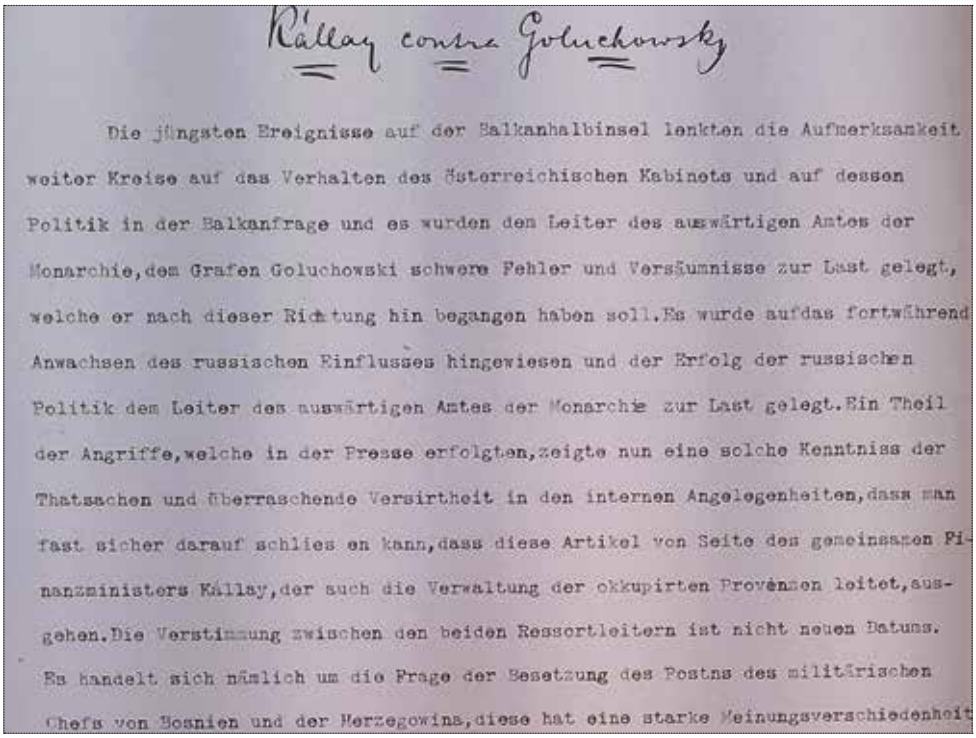

Kállay contra Goluchowsky

Die jüngsten Ereignisse auf der Balkanhalbinsel lenkten die Aufmerksamkeit weiter Kreise auf das Verhalten des österreichischen Kabinets und auf dessen Politik in der Balkanfrage und es wurden dem Leiter des auswärtigen Amtes der Monarchie, dem Grafen Goluchowski schwere Fehler und Versäumnisse zur Last gelegt, welche er nach dieser Richtung hin begangen haben soll. Es wurde auf das fortwährend Anwachsen des russischen Einflusses hingewiesen und der Erfolg der russischen Politik dem Leiter des auswärtigen Amtes der Monarchie zur Last gelegt. Ein Theil der Angriffe, welche in der Presse erfolgten, zeigte nun eine solche Kenntniss der Thatsachen und überraschende Versirtheit in den internen Angelegenheiten, dass man fast sicher darauf schliessen kann, dass diese Artikel von Seite des gemeinsamen Finanzministers Kállay, der auch die Verwaltung der okkupirten Provinzen leitet, ausgehen. Die Verstimmung zwischen den beiden Ressortleitern ist nicht neuen Datums. Es handelt sich nämlich um die Frage der Besetzung des Postns des militärischen Chefs von Bosnien und der Herzegowina, diese hat eine starke Meinungsverschiedenheit

Fig. 3. A report from Strausz to Prince Ferdinand regarding the future Joint Minister of Foreign Affairs

Source: ÖStA HHStA SB NL Coburg.

academic research and field trips. He even provoked a revolt in Macedonia in 1904 (similar to Thallóczy in 1882), thanks to his close connections with Bulgarian chetas and his enthusiastic articles advocating the union of Macedonia with Bulgaria. The main problem was that he went against the official policy of Austria–Hungary at the time, which considered peacekeeping a key task of the Mürzsteg agreement (1903). The Foreign Ministry wrote him a letter to abandon his activity. Strausz replied in a sharp tone – writing in Hungarian on an official paper with yellow-black ribbon – noting that he had

review in: Archiv für Slavische Philologie (Wien), 17, 1895, S. 620; Dimitar Matov's review in: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (София), кн. 12, 1899, с. 3–8; Vasil Yordanov's review in: Периодическо списание на Българското книжовно дружество, т. 58, 1899, с. 641–651; **Радев, Ст.** Бейла Ерьоди и Адолф Щраус за българската народна култура. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски", 1990, с. 98–283; **Пейковска, П.** Българо-унгарски научни взаимоотношения (XIX – средата на XX век. София: Акад. изд. „Марин Дринов", 2005, с. 86–91, 154–159.

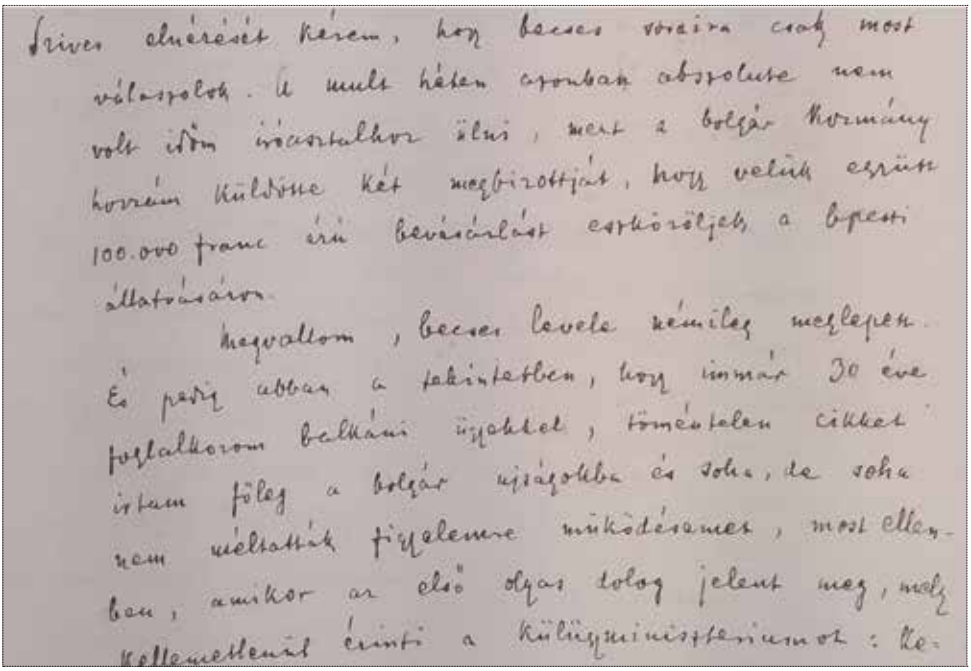

Fig. 4. A letter from Adolf Strausz to the Foreign Ministry, before his permanent occupation as an agent of the Presseleitung
Source: ÖStA HHStA PL (Presseleitung), Kt. 271. Akten Strausz.

Fig. 5. Adolf Strausz's scholarly works

been travelling across the Balkans as a scholar for thirty years, but up to that point no one had told him what to do on the Peninsula. He did not understand why he was being disturbed by politicians during his business (Fig. 4). He must have been convincing, because from then on he also reported to Vienna (Presseleitung). Finally, he became a Naumannist (as seen in his book *Grossbulgarien*). So, was he a scholar, an agent, or a propagandist? (Fig. 5)

Lajos Thallóczy (Strommer, 1857–1916) – to whom we compare Strausz's activity – was also a professional scholar (historian), teacher, high-official bureaucrat and ideologist (creator of the modern Albanian nation, integrating the Skanderbeg myth into national consciousness, author of a schoolbook on Albanian history with Zef Zurani).[15] From 1877, he was an official at the Hungarian National Archives. Between 1874 and 1884 assistant editor of the journal *Századok* [Centuries], between 1876 and 1880 editor of the *Archaeological Bulletin*, and in 1877–1878 of the *Hungarian Fast Writer*. From 1885, appointed as director of the Archives of the Viennese Court Chamber of the Joint Ministry of Finance, and teacher of Hungarian history and public law at the Theresianum and of Hungarian public law at the Consular Academy. Corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences from 1883, and in 1913 he became the president of the Hungarian Historical Society. At the same time, he was a professional bureaucrat too: Head of Department (Sektionschef) of the Joint Ministry of Finance (under Kállay, then under Burián), responsible for education, culture in occupied Bosnia and Herzegovina and finally became civil governor of occupied Serbia in 1916.[16]

His scholarly work both disguised his other activities and served actual imperial or national political aims (his books on Ragusa, Dalmatia, and Jajca), as well as Hungarian and Albanian nation-building (Fig. 6). In the case of Thallóczy we can see the appeasement and intertwining of imperial and Hungarian national goals. As an ardent opponent of the Uvac–Mitrovica railway, he wanted to rely on a railway to be constructed along the Adriatic seashore, and therefore the stabilisation of the Albanian nation was of vital importance to him.[17] He was able to convince decision-makers to divert Austria–Hungary's attention to Albania.

[15] **Csaplár-Degovics, K.** Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung. – In: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hgg. Dž. Juzbašić, I. Ress. Sarajevo–Budapest, MTA TTI, 2010, S. 141–164.

[16] ÖStA HHStA MdÄ IB Kt. 172 – 4136.

[17] **Demeter, G.** Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula. Budapest–Sofia: IH RCH–HAS, IHS–BAS, 2017, pp. 113–139, 139–154.

Fig. 6. A selection of Thallóczy's scholarly works

His early 1882 travel under the pseudonym Lemaics was not his only one. Although he did not participate in the Hungarian expedition to the Balkans in 1885 (partly because he earned his first "imperial" office then), but only in the discussions preceding it, he visited Bulgaria in 1881,[18] then in 1888 Serbia and Bulgaria again.[19] In 1889, Thallóczy was in Serbia again as an "observer" at the renewal of the Austro-Hungarian–Serbian agreement of 1881 and reported on the public mood during the commemorations of the 500th anniversary of the Battle of Kosovo polje.[20] This is the travel (probably together with that of 1882) of which most of scholars know.[21]

However, there are other documents highlighting his lesser-known travels. In 1887, as we learn from István Burián, then consul in Sofia and later

[18] **Thallóczy L.** Utazás a Levantéban…

[19] Serbian and Bulgarian travels from 1888: ÖstA HHStA MdÄ IB Akten 258/259–3423. = Reise des Archivars Dr. Ludwig von Thallóczy nach Serbien und Bulgarien, Ausweis über Steuerrückstände in Serbien =1888.

[20] ÖStA HHStA PA XL Interna 145 1888–1889. Text published by: **Heppner, H.** Serbien im Jahre 1889 nach einem Bericht Ludwig von Thallóczy's. – Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchiv, 1990, S. 156–193.

[21] His activity was similar to Gopčević's: he advocated a new policy towards Serbia, and the creation of a new Serbian history by favouring the event of the Velika Seoba (as a new beginning) over the Battle of Kosovo, which is determinative of the collective memory of the Serbs (Similar to Feszty Árpád's: Honfoglalás [The Hungarian Conquest]).

governor of Bosnia and Joint Minister of Finance – whose unpublished diary from 1886 to 1903 has been processed for years in our institution – Thallóczy appeared in Sofia "as an imperial-royal mood-detector", as Burián himself claimed, and negotiated with the Bulgarian regents Stoilov, Mutkurov and Stambolov during the interregnum (see the quotation below). His own account of the situation is recorded in the diary: "*Although Prince Coburg has not yet decided to come, he is working hard to be recognised. He must hurry, for if he does not come quickly, he had better stay at home. – He informed Stoiloff the day before yesterday that he would give a definite answer in 10 days. In the meantime, the mood here, especially in military circles, is turning cold and even partly against him.*"[22]

This visit was not mentioned in Thallóczy's diary,[23] as parts of it prior to 1889 had been destroyed by himself. His official report from the visit, referred to in Burián's diary with this only sentence, was found accidentally in the dossier of the above mentioned Lemaics-mission, together with another report on Serbia. Thus, a report originating from 1887 was deposited with other reports from 1882–1883.[24]

During his trip he also provided accounts of the Serbs in Vojvodina and the 1887 government crisis in Serbia, including the dismissal of Garašanin and the rise of Ristić government.[25] (This document will not be analysed here.)

However, to get acquainted with the goals of this travel the political background is worth outlining. In 1887, the Bulgarian National Assembly was searching for a new Prince after the Russian coup d'etat against Alexander Battenberg in 1886. The Hungarian opposition was dissatisfied with the then Russian intervention. It considered this act a violation of the Berlin

[22] 23–26 July, 1887. Parts of Burián's diary are deposited in the Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM – Archives of the Hungarian Military History Institute and Museum, Budapest), Personalia, VII. 75. fond, Burián István naplói. For official reports from Burián, see: ÖStA HHStA, PA XV Bulgarien. Kt. 113, fols 554–557 (24.07.1887) and fols 558–561, 562–567. Materials from a later period are available at the Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZsLt – Synod Archives of the Reformed Church in Hungary, Budapest).

[23] **Пейковска, П.** България и външната политика на Австро-Унгария в дневника на д-р Лайош/Лудвиг Талоци (Октомври 1889 – 13 януари 1909). – Известия на Държавните архиви, т. 103–104, 2012, с. 363–408.

[24] ÖStA HHStA MdÄ IB 172 – 4136. = Mission Lemaics, 1882. Report from the travel to Sofia: fols 320–324. (Bulgarische Stimmungen und Wandlungen).

[25] For Serbia in 1887 see above, fols 309–319. (Die ungarische Serben).

Treaty (and – driven by Rusophobia – they drew a parallelism with the events of 1849 in Hungary).

The Hungarian government was also dissatisfied with the *Dreikaiserbund* and with Kálnoky's foreign policy. Kálnoky did not support the unification of Bulgaria and Eastern Rumelia, which the Principality of Bulgaria had claimed unilaterally against the stipulations of the Berlin Treaty of 1878, so István Burián, consul in Moscow, was transferred to Sofia by Kálnoky to secure peaceful relationships between Austria–Hungary and Russia. From the very beginning, however, Burián, as consul, supported the Bulgarian unification and the Regents against the Russian interference.

The Hungarian government used the Hungarian opposition's sentiments to attack Kálnoky's policy in the press, in the Hungarian Parliament and even at the convention of the Joint Delegates. The former was carried out partly by Adolf Strausz, mentioned earlier, who also arrived in Sofia on 31 August 1886, just after the coup d'etat, acting as a journalist, as recorded in Burián's diary. The famous orientalist, leader of future expeditions into Asia (1895–1898), the aristocrat Jenő Zichy (also interested in Baron Hirsch's railway plans), the member of Parliament as the representative of the governing liberal Tisza Party, attacked the imperial government at the Delegates after 27 November 1887. He promoted Coburg Ferdinand's claim to the Bulgarian throne, through his agent in Sofia, Fülöp Waldapfel. The Hungarian government even threatened with an internal governmental crisis (because of the activity of the opposition) unless Kálnoky changed his policy and abandoned Russia.

Kálnoky finally accepted the turn and the Bulgarian unification as well, realising that Salisbury's Britain's views were similar. This led to cooperation with the British and the establishment of the "Mediterranean entente" (1886–1896) to compensate for the collapse of the *Dreikaiserbund.*

This also meant that the Serbian alliance became less important. Thallóczy's lost and found report on the 1887 governmental crisis in Serbia provides an account of why Serbia lost its weight.

Thus, this is the broader diplomatic context or background of Thallóczy's travel. However, it is worth mentioning that while Adolf Strausz, who also arrived in Sofia worked as an agent of the opposition (as a journalist), Thallóczy was a secret, unofficial emissary of the imperial government. It is worth noting that Strausz and Thallóczy were operating closely until 1885 (and even later – Thallóczy as the teacher at the Consular Academy of Vienna often visited the Academy of Oriental Trade to harmonise their activities towards

the Balkans),[26] during the organisation of the Hungarian expedition to the Balkans and the Balkan Pavilion. It should also be emphasised that although Thallóczy arrived as an observer for official Austria–Hungary, he supported the Hungarian programme.

Thallóczy appreciated Burián's activity in fostering Austrian–Bulgarian rapprochement and advised an anti-Russian policy to Austria–Hungary in his report, as Burián did in his official correspondence. Thus, Thallóczy's report confirmed the consul's stance. Here we publish a shortened excerpt of Thallóczy's report on his visit in Bulgaria.

Public Mood and Its Changes in Bulgaria[27]

In Bulgaria, there is no public opinion in the modern sense […]. *There are only provincial centres, such as Ruse, Varna, Tarnovo, Sofia, Philippopolis, etc., where an official opinion is formed, which is authoritative for the whole district. People learned to be cautious about speaking under the Turkish regime, and this habit is now working against them.*

At present, it seems that all the prestigious centres mentioned above are in agreement in their views, as I have observed in Sofia circles and from other official reports.

The Bulgarians are not so easily impressed. This calm, confident mood can also be observed among the rural population. 'Über allen Wipfeln herrscht Ruhe': farmers work, take an interest in politics, listen to what the teacher says, while the word of the priest counts for little nowadays.

The farmers show such a calm, that if you did not read the opposite in the papers, you would think you were in the most peaceful country.

Only one mood, one feeling has changed completely. Hatred of Russia has grown. One would hardly believe – if we had not seen it with our own eyes – that people are angry with the Russians. There were many nations in similar circumstances that would have been desperately afraid of Russia's obstinacy, but here they are hated and not feared. There is much that is true of the people, but they are not desperate.

[26] **Demeter G.** A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. Sofia–Budapest: IH RCH–HAS, IHS–BAS, 2018, 114–115. o.

[27] German title: Bulgarische Stimmungen und Wandlungen.

Russia has lost ground. The oldest generation, which saw Russia as a liberator, even those zealots brought up in Russia, although they support the Russians, do not want to become Russians. The generation now in power is, as events have shown, essentially nationalist, and the generation now growing up is being brought up with a Russophobia that we would not expect from even the most ardent Poles. It is taught that Russia did not liberate us, but that Bulgarians are victims of its greed. We would have freed ourselves from Turkey in the long run without sacrifice, so we owe the Russians nothing: […]*, we shed blood and tears.*

Well, it would be an exaggeration to conclude from these symptoms that Bulgaria has lost all Russian characteristics.

One thing that remains is the respect for the Tsar; his image is everywhere, but he is a "saviour", whose sphere of activity ends with a glorious glow, woe betide him if he wants to be involved in politics. By the way, in more recent times, the images of Our Majesty (F.J.) have become mere relics; his image is also bought, but only as a relic of a powerful patron saint.

It is possible that the internal turmoil could easily give Russia a foothold again, but Bulgaria has ceased to be under Russian rule forever […] *'Sir,' said an old Russophile, 'we no longer have a Russian party, only Russian spies.'*

This is the result of Russian political passivity: Russia has lost ground and the Bulgarian leaders have recognised this very well. We are now the leading power in Bulgaria; it is our diplomatic agent whose behaviour is authoritative and serves as an etalon/reference point.[28]

The Bulgarians are not fans of Austria–Hungary, it would be a mistake from our side to think that, they know very well that we will not go to war for them at all costs, but they are not afraid of us, and they know very well that our interests are common to theirs. They respect us and are consistently benevolent towards us.

We are not compromising their independence and we are not doing business – they sense that – so we have a really solid base there. The attitude of the Bulgarian army since its purge of the rebel officers has been admirable. […]

I talked to Stoilov and Mutkurov, the former spoke frankly about the situation and the prospects for the Regency. The question of the Coburg Prince is just a matter of buying time […]

[28] Here Thallóczy refers to Burián.

This is not to say that they are not taking him seriously into consideration. They hope he is a dashing, youthful man who, if he wants something, will take it by force. […]

Without further ado, I must explain – having met the delegation – that Ferdinand's behaviour has not made a favourable impression here. […]

Stoilov says it is not too late: despite all the diplomatic mistakes on the part of the newly elected [prince]*, the army will join him, but the situation is very similar to that of the Russians, that is, his chances are diminishing day by day.*

If nothing comes of this combination, the Bulgarians will have done their duty. And the Regency is holding out because they represent the national party. They did their best to encourage Coburg, and they would have welcomed if the Prince had been encouraged directly from Vienna, but they were well aware that Prince Ferdinand refused any solidarity or co-operation with the Viennese cabinet.

The goal of Mr. Kalchev's mission was to persuade the Porte to give Coburg broad support, but this does not seem to have succeeded.

However, if Coburg does not come, there are two possible outcomes of events:

1. The Regency is discredited by the failure and is so weakened by the increasing Russian pressure that an internal reorganisation takes place and everything collapses. The chances of this happening are probably slim, but the brilliant conspirator, Stambolov has included this possibility in his political programme.

2. The Regency proclaims independence and the kingdom, with Battenberg, who, although he is fighting with nerves of steel and is far from being the daredevil he is usually considered to be, does his duty at this moment. Then comes what should come.

Turkey is not feared here; it is the Macedonian question that holds the Porte at bay. In Üsküb, I have seen and heard that the Bulgarian population is organised into regular associations that receive their orders from Sofia. They are ready to revolt at the first opportunity, in spite of the strong garrison and the Arnauts, now loyal to the Sultan.

Fear of the Macedonian question is thus paralysing Turkey's every move. The Bulgarians have no fear of Russia. They are convinced that a war against Bulgaria would be unpopular in Russia. The Serbs are treated with great contempt, and in reflecting on Milan's public candidacy, the chauvinists said:

'Yes, if he were to Bulgarianise the Serbs, we would accept him delightedly,' and I'm not joking, because the Serb–Bulgarian issue in Macedonia is still unresolved.

Of the candidates, count Hunyady and Peyachevich, the politics-maker Zichy, are not worth a word. Count Peyachevich is a one-day idea, and Count Zichy has discredited himself.

3. The third option would be to continue to wait. If the regents could continue to cooperate calmly, because the affairs of Nikolaev and Radoslavov are not serious issues, then things would continue as they are. Only trade and credit are wobbling, and these circles, which have suffered financial damage as a result of the crisis, are pressing for a solution.

This is how Regent Stoilov envisaged the situation, noting that no Russian candidate (not even the opposition – an important moment) wants to see any Russian officials here.

All the Bulgarians are asking us to do is to maintain the benevolent attitude we have had so far. I would like to add, as an innocent opinion, that our policy has had a very good effect, but our restrained attitude must not be seen as hesitation, fear, or retreat. That is why people believe the myth that we are afraid of war.

I can highlight two points in relation to Macedonia and Old Serbia. Since the session of delegations, the fear of an Austrian advance has faded, and the Turks are not as suspicious as before. Even if Russia has not completely lost its prestige in the Balkans, Austria has undoubtedly achieved more success with its moderate Balkan programme than we might have thought.

Only the Montenegrins remain the same, and war in the Gusinje and Plevje areas could break out at any time if Albanian territory is ceded in the border settlement. Ali, the little despot of Ipek and its environs, is now a great favourite of the Turks. Killings, blood feuds, despite restrictions as before, are common especially on the Serbian border.

Russian espionage in Bulgaria and Macedonia is mostly based on common lies, people want to earn their money. That is why in Bucharest or Odessa they report that Regent X. J. had five people murdered, and similar lies. Our worst and greatest enemies are the Czechs, who are hated everywhere else and who are openly aligned with the Russians. The Bulgarian towns on the Danube, as indicated in Sofia, are quite well controlled by the authorities and the emigrants are scattered all over Wallachia, being only important here from the point of view of the police; they do not carry any political weight.

As a curiosity, I enclose a lithographed portrait of Prince Ferdinand in Philippopol, which was at first eagerly awaited by the public and they bought his portraits – but now the story is becoming boring.

I will end my report with the words of an old Bulgarian who lived in Russia for many years: 'Everything is very beautiful, we are relatives, fellow believers, but God grant that there may be a sea between us.' And this sentence describes the situation perfectly.

As previously drawn up, the diplomatic events in Bulgaria pushed Serbia back in the Austria–Hungary's priority list. This is not only the consequence of the war lost against the Bulgarian Principality, but rather a consequence of growing Russian interference in the eastern part of the Balkans, which urged the Hungarian part of Austria–Hungary to pursue a more active, indeed proactive policy on the Balkans for which neither the *Dreikaiserbund*, not the defeated Serbia was suitable. Serbia, as an ally, could have been used only against Bulgaria, but the Hungarian elite desired a stronger, rather than a weaker Bulgaria (as it was no longer pro-Russian) – functioning as a barrier to Russia. From this perspective, even certain Serbian political groups became suspicious, as they maintained good relations with Russia. Another problem with Serbia as a "foothold" was its pretensions on Bosnia and its relations with the Serbian minority in southern Hungary. From these aspects, Bulgaria was considered a better ally, with no clash of interest with Austria–Hungary. Though, from an economic perspective, Serbia was still more important for Austria–Hungary than Bulgaria, the slow progress of railway construction, the reluctance of the Serbian elite to fulfil this point of the Berlin Agreement (which placed a heavy burden on them), the fact that railway line served not Serbian economic interests but those of the Great Powers, and the resulting constant financial crisis, which made Serbia indebted and caused internal political tensions and oscillating foreign policy, all devaluated Belgrade after 1885. Thallóczy's mission was to provide an outlook on Serbia's and Bulgaria's perspectives, considering Austria–Hungary's interests, and he described Bulgaria and Serbia[29] in quite different tones from this standpoint. His report, written as an imperial official (though not being official emissary), was largely in concordance with the pro-Bulgarian opposition in Hungary, the Hungarian government, and consul Burián's

[29] The text on Serbia is a subject of another study.

opinion in Sofia – thus Thallóczy's remarks supported the abandonment of pro-Serbian policy.

The lines quoted from the report above do not read like regular scientific research. Scholars and diplomats of Hungarian origin – either working for the opposition in Hungary or in imperial service – the journalist-orientalist Strausz, the semi-official envoy historian, Thallóczy, the MP Count Zichy – all propagated the same policy despite their different backgrounds: that the policy of Foreign Minister Gustav von Kálnoky was mistargeted. Thallóczy tried to secure Hungarian interests despite serving as imperial bureaucrat, by supporting the ideas of consul Burián, who, as the only diplomat, was also convinced of supporting Bulgaria against Russia. The political turn in foreign policy required not only the Hungarian opposition and the government, but also the contribution of scholars and diplomats at imperial service to achieve this.

REFERENCES

Archival sources

Haus- Hof- un Staatsarhiv, Vienna (abbrev.: ÖStA HHStA): Politisches Arhiv (PA), I Allgemeines, 9 Personalia, Kt. 766; XV Bulgarien. Kt. 113; XL Interna Kt. 145; Ministerium des Äussern. Informationsbüro (MdÄ IB), Akten 172 – 4136 = Mission Lemaics, Stjeva = Mission des Dr. Ludwig Thallóczy, Konzipist im Landesarchiv in Budapest, Reise nach Albanien,1882; Akten 258/259 –3423. = Reise des Archivars Dr. Ludwig von Thallóczy nach Serbien und Bulgarien, Ausweis über Steuerrückstände in Serbien =1888; Sonderbestände, Nachlässe (SB), Nachlass Coburg; Presseleitung (PL), Kt. 271. Akten Strausz.

Hadtörténeti Levéltár (abbrev.: HM HIM) [Archives and Museum of the Military History] Personalia, VII. Fond 76. Burián István naplói [The diaries of István Burián] – 1887.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár [National Széchényi Library, Manuscript Collection], Fol. Hung. 1677. Thallóczy's diaries, Bosniaca, VIII/7.

Travelogues

Conway, A. E. A Ride through the Balkans; on Classic Ground with a Camera. London: Robert Scott Roxburghe House Paternoster Row, E. C., 1917.

Gopčević, S. Makedonien und Alt-Serbien. Wien: L. W. Seidel, 1889.

Heppner, H. Serbien im Jahre 1889 nach einem Bericht Ludwig von Thallóczy's. – Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchiv, 1990, S. 156–193.

Kanitz, F. Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-etnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1879. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries, 1882.

Thallóczy L. Utazás a Levantéban. A keleti kereskedelem története Magyarországon. Budapest: Pfeifer N. Bizománya, 1882.

Йохан фон Хан. Стари текстове за българските земи: Албания, Македония, Поморавието. Пътеписи и карти от 1858 и 1863 година. Поморавието в коментар на Александър Теодоров-Балан. София: Арх и Арт, 2020.

Миятев, П. (подбор, превод и коментар). Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX век. София: Наука и изкуство, 1976, с. 70–124.

Пейковска, П. Пътепис на Лайош Талоци за България от 1881 г. – Известия на държавните архиви, т. 64, 1992, с. 202–232.

Пейковска, П. България и външната политика на Австро-Унгария в дневника на д-р Лайош/Лудвиг Талоци (Октомври 1889 – 13 януари 1909). – Известия на Държавните архиви, т. 103–104, 2012, с. 363– 408.

Studies

Csaplár-Degovics, K. Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung. – In: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hgg. Dž. Juzbašić, I. Ress. Sarajevo–Budapest: MTA Történettudományi Intézete; Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézete, TTI, 2010, S. 141–164.

Demeter, G. Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula. Budapest–Sofia: IHS–BAS, IH RCH–HAS, 2017.

Demeter G. A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. Sofia–Budapest: IH RCH–HAS, IHS–BAS, 2018.

Kállay B. A szerb felkelés története, 1807–1810. Vol. 2. (Függelék: Kállay Béni utazásai Szerbiában és Boszniában). Szerk. Thallóczy L. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1909.

Ress I. A kormányzati hírszolgálat átalakulása az Osztrák–Magyar Monarchiában a kiegyezés után 1867–1875. – In: **Csóka F.** Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából, 1785–2011. Budapest: Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, 2012, 95–124. o.

Simov, M. Mapping Enemy's Land: Russian Military-Topographic Intelligence on 19th Century European Turkey. – Journal of Balkan and Black Sea Studies, 2019, No. 3, pp. 45–70.

Strausz A. Keleti Kereskedelmünk és egy Magyar Kereskedelmi Múzeum. – Nemzetgazdasági Szemle, 1885, No. 4, 233–267. o.

Strausz A. A keleti pavillon. – Nemzetgazdasági Szemle, 1885, No. 10, 737–756. o.

Strausz A. Bolgár népköltési gyüjtemény. Eddig kiadatlan eredeti bolgár szöveggel. Vol. 1–2. Budapest: Révai Testvérek, 1892.

Пейковска, П. Българо-унгарски научни взаимоотношения (XIX – средата на XX век. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005.

Радев, Ст. Бейла Ерьоди и Адолф Щраус за българската народна култура. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1990.

Online databases

Elsie, R. Early Photography in Albania. The Photo Collection of Josef Székely. albanianphotography.net (02.02.2026).

ЧУЖДЕСТРАННАТА БЪЛГАРИСТИКА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ИСТОРИОГРАФИЯТА

BULGARIAN STUDIES ABROAD THROUGH THE LENS OF HISTORIOGRAPHY

https://doi.org/10.71069/III42.26.PP19

УНГАРСКАТА ЕТНОЛОГИЯ ЗА БЪЛГАРИТЕ (XIX – СРЕДАТА НА XX ВЕК): ИЗВОРИ, ВРЪЗКИ И ПРИНОСИ*

Пенка Ив. Пейковска**

HUNGARIAN ETHNOLOGY ON BULGARIANS (19TH–MID-20TH CENTURY): SOURCES, RELATIONS, AND CONTRIBUTIONS

Penka I. Peykovska

Summary. This study examines the ways in which Hungarian ethnography and folkloristics investigated Bulgarians during the 19th and the first half of the 20th century, focusing on the available source base, scholarly networks, institutional frameworks, and major research approaches. The analysis is based on a wide range of materials, including documents from Hungarian and Bulgarian archival repositories (such as personal and official correspondence and museum reports), as well as scholarly publications, travel accounts, and editions issued by scientific societies and academic institutions. The methodological approach is interdisciplinary, combining historical-ethnographic, historiographical, and comparative analysis. Special attention is paid to the role of Hungarian scholars, their field research in Bulgarian lands, and their interaction with the Bulgarian academic community. The study aims to trace the development of Hungarian Bulgaristic research within ethnology and folkloristics and to assess its significance for the formation of Bulgarian–Hungarian scholarly and cultural relations.

---

* Студията е подготвена по Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, финансирана от Министерството на образованието и науката. (Договор DO01-205/13.09.2022).

** Пенка Ив. Пейковска – проф. д.ист.н. – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: pykvsk@yahoo.com [Penka I. Peykovska – Prof., DSc – Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: pykvsk@yahoo.com].

It further analyses key stages in this development, the activities of major researchers and institutions, the role of fieldwork and museum collections, and the broader ideological and intellectual contexts, including Turanism and comparative ethnological paradigms.

Keywords: Hungarian ethnography and folkloristics, Bulgarian studies in Hungary, Bulgarian–Hungarian scholarly and cultural relations, 19th–20th century

Ключови думи: унгарска етнография и фолклористика, българистиката в Унгария, българо-унгарски научни и културни връзки, XIX–XX век

Настоящото изследване разглежда начина, по който унгарската етнография и фолклористика изучават българите през XIX и първата половина на XX в., като поставя акцент върху изворовата база, научните връзки, институционалните рамки и основните изследователски подходи. То е разработено въз основа на разнообразна изворова база, включваща материали от унгарски и български архивохранилища (сред тях лична и официална кореспонденция, музейни отчети), научни публикации, пътеписи, издания на научни дружества и академични институции. Методологическият подход е интердисциплинарен, съчетаващ историко-етнографски, историографски и сравнителен анализ. Най-напред бихме искали да направим едно уточнение относно използваната терминология, произтичащо от предметната област на народонауката[1]. В настоящия текст използваме понятието *етнография* в историческия му смисъл, характерен за разглеждания период, когато то обозначава широкото поле на народонаучното познание[2]. Терминът се възприема в неговото първоначално разширено значение, тъй като в началните етапи

[1] То се налага поради различната употреба на термините *етнография* и *етнология* в унгарската и българската, а и в световната научна практика. В Унгария тук визираната наука се обозначава с думата *néprajz (народопис)* и има два научни клона – *предметна народопис (tárgyi néprajz)* и *фолклористика.* Среща се и употребата на термина *етнография* в значението на *предметна народопис.* Под *етнология* се разбира изследването на народите от другите континенти. В съвременната българска научна практика се налага понятието *етнология* в смисъл на етнографска наука.

[2] Въпреки че в терминологично отношение понятията *етнография (народопис)* и *етнографска наука (народонаука)* не са еднозначни, в случая не поставяме разграничителна линия между тях, тъй като от гледна точка на историографския преглед те са неделими. Придържаме се към разбирането, че историята на унгарската етногра-

на развитието си етнографията функционира като обобщаващо направление, от което едва впоследствие се обособява фолклористиката като самостоятелно направление. Този научен синкретизъм е характерен за европейската народонаука през целия XIX век.

В изложението специално внимание се отделя на ролята на унгарските изследователи, техните теренни проучвания в българските земи, както и на взаимодействието им с българската научна общност. Основна цел на разработката е да се проследи развитието на унгарската българистика в областта на етнологията и фолклористиката, както и да се анализира нейното значение за формирането на българо-унгарските научни и културни връзки. Задачите на изследването включват: проследяване на основните етапи в развитието на унгарската етнография, свързана с българите; анализ на дейността на ключови унгарски учени и институции; изясняване на ролята на теренните проучвания, музейните колекции и фолклорните сборници; оценка на сътрудничеството между унгарски и български учени; и разкриване на идеологическите и академичните контексти (вкл. туранизъм, сравнителни изследвания и национални идеологии).

* * *

В Унгария интересът към бита и културата на народа възниква през последната четвърт на XVIII в. и нараства под влияние на Просвещението и Романтизма. Предметните области на етнографията и фолклористиката се разграничават като самостоятелни научни дисциплини в края на XIX и началото на XX в. Системното изграждане на унгарската фолклористика като наука започва от 70-те години на XIX в. Специфика на унгарската фолклористика от средата на XIX в. е, че не възниква романтична фолклористична идеология – нейните ръководни принципи са по-стари и се основават на националната идеология; а новите идеи унгарската фолклористика черпи от класицизма и хегелианството.

Широко разгърналото се в България от 30-те години на XIX в. нататък движение за събиране на етнографски и фолклорни материали е предизвикано и вдъхновено от идеите за славянския произход на българския народ. В него участват славянски учени като украинеца Юрий Венелин, руснака Виктор П. Григорович, чеха Павел Й. Шафарик, сърбина Вук Караджич и много други. През втората половина на XIX в. се

фия започва със системното научно осмисляне на проучванията върху съответния етнос и неговата култура.

включват и унгарци: най-напред Феликс Каниц, после Бела Ерьоди, Геза Цирбус и Адолф Щраус, по-късно Ищван Дьорфи, Ищван Ечеди. В отличие от славянските учени, с появата на туранизма в Унгария към края на XIX в. унгарските изследвания на българската традиционна култура се ръководят от идеята за общия тюркски произход на унгарци и българи.

В съвременната историография на българо-унгарските научни връзки единственият по-цялостен преглед представлява студията на Христо Вакарелски, посветена на заслугите на унгарските учени за българската етнография. Отделни наблюдения по въпроса се съдържат и в изследвания с различна тематична насоченост[3]. Основно място обаче заемат изследванията върху българистичната дейност на изявени унгарски етнографи и фолклористи. Значимостта на научното дело на Феликс Каниц става актуално в началото на XX в. и отново през 30-те години на века[4]. Отделни изследвания са посветени на Бела Ерьоди, Адолф Щраус и Ищван Ечеди[5]. Въпреки че българистичното творчество на унгарските етнографи и фолклористи е било обект на изследвания, то е останало известно предимно на ограничен кръг от учени, занимаващи се с унгаристика. Знанията за тях (с изключение на делото на Феликс Каниц, което е добре познато в българската наука) все още не са влезли в по-широко научно обращение.

* * *

Съществуващият интерес в Унгария към традиционния бит и култура на българите първоначално намира израз в натрупването на емпи-

[3] **Вакарелски, Хр.** Интереси и заслуги на унгарските учени към българската етнография. – В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. Ред. кол. П. Миятев и др. София: БАН, 1980, с. 377–392. Вж. също: **Menyhárt Kr.** Szentek, szövegek, vallási kapcsolatok. Bolgár-magyar összehasonlitó folklorisztikai tanulmányok. Budapest: ELTE, BTK, Szláv Filológiai Tanszék, 2021, 7–11. o.

[4] **Киселов, В.** Феликс Каниц. По случай 75-та му годишнина. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество (по-нататък съкр.: Пер. сп. на БКД), 1902–1903, кн. 63, с. 463–467; **Златарски, В.** Феликс Ф. Каниц. 2.08.1929 – 7.01.1904. – Летопис на БКД, 1904, кн. 4, с. 110–115; **Романски, Ст.** България в образите на Феликс Каниц. София, 1939; **Динеков, П.** Към въпроса за отношението на българите към делото на Феликс Каниц. – Списание на БАН, 1942, кн. 63, с. 117–138; **Фехер, Г.** Колумб на Балканите. Феликс Каниц. Живот, пътувания и научно дело. София, 1936 (Фототипно изд. София, 1999).

[5] **Dukov I.** Ecsedi István jelentősége a bolgár etnográfiában. – Bolgár tanulmányok, 2, (Debrecen), 1975, № 29, 21–26. o.; **Popovszki I.** Ecsedi István és A bolgárok földjén c. útleírása. – Ibidem, 33–36. o.; **Радев, Ст.** Бейла Ерьоди и Адолф Щраус за българската народна култура. София: Унив. изд. „Климент Охридски“, 1990.

ричен материал. Разнообразни етнографски сведения за България се откриват в пътните бележки от XVII в. на пратениците на трансилванските князе до Високата порта, в дневниците на унгарските политически емигранти в Османската империя: както от обкръжението на граф Имре Тьокьоли и княз Ференц Ракоци II в края на XVII и началото на XVIII в., така и от обкръжението на Лайош Кошут в средата на XIX в. За пръв път извършва целенасочена теренна работа Ласло Горове – сред банатските българи, които той посещава през лятото на 1836 г., за да събере наред с историческите и статистическите проучвания и етнографски сведения. В отчета си пред Унгарското научно дружество за резултатите от това научно пътуване той отбелязва наблюденията си върху облеклото на българите от Бешеньов[6]. Там на място те му показват традиционните си дрехи, „донесени от Изток“, както и одеяла и килими, които сами изработват по „турски вкус“[7]. Ласло Горове поръчва при местния писар да му бъдат приготвени две цветни рисунки на женската носия за нуждите на Дружеството[8]. Подробното описание на традиционното облекло на банатските българи намира място в студията му за тяхното „минало и настояще“[9].

* * *

Системният и целенасочен интерес на унгарските учени към българската традиционна култура е свързан с прерастването на народознанието в самостоятелно научно направление в Австро-Унгария от средата на XIX в. Той се появява в края на 60-те и в началото иа 70-те години на XIX в. най-напред в областта на фолклористиката. Тази насоченост е закономерна, тъй като произтича от самия генезис на етнографията като наука – първоначално изследванията се ориентират към фолклора (песните, приказките). Този интерес има и политически аспекти: предизвикан е от изостряне на Източната криза и от стремежа на Австро-Унгария да опознае по-непосредствено материалната и духовната култура на българите, за да осъществява по-ефективна политика на Балканите. Той намира почва както в средите на виенските унгарци, така и сред будапещенските научни кръгове и се проявява в наблюдения и съби-

[6] Magyar Tudományos Akadémia – Könyvtár, Kézirattár (по-нататък съкр.: MTAKK), RAL, 85/1836.

[7] Ibidem.

[8] Ibidem.

[9] **Gorove L.** A bánsági bolgárok hajdani ’s mostani állapotuk. – Tudományos Gyüjtemény, 1837, Vol. 9, 34. o.

ране на сведения за българския фолклор и в неговото популяризиране чрез обнародването им в книги и в пресата. През тази епоха пръв от Австро-Унгария прави теренни наблюдения в българските земи Феликс Фюльоп Каниц. Трудът му „Дунавска България и Балканът“ съдържа най-много и най-разнообразни етнографски сведения за българските територии. Книгата е своеобразна и първа по рода си етнография на българските земи и като такава изиграва важна роля за запознаването на широката общественост в Централна Европа с бита, народопсихологията и културните достойнства на българския народ.

* * *

През втората половина на 1869 г. из българските земи пътува географът и езиковед турколог Бела Ерьоди[10]. Тогава той работи като преводач на инженерна група унгарци и австрийци по строителството на железопътна мрежа в Османската империя. Така Бела Ерьоди има възможност да обикаля, да изучава езика на българите и да събира фолклорни материали. През 1879 г. той публикува в сп. „Koszorú“ („Венец“) изследването си „Bolgár népköltészet“ („Българска народна поезия“), в което включва и седем български народни песни[11]. През 1892 г. ги преиздава заедно с песни на други балкански народи, като добавя още шест нови[12]. Познавайки добре трудовете на Стефан Веркович и братя Миладинови, той прави първите преводи на български народни песни в Унгария и първия опит за паралел между българската и унгарската народна поезия.

* * *

Утвърждаването на траен интерес към българската народна култура в Унгария през последното десетилетие на XIX в. се дължи главно на дейността на Унгарското етнографско дружество. Създадено през 1889 г., то си поставя за цел да осъществява, подкрепя и поощрява етнографското изследване на всички националности, обитаващи терито-

[10] Бела Ерьоди (1846–1936). С подкрепата на езиковеда Армин Вамбери учи в Истанбул, пътешества из Мала Азия, Египет и Балканите. Защитава докторат по турски език и персийски езици. Секретар (1875) и председател (1893–1904) на Унгарското географско дружество. Вж. също: **Demeter, G., Zs. Bottlik.** Maps in the Service of the Nation. The Role of Ethnic Mapping in Nation-Building and Its Influence on Political Decision-Making across the Balkan Peninsula (1840–1914). Regensburg: Frank & Timme, 2021, pp. 50, 80–81.

[11] **Erődi B.** A bolgár népköltészet. – Koszorú, Vol. 2, 1879, 52–68. o.

[12] **Erődi B.** A Balkán-félszigeti népek költészetéből. Olcsó könyvtár. Budapest, 1892, 57–79. o.

рията на Унгария. Първоначалната му структура отразява тази задача: създадени са осем специализирани отдела, като първият е посветен на народностните и етническите групи в страната и е разделен на двайсет и два подотдела[13]. Един от тях е българският с референт Адолф Щраус, а от 1890 г. – Геза Цирбус[14]. Вследствие на институционализирането на етнографската наука в Унгария интересът към българската народна култура придобива по-широки форми на проявление: участие в създаването на етнографски институции в България; наред със събирането и популяризирането на фолклорни материали се появяват и по-сериозни научни разработки с етнографска насоченост.

* * *

През 80-те години на XIX в. унгарският географ и етнограф, монах от ордена на пиаристите Геза Цирбус проучва традиционната култура на банатските българи. Неговата изследователска работа е неотделима от общата тенденция в унгарската наука (хуманитаристика и естествени науки) към изучаване на областта Банат/Южна Унгария, през австро-унгарския период. Като секретар на Южноунгарското природонаучно дружество в Темешвар/Тимишоара той си поставя за цел дейността на Дружеството да не се ограничава само в рамките на естествените науки, а да се пренесе и върху неразработваната дотогава етнография на Южна Унгария. Първите си статии за банатските българи, или, както по това време ги наричат, южноунгарските българи, публикува през 1881 г. в унгарското научно списание „Természetudományi Füzetek“ („Природонаучни тетрадки“) и през 1882 г. – в „Délmagyarországi Lapok“ („Южноунгарски листи“)[15]. Той е автор и на първия научен етнографски очерк за банатските българи – „A délmagyarországi bolgárok etnológiai magánrajza“ („Етноложко описание на южноунгарските българи“), издаден в Темешвар/Тимишоара

[13] **Kósa L.** A Magyar Néprajzi Társaság százéves története, 1889–1989. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, Debrecen: Piremon, 1989, 15. o.

[14] Геза Цирбус (1853–1920) – унгарски географ и етнограф. Влиза в ордена на пиаристите през 1874 г. Професор по обща описателна география в Будапещенския университет (1909). В преподавателската и изследователската си работа поставя акцент върху антропогеографията, с което предизвиква сериозни дискусии сред колегите си в Унгария. Автор на „Antropo-geográfia“ (Vol. 1–3. Budapest, 1915–1919).

[15] **Czirbusz G.** A bessenyői bolgárok lakodalmi szokásai. – Délmagyarországi Lapok, 1881; **Czirbusz G.** A délmagyarországi bolgártypus. – Természettudományi Fűzetek, 1881, 105–115. o.; **Czirbusz G.** A vingái bolgárok táncza. – Természettudományi Fűzetek, 1881, 102–103. o.; **Czirbusz G.** A bánsági bolgárok bevándorlása. – Délmagyarországi Lapok, 1882.

през 1882 г. Две години по-късно този труд на Цирбус излиза на немски език в Австрия[16]. Откъси от него в превод на български са обнародвани в най-престижното по онова време у нас научно списание „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“[17]. Това е първото представяне в България на българистичен етнографски труд от унгарски учен. Резултатите от научните си изследвания Геза Цирбус оформя и като тезис на докторска дисертация, която защитава през 1886 г.[18]. Неговите изследвания върху традиционната материална и духовна култура на банатските българи имат интердисциплинарен характер. Освен това Цирбус е съпричастен към един от основните интердисциплинарни въпроси на своето време – връзката на етнографията с физическата антропология. Той прави опит за антропологическа характеристика на банатските българи и за антропогеографско описание на техните селища. Друга особеност на трудовете му е изобилието от статистически сведения за тази общност. Те са ценни като извор за демографско описание на българите в Банат, тъй като Цирбус използва първичните областни резултати от второто официално преброяване на населението в Унгария (1880), а данните за тях от това преброяване не са включени самостоятелно в съхранените обобщаващи статистически таблици. Публикациите му създават впечатлението, че той е добре осведомен за всичко писано по темата преди него; познава банатската българска интелигенция и нейния най-виден представител учителят Леополд Косилков. В помощ на младия учен (който в началото на 80-те години живее в Темешвар/Тимишоара) при изграждането на неговите тези и набавянето на необходимата научна литература са Йеньо Сенткларай, по чиято препоръка той се свързва[19] с историка Фридеш Пещи[20], и библиоте-

[16] **Czirbusz G.** Die Südungarischen Bulgaren. Eine ethnographische Skizze. Wien–Tesehen, 1884. 63 S.

[17] **Цирбус, Г.** Южноунгарските българе. Етнографическа скица. – Пер. сп. на БКД, 1884, кн. 12, с. 65–73; 1885, кн. 13, с. 31–50; 1885, кн. 14, с. 230–255.

[18] Per aspera. Czirbusz Géza 30. éves tanári jubileuma. Sátoraljaújhely, 1905, 7. o.

[19] Országos Széchényi Könyvtár (по-нататък съкр.: OSZK), Levelestár, Писмо от Геза Цирбус до Фридеш Пещи, Темешвар, 11.03.1882.

[20] Фридеш Пещи (1823–1889) – член на Унгарската академия на науките. Секретар на темешварската промишлена камара (1850–1864) и на местното икономическо дружество. От 1858 до 1861 г. издава „Delejtű“ (Темешвар/Тимишоара) – списание за „наука, икономически интереси и художествена литература“. Занимава се с историческа география и с миналото на Южна Унгария.

карят Янош Чонтоши[21]. Според преписката му с Фридеш Пещи Геза Цирбус среща трудности при оформяне на становището си за произхода на крашованите[22], които живеят в източната част на Банат. През 1882–1883 г. той неколкократно пише[23] на Фридеш Пещи, редактор на сп. „Delejtű“, във връзка с конкретен брой на списанието. Опитва се да открие изданието заради поместена в него статия[24] на Имре Берец, до която не успява да получи достъп. В книгата си (1882) Г. Цирбус подкрепя общоприетата сред учените в Австро-Унгария теза за българския произход на крашованите. Този въпрос обаче продължава да го занимава и след излизането на труда, когато подготвя няколко статии, посветени на тях[25]. Проблемът се състои в това, че по онова време редица учени (Иречек, Шафарик, Швикер, Бьом, Сентклараи) не подкрепят становищата си с достатъчно убедителни доказателства. „Езикът на крашованите не е български, по-скоро е сръбски диалект – как е станала промяната? Затова искам да прегледам статията на Имре Берец; може би той казва повече за заселването им, за което аз не можах да намеря следи“, пише Г. Цирбус на Фр. Пещи през 1883 г.[26]. Краткият материал на Берец обаче не дава допълнителна яснота по въпроса.

* * *

През 90-те години на XIX в., когато българските езиковеди започват системно да изучават езика на трансилванските и банатските българи, те вземат отношение и по проблема за народностния произход на крашованите. Тогава Беньо Цонев – един от основоположниците на съвременното българско езикознание – подкрепя тезата за техния български

---

[21] OSZK, Levelestár, Писмо от Геза Цирбус до Янош Чонтоши, 15.10.1882.

Янош Чонтоши (1846–1918) – член на Унгарската академия на науките. Работи в библиотеката на Унгарския национален музей (сега Унгарска национална библиотека „Сечени“), където е завеждащ на Ръкописния отдел (1875). Редактор на сп. „Magyar Könyvszemle“ („Унгарски книгопис“) (от 1879).

[22] Крашованите са католици, пишат с латиница и са били подложени на хърватско културно влияние, оказвано главно чрез църквата. През втората половина на XIX в. живеят компактно в селата Водник, Клокотич, Крашова, Лупак, Нермед, Равник, Ябалча. Техният произход и до днес е обект на научни спорове.

[23] OSZK, Levelestár, f. 1, 2, 3, 4. Писма от Геза Цирбус да Фридеш Пещи, 11.03.1882–[1883].

[24] **Berecz I.** A Bánság népei. I. A Krassóvánok. – Delejtű, 1860, № 20 (15.05), 153–154. o.

[25] **Czirbusz G.** Die Krassovaner. – Természettudományi Fűzetek, 1882, 45. o.; **Czirbusz G.** A krassóván bulgárok. – Földrajzi Közlemények, XIV, 1883, 169–198. o.

[26] OSZK, Levelestár, f. 2, Писмо от Геза Цирбус до Фридеш Пещи, [1883].

произход[27]. За разлика от него, изтъкнатият изследовател на банатските българи езиковедът проф. Любомир Милетич, който познава добре трудовете на Геза Цирбус, не приема тази теза[28]. През 1903 г. той я отхвърля категорично, излагайки аргументите си в специална студия, публикувана в престижното австрийско списание „Archiv für slavische Philologie“[29]. Поради научния му авторитет неговото становище се налага в българската историография. Геза Цирбус следи развитието на дискусията и е запознат с изследването на Л. Милетич[30]. В хода на своята творческа работа той ревизира възгледите си, като приема, че крашованите в резултат на продължително хърватско културно влияние са се обособили в отделна славянска народностна група. Неговият нов възглед намира отражение в структурата на книгата му[31], издадена през 1913 г., в период на засилен интерес към България във връзка с Балканската война. Този път трудът му е разделен на две части. Първата е озаглавена „Temes- és Torontói megyei bolgárok“ („Българите в областите Темеш и Торонтал“), а втората – „A krassószörényi krassovánok“ („Крашованите в областта Крашова-Северин“), като втората част е публикувана и самостоятелно.

* * *

От 80-те години на XIX в. в продължение на около половин столетие унгарските учени проявяват устойчив и траен интерес към българската традиционна култура. Той се реализира предимно в областта на фолклористиката и изследванията на традиционната материална култура, които в началото на XX в. се обособяват като самостоятелни научни направления. Научните търсения на унгарската етнография в България и сред българите са насочени към изследване на източните и балканските културни пластове и отчасти отговарят на потребностите на формиращата се българска етнографска наука, като същевременно допринасят за възникването и развитието на българо-унгарски научни връзки в тази област. Показателна за това ранно научно сътрудничество е дейността

[27] **Цонев, Б.** Трансилванските българи и техните молитви. – Български преглед, 2, 1894, № 1, с. 43–50.

[28] **Милетич, Л.** На гости у банатските българи. I. Във Винга. II. В Бешенов. – Български преглед, 1896, кн. 1, с. 40–57; кн. 2, с. 63–88.

[29] **Miletič, L.** Über die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn. – Archiv für slavische Philologie, 25, 1903, S. 161–181.

[30] **Czirbusz G.** A temes- és torontálmegyei bolgárok. Part 2. A krassószörényi krassovánok. Budapest, 1913, p. 41. o.

[31] Ibidem.

на унгарския фолклорист (и икономист) Адолф Щраус[32], който още през 90-те години на XIX в. се насочва към изследване на българската народна поезия, вярвания и обичаи. През 1892 г. в Будапеща излиза от печат двутомният му труд „Bolgár népköltési gyűjtemény“ („Сборник българска народна поезия“). Издаването му е препоръчано пред Унгарската академия на науките от езиковеда и етнографа Пал Хунфалви – тогавашен председател на Унгарското етнографско дружество. Той определя труда като „нов, твърде важен предмет“ за унгарската научна литература, като подчертава и неговата допълнителна значимост, произтичаща от историческите и културните връзки между българите и Унгарската корона, поради което според него Академията следва да го подкрепи[33]. Така се откроява не само научната, но и културно-политическата стойност на изданието. През 1897 г. горепосоченият сборник е последван от „Bolgár néphit“ („Български народни вярвания“). Почти едновременно с унгарските издания фолклористичните трудове на Адолф Щраус са публикувани и на немски език, което допринася съществено за популяризирането на българската култура в Австро-Унгария и Германия. За заслугите си към България той е удостоен с ордена „Наука и изкуство“ II степен.

* * *

Адолф Щраус започва да проявява интерес към българския фолклор през втората половина на 80-те години на XIX в., по време на честите си пътувания из нашата страна с различни научни и дипломатически

[32] Адолф Щраус (1853–1944) – след като завършва право в Будапещенския университет, през 1875 г. постъпва на служба в австро-унгарската армия. През 1878 г., когато Австро-Унгария окупира Босна и Херцеговина, той е изпратен като военен кореспондент на унгарския сжедневник „Pesti Napló“ („Пещенски дневник“). Завършва военната академия „Людовика“ и известно време е офицер от Генералния щаб. В края на 70-те и началото на 80-те години на XIX в. унгарското правителство го изпраща на няколко пъти с официални мисии в източните провинции на Монархията. През 1886 г. напуска армията, за да се отдаде на научни занимания. От 1892 до 1925 г. преподава в Източната търговска академия в Будапеща (от 1921 г. нататък – Икономически факултет при Будапещенския университет „П. Пазман“). За него вж. още: **Demeter G.** A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. (Series Publications of the Bulgarian-Hungarian History Commission, 5). Sofia–Budapest: IHS–BAS, IH–RCH–HAS, 2018; както и статията на Г. Деметер в настоящия сборник: **Demeter, G.** Scholars, Adventurers or Agents? Hungarian Explorers in the Balkans and Their Role in Shaping Austria–Hungary's Policy towards Bulgaria (1870–1904): The Example of Adolf Strausz and Lajos Thallóczy.

[33] MTAKK, 188/1891.

мисии. Той пътува за пръв път из България през 1884 г., а след това през 1885 г. е включен в експедиция, подкрепена от унгарското правителство, за да проучи стопанското положение на Балканския полуостров. Вниманието му към българските народни песни насочва унгарският дипломат Ищван Буриан, тогава австро-унгарски дипломатически представител в София. Тъй като се ползва с благоволението на княз Фердинанд и е личен приятел на тогавашния министър-председател Стефан Стамболов, Адолф Щраус многократно получава съдействието на българското правителство за издаването на фолклористичните си трудове. Проучванията му пък са съпроводени от активно творческо сътрудничество с големия наш учен и общественик Иван Д. Шишманов, който играе важна роля в научноорганизационното укрепване на българската етнографска наука. За него свидетелства личната кореспонденция на Адолф Щраус с Иван Д. Шишманов, възлизаща на повече от сто писма; една четвърт от тях съдържа сведения за българо-унгарските научни връзки във фолклористиката[34]. Тя е значима като извор, доколкото хвърля светлина върху историята на българистичните трудове на Адолф Щраус и на неговите творчески взаимоотношения с български фолклористи. Писмата на Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов разкриват подробности относно подготовката на трудовете „Bolgár népköltési gyűjtemény“ и „Bolgár néphit“, както и на едно почти неизвестно издание – сп. „Die Donauländer“.

Изданието „Bolgár népköltési gyűjtemény“ е включено в първата унгарска етнографска поредица със заглавие „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára“ („Етнографска сбирка на Унгарския национален музей“). То съдържа 179 български народни песни, преведени на унгарски език, и 21 песни на български език в оригинал, които авторът е събрал лично. „Сборникът“ за първи път представя по-цялостно българската народна поезия в Унгария, а чрез обнародването му на немски език[35] я разкрива в нова светлина и в Западна Европа. Този най-значим труд на А. Щраус е обнародван със сътрудничеството и финансовата подкрепа на българските власти, което е отразено в неговата кореспонденция с Иван

[34] Научен архив на Българската академия на науките (по-нататък съкр.: НА–БАН), ф. 11К, оп. 3, а.е. 1713, а.е. 1714; **Mijatev, P.** Iwan Schischmanov und seine Beziehungen zu den ungarischen Gelehrten (1888–1926). – Slavica VIII (Debrecen), 1968, pp. 171–179.

[35] **Strauss, A.** Bulgarische Volksdichtungen. Wien–Leipzig, 1893.

Д. Шишманов от първата половина на 90-те години на XIX в.[36]. В края на предговора си към книгата самият автор говори за съдействието на българското правителство и лично на министър-председателя Стефан Стамболов, на тогавашния министър на просвещението Георги Живков и на Иван Д. Шишманов, с чиито уводни думи започва двутомникът. По молба на Адолф Щраус Иван Д. Шишманов написва предговора към „Bolgár népkölétési gyűjtemény“. Там той подчертава недооценяването на нашия песенен фолклор от европейските специалисти, изяснява причините за това явление и нуждата от сътрудничество с учени от Западна Европа, за да се „оползотвори“ натрупаното песенно богатство. Посочвайки положителните страни на този „българо-маджарски сборник“ като „единствен в европейската литература по разкошност на изданието и богатство на съдържанието“, Иван Д. Шишманов се надява, че то ще предизвика интереса на западноевропейските учени към българската народна поезия[37]. По-нататък споменава, че при една от първите му срещи с Адолф Щраус (вероятно през лятото на 1891 г.[38]) е получил обещание от него „Сборникът“ да бъде преведен на немски език. Иван Д. Шишманов е държал на немското издание, защото то е щяло да даде възможност на „широката европейска общественост да се увери във вътрешното достойнство на нашата народна поезия“. От преписката между Адолф Щраус и Иван Д. Шишманов се разбира, че българското правителство е поръчало за нуждите на библиотеките 150 бройки от него. Немското издание „Bulgarische Volksdichtungen“ излиза от печат във Виена–Лайпциг през 1895 г., без да получи финансова подкрепа от българска страна.

Критиката забелязва „Сборника“ на Адолф Щраус веднага: появяват се прегледи и рецензии на утвърдени учени в престижни издания, като тези на унгарския славист Оскар Ашбот в „Budapesti Szemle“ („Будапещенски преглед“), на хърватския славист Вартослав Ягич в „Archiv für slavische Philologie“, а у нас – на Васил Йорданов в „Периодическо списание на БКД“ и на Димитър Матов в „Сборник за народни умотво-

[36] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1713, л. 12, 33, 36, 49; а.е. 1714, л. 7, 12,13, 15. Осем писма от Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов, 17.10.1891 – 30.09.1894; а.е. 1714, л. 18. Писмо от Адолф Щраус до Димитър Матов, 9.05.1895.

[37] **Strausz A.** Bolgár népköltési gyűjtemény. Vol. 1. Budapest, 1892, 1–16. o.

[38] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1713, л. 8.

рения, наука и книжнина“[39]. Те са единодушни във високата оценка на книгата като начинание, което по думите на Ашбот разкрива на Европа „един нов, непознат свят“[40]; единодушни са и в критичните си бележки, насочени към неточности в превода, непълнотата на научния апарат, грешки в транскрипцията на имената.

Следваща значима изява на Адолф Щраус във фолклористиката е книгата му „Bolgár néphit“, издадена в Будапеща през 1897 г., която на следващата година излиза на немски език в Лайпциг под заглавие „Die Bulgarien. Ethnographische Studien“[41]. Иван Д. Шишманов е добре осведомен и за това издание. През февруари 1897 г. А. Щраус го уведомява, че Унгарското етнографско дружество е приело за обнародване новото му произведение[42], а през октомври му изпраща за редакция немските коректури[43]. Той моли Шишманов да напише кратък предговор, в който да представи „с топлина и истинност“ творчеството на техните общи приятели, „двамата големи фолклористи“ Михаил Драгоманов[44] и Димитър Матов[45], защото е черпил от произведенията им[46]. Шишманов не написва увода, но подготвя рецензия за този труд в сп. „Български преглед“, където оценява сравнителния метод като неговата „най-оригинална и най-полезна страна“[47]. Щраус прави унгарски, вогулски, черемишки, остяшки паралели, търсейки етнографски следи в подкрепа на теорията, поддържана от Бернат Мункачи, за културния допир на старомаджари-

[39] Archiv für slavische Philologie, 16, (Wien), 1895, S. 620; Budapesti Szemle, 1892, 53. o.; Пер. сп. на БКД, 1899, кн. 58, с. 641–651; Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (по-нататък съкр.: СбНУНК), 1899, кн. 12, с. 3–8.

[40] Budapesti Szemle, 1892, 53. o.

[41] **Strauss, A.** Die Bulgaren. Elhnographische Studien. Leipzig: T. Grieben, 1898.

[42] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1714, л. 27. Писмо от Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов, 27.02.1897.

[43] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1714, л. 31. Писмо от Адолф Щраус до съпругата на Ив. Д. Шишмапов Лидия, 14.10.1897.

[44] Михаил Петрович Драгоманов (1841–1895) – украински фолклорист и историк. От 1889 г. е професор по история в Софийския университет. Изследва спавянския фолклор, като се придържа към принципите на миграционната школа.

[45] Димитър Матов (1864–1896) – фолклорист и етнограф. Специализира във Виена при В. Ягич и в Лайпциг. От 1892 г. е извънреден преподавател по славянска етнография в Софийския университет.

[46] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1714, л. 36. Писмо от Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов, 24.12.1897. За тази книга Адолф Щраус е черпил от първите десет тома на СбНУНК.

[47] **Шишманов, Ив.** Български преглед, 1898, кн. 4, с. 149–150.

те и прабългарите в тяхното праотечество. Шишманов смята някои от паралелите за пресилени и подчертава необходимостта да се провери дали наблюдаваните прилики не могат да бъдат обяснени по друг начин – например чрез културни заемки, а не чрез етническо родство[48].

Адолф Щраус популяризира българския фолклор и постиженията на нашите първи фолклористи не само чрез книгите си, но и чрез своята журналистическа дейност. Освен множеството преводи и статии в различни унгарски списания и вестници в края на 90-те години на XIX в. той се захваща да издава на немски език списание „за народна наука", както сам го нарича „Die Donauländer"[49]. То излиза в един-единствен брой през 1899 г. и съдържа няколко материала за България. Адолф Щраус е предвиждал редовното сътрудничество на български учени и е имал намерение при възможност да използва цветни илюстрации от авторитетното по онова време българско периодично списание „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". Той е възнамерявал да включи и съобщения за историята и икономиката на България; замислял е участието на Иван Д. Шишманов, Михаил Драгоманов, Любомир Милетич, Атанас Илиев[50]. В списанието обаче е публикувана само студия на М. Драгоманов за славянските сказания за жертвоприношения на собствените деца[51].

Освен от страниците на периодичния печат Адолф Щраус популяризира българския фолклор в научните среди и пред обществеността също чрез доклади и лекции. Така например през септември 1894 г. той съобщава на приятеля си езиковеда Бернат Мункачи, че е участвал в конгрес във Виена, където на 25-и е изнесъл доклад, посветен на българските погребални обичаи[52].

Адолф Щраус съдейства и при организирането на етнографските институции в България. През 1905 г. по молба на Иван Д. Шишманов, който тогава е министър на просвещението, той урежда сформиращият

[48] Пак там.

[49] Die Donauländer. Zeitchrift für Volkskunde. Mit beruchtigung von Handel, industrie und Verehswesen in den Landeren der unteren Donau. Herausgegeben von Adolf Strauss. Ausgegeben 20 Dec. 1898. Wien–Leipzig–Budapest, 1899.

[50] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1714, л. 37, 38, 40, 41, 42, а.е. 1715, л. 2. Шест писма от Адолф Щраус до Иван. Д. Шишманов, 21.02.1898 – 18.03.1899.

[51] **Dragomanov, M.** Die slavischen Sagen über Opfern des eigenen Kindes. – Die Donauländer. Zeitchrift für Volkskunde, 1899, S. 1–12.

[52] МТАКК, Ms. 10284/k. Писмо от Адолф Щраус до Бернат Мункачи, 24.09.1894.

се в София етнографски музей да получи от Унгария костюми на банатски българи[53]. Чрез директора на Унгарския търговски музей Дюла Ковач се свързва с банатския българин, известния възрожденец, учителя Леополд Косилков, който набавя костюмите[54]. По предложение на А. Щраус през 1899 г. Унгарското етнографско дружество избира за свои почетни членове Иван Д. Шишманов и езиковеда Любомир Милетич – първия сериозен наш изследовател на банатските българи. През 1917 г. пак по негово предложение за външен член на Дружеството е избран българският книжовник и общественик Антон Драндар[55] – по повод неговата осемдесетгодишнина и като признание за „симпатията му към научните стремежи на унгарската нация“[56].

* * *

Сбирката на Етнографския отдел при Унгарския национален музей е създадена през 1847 г. с образци от бита на вогулите и остяците. Впоследствие в продължение на десетилетия тя е обогатявана предимно с предмети, илюстриращи традиционната култура на неевропейски народи. Това положение се променя с назначаването на Янош Янко[57] за ръководител на отдела в края на 1894 г. Със своята всеотдайна организаторска и научна дейност Янош Янко поставя основите на съвременната унгарска музеология и на сравнителноисторическите проучвания на унгарската материална култура. Първоначално той прави съществени промени в характера на сбирката, създава нейните нови организационни структури, планира и започва широкомащабно събиране на етнографски материали, представящи традиционната култура на унгарците и на националностите в Унгария (без, разбира се, да пренебрегва събирател-

[53] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1715, л. 6. Писмо от Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов, 18.03.1905.

[54] БИА–НБКМ, ф. 579, а.е. 3, л. 20, 37. Писмо от Дюла Ковач до Адолф Щраус, 16.03.1905; писмо от Адолф Щраус до Леополд Косилков, 1.07.1905.

[55] Антон Драндар (1837–1925) – български книжовник и публицист. Завършва гимназия в Будапеща. Следва право в Юридическия факултет на Будапещенския университет и дипломация в Лондон.

[56] БИА–НБКМ, ф. 119, а.е. 1, л. 79а, а.е. 6, л. 4. Писмо от зам.-председателя на Унгарското етнографско дружество Дежьо Чанки и неговия главен секретар Аладар Бан до Антон Драндар, 25.04.1917.

[57] Янош Янко (1868–1902) – етнограф. През 1890 г. проучва опита на географските и етнографските институти в Англия и Франция. От 1894 г. работи в Етнографския отдел на Унгарския национален музей, на който става директор. Участва в научни експедиции в Русия и Кавказ.

ската работа сред неевропейските народи). Тогава в сбирката за пръв път намират място и предмети от традиционния бит на банатските българи. Тази събирателска дейност се разгръща главно под знака на подготовката за отпразнуването през 1896 г. на милениума от заселването на унгарците в Европа. По този повод в Будапеща се организира изложба, която представя унгарската история и култура. Предвижда се една от най-показните ѝ части да бъде етнографското село от типа „сканзен", което да разкрие облика на народното строителство и занаятите на унгарците и на другите националности в страната, включително и на банатските българи. Това е първото значително представяне на формиращата се унгарска етнографска наука пред обществеността и има пряко отношение към проучването на традиционната материална култура на банатските българи.

Това проучване е свързано с началото на творческата дейност на Янош Янко. Още когато в края на 1893 г. Янко постъпва на работа в Етнографския отдел на Унгарския национален музей, той получава две важни задачи: да обогати етнографската сбирка с нови предмети и да участва в събирането на експонатите за етнографското село[58]. В изготвеното от него предложение[59] за изложбата Янош Янко изхожда от основното положение, че при възникването на архитектурните особености и при изследването на типовете сгради специално внимание трябва да се обръща на взаимодействието между етническите, националните и географските фактори. Това свое схващане той прилага и при експонирането на българската къща от Винга, която представя областта Темеш и е една от двайсет и четирите типа къщи в сканзена. От 6 до 9 юли 1894 г. Янош Янко заедно с колегите си от съставената експертна комисия Дюла Ковач от Търговския музей и Камил Фитлер (сътрудник в Музея на художествените занаяти) посещава българските селища в Темеш, за да избере най-подходяща къща. Тримата се спират върху къщата на българина Марко Калинкин от Винга, като на нейния двор се предвижда да бъдат построени стопански сгради по образци от с. Каруйфалва/Короиени[60]. Научните резултати от това проучване и подробният проект за българска къща от Банат са изложени в специален отчет на експертната

[58] **Jankó J.** A milleniumi falu. Sajtó alá rendezte Szemkeő E. Budapest, 1989, 8–9. o.

[59] Dr Jankó János bizottsági tag javaslata a néprajzi kiállítás ügyében. Budapest, 1893.

[60] Дн. Румъния.

комисия от 26 юли 1894 г.[61]. Българското участие в изложбата по случай милениума чрез макета на къщата и нейната вътрешна уредба протича с активното съдействие на Леополд Косилков[62]. Впоследствие интериорът на „българската банатска къща“, като част от вътрешната уредба на сканзена, обогатява етнографската сбирка на Унгарския национален музей[63].

През март 1895 г., в разгара на подготовката за честването на милениума, Янош Янко споделя желанието си да напусне Унгарския национален музей и да дойде да работи в България. Освен чрез посредничеството на Адолф Щраус Янош Янко се обръща и директно към Шишманов[64]. Изтъквайки натрупания опит в обогатяването на музейната сбирка и лични мотиви за напускането си, той моли влиятелния български учен да съдейства за неговото идване в София. „Ще отдам цялата си младежка работоспособност, любовта си към предметите [от бита] и всичките си сили за българската национална кауза“[65], четем в писмото му. Янош Янко е един от малцината унгарски учени, поискали професионална реализация в България; не са известни причините, поради които неговите благородни намерения се осуетяват.

* * *

В началото на второто десетилетие на XX в. унгарски етнографи започват теренни проучвания на традиционната материална култура в България. Те са предизвикани от създаването през 1909–1910 г. на Източен музей към Унгарската кралска източна търговска академия в Будапеща, чиято задача е да представя етнографията и търговските стоки на Изтока и да служи за практическите цели на обучението. Определящ фактор в насоките на събирателската работа, извършена в България, са възгледите на първия му уредник етнографа Ищван Дьорфи[66]. Неговите

[61] **Jankó J.** A milleniumi falu…, 100–104. o.

[62] БИА–НБКМ, ф. 295, а.е. 4, л. 73. Пощенска карта от Леополд Косилков до Кръстьо Мирски. Винга, 17.03.1896.

[63] БИА–НБКМ, ф. 579, а.е. 3, л. 20.

[64] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1714, л. 17. Писмо от Адолф Щраус до Иван Д. Шишманов, 26.03.1895.

[65] НА–БАН, ф. 11К, оп. 3, а.е. 1741, л. 1–2. Писмо от Янош Янко до Иван Д. Шишманов, 31.03.1895.

[66] Ищван Дьорфи (1884–1939) изучава унгарската традиционна материална култура и селищна история. От 1912 г. работи в Унгарския национален музей. От 1926 г. преподава етнография на Източна Европа в Икономическия факултет на Будапещенския университет.

проучвания са насочени към източното наследство в унгарската народна култура, в частност към тюркските елементи, запазени в нея от епохата, преди унгарците да завоюват днешната си родина. Според схващанията му най-сигурният извор за тюркското наследство на унгарците са предметите – тяхната история, форма, връзка с езика. Ищван Дьорфи споделя виждането на тюрколога Армин Вамбери, че куманите, печенегите и татарите, заселили се, след като унгарците завоюват средноевропейската си родина, съхраняват спомена за древното им азиатско наследство. Именно чрез тяхното изследване могат да се направят изводи за реликтите от това източно наследство в унгарския селски бит. Дьорфи смята, че Европа не се интересува какво унгарците са научили от нея, а по какво се различават, и търси това различие в източното номадско наследство от епохата преди завладяването на днешната им родина. Той подчертава ролята на претопилите се в унгарците тюркски народи при формирането на унгарската култура. Всъщност Дьорфи подкрепя с етнографски сведения научните резултати от етимологическите изследвания на езиковедите Золтан Гомбоц, Янош Мелих и Дюла Немет.

Експозицията на Източния музей, открита през ноември 1913 г., заедно с материалите от другите балкански страни съдържа и богата етнографска колекция от България. Събитията около нейното създаване разкриват три отчета на Ищван Дьорфи от 1911–1913 г., публикувани в годишника на Източната търговска академия. Те съдържат информация за времето, мястото и вида на предметите, начина на тяхното придобиване, като същевременно представят общата концепция на експозицията. Началото ѝ поставя директорът на Академията туркологът Игнац Кунош, който подарява сбирките си от метални съдове, носии и бижута. (Тези предмети ученият закупува по време на честите си посещения в България на път за Турция.) В годините от 1911 до 1913 сбирката се обогатява от възпитаниците на Академията под вещото ръководство на Ищван Дьорфи, които ежегодно пътуват през Сърбия и България до Турция, за да се запознаят с важните за източната търговия на Унгария промишлени центрове, с пазарите и традиционната култура на балканските страни. По време на тези учебни екскурзии са закупени много етнографски предмети. Възгледите на Ищван Дьорфи за реликтите от унгарското източно наследство определят обекта на неговата събирателска работа в България – традиционната материална култура не само на българите, но и на живеещите тук татари, гагаузи и турци. В отчетите си за 1911 г. Дьорфи посочва като особено ценна придобивка татарски

тъкàни кърпи от Силистренско[67], а за 1912 г. обобщава: придобити са 78 етнографски предмета от Истанбул и Пловдив за Източния музей и 57 от Добруджанско за Етнографския отдел[68] (където той е сътрудник). През пролетта на 1913 г. той осъществява теренна обиколка в татарското село Татар Акманджа (дн. Коколово), където закупува повече от 200 стари тъкани и облекло[69]. Когато урежда експозицията на Източния музей, Ищван Дьорфи не само събира необходимите му материали, а проучва опита на някои етнографски музеи в Сърбия, България и Румъния. Източната търговска академия му отпуска средства за едноседмична научна командировка в края на 1911 г.[70].

Ищван Дьорфи отново извършва етнографски проучвания в Североизточна България през 1916 г. Тогава той е освободен от военна служба и обикаля Делиормана[71]. За теренната му работа в Североизточна България красноречиво свидетелстват 455-те негови снимки от фотоархива на будапещенския Етнографски музей[72]. Те са направени в селищата Разград, Боюк-Кокарджа (дн. Голям Поровец), Малка Кокарджа (дн. Малък Поровец), Мазар-паша теке (дн. Островo), Мумджилар (дн. Свещари), Демир баба текеси (дн. Дворяново), Каменлар (дн. Исперих), Дурач (дн. Лудогорци) – всички в Разградска област, както и в Кестрич – дн. квартал „Виница“ във Варна и в Русе. Снимките отразяват всички страни на традиционната материална култура в Североизточна България: поминъци, селища, строителство, облекло, транспорт. Етнографската картина е цялостна и от етническа гледна точка – Ищван Дьорфи е извършвал проучвания сред турското, българското и ромското население в района.

[67] Keleti Múzeum. – A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia jelentései az 1911–1912-iki tanévről. Budapest, 1912, 35–37. o. В последните години се наблюдава засилен научен интерес към тези тъкани (вж.: **Paréj G., Zatykó V.** A Néprajzi Múzeum „tatár női” kendőinek nyomában – száztíz évvel a gyűjtésük után. – Néprajzi Értesítő, 103, 2024, 9–46. o.; Затько-Вълчева, В. Сакрални кримскотатарски кърпи – от евджияр до пешкир. – Годишник на Асоциация „Онгъл“, т. 24, год. 18, 2025, с. 541–549).

[68] Néprajzi Múzeum, Budapest (по-нататък съкр.: NM), Irattár, 88/1913. sz., 5. f., 9. f. Годишен отчет на Етнографския музей в Будапеща за 1912 г.

[69] Keleti Múzeum. A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia jelentései az 1912–1913-iki tanévről. Budapest, 1913, 63. o.

[70] NM, Irattár, 43/1911. sz.

[71] **Szilágyi M.** Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. – Ethnográphia, 1984, No 4, 585. o.; NM, lrattár, 211/1915., 8/1916. sz.

[72] NM, Fotóarchivum, F 194 717–194 995, 195 012–195 259, 233 017–233 101.

След закриването на Източната търговска академия, по време на Първата световна война етнографската сбирка (предмети и фотоси) на Източния музей е предадена във фондовете на Етнографския отдел на Унгарския национален музей. Към края на второто десетилетие на XX в. няколко унгарски учени извършват етнографски теренни проучвания у нас. Те имат отношение към лансираната в Унгария туранска идея за етническо родство на народите, чиято прародина е Средна Азия (турци, татари, унгарци, българи и др.). Ето защо експедициите в България са само една брънка в поредицата етнографски изследвания на унгарци на Балканите и в Мала Азия. Затова и тяхната цел е да търсят древни елементи, запазени в българската народна култура, от които да направят заключения за корените на унгарските традиции. От този аспект те проучват и традиционната култура на турците в Североизточна България, които са асимилирали живелите тук кумани и печенеги. Техните научни пътувания са подкрепени от българското правителство и са осъществени с помощта на унгарския археолог Геза Фехер, установил се по това време у нас.

* * *

По това време етнографът от Дебрецен Ищван Ечеди[73] идва в България на два пъти с цел да се запознае с българската традиционна култура, като вярва в историческото ѝ родство с турската и унгарската. Ищван Ечеди прави достояние на унгарската общественост своите наблюдения чрез статията си „A bolgárok ősi földművelése“ („Древното земеделие на българите“), публикувана през 1928 г. в научното списание на будапещенския етнографски музей „Néprajzi Értesitő“ („Етнографски известия“)[74], и чрез пътеписната си книга „A bolgárok földjén. Útirajzok“ („Из земята на българите. Пътни скици“), отпечатана в Дебрецен през 1929 г. Освен това пътешествията на Ищван Ечеди из България са богато документирани: по-схематично в протоколите и годишните отчети на дебреценския музей „Дери“[75], където той е почетен сътрудник и директор на

[73] Ищван Ечеди (1885–1936) – през 1925 г. се хабилитира в Дебреценския университет по география и етнография на Унгария. От 1929 г. е директор на музея „Дери“ (Дебрецен), чиято етнографска сбирка почти изцяло е резултат от неговата събирателска дейност. Изучава етнографията на Хортобадската пуста.

[74] Néprajzi Értesítő, 1928, 78–85. Същото в: Унгарски учени за България. Съст. П. Пейковска. София: Изд. „Отечество“, 2003, с. 323–334.

[75] Déri Múzeum, Debrecen (по-нататък съкр.: DM), Iratok, 152/1926. vmsz., 122/1927. vmsz. Протоколи от заседанията на Музейната комисия, проведени на

библиотеката, в личния му дневник, в кореспонденцията му и в отчетите от неговите командировки, което позволява реконструкция на методологията на теренната му работа. Първото си пътуване из България Ищван Ечеди осъществява през август 1926 г. със спомоществователството на дебреценския градски съвет, който му отпуска 2 млн. от необходимите 10 млн. крони[76]. (По принцип при всички свои пътувания Ечеди покрива по-голямата част от разноските със собствените си спестявания.) Негов спътник е студентът по право Ищван Неудерт. В отчета си до музея „Дери“ той обобщава целите и резултатите си така: „Извърших етнографски наблюдения на територията на България и Турция. Вниманието си насочих главно към проучването на турците. В България обиколих районите на София, Русчук, Варна, Филипопол, а в Турция – по-характерните села в европейската и малоазийската част, като за център избрах Константинопол. Изследвах останките у сродните тюркски народи от важните за унгарците поминъци пастирство и земеделие. Установих, че от гледна точка на примитивността са на еднакво равнище у европейските и у азиатските турци“[77]. Това заключение отразява търсенето на общи културно-исторически модели в рамките на т.нар. туранска перспектива.

Ищван Ечеди не изпълнява изцяло предварителния си план. Той не успява да получи разрешение от турските власти да посети района на планината Таврус, където възнамерява да наблюдава живота на пастирите номади. От страна на И. Ечеди и на музея веднага са предприети постъпки за второ пътуване с подобен маршрут[78]. Предвижда се една от задачите да бъде закупуването на „турски етнографски предмети“ за музея „Дери“ и за Етнографския отдел на Националния музей. Тази „обща акция за събиране на материали“ Ечеди уговаря лично с Жигмонд Батки, директор на Етнографския отдел в Националния музей. Второто пътешествие на Ищван Ечеди е подкрепено финансово от унгарското Министерство на религията и просветата, което му отпуска 500 пенгьо, още толкова получава от градския съвет на Дебрецен, а унгарското

9.09.1926 и 31.05.1927; 30/1928. vmsz. Отчет за дейността на музея на свободния кралски град Дебрецен за 1927 г.

[76] Déri Múzeum Néprajzi Archivum, Debrecen (по-нататък съкр.: DM, NA), V. 99, 131. o. Дневник на Ищван Ечеди, 20.08.1926.

[77] DM, Iratok, 147/1926. vmsz. Отчет на д-р Ищван Ечеди за научната му командировка в Турция, 9.09.1926.

[78] DM, Iratok, 152/1926. vmsz.

Министерство на външните работи му предоставя безплатни визи – решение, което е осъществено със съдействието на Геза Фехер[79]. Така тези експедиции се вписват в по-широката насока на унгарската етнология от началото на XX в., ориентирана към сравнително изследване на балканските и тюркските културни пластове.

В този контекст на теренни експедиции и сравнителноетнографски интереси второто си пътешествие Ищван Ечеди прави в периода 5 юли – 24 септември 1927 г. с маршрут България, Гърция, Египет, Палестина и Сирия[80]. Пътуването из България е осъществено със съдействието на българското правителство, което му отпуска свободен билет за железниците. Няма сведения да е закупувал етнографски предмети от българи. Сред споменатите в отчета му 200 снимки обаче има и такива, които илюстрират традиционната култура на българите и на българските турци. (Петнайсет снимки на Ечеди от 1926 г. се съхраняват във фотоархива на будапещенския Етнографски музей[81].) Подробни сведения за пътуването на Ищван Ечеди през България и за видяното в нашите земи намираме в обнародвания му пътепис „A bolgárok földjén“, където той обобщава впечатленията си със следния маршрут: Русе, Каспичан, Мадара, Кюлевец, Шумен, Абоба, Нови пазар, София, Пловдив, Стара Загора, Казанлък, с. Шипка, Варна, Лом. Това е художествен пътепис, предназначен за широка читателска публика. За да е по-увлекателно повествованието, в повечето случаи изложението е в диалогична форма. Съдържанието на пътеписа е изключително с етнографска насоченост, и то главно към материалната култура на българи и турци. Тя е представена въз основа на вещо наблюдение. Авторът прави паралели между традиционната култура на българите, унгарците и българските турци. Ищван Ечеди описва подробно някои форми на земеделието в Североизточна България (жътва, вършитба), жилището, стопанския двор, селището, носиите, овчарството и говедовъдството – винаги у българите и у българските турци; овцевъдството в Софийско, рибарството по р. Искър, оризарството и бубарството в Пловдивско, розообработването в Казанлъшко, вършитбата в Тракия, оранта във Варненско. Описанията са придружени от много документални илюстрации, фотографии и

[79] DM, NA, 89/82. Писмо от Геза Фехер до Ищван Ечеди, 12.05.1927.

[80] DM, Iratok, 209/1927. vmsz. Отчет на Ищван Ечеди пред Музейната и библиотечната комисия, 15.11.1927.

[81] NM, Fotóarchivum, F 284 919–184 934.

рисунки по снимки, което повишава научната стойност на пътеписа. Негово достойнство е използването на специфичната етнографска терминология при описанията на предметите и процесите, дадена навсякъде и съгласно турската народна терминология по това време. Като основен недостатък на пътеписа Жигмонд Батки посочва – в рецензия[82], а и в лично писмо[83] – твърде субективния стил на Ечеди.

В този контекст на неговите пътеписни наблюдения и етнографски интерпретации текстът на Ищван Ечеди е много показателен за начина, по който унгарската етнографска мисъл от периода използва българския материал като поле за сравнителни и историко-културни обобщения. Двете глави „На какво ни учи Мадарският конник“ и „По следите на героичната българо-унгарска история“ потвърждават, че той споделя тенденциите, очертани от Дьорфиевата школа в унгарската етнография, както и интерпретативните нагласи, характерни за междувоенния период в българо-унгарските научни връзки.

Ищван Ечеди пише с мисълта, че етнографията трябва да допринесе за сближаването на двата народа, но научният му интерес към турската традиционна култура довежда до очевиден парадокс, забележим и с „невъоръжено етнографско око“. Ето какво пише по този повод приятелят му Янош Корик – специалист в тютюнева фабрика в Кавала, който му помага при пътуванията из Гърция: „Получих […] книгата ти и я прочетох с удоволствие. Ако искаш да чуеш една приятелска критика, то позволи ми най-напред да протестирам от името на българския народ срещу снимката на корицата. След като си писал за земята на българите, тогава според мен по-правилно би било на корицата да увековечиш някаква наистина българска специфика, а не две типични турски фигури. Вярно е, че си проучвал земята на българите от етнографска гледна точка и така те имат място в книгата ти, по вътре в нея. Какво би казал ти, ако някой твой чуждестранен колега постави на корицата на книга за Унгария „швабско момиче с тринайсет фусти?“[84]. Тази реакция ясно откроява напрежението между научния интерес към „другия“ и очакването за представяне на националната специфика, характерно за етнографските търсения през междувоенния период.

[82] Néprajzi Értesítő, 1930, 60. o.

[83] DM, NA, V. 89/87.

[84] DM, NA, V. 93, p. 11. Писмо от Янош Корик до Ищван Ечеди. Кавала, 10.11.1930.

Този по-дълъг цитат е уместен, тъй като реакцията към корицата показва как визуалното представяне на изследвания обект може да влезе в противоречие с очакванията за национална репрезентация. Именно тази корица и вложените в нея акценти върху турския етнокултурен елемент, които иначе вътре в книгата не са демонстрирани така очебийно, ограничават нейното възприемане и популяризиране в България. В Унгария обаче пътеписът на Ищван Ечеди е посрещнат с голям интерес, особено в научните среди. Значимостта на делото на Ечеди се определя от факта, че благодарение на него в унгарската етнография, в частност в града Дебрецен, се създава българистична традиция, която се поддържа и до днес.

* * *

Под впечатлението от пътеписа на Ищван Ечеди и с оглед на възможностите за бъдещо сътрудничество и съвместни проучвания Ищван Дьорфи пристига отново в България през юни 1929 г. Десетдневната му командировка (3–14 юни) е финансирана от унгарското Министерство на просветата[85]. В отчета на Дьорфи пред будапещенския Етнографски музей е отбелязано, че пътуването е осъществено с кораб до Русе, а оттам маршрутът е Разград–Варна–София[86].

През 1929 г. в България Дьорфи има две научни задачи. Първата – да проучи материалите на етнографските музеи в страната. Той разглежда подробно експозицията на Етнографския музей в София, придружен от неговия директор Ст. Л. Костов, сътрудничката Евдокия Петева и стажанта Христо Вакарелски. Така петнайсет години след първото си посещение Ищван Дьорфи има възможност да прецени в каква степен се е развил и обогатил единственият голям етнографски музей у нас. В отчета си пред Етнографския музей в Будапеща вещото око на специалиста отчита, че експозицията почти не е променена, и изтъква две основни нейни слабости, показателни за тогавашния етап от развитието на българската етнография като наука[87]. Втората задача, която Дьорфи си поставя в България, е да проучи кои райони на страната са подходящи за планомерна събирателска дейност и да се осведоми как може да се осъществи евентуална експедиция. Дьорфи е имал идеята да бъде разработена цялостна програма за системни теренни проучвания у нас,

[85] NM, Irattár, 98/1929, 1. o. Отчет на Ищван Дьорфи за научната му командировка в България, октомври 1929 г.

[86] Ibidem.

[87] Ibidem.

в която да бъдат включени и български етнографи. Както вече споменахме, унгарските етнографи са се интересували по-специално от бита и обичаите на турското население в Североизточна България, тъй като то е асимилирало живелите тук кумани и печенеги. Ето защо Дьорфи дава следното мнение: „Разградска област, както и целият Делиорман от етнографско гледище са много подходящ район за събиране на материали […]. Това би било добре и за българите, и за нас с оглед на общото ни минало“. Сам Ищван Дьорфи посещава гагаузкото село Кестрич, чиито турскоезични жители са православни и се считат за „наследници на куманите“[88]. Там той наблюдава древен културен остатък – не жънат ечемика, а го късат, както унгарците късат конопа. От изложеното дотук става ясно, че проучванията на Дьорфи в България са насочени не само към събиране на емпиричен материал, но и към изграждане на сравнителноисторическа перспектива, чрез която българската традиционна култура се вписва в по-широкия контекст на унгарските етнографски търсения.

* * *

През периода между 1928 и 1934 г. многократно пътешества из България унгарският зоолог Золтан Силади, който наред с природонаучния събира и значителен етнографски материал. Резултат от ку.турно-историческите му проучвания е неговата научнопопулярна книга „Bulgária“, издадена през 1931 г. Нейното съдържание е изложено във вид на пътни бележки. Въпреки това трудът притежава и белези на научно изследване. Преобладават личните наблюдения върху българската традиционна култура, които след задълбочено запознаване със специализираната литература Золтан Силади умело съчетава с представяне на историческото развитие на българския народ. Както сам споделя в книгата си, първата среща на Золтан Силади с българи става около 1913 г. – тогава се запознава с един градинар от Наденед, с когото впоследствие се сприятелява[89]. По време на пътешествията си из България работата му като природоизпитател го свързва с цар Фердинанд, а интересът му към българската история и култура – с много учени от това време – Ст. Л. Костов, Рафаил Попов, Петър Миятев. За създаването на тези познанства допринася и Геза Фехер, който му помага в изследователската работа из България. Золтан Силади започва да събира етнографски материали

[88] Ibidem.

[89] **Szilády Z.** Bulgária. Budapest, 1931, 6. o.

през август 1928 г.[90], по време на природонаучна експедиция със зоолога Лайош Биро[91]. Тази дейност продължава и през есента на следващата година, когато той отново пътува с природонаучни задачи, но този път сам. Етнографските му проучвания са съобразени с нуждите на Етнографския отдел при Унгарския национален музей. По поръчка на неговия директор Жигмонд Батки Золтан Силади фотографира етнографски обекти и закупува предмети от бита. Във фотоархива на Етнографския музей в Будапеща се съхраняват 20 снимки[92], направени от Силади през 1931 и 1934 г. в Дурач, Кърджали, Пловдив, Липница[93], Вършец и Врач[94]. Те отразяват традиционното жилищно строителство, българските носии, вътрешната уредба на българската традиционна къща. Част от тези фотоматериали Силади използва като илюстрации в своята книга „Bulgária“, което съществено допринася за голямата ѝ популярност.

* * *

Изследването на унгарската етнография и фолклористика, насочено към българите през XIX и първата половина на XX в., показва устойчив и многопластов научен интерес, който се развива паралелно с формирането на модерните хуманитарни науки в Централна Европа. Този интерес преминава от първоначално емпирично събиране на материали към институционализирани изследвания, свързани с музеи, научни дружества и академични структури. Българската традиционна култура се превръща в значим обект на изследване в рамките на унгарската наука, като служи едновременно за сравнителни етнографски анализи и за изграждане на историко-културни хипотези. Работата на учени като Феликс Каниц, Бела Ерьоди, Геза Цирбус, Адолф Щраус, Ищван Дьорфи и Ищван Ечеди показва не само разнообразието на подходите, но и променящите се научни парадигми – от романтически и национално мотивирани търсения до по-системни сравнителни и институционални изследвания. Особено важно е, че тези научни практики не

[90] Magyar Természettudományi Múzeum, Történettudományi Gyüjtemény, Кореспонденция на Золтан Синади с Ерньо Чики, директор на Природонаучния отдел в Унгарския национален музей.

[91] Лайош Биро (1856–1931) – унгарски ентомолог и събирач на етнографски материали. Осъществява научно пътешествие в България през 1928 г.

[92] NM, Fotóarchivum, F 64 642–64 654, 69 343–69 349.

[93] Вероятно в Софийска област (община Ботевград). Другото село със същото име е в област Враца (община Мизия).

[94] Вероятно Свети Врач, дн. Сандански.

се развиват изолирано, а в активен диалог с българската научна среда. Кореспонденцията и участието на български учени като Иван Д. Шишманов и Любомир Милетич показват, че българо-унгарските научни връзки в тази област на знанието имат траен и институционализиран характер още от края на XIX в. В този смисъл унгарската етнография и фолклористика не само допринасят за опознаването на българската традиционна култура, но и участват активно в процесите на изграждане на европейската сравнителна етнология. Натрупаният изворов и научен материал остава ценен както за историята на науката, така и за съвременните интерпретации на културните взаимодействия в Югоизточна Европа.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Български исторически архив при Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (съкр.: БИА–НБКМ), ф. 119, а.е. 1; ф. 295, а.е. 4; ф. 579, а.е. 3.

Научен архив на Българската академия на науките (съкр.: НА–БАН), ф. 11К, оп. 3, а.е. 1713, а.е. 1714, а.е. 1741.

Déri Múzeum, Debrecen, Iratok, 147/1926., 152/1926., 122/1927., 209/1927., 30/1928. vmsz.

Déri Múzeum Néprajzi Archivum, Debrecen (съкр: DM, NA), V. 93., V. 99.

Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest), Történettudományi Gyüjtemény, Кореспонденция на Золтан Синади с Ерньо Чики.

Magyar Tudományos Akadémia – Könyvtár, Kézirattár (съкр.: МТАКК): Ms. 10284/k; RAL 85/1836; 88/1891.

Néprajzi Múzeum, Budapest, Fotoarchivum, F 194 717–194 995, 195 012–195 259, 233 017–233 101, 284 919–184 934.

Néprajzi Múzeum, Budapest (съкр.: NM), Irattár, 43/1911., 88/1913., 211/1915., 8/1916., 98/1929. sz.

Országos Széchényi Könyvtár (съкр.: OSZK), Levelestár, Писма от Геза Цирбус до Фридеш Пещи и Янош Чонтоши.

Обнародвани извори

Унгарски учени за България. Съст. П. Пейковска. София: Унгарски културен Институт – София, Изд. „Отечество“, 2003.

Dr Jankó J. bizottsági tag javaslata a néprajzi kiállítás ügyében. Budapest, 1893.

Mijatev, P. Iwan Schischmanov und seine Beziehungen zu den ungarischen Gelehrten (1888–1926). – Slavica VIII (Debrecen), 1968, pp. 171–179.

Периодичен печат

Български преглед, 1898.

Периодическо списание на Българското книжовно дружество (съкр.: Пер. сп. на БКД), 1899.

Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (съкр.: СбНУНК), 1899.

A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia jelentései (Budapest), 1912, 1913.

Archiv für slavische Philologie (Wien), 1895.

Budapesti Szemle, 1892.

Delejtű, 1858–1861.

Die Donauländer. Zeitchrift für Volkskunde. Mit beruchtigung von Handel, industrie und Verehswesen in den Landeren der unteren Donau. Herausgegeben von Adolf Strauss. Ausgegeben 20 Dec. 1898. Wien–Leipzig–Budapest, 1899.

Néprajzi Értesítő, 1928, 1930.

Изследвания

Вакарелски, Хр. Интереси и заслуги на унгарските учени към българската етнография. – В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. Ред. кол. П. Миятев и др. София: БАН, 1980, с. 377–392.

Динеков, П. Към въпроса за отношението на българите към делото на Феликс Каниц. – Списание на БАН, 1942, кн. 63, с. 117–138.

Затько-Вълчева, В. Сакрални кримскотатарски кърпи – от евджияр до пешкир. – Годишник на Асоциация „Онгъл“, т. 24, год. 18, 2025, с. 541–549.

Златарски, В. Феликс Ф. Каниц. 2.08.1929 – 7.01.1904. – Летопис на БКД, 1904, кн. 4, с. 110–115.

Киселов, В. Феликс Каниц. По случай 75-та му годишнина. – Пер. сп. на БКД, 1902–1903, кн. 63, с. 463–367.

Милетич, Л. На гости у банатските българи. I. Във Винга. II. В Бешенов. – Български преглед, 1896, кн. 1, с. 40–57; кн. 2, с. 63–88.

Радев, Ст. Бейла Ерьоди и Адолф Щраус за българската народна култура. София: Унив. изд. „Климент Охридски“, 1990.

Романски, Ст. България в образите на Феликс Каниц. София, 1939.

Фехер, Г. Колумб на Балканите. Феликс Каниц. Живот, пътувания и научно дело. София, 1936 (Фототипно изд. София, 1999).

Цирбус, Г. Южноунгарските българе. Етнографическа скица. – Пер. сп. на БКД, 1884, кн. 12, с. 65–73; 1885, кн. 13, с. 31–50; 1885, кн. 14, с. 230–255.

Цонев, Б. Трансилванските българи и техните молитви. – Български преглед, 2, 1894, № 1, с. 43–50.

Berecz I. A Bánság népei. I. A Krassóvának. – Delejtű, 1860, № 20 (15.05), 153–154. o.

Czirbusz G. A bessenyői bolgárok lakodalmi szokásai. – Délmagyarországi Lapok, 1881.

Czirbusz G. A délmagyarországi bolgártypus. – Természettudományi Fűzetek, 1881, 105–115. o.

Czirbusz G. A vingái bolgárok táncza. – Természettudományi Fűzetek, 1881, 102–103. o.

Czirbusz G. A bánsági bolgárok bevándorlása. – Délmagyarországi Lapok, 1882.

Czirbusz G. Die Krassovaner. – Természettudományi Fűzetek, 1882.

Czirbusz G. A krassóván bulgárok. – Földrajzi Közlemények, 14, 1883, 169–198. o.

Czirbusz G. Die Südungarischen Bulgaren. Eine ethnographische Skizze. Wien–Tesehen: Prochaska, 1884.

Czirbusz G. A temes- és torontálmegyei bolgárok. Part 2. A krassószörényi krassovánok. Budapest, 1913.

Demeter G. A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. (Series Publications of the Bulgarian-Hungarian History Commission, 5). Sofia–Budapest: IHS–BAS, IH–RCH–HAS, 2018.

Demeter, G. Scholars, Adventurers or Agents? Hungarian Explorers in the Balkans and Their Role in Shaping Austria–Hungary's Policy towards Bulgaria (1870–1904): The Example of Adolf Strausz and Lajos Thallóczy. – In: Чуждестранната хуманитаристика за България и българите. Ред. кол. П. Пейковска (съст. и гл. ред.), Р. Лельова, А. Стрезова. София: 2026, с. 323–343.

Demeter, G., Zs. Bottlik. Maps in the Service of the Nation. The Role of Ethnic Mapping in Nation-Building and Its Influence on Political Decision-Making across the Balkan Peninsula (1840–1914). Regensburg: Frank & Timme, 2021.

Dragomanov, M. Die slavischen Sagen über Opfern des eigenen Kindes. – Die Donauländer. Zeitchrift für Volkskunde, 1899, S. 1–12.

Dukov I. Ecsedi István jelentősége a bolgár etnográfiában. – Bolgár tanulmányok, 2, (Debrecen), 1975, № 29, 21–26. o.

Erődi B. A bolgár népköltészet. – Koszorú, Vol. 2, 1879, 52–68. o.

Erődi B. A Balkán-félszigeti népek költészetéből. Olcsó könyvtár. Budapest, 1892.

Gorove L. A bánsági bolgárok hajdani 's mostani állapotuk. – Tudományos Gyüjtemény, 1837, Vol. 8, 3–65. o., Vol. 9, 3–63. o.

Jankó J. A milleniumi falu. Sajtó alá rendezte Szemkeő E. Budapest, 1989.

Kósa L. A Magyar Néprajzi Társaság százéves története, 1889–1989. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, Debrecen: Piremon, 1989.

Menyhárt Kr. Szentek, szövegek, vallási kapcsolatok. Bolgár-magyar összehasonlitó folklorisztikai tanulmányok. Budapest: ELTE, BTK, Szláv Filológiai Tanszék, 2021.

Miletič, L. Über die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn. – Archiv für slavische Philologie, 25, 1903, S. 161–181.

Paréj G., Zatykó V. A Néprajzi Múzeum „tatár női" kendőinek nyomában – száztíz évvel a gyűjtésük után. – Néprajzi Értesítő, 103, 2024, 9–46. o.

Per aspera. Czirbusz Géza 30. éves tanári jubileuma. Sátoraljaújhely: Zemplén nyomda, 1905.

Popovszki I. Ecsedi István és A bolgárok földjén c. útleírása. – Bolgár tanulmányok, 2, (Debrecen), 1975, № 29, 33–36. o.

Strausz A. Bolgár népköltési gyűjteméпy eddig kiadatlan eredeti bolgár szöveggel. Vo1. 1–2. Budapest: Révai, Markus ny., 1892.

Strauss, A. Bulgarische Volksdichtungen. Wien–Leipzig, 1893.

Strauss, A. Die Bulgaren. Elhnographische Studien. Leipzig: T. Grieben, 1898.

Szilády Z. Bulgária. Budapest, 1931.

Szilágyi M. Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. – Ethnográphia, 1984, No 4.

https://doi.org/10.71069/III42.26.GGMM20

СВАТБЕНАТА ОБРЕДНОСТ И ФОЛКЛОР ОТ ТЕРНОВКА И ДРУГИ БЪЛГАРСКИ СЕЛА В УКРАЙНА В ТВОРЧЕСТВОТО НА СЕРГЕЙ ЦВЕТКО

Галин Георгиев*, Милена Маринова**

WEDDING RITUAL PRACTICES AND FOLKLORE OF TERNOVKA AND OTHER BULGARIAN VILLAGES IN UKRAINE AS REFLECTED IN THE WORKS OF SERHIY TSVIETKO

Galin Georgiev, Milena Marinova

Summary. This article examines two studies by the Ukrainian ethnographer of Bulgarian descent, Serhiy Tsvietko, published in the 1920s in Odessa and Kyiv. They are devoted to wedding rituals and the accompanying folk songs from the author's native village – Ternovka, located near Mykolaiv (now a district of the city) – as well as from two other Bulgarian settlements in Ukraine – Olshanka and Golyam Buyalak. The first is titled "Wedding Customs and Songs of the Bulgarians in the Kherson Region: The Village of Ternovka in the Mykolaiv Region", while the second is titled "Symbolic Objects and Rituals in Bulgarian Weddings Compared to Ukrainian Ones" and covers a broader range of topics and issues.

Keywords: wedding ritual practices, Ternovka, Ukraine, Serhiy Tsvietko

Ключови думи: сватбена обредност, Терновка, Украйна, Сергей Цветко

---

* Галин Георгиев – доц. д-р – Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – Българска академия на науките, имейл: etnologia@mail.bg [Galin Georgiev – Assoc. Prof., PhD – Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: etnologia@mail.bg].

** Милена Маринова – гл. ас. д-р – Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – Българска академия на науките, имейл: milena.marinova@iefem.bas.bg [Milena Marinova – Chief Assist. Prof., PhD – Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: milena.marinova@iefem.bas.bg].

В настоящия текст обект на изследване са две студии на украинския етнограф с български корени Сергей Цветко, публикувани през 20-те години на XX в. в Одеса и в Киев. Те са посветени на сватбената обредност и съпътстващия я песенен фолклор от родното село на автора – Терновка, разположено в близост до Николаев (днес квартал на града), както и от още две български селища в Украйна – Олшанка и Голям Буялък[1]. Първата е със заглавие „Сватбени обичаи и песни на българите

[1] По-подробно за мигрирането, езика и традициите на преселниците от силистренското село Алфатар през 1773 г. и техните потомци, които днес живеят в селата Доброе, Станковото и Олшанка в Кировоградска област, Украйна – т.нар. олшански българи, вж. напр.: **Гавазов, М.** Алфатарските българи в Олшанка – минало, бит, съвремие: 230 години от тяхното изселване. Силистра: б. и. 98 с.: фот., фотокоп., к., 2004; **Колесник, В.** Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы. – В: Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Літературні мови та діалекти Українського Подунав'я. Вип. 21. Ізмаїл, 2006, с. 21–26; **Колесник, В.** Диалектные и этнокультурные границы болгарских говоров. – В: Науковий вісник Південноукраїнського Національного Педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія: Лінгвістичні науки. Одеса „Астропринт", 2011, № 13, с. 169–175; **Колесник, В.** Этнолингвистическая специфика ольшанских говоров. – В: Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар. Киев: Скиф, 2013, с. 124–128; **Колесник, В.** Диагностирующие черты южных болгарских говоров (к вопросу о диалектных и этнокультурных границах). – В: Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. Київ, 2014, с. 254–258; **Колесник, В.** Диагностирующие черты болгарского говора с. Большой буялык (Благоево). – В: Слов'янський збірник, 2017, № 21, с. 8–20; **Кондов, В.** Езикът на българите на Пусто пладне: в Русия, СССР, Украйна и Молдова: История и съвременно състояние (класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклия: Тараклийски държавен унив. Григорий Цамблак, 2019, с. 213 и сл. За преселниците от района на Странджа и прилежащите ѝ райони (селата Голям и Малък Буялък, Дервент в Ямболско и др.), които създават днешните села Благоево/Голям Буялък, Свердлово/Малък Буялък, Кубанка и Катаржино около гр. Одеса, както и с. Паркан, Приднестровие, вж.: **Дыхан, М.** 200 лет селу Благоево. Одеса: Чорноморье, 2002; **Самаритаки, Е. С., А. А. Пригарин, В. Н. Станко.** Турецкая колония „Терновка": документы по истории 1792 – 1799 гг. – Одеська болгаристика, 2004, № 2, с. 5–29; **Парзулова, М.** Дихотомията българи: гърци в с. Свердлово (Одеска област). – В: **Парзулова, М.** Етюди за именната система на българите. Университет „Професор д-р Асен Златаров" – Бургас (България), Университет „Св. Кирил и Методий" – Търнава (Словакия). Велико Търново: Знак '94, 2015, с. 172–185; **Бонева, Т.** Традиция и иновация в културата на две български села в Украйна. – В: Україна Болгарія: віхи історичної дружби. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга. Одесса, 1999, с. 207–221; **Бонева, Т.** Социализмът и модернизацията, отразени в житейските разкази. – Българска

в Херсонско. Село Терновка в Николаевско“[2], а втората – „Символични вещи и обреди в българската сватба в сравнение с украинската“[3] и обхваща по-широк кръг от теми и проблеми.

Мотиви за избора на темата. Цели, задачи и подходи

С какво провокират изследователския ни интерес посочените две публикации, както и самата личност на Сергей Цветко? На първо място, бихме искали да изтъкнем, че проучванията на този автор съвпадат с настоящите ни изследователски усилия по издирването, комплектоването и систематизирането на емпиричен (теренен) материал, както и на извороведски и историографски данни по темата за сватбената обредност и брака при българите, населяващи компактно редица райони в съвременните държави Украйна и Молдова[4]. В резултат вече са публикувани първите две от поредица студии по тази тема, предвидени да бъдат подготвени за периодичното издание „Етнографски проблеми на народната култура“ на Института за етнология и фолклористика с Етнографски

етнология, 2004, № 4, с. 79–97; **Калмакан, Н.** Малобуялыкские греки. 200 лет на Одесщине. Т. 1–2. Одесса: Фотосинтетика, 2002–2003; **Гамза, В.** Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: Іліон, 2017; **Кирязов, В.** Благоево и Благоевцы. Новы взгляд на историю и современность болгарской диаспоры. Одесса: Фаворит, 2015; **Андреева, Ж.** Пътища в търсене на корена. София: Рекламно-издателска къща ДиоМира, 2017.

[2] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар на Херсонщині (Село Тернівка на Миколаївщині). – Вісник одескоі комисіі краезнавства (Одеса), 1925, № 2–3, с. 217–237.

[3] **Цвєтко, С.** Символічні речі и обряди в болгарському весіллі в порівянні с українськими. – Етнографічний Вісник (Київ), 1928, № 6, с. 1–15.

[4] За произхода, формирането и миграциите на групите българско население, обитаващи компактно районите на Бесарабия, Таврия, Крим, Приднестровието и други територии на постсъветското пространство, вж.: **Грек, Г., Н. Червенков.** Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София: Христо Ботев, 1993; **Думиника, И.** Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. Кишинев: S.Ş.B., 2015; **Георгиев, Г.** Традиции, памет, идентичност на българите в Украйна и Молдова (динамика на културата в диаспора). София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2022 и цит. лит.

музей при Българската академия на науките (ИЕФЕМ–БАН)[5]. На следващо място трябва да подчертаем, че трудовете на Цветко са били малко познати в България – ако не липсват въобще в библиотеките, те са поне библиографска рядкост. Днес ние ги притежаваме благодарение на колегата доц. д-р Владимир Гамза – етнически българин от самото село Терновка, Николаевско, който поради войната в Украйна от 2022 г. насам живее със семейството си в България и работи в ИЕФЕМ–БАН[6].

За нашия интерес към сватбената обредност на жителите на с. Терновка особено значение играе и техният произход като наследници най-вече на т.нар. *тронки* от района на Странджа и Източна Тракия. Както е известно, последните са свързани и с по-стара „вътрешна“ миграция, а именно с придвижването на население през XIV–XV в. от западните краища на Кюстендилско, Софийско и Самоковско към югоизточните български райони[7]. Ето защо те са носители на специфични културни черти спрямо заобикалящите ги други две групи от посочения район – *рупците*[8] и *загорците*[9], чиито представители през 1801–1802 г.

---

[5] **Георгиев, Г., М. Маринова.** Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част първа. – Етнографски проблеми на народната култура, 13, 2023, с. 160–217; **Георгиев, Г., М. Маринова.** Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора. – Етнографски проблеми на народната култура, 14 (под печат).

[6] В. Гамза е автор на няколко изследвания за живота и творчеството на С. Цветко, както и инициатор за популяризирането на неговите трудове, запазени в множество архиви в Украйна и Русия, включително за издаване на пълните му съчинения. Виж конференцията, проведена през 2024 г. в ИЕФЕМ–БАН, посветена на живота и творчеството на С. Цветко и организирана от терновските българи В. Гамза и О. Колот по програмата на Министерството на образованието и науката „Неразказаните истории на българите“. https://www.bta.bg/bg/bg-world/700852-mezhdunarodna-nauchna-konferentsiya-posvetena-na-140-ata-godishnina-ot-razhdane (10.02.2026).

[7] Срв. посл. у **Райчевски, С.** Тронките и техните изследователи. Програмата им за равенство пред закона изпреварва „Наредата“ на Васил Левски. – Библиотека, 2019, № 5, с. 75–70.

[8] Рупците са една от групите старо местно население, разположено в района на Странджа и Одринска Тракия (вж. https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnografski-grupi/ruptsi.html (10.02.2026).

[9] Загорците са старо местно население от Североизточна България, проникнало по проходите в южните и най-вече в югоизточните земи чак до Одрин и Цариград през XV–XVI в. (вж. https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnografski-grupi/zagortsi.html (10.02.2026).

също се преселват към Николаев. Тронките обаче са преобладаващото население, което се установява там, доколкото може да се съди например по колоритния говор на с. Терновка, съхраняващ и до днес частицата за бъдеще време „ке, ки“ (много по-рядко „че“ и „ша“)[10]. В такъв смисъл групата, чиито обичаи и обреди описва С. Цветко, е носител на локални културни специфики, които по-скоро не са характерни за останалите български общности и групи, живеещи компактно в днешните държави Украйна и Молдова. С малки изключения – селата около гр. Одеса (Благоево/Голям Буялък, Свердлово/Малък Буялък, Кубанка и Катаржино) и част от населението на селата Паркан в Приднестровието и Кулевча в Бесарабия[11] – всички останали многобройни български селища в райо-

[10] **Барболова, З.** Българският говор в Николаевската Терновка (Украйна). Одеса: Симекс-принт, 2013, с. 176, 252; **Колот, О.** Символіка весільних пісень та обрядів болгар с. Тернівка (Миколаїв, Україна). – В: Могілянські читання. Досвіт та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний національний та решіональний аспекти. Філологія, 2019, с. 136–139; **Колот, О.** Български фолклор и диалект на с. Терновка в диахронен аспект (гр. Николаев, Украйна). Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 2020, с. 15–16; **Гамза, В.** Тернівка…, с. 302–303, и пр.

Трябва да се има предвид и наблюдението на Ст. Райчевски върху групата на тронките в Странджа. Той отбелязва, че взаимодействията им „в контактните зони със съседното рупско и загорско население в продължение на много десетилетия и векове несъмнено са оставили своите следи в говора на тронките, превръщайки го на места в преходен говор между рупския и западнобългарския говор. Това в известна степен важи и за състоянието на традиционната им народна култура“. По-нататък обаче същият автор подчертава, че „до постепенното разграждане на системата на традиционната народна култура към края на XIX и в началото на XX в., а в района на Странджа и Сакар този процес продължава и до средата на XX в., етнографските групи тук са много устойчиви“. Въпреки продължителното съжителство „населението на всяка от тях ревностно съхранява своите регионални специфики в обичаите, говора, бита, традиционното облекло и фолклора. Дори браковете между представители на две съседни етнографски групи тук до неотдавна са били рядко и необичайно явление“ (**Райчевски, С.** Тронките и техните изследователи…, с. 59–60).

[11] За тези преселници от района на Странджа и прилежащите райони (селата Голям и Малък Буялък, Дервент в Ямболско и др.) вж.: **Дыхан, М.** 200 лет селу Благоево; **Самаритаки, Е. С., А. А. Пригарин, В. Н. Станко.** Турецкая колония „Терновка“…, с. 5–29; **Парзулова, М.** Дихотомията българи: гърци в с. Свердлово…, с. 172–185; **Бонева, Т.** Традиция и иновация в културата…, с. 207–221; **Калмакан, Н.** Малобуялыкские греки…; **Барболова, З.** Българският говор в Николаевската Терновка…; **Гамза, В.** Тернівка…; **Кирязов, В.** Благоево и Благоевцы…; **Андреева, Ж.** Пътища в търсене на корена; **Колесник, В.** Към въпроса за произхода на кулевчанския говор (Украйна). – Слов'янський збірник, 2016, № 20, с. 8–20.

ните на Бесарабия, Таврия, Крим, Олшанка и пр. принадлежат на други регионални (наричани и етнографски) групи[12] и съответно са носители на различни диалекти и традиции.

Село Терновка се отличава и със своето географско положение като единственото българско селище в района на гр. Николаев. С други думи, неговите жители са сравнително отдалечени и обособени от компактните български общности в изброените дотук райони. В същото време тяхното разположение може да се определи като средищно спрямо останалите компактни български поселения. Както посочва Зоя Барболова, „Терновка географски се намира между Запорожката Терновка и Паркани, респективно Бесарабия“, откъдето след Кримската война от 1861–1862 г. е минавал пътят за вторичното преселване от Буджака към Приазовието[13]. Това средищно местоположение на селото по хоризонтала на пространството, за което говори Васил Райнов, има своето изражение и по вертикала на времето с оглед записите на Цветко, които са осъществени в междинния период след тези на първите събирачи на фолклор в Бесарабия и Таврия полк. Георги Янков и Атанас Варбански[14], но пък далеч преди фундаменталния труд от 70-те години на XX в. на акад. Николай Кауфман[15]. Хронологическият отрязък, в който се появяват изследванията на С. Цветко, буди интерес и от „вътрешна“ гледна точка – от перспективата на сменящата се в тогавашна съветска Украй-

---

[12] Вж.: **Кондов, В.** Езикът на българите на Пусто пладне…, с. 213 и сл.; **Георгиев, Г.** Традиции, памет, идентичност на българите…, с. 50.

[13] За връзката между селата Терновка и Паркани, където има „шопска“ махала, З. Браболова отбелязва, че свидетелстват не само общите езикови елементи, но и някои напълно идентични обичаи, свързани със семейните и народните календарни празници (**Барболова, З.** Българският говор в Николаевската Терновка…, 252–253). Освен това същата авторка пише, че „наличието на северозападни елементи в изследвания говор например се обяснява с обстоятелството, че в Приазовието се намира и друго българско село, известно със същото име – Терновка, чийто говор се приема за западнобългарски и по-точно за видински“ (**Барболова, З.** Българският говор в Николаевската Терновка…, с. 253).

[14] **Янков, Г.** Български народни песни от Елена В. Янкова. Записал и издал полк. Георги Янков. Пловдив: Печатница Труд на П. Беловеждов, 1908; **Върбански, А.** Песните на бердянските българи. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2002.

[15] **Кауфман, Н.** Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 1–2. София: БАН, 1982; **Райнов, В.** Предговор. Българските народни песни в Украйна. – В: **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим. Съст. З. Барболова. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005, с. 6.

на политическа обстановка, свързана с идеята и начинанията за т.нар. вкореняване от началото на 20-те до първата половина на 30-те години на XX в. Тогава се създават условия за развитието на местните националнокултурни специфики, като неслучайно студиите на С. Цветко са написани и публикувани на украински език. Както пише Владимир Калоянов обаче, според съветската ленинска идеология езикът, културата и изобщо цялостният духовен живот на всяка нация трябва да се развиват и непременно като „социалистически по съдържание“[16]. Макросредата в тогавашния СССР се проектира върху одеския период от живота на нашия автор, обхващащ десетилетието от 1922 до 1933 г. и белязан от интензивната му дейност като изследовател фолклорист и преподавател[17]).

Изследванията на С. Цветко са ценни за нас най-вече поради непосредствената му връзка с локалната общност и уникалната перспектива, която той предоставя върху сватбената обредност и песенния фолклор на родната Терновка. Така например трябва да отбележим, че тъй като самият той принадлежи на локалната общност, чиито сватбена обредност и фолклор описва, изключително съдържателни и показателни са неговите преки наблюдения на сватби в Терновка. Както отбелязва в първата от своите студии, авторът присъства на сватба в селото, предавайки атмосферата, настроенията и мислите на участниците в нея по повод на даровете, трапезата, разходите и пр.[18]. Важно е да се открои и фактът, че Цветко обръща специално внимание на песните, които съпро-

[16] **Калоянов, В.** Българите в Таврия 1860–1939 г. София: Софттрейд, 2005, с. 97; **Калоянов, В.** Цената на българщината в Таврия (1917–1945). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, с. 56 и сл.

[17] С. Цветко участва активно в създаването на Одеската комисия по краезнание, а в периода 1924–1925 г. той изнася няколко доклада на заседанията на нейната Етнографско-лингвистична секция. През 1926 г. във вестника на Комисията той отпечатва и първия си труд, посветен на сватбената обредност, който е обект на анализ в настоящата статия. За неговата дейност и публикациите му срв. също **Горбань, И.** Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2004, с. 129–135; **Горбань, І.** Сергій Цвєтко. – Народознавчі зошити, 1996, № 4, с. 266–269; **Ласынська, М. Ю.** Сергій Ілліч Цвєтко: життя і діяльність етнолога, краєзнавця. – Науковий вісник Миколаївського державного університету. Вип. 11. Історичні науки. Миколаїв, МДУ, 2005, с. 249–253; **Никитин, В.** Собиратель Терновского фольклора. – Вечерний Николаев, 1998, 11 августа; **Серебрянникова, Н. И.** Сергей Цветко и его вклад в изучение народной медицины Юга Украины. – Одеска българистика, 2004, № 2, с. 36–38.

[18] **Цвєтко, С.** Весільні звичаї і пісні у болгар…, с. 217–237.

вождат обичаите и обредите в терновската сватба. Никой друг от неговото междувоенно поколение, както и от изследователите в предишния период от XIX и началото на XX в., описващи сватбените обичаи на българите в пределите на тогавашната Руска империя[19], не е попадал на и не е регистрирал толкова много текстове, нито е проявявал такъв подчертан интерес към песенния обреден фолклор. Този специален авторов поглед заедно със своеобразния му изследователски подход е изведен в самото название на първата от разглежданите тук студии. Това е особено показателно, тъй като красноречиво говори за позициите на фолклориста, както и за самото състояние на обреднопесенната традиция в селището през проучвания период. В този смисъл трябва да подчертаем, че интересът на С. Цветко към песенния фолклор е наследен от неговата майка, от която той записва повечето публикувани в труда си песенни образци[20]. Авторът записва песни и от брат си, както и от три от сестрите си, отбелязвайки, че певческата дарба на майка му е унаследена от четвъртата му, рано починала сестра[21]. Освен това, както сам посочва, баща му е „един от най-добрите познавачи на терновската старина“[22].

Всичко казано дотук ясно свидетелства както за функционирането на музикално-песенната традиция в рамките на едно семейство, така и за стабилното ѝ присъствие в селищната обредна система. Показателно е, че дори само информацията, предоставена от роднините на Цветко, се оказва достатъчно пълна и репрезентативна, за да позволи изследването на тази традиция. Материалът, събран от представител на самата група, неизбежно съдържа в себе си максимализма на местния, „вътрешния“ човек, който владее и механизмите за постигане на изчерпателност и пълнота. Както отбелязва авторът в друг свой сборник, чийто ръкопис е издаден на български език през 2005 г. в България и съдържа текстовете на събраните от него песни от споменатите вече села в Украйна и Крим през 20-те години на XX в., „ясно очертаният смисъл, чистотата на стила, особено на хороводните песни, свидетелстват за ненарушена

[19] Срв. **Георгиев, Г., М. Маринова.** Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част първа, с. 163.

[20] **Гамза, В.** Приносът на Сергей Цветко в украинската българистика. – Наука, № 3, 2014, с. 59–64.

[21] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим. Съст. З. Барболова. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005, с. 14.

[22] Срв. **Карабойчев, Вл.** Двестагодишната Терновка. – Алманах Родолюбец, 2002, № 5, с. 186.

цялост на формата на този вид народно творчество“[23]. Той прави коментара по повод на срещите с майка си Федора Николаевна Цветко, тогава 82-годишна, която се отнасяла много сериозно към неговата работа, като подготвяла по 10–15 песни за всеки от случаите, когато провеждали записи[24].

Към казаното трябва да прибавим и обстоятелството, че изследваните от С. Цветко селища са разположени извън компактните групи от български поселения в Бесарабия, Таврия и Крим. Докато селата на бесарабските, таврийските и дори на кримските българи са се радвали на повече посещения от страна на учени етнолози както от метрополията, така и от съответната държава домакин, то тези, намиращи се непосредствено около градовете Одеса и Николаев, са били по-рядко обект на изследователски интерес[25]. Ето защо студиите на Сергей Цветко запълват

[23] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 14. В едно свое писмо до акад. Николай Державин Цветко се оплаква, че вече пет години събира песни, но няма кой да ги издаде в Украйна, защото Всеукраинската академия на науките му отпечатва научните трудове, но от самите материали не се интересува (**Гамза, В.** Приносът на Сергей Цветко…, с. 62; **Ганчев, А., А. Пригарин.** Письма С. И. Цветко Н. С. Державину 1927–1929 гг.: творческие связи в контексте биографий. – Дриновски сборник / Дриновський збірник, 4, 2011, с. 516–526; **Калоянов, В.** Академик Николай Державин за проф. Марин Дринов и народното творчество на българите в Крим и Приазовието. – Списание на БАН, 2021, № 1, с. 43–57).

[24] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 14.

[25] Тук трябва да отбележим изследванията на българската езиковедка **Барболова, З.** Българският говор в Николаевската Терновка…, на етнографката **Бонева, Т.** Традиция и иновация в културата…, с. 207–221, **Бонева, Т.** Българите в Бесарабия: власт и идентичност (историко-етнографско проучване). – Българска етнология, 2009, № 1–2, с. 18–35, както и на учени от Украйна като: **Уварова, Е. А.** Материалы Государственного архива Одесской области по истории колонии Терновка начала XIX в. – Одеська болгаристика, 2004, № 2, с. 30–32; **Самаритаки, Е. С., А. А. Пригарин, В. Н. Станко.** Турецкая колония „Терновка“…, включително с произход от самата Терновка, като: **Гамза, В.** Тернівка…; **Колот, О.** Български фолклор и диалект на с. Терновка в диахронен аспект… и цит. там литература, а преди това и на руски и съветски учени, предимно езиковеди, срв. **Державин, Н.** Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бесарабская губернии). (Сборник за народни умотворения и народопис, т. 1, кн. 29). София: Българска академия на науките, 1914, с. 130–134; **Зеленина, Э. И.** Отчет о диалектологической поездке в село Терновку. – Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, 7 (Москва), 1955, с. 115–131; Терновка. Документы и материалы по истории 1792–1822 гг. Сост. У. Самаритаки, Е. Уварова, А. Пригарин, В. Станко. Т. 1. Одесса: Търновско българско дружество „Иван Вазов“, Одеско дружество на българистите, 2004.

съществени празноти, и то не само по отношение на обредите и песенния фолклор, но и във връзка с произхода и местоположението, както и с етнокултурните черти и особеностите на населението от българските селища в споменатите райони на днешна Украйна.

Още една особеност на публикациите на украинския фолклорист с български корени предизвиква нашето внимание. Въпреки че съдържат толкова ранна и изчерпателна информация за сватбата, те не са достатъчно познати на българските учени и не са влизали в научен оборот. Така например Николай Кауфман в своето знаменито изследване за песните, хорàта и инструменталните мелодии на българите в Украинска и Молдовска СССР само споменава за студиите на Цветко, без да ги използва и разглежда по-подробно[26]. Те не са отбелязани нито в обобщаващата монография на Радост Иванова за традиционната българска сватба[27], нито в по-късни разработки на тази тема, които също носят систематизиращ характер[28].

Всичко посочено дотук ни дава основание да се спрем по-подробно върху съдържанието на трудовете на С. Цветко, за да можем по-обстойно и последователно да ги откроим като документи с извънредно важно извороведско и историографско значение при изучаване на брака и сватбените обичаи на българите в диаспората и в метрополията.

Структура, съдържание и функции на описаните от С. Цветко сватбени обичаи – сравнение с обредността на други общности и групи в диаспората и метрополията

В началото на първата от своите студии, която всъщност е в центъра на настоящото проучване, авторът прави уговорката, че разглежда основно сватбените обичаи и песни на българите от своето родно село Терновка, като съвсем спорадично обръща внимание и на тези от селата

[26] **Кауфман, Н.** Народни песни на българите…, с. 43.

[27] **Иванова, Р.** Българската фолклорна сватба. София: Издателство на БАН, 1984.

[28] Напр.: **Анчев, А.** Българската традиционна сватба в селата в Сакар (Описание и юнгианска анализа). София: Тип-топ прес, 2009; **Жекова, В.** Първо венчило. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2012.

Олшанка и Голям Буялък, също с преобладаващо българско население. По-натам в своя текст той се спира върху етническия състав на родната си Терновка, изтъквайки факта, че в селото живее компактна маса българи, но има сведения за присъствието и на гърци (по-скоро фамилии, свидетелстващи за гръцки произход), на цигани, дори и на турци[29]. Цветко отбелязва обаче, че двете семейства цигани ковачи се себеусещат като българи. Това е характерно и за някои села в България, но в българските села от днешните Украйна и Молдова е правило – в повечето от случаите ромите там се „българеят“, не знаят или по-малко са говорили на родния си език и общуват основно на български. Околните обаче ги знаят като цигани, за което от външна гледна точка подсказват само някои от фамилиите и от физико-антропологичните им белези, а в миналото – и някои особености в облеклото.

Цветко подчертава, че сред населението на Терновка преобладават мъжете, което води до сключването и на смесени бракове – предимно с жени от украински или руски произход[30]. Според наблюденията на автора за този тип бракове украинките се вписват сравнително бързо и успешно в българската среда, говорят на български език, като според него след пет-шест години смесен брак те биха могли да се познаят само по акцента. В тази връзка по думите му има много неща в живота на българите, които допадат на украинките, и обратното. По наблюденията на Цветко рускините се вписват по-трудно в селската среда и не говорят добре български език, а даже и след 20–25 години съжителство продължават да наричат своите български роднини „турци“, както през първата година от брака[31]. Тези съждения, звучащи твърде актуално, издават наслояваните върху всекидневните междуетнически отношения политически пристрастия от миналото до наши дни. Интересно е да се отбележи, че самият Цветко сключва първи брак с жена, която е с немски и чешки корени[32].

Преди да започне да описва в техния хронологичен ред сватбените обичаи и обреди от с. Терновка, Цветко се спира и на причините за промените, които настъпват за 20–25 години в тяхното съдържание, струк-

[29] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 217; срв. и **Гамза, В.** Тернівка…

[30] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 217.

[31] Пак там, с. 218.

[32] **Гамза, В.** Приносът на Сергей Цветко…, с. 59.

тура и функции. Според автора измененията в старата сватба се дължат преди всичко на икономическите затруднения, особено във връзка с осигуряването на даровете. По думите му с упадъка на овцевъдството и съответно липсата на вълна за предене и тъкане на домашния стан за дарове се разчита най-вече на купените стоки, които били и по вкуса на младото поколение. Той пише за предпочитанията към фабрично произведени тъкани и предмети за бита, които да съставляват моминските чеизи, като за селищата около Одеса например тези процеси настъпват още през 20-те години на XX в.[33]. Това обаче води до оскъпяване на сватбата и съответно до редица промени в нейния традиционен сценарий и ред[34]. Като цяло Цветко посочва, че разходите за една сватба могат да възлизат от 200–300 до 1000 кар. В този контекст, говорейки за динамиката в традициите, той пише за „стара“ и „нова“ сватба[35]. Авторът изтъква, че най-напред започват да се променят обичаите, после се модернизира облеклото, а накрая се забравят и песните. Последните според Цветко се оказват най-съхранените, но пък вече нехармониращ с новите форми на обичая културен елемент. Той говори и за „привърженици“ на новите и на старите порядки при провеждането на сватбите, като отбелязва, че тази тема се обсъжда на самата сватбена трапеза и че спомените за отминаващите традиционни порядки също скоро ще изчезнат[36]. В края на своята студия авторът отново се връща към някои примери за промени в съдържанието и структурата на сватбените обичаи в Терновка, като изтъква например това, че те са свързани най-вече с изпълненията на младите – деверът вече не стои на трапезата с феруглицата, булката не държи огледало, когато излиза от бащината си къща при идването на момковите сватбари, а само хвърля ябълки и пр. Обичаят *надбулюване*, който в миналото се извършвал по-рано през деня в неделя, също отпада, а като повод авторът сочи случая с Прокоп Гогов, когото оженили за

[33] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 218 и сл.

[34] Свои наблюдения за промените в сватбената обредност през XX в. в Терновка прави и Володимир Гамза, който отбелязва, че от 20-те години на XX в. под влияние на различни социално-икономически фактори се забелязва тенденция към нейното съкращаване във времето и опростяване на съдържанието (**Гамза, В.** Тернівка…, с. 399.

[35] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 218–219.

[36] Пак там, с. 219.

сестрата на девойката, която той искал да вземе, но не могъл да я разпознае поради това, че тя била предварително забулена[37].

За отбелязване е, че разглежданата студия отразява редица особености по отношение на названията, обредните персонажи, действията, структурата и функциите на сватбата, които у българите в метрополията са се променили или пък са изчезнали. Ето защо сравнението на материалите, които Цветко издирва и наблюдава в Терновка, с тези от районите на Странджа и Източна Тракия ще даде своя принос при осветляване на проблема за динамиката в сватбената обредност на населението, което преди 200 години се преселва около Николаев. Това сравнение позволява също да се проследи какво се запазва и какво отпада в културата на тази общност за такъв продължителен период. Тъй като разполагаме с подобно обобщаващо и подробно изследване за сватбата в Странджанския край – студията на Невена Даскалова, поместена в сборник от поредицата регионални етнографски изследвания на България[38], то тя според нас би била най-подходящият източник за прокарване на паралели с материалите, представени в текста на Цветко. Осъзнавайки и рисковете от такава съпоставка между двата текста обаче, бихме искали да подчертаем следното. Най-напред двете изследвания са създадени в различно време, във времеви промеждутък от 60–70 години. Те са издържани в общо взето, близки, но и различаващи се теоретико-методологични позиции – този на Цветко освен на описанието залага и на включеното наблюдение, родово-семейния рефлексивен опит и пр., докато на Невена Даскалова остава изцяло в сферата на позитивисткото описателно начало и реконструкцията. Двата текста визират и различни обекти – в първия случай едно конкретно селище с акцент върху промените и съвременното състояние на обредността, а във втория – групи от села в контекста на регионалните прояви на културата, и то в миналото. Ето защо съпоставянето помежду им не следва да се свежда до своеобразна „директна процедура“. В такъв смисъл то може да се използва като най-общ ориентир, за да се установят тенденциите към промяна или пък запазване/консервиране на модела на сватбената обредност в диаспората и метрополията. Същевременно динамиката на този модел би могла да послужи като сигурен индикатор за промените в по-широк социокулту-

[37] Пак там, с. 237.

[38] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди. – В: Странджа. Материална и духовна култура. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1996, с. 270–292.

рен контекст. Всъщност сравнението би било напълно релевантно само по отношение на двата авторови наратива като интерпретации на съответната сватбена обредност.

Както често се наблюдава в много общности и групи, най-напред от структурата на сватбата отпадат или се смесват обредни елементи от т.нар. предсватбени обичаи[39], познати в Терновка с названията *Препив*, *Замяски*, *Меденици* и *Краден кулак*. Освен това Цветко отбелязва, че се намалява броят на сватбените хорà, за сметка на които под влияние на градската мода се появяват танци като „полка“, валсове, както и популярният сред източните славяни танц „ябълчица“, изпълняван под съпровода на акордеон. В същото време авторът посочва, че по негови наблюдения от сватба в селото през 1920 г. девойките са по-консервативни в сравнение с момците; те често се хващат на хорото и пеят своите песни, докато ергените не ги знаят и не се интересуват от тях. Освен тези промени Цветко изтъква и съкращаването на сватбата като цяло: по негово време вече тя завършва в неделя вечерта, тъй като постепенно отпадат характерните за миналото обичаи „козел“ и „събиране на кокошки“, изпълнявани в понеделник и през следващите дни[40].

Своето описание на сватбените обичаи в Терновка авторът започва с празника на Св. Богородица (15 август), като дава информация, че на тази дата се устройва голямо мегданско хоро, което поставя началото на брачния сезон и периода на ухажването между младежите. По време на хорото родителите на момчето избирали подходяща за него съпруга. Докато между възрастните обаче често се чувал въпросът „Избрахте ли си булка?“, то за избора на жених не било прието да се пита[41].

При описанието на предбрачните взаимоотношения Цветко отделя специално място и на срещите между момите и момците на кладенците – осветеното от традицията място, както се изразява той, за българските „randez-vous“-та[42]. Тук авторът дава сведения за груповите посещения на момите на водоизточника, пълненето на вода и за целия своеобразен церемониал, при който в продължение на час (и дори на два) с кобилицата и пълните съдове с вода на рамо девойката трябва да проведе

[39] Срв. **Генчев, Ст.** Сватбени обичаи. – В: Етнография на България. Т. 3. София: Издателство на БАН, 1983, с. 161–162.

[40] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 238.

[41] Пак там, с. 219.

[42] Пак там, с. 219.

разговор със съответния момък. През цялото време той пък държи ръката си върху кобилицата, а в края иска да се напие с вода. Ако момата му позволи, следователно стигат до уговорка, но е възможно тя да му откаже. В такъв случай той разлива водата на земята, а това означава разрив помежду им. При съгласие освен вода момчето може да поиска от момичето и по-сериозен знак за потвърждаване на връзката им: пръстен, гривна, „бисер“, който то започва да носи на шапката си[43].

В следващата част от описанията на С. Цветко за терновската сватба са представени обичаи и обреди от предсватбения цикъл като *Главеш*, *Препив*, *Замяски*, *Краден кулак*, *Меденица*, приготвянето на *Феругрицата* (сватбеното знаме), *Деверски кулак*, *Ила* (т.е. ела, елха) и *Калесването.*

Освен названието *главешници* за мъжете сватовници от страна на младоженеца, които се изпращат да попитат за съгласие в дома на момата, съвпадащо напълно с това при загорците в Странджа[44], особено впечатление правят действията в дома на момчето преди самия годеж. В този си вид и съдържание те не са регистрирани в селищата от метрополията. Става дума за измолването на специално разрешение от родителите на момъка, което синът прави, след като ги уведомява официално за името на своята избраница в присъствието и на други техни роднини,

[43] Пак там, с. 220. Почти идентична информация предоставят записи от някои български селища в района на Бесарабия, където: „На кладенците ергените, които искат да приказват с тях, натискат с ръката си кобилицата и *лѝбят* момите“ (Архив на Етнографския институт с музей, № 669-III, с. 82). Цял ритуал е общуването между момите и момците *на герда̀н* в с. Чийший. Докато наливат от водата, ергените можели да хванат кобилиците на момите, които харесват и с които искат да говорят. След това се оттегляли с тях встрани, за да не пречат на останалите да си напълнят вода. Момата и ергенът разговаряли, а това ставало, докато тя стои права с напълнените бакъри и кобилицата на рамо. Една мома можела да разговаря последователно с няколко ергена, които я харесват, а това означавало, че е физически издръжлива, че е тактична, търпелива и здрава (**Пригарин, О., Т. Тхоржевская, Т. Агафонова, А. Ганчев.** Кубей и кубейци: бит и култура на българите и гагаузите в с. Червоноармейское, Болградски район, Одеска област. Одесса: Маяк, 2001, с. 484–485; срв. също с **Чебан, И. Н.** Карагач (Нагорное). Измаил: СМИЛ, 2012, с. 100–101). В с. Викторовка „любовникът върви до момата и я държи за кобилицата само по пътя до селото, щото да вървят из селото любовник и любовница – голяма срамота“ (**Пейкова, Е.** Спомен за българския рай. – В: Бесарабските българи за себе си. Съст. П.-Е. Митев, Н. Червенков. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимоотношения, 1996, с. 33).

[44] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди, с. 274.

покланя им се три пъти пред домашната икона (*бий поклони*) и им целува ръка, както и хляба и солта, поставени на масата. Описанието на годежа включва познатите обредни действия по размяната на дарове (пръстен от страната на годеника, кърпа от страната на момата), стрелба с пушка, както и угощение. В Терновка трапеза се устройва същата вечер и в дома на момъка с участието на негови роднини, които пристигат там с питиета и ядене, сред които задължително има и ядки. Подобна вечеря у момкови след годежа не се среща в материалите от метрополията и вероятно е част от по-разгърнат и старинен вариант на обичая, запазен в диаспората. На нея се изпълняват т.нар. *субàшки*, т.е. бавни, безмензурни трапезни песни – особено обикнат от Цветко обект за изследване[45], като в съответния момент прозвучава и тази от тях, наречена „Йоване, синку, Йоване“[46]. В седмицата след годежа, когато двамата годеници раздават на роднини и познати ядки, годеницата вече е облечена с черен *чукман* с червени *бялки*, на ръцете е с червени вълнени ръкавици и сребърни гривни, което я отличава от всички останали моми[47]. От друга страна, изброените елементи от облеклото са ясен белег за близост с традиционния костюм у загорците и тронките от района на Странджа, който ги разграничава от групата на рупците, чиято носия в миналото е с преобладаващо бял цвят[48].

В текста си Цветко описва т.нар. *препив* – обичай от предсватбения цикъл, при който родителите и близки роднини на годеника с питиета и гозби, сред които най-важната е т.нар. *печеник* – печено прасе, отново посещават дома на годеницата. Тук особено впечатление прави названието на обреда, тъй като подобни негови наименования с корен *пив- – запив*, *впив* и пр., са характерни най-вече за западните български краища[49]. Това пряко насочва към произхода на тронското население, придошло в Странджа от Софийско и Кюстендилско. По пътя към мо-

[45] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим.

[46] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 220.

[47] Пак там, с. 221.

[48] **Черкезова, М., Ст. Райчевски.** Историческа и етнографска характеристика на Странджа от средата на XIX до началото на XX век. – В: Странджа. Материална и духовна култура. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1996, с. 7–22.

[49] **Генчев, Ст.** Сватбени обичаи и обреди. – В: Софийски край. София: Издателство на БАН, 1993, 206–207; **Алексова, В.** Сватбената терминология в българския и румънския език (Етнолингвистично изследване). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 117 и сл.

миния дом момичетата от страната на момчето, наречени *момкови*, пеят песни, спират се до вратата и също под песенен съпровод ритуално внасят в една от стаите печеника. След като родните на младоженеца седнат на трапезата, той влиза при тях и им се покланя три пъти, държейки печеника, който след това се предава на жените готвачки от женската страна. Възрастните роднини остават на трапезата, а момъкът с негови приятели и музиканти отива в друга стая, където го чака годеницата с дружките ѝ. Тук младите играят до късно. Задължително се изпълнява песента „Милица“ – познатият сюжет за женитбата на сестриния син и непоканването на сватбата на вуйчото или на сина му[50].

Както отбелязва за родното си село Терновка през 1925 г. Сергей Цветко, момците не присъстват на *замя̀ските*, а пристигат вечерта *на гуля̀нка*[51]. Действията по пресяването се извършват в средата на някоя от стаите, където сестрата на младоженеца или нейна близка приятелка замесва тестото, подпомогната от други две момичета, около които пък още четири пеят: „Засяли са дор три сита, дор три сита копринени…“[52]. След като замесването приключи, някоя от близките на жениха се приближава до момите със съд с вода, в който има пуснати 5–10 копейки. Тази от тях, която е замесвала, първа си измива ръцете и си взима една от монетите, а след нея и останалите две, които са ѝ помагали, правят същото. В този момент четирите певици изпълняват песента: „Бяли ти ръци, булка ле…“[53]. Според данните на Н. Даскалова от с. Желязково, населено с тронки, след засяването в дома на момчето момите, пеейки идентична песен, замесват тесто от квас, събран от три честити, първовенчани къщи, както и от дома на момата: „Едри бели ръце, бели, та румяни, ружа ли са брали, или просо жнали…“[54].

Според записите за с. Терновка след приключване на описаните действия в дома на момчето трите девойки, които са замесвали, отиват и извършват същото и в къщата на момичето. Там те занасят малко от тес-

[50] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 221.

[51] Пак там, с. 222. Както сочат записите от редица селища в Бесарабия и Таврия, за *засевки*, *засев* и *меденик* се канят моми, а обикновено момците идват неканени (**Георгиев, Г., М. Маринова.** Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора).

[52] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 222.

[53] Пак там, с. 223.

[54] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди, с. 282.

тото, покрито с кърпа, чинийка с мед и питка[55], като песните се изпълняват вече от *момини*, т.е. от дружките на булката. Надвечер от тестото момичетата и в двата дома пекат *прясници*, мажат ги с мед и ги раздават на всички в къщата[56]. Още по-късно вечерта те отново замесват тесто, но с квас, от което ще пекат хлябовете на следващия ден, четвъртък.

В отделно свое изследване, посветено на песенния фолклор в посетените от него български селища, Сергей Цветко описва обичая *мѝене* от с. Голям Буялък или Кошково (по-късно Благоево), който се провежда в събота рано сутринта едновременно и в двата дома. По думите на автора две момичета *прислȕгват* на младоженците: едната полива, а другата държи пешкира. При жениха тези действия са придружени и от пеенето на още четири момичета, наредени около оградата откъм улицата[57]. Подобен обичай, изпълняван от момите – зълви на сватбата, които и в двата дома рано сутринта в събота или неделя се качват на високо място, играейки и пеейки силно, е разпространен и в някои от селата на българите в Бесарабия и Таврия[58]. Негов вариант е познат и сред т.нар. кариоти в Ямболско и Елховско, за които се предполага, че са българско население, възприело гръцкия език през XVIII в., както пише в монографията си за тях Н. Даскалова, автор на разглежданата тук студия за сватбата в Странджа[59]. В по-далечното минало той се е провеждал в сряда привечер, но в по-ново време събирането започва да се прави в четвъртък срещу петък. Изпълняваната песен, цитирана с първата си строфа: „Стрельом юнак низ гора зелена“[60], веднага препраща към идентични сватбени текстове, записани в едно от изселените дъщерни кари-

[55] Срв. **Георгиев, М., М. Маринова**. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора.

[56] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 223.

[57] Пак там, с. 222; **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим.

[58] За него срв.: **Георгиев, Г., П. Добрев.** Пътуване в пространството и времето с един обичай. Хипотези за произхода, миграциите и връзките между жителите на няколко селища в Украйна, Молдова и България. – Дриновски сборник / Дриновський збірник, 16, 2023, с. 53–67; **Георгиев, Г.** Из архивното наследство на Райна Кацарова: следи от присъствието на таврийски българи в България. Част втора: една от записаните песни и вариантите ѝ в хронологичен, селищен и обреден контекст. – Българска етнология, 2024, № 2, с. 191–210.

[59] **Даскалова-Желязкова, Н.** Кариоти. Етническа принадлежност и културно-битови черти в края на XIX и началото на XX век. Етнографски проучвания на България. Т. 5. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1989.

[60] Пак там, с. 124–125.

отски села, разположено съвсем близо до Одеса и проучвано от Цветко – Голям Буялък[61], и към подобни варианти от селата Делжилер, Кулевча, Камчик, Коларовка и др. в Бесарабия и Таврия[62]. Според описанията на Невена Даскалова-Желязкова за кариотските села в България „вечерта след стихване на подготовката на сватбата момите отново се качват на дръвника да пеят. Тогава идват и ергените и започват хората“[63].

За отбелязване е, че на т.нар. *замяски* в с. Терновка според наблюденията и описанията на С. Цветко, подобно на други селища в компактно населените с българи области Бесарабия, Таврия, Крим и пр., обредните действия се развиват с особена пълнота не само през деня, но и през нощта, която е наситена с песни и хорà, изпълнявани от събралите се млади хора до късно и в двата дома. Авторът изброява пълните текстове на повече от 20 песни, функциониращи по време на неговите проучвания от първите десетилетия на XX в. в родното му село, които се пеели на хоро по време на сватбата в сряда, четвъртък и петък[64]. Следва да отбележим, че посочените музически елементи, изнесени на улицата и придружени със силни провиквания и бурно веселие, пряко насочват към обичаите *Угряло* и *Пилиор*, вариант на които се среща и сред кариотите. На тези два обичая, регистрирани с тези си названия в селата Паркан в Приднестровието и Бабàта в Бесарабия, се спираме специално в предишни наши публикации[65]. Най-общо става дума за събиране на моми и млади булки в едната или в двете къщи на младоженците, най-често в късния следобед в събота или рано в неделя, където те се качват на високо място и започват да пеят оттам, а след това слизат и отново пеят и играят хорà, сядат на трапеза, домакините ги черпят, веселят се и пр. Сведението от с. Терновка, че преди изпълнението на споменатите песни и хорà на улицата през нощта момите приготвят тесто, но вече с квас, от което на следващия ден ще изпекат хлябовете за сватбата, е едно от малкото доказателства от селище в диаспората, че в миналото идентичните по своята

[61] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим (№ 63, 5822).

[62] **Кауфман, Н.** Народни песни на българите… (№ 1740, 1741).

[63] **Даскалова-Желязкова, Н.** Кариоти. Етническа принадлежност и културно-битови черти…, с. 124.

[64] **Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 222–230.

[65] **Георгиев, Г., П. Добрев.** Пътуване в пространството и времето с един обичай…; **Георгиев, Г.** Из архивното наследство на Райна Кацарова…; **Георгиев, Г., М. Маринова**. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора.

форма и съдържание два обичая от Паркан и Бабата също са били неразривна част от действията по подготовката на сватбения хляб. В периода, в който ги заварваме сред българите в Бесарабия, Приднестровието и Таврия, връзката с приготвянето на сватбените хлябове почти повсеместно е отпаднала. Останали са да функционират само компонентите, свързани с пеенето и танцуването. Защо и как е станало това разделение, по-скоро отпадането на обредите за замесване, опичане и разчупване на медени питки, а са се запазили и установили като водещи само песните и играта на хорà, е въпрос на по-нататъшни проучвания[66].

Описаните действия от с. Терновка – може би единственият по рода си в селищата от диаспората точен аналог на материалите от югоизточните български райони, където подобни на двата обичая Угряло и Пилиор пазят връзката със сватбения хляб – показват и още нещо важно. То се състои в идеята за последователното преминаване от прясно към кисело, „заквасено“ състояние, символизиращо и прехода на основните обредни лица, най-вече на младоженците – тяхното съзряване и съединяването им в сватбата. Тук е от значение да добавим наблюденията на Мария Маркова за разликите между *меденика* и *кравая* по отношение на технологията им на приготвяне, вкуса, мириса и външното им оформяне. „Меденикът – казва изследователката – носи характеристиките на вторите членове от антагонистичните редици студено – топло и твърдо – меко, а краваят на първите, което противопоставя двете тестени блюда, но освен това подчертава еволюционната връзка между тях и проявите ѝ в сватбата, т.е. началото на сватбения процес се поставя от замесването на прясно тесто, превръщането му в кисело, изпичането на питата и нова трансформация във вкуса като връщане към сладкото.“[67]

За с. Голям Буялък (по-късно Благоево), Одеско, С. Цветко записва специална песен, изпълнявана в следващ момент от предсватбената обредност – изработването на сватбеното знаме, наричано (както и в Терновка) *феруглица*: „Доне, моме, да увием феруглицата, / да я носе деверчиту, деверчиту най-малкуту“[68]. Това е един от малкото записани

[66] Срв. също: **Георгиев, Г., П. Добрев**. Пътуване в пространството и времето с един обичай…; **Георгиев, Г.** Из архивното наследство на Райна Кацарова…

[67] **Маркова, М.** Старисватство, кумство и хранителен код. – В: **Попов, Р., А. Генчева** (ред.). Етнографски етюди. Сборник статии и студии по повод 70-годишнината от рождението на проф. дин Стоян Генчев (1936–1990). София: Печатница „Фабер“, Велико Търново, 2006, с. 272.

[68] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 59.

варианти на песента в селищата от диаспората. Самите обредни действия по направата на знамето включват увиваване на червена ябълка в босилек и *турско цвяте* с жълти цветове, както и закрепването под нея на пешкира, получен от годеницата в знак на съгласието ѝ за женитба и в замяна на дадения от годеника пръстен[69].

Названието *феруглица* ясно показва демографското движение на част от групите, които се преселват от България. То, както и *уруглица*, е характерно за старите мигранти от западните български краищи – *тронките*, в Странджа и не се среща при останалите групи в района, а именно *рупците*, при които сватбеното знаме се нарича *пряпор*, и загорците, при които е *байряк*[70]. Като наименование на обреден сватбен реквизит феруглицата не се среща у други групи население в Южна и Източна България. Произходът на названието е от църковните хоругви, а Цветко отбелязва, че думата има общ корен с украинската *хорогва*[71]. В българските села в Таврия се използва названието *пряпор*[72], което се употребява и от най-старото местно население в Странджа – *рупците*[73]. Поради ограничения обем на настоящия текст тук само ще спомена някои обредни комплекси, чието подробно описание е представено по-нататък в изследването на Цветко, с уговорката, че те подлежат на по-детайлен самостоятелен анализ: изработването на *ила*, *Деверски кулак*, занасянето на *прянос* в неделя, както и интересния момент с изпълнението на песен и танц за пипера (*да чуками пипера*), извършвани в дома на момчето преди тръгването за булка в неделя; те се изпълняват около трапезата от две групи сватбари, хванати за ръце, а не за кръста[74].

Авторът представя хода на сватбеното шествие до дома на момата, сядането на трапеза в двора, пеенето на песни и изпълнението на танци, както и вземането на булката от дома ѝ, а след това и въвеждането им с младоженеца в новия дом. Особено впечатляващи са описанията на обредите по извеждането на булката от дома ѝ на трапезата в двора, придружени с танц от страна на най-важните момкови сватбари. Заловени за ръце, те обикалят три пъти трапезата, след което деверът и кумът се отделят от останалите и бягат до вратата, която обаче дружките на мо-

[69] Пак там, с. 229.

[70] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди, с. 278.

[71] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 4.

[72] Пак там.

[73] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди, с. 278.

[74] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 230.

мата затварят пред тях в последния момент. Деверът почуква, но отвътре отговарят с песен: „*Не бий, деверко, вратата…*“. След песента вратата се отваря и там се появява младоженката, водена от малко момченце, което я придружава до трапезата. Пред тях върви млада жена от нейната страна, излива вода пред прага, а на това място първа трябва да стъпи момата. Когато тя направи това, от двете ѝ страни застават деверът и кумата. На трапезата, държейки графин с ракия, младоженката черпи гостите, започвайки от кума, като им целува ръка, а те ѝ дават пари. В това време дружките ѝ се приближават до нея и пеят: „*Булка оде по трапеза и са богом милно моли…*“[75].

Най-силно впечатление прави рядко срещаното в други материали и вероятно „по-старинно“ пристигане на майката и бащата на младоженеца със сватбеното шествие до двора на булката, където заедно с кумовете и бабалъците те сядат на трапезата, а след известно време, когато младоженката вече е изведена, поемат пътя обратно към дома си. За такова придвижване, но само на свекъра от неговия дом до този на невестата споменава в своята студия за сватбата в Странджа и Н. Даскалова[76]. Авторката обаче не пише изрично дали той напуска трапезата по-рано от останалите сватбари и се връща обратно в дома си, или пък остава заедно с тях за сватбеното шествие, с което завеждат булката и зетя в новия им дом. От материалите на Цветко разбираме, че свекърът и свекървата си тръгват от момини в момента, в който булката излезе на двора, за да успеят да стигнат до тяхната къща и да се приготвят за посрещането на младите там[77]. Въз основа на материалите от метрополията А. Кирилова обобщава, че в сватбения ден „майките на момчето и на момичето (и двете „ставащи“ баби в този момент) остават в своите къщи обредно изолирани, но и пазещи свещените домашни пространства“[78]. Данните от село Терновка в диаспората обаче внасят и известни детайли – ограничено в пространствен и във времеви план, движението на момковите родители у момини завършва в момента на извеждането на невестата на двора. С други думи, нейното своеобразно присвояване и последващо отвеждане от момковата свита изисква и личното им присъствие.

[75] Пак там, с. 229.

[76] **Даскалова, Н.** Сватбени обичаи и обреди, с. 283.

[77] **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим, с. 234.

[78] **Кирилова, А.** „Бабините“ лица. – Българска етнология, 2003, № 2–3, с. 89.

Според описанието на Цветко за с. Терновка шествието начело с кума, който държи шише с ракия, *бабалъка* – в ръката си с тарелка мед, и няколко други мъже, които играят с възглавници и торби, пълни със слама, достига до момкови. По пътя сватбарите се провикват, пият от ракията на кума, като потапят пръстите си в меда и ги облизват. Тук особено впечатление прави названието на обредната фигура на бабалъка, което съвпада с това в селища от Бесарабия като Суворово, Главан, Камчик, Каменка и Делжилер[79]. В повечето от останалите български села за този персонаж се срещат наименованията *побащим*, *петелджия* и по-рядко *заложник*. По своя произход и говорни особености населението от споменатите села принадлежи към към т.нар. тракийски и източнорупски диалекти, в чиято група попада и самата Терновка[80]. В българските земи от метрополията названието *бабалък* се среща предимно в Старозагорско и Хасковско[81], но за района на Странджа по данните от студията на Н. Даскалова, както и от други източници то не е регистрирано. В този смисъл може да се допусне и прииждане на население в Терновка от посочените тракийски райони в България, особено като се има предвид и още една податка в сватбената обредност. Откриваме я със същото название *Кузел* и почти с идентично съдържание като в Терновка (за това срв. по-долу) в бесарабското село Делжилер, чиито корени отново сочат Старозагорския край, както и в някои селища от Таврия[82].

По-нататък в студията си С. Цветко се спира на обредни комплекси, чиито характеристики и паралели с тези у други групи население заслужават специално внимание, но поради ограничения обем тук ние ги отбелязваме само мимоходом: посрещането на младоженците и устройването на трапеза в дома на свекъра и свекървата в неделя вечерта; откупуването на *скрина* на булката от бабалъка, който специално се връща у момини за това; предаването на *илата* на кума под съпровода на песни от страна на момите; банкета в дома на кума през целия ден в понеделник и развалянето на илата там; обичая Козел, пресъздаващ

[79] **Колесник, В.** Специфика бессарабской болгарской свадебной терминосистемы. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 10. Одеса: Друк, 2007, с. 576.

[80] Срв. **Колот, О.** Български фолклор и диалект на с. Терновка в диахронен аспект…

[81] **Алексова, В.** Сватбената терминология в…, с. 226.

[82] **Георгиев, М., М. Маринова**. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част първа, с. 199–200.

своеобразна сценка между момините и момковите сватбари с цел осигуряване на още месо и пиене за трапезата[83]; вземането и коленето на кокошки от момини и пр. С тези и други обичаи и обреди сватбата, пише Цветко, може да продължи до сряда, а понякога и до неделя[84]. Освен това авторът говори и за действията по приобщаване на невестата към къщната работа, придружени от забраните до 40-ия ден тя да разплита и да мие косата си, както и да сваля ръкавиците си. Церемониите по думите му, свързани със сватбата, приключват на първия Великден след нея, когато младоженката заедно с по-малка неомъжена сестра на младоженеца обикаля по роднини, целува им ръка и събира в дар съдове, които ѝ стигат за следващите 10–15 години[85].

* * *

От изложеното по-горе добре проличава значимата от извороведска и историографско-методологична гледна точка стойност на труда на С. Цветко за сватбената обредност на българите от с. Терновка и (като цяло) от историческите ни общности в днешните държави Украйна и Молдова. Днес поради войната в Украйна терновци са разпръснати в метрополията България и на много други места в Източна и Западна Европа. Това, освен сериозен демографски удар, представлява и своеобразен етнокултурен шок за тяхната малка и интересна общност. В тези условия става все по-трудно възпроизводството на културната памет, включително и поддържането на елементите на празнично-обредната им система. Настоящата война е част от поредица подобни кризи и сътресения за последните 100 години. В такъв смисъл описаното от Цветко остава като безценен документ за състоянието на културния живот, отразен през призмата на един от централните обредни комплекси, а именно сватбения, и то преди големите социални катаклизми от XX и XXI в. в Украйна – глад, войни, репресии, депортация, принудителни и доброволни миграции, включително и днешната етнодемографска, културна и хуманитарна трагедия. Ето защо разглежданата студия ясно разкрива сватбата като една от най-устойчивите и консервативни форми

[83] Първите лягат на земята и започват да блеят като кози, а момкови ги питат: „Що ви е кусуру?“, на което те отговорят: „Искаме козел“. Това означава, че от страната на младоженеца трябва да осигурят месо и нещо за пиене, за да може гуляят да пордължи (**Цвєтко, С.** Весільні звичаі і пісні у болгар…, с. 236).

[84] Пак там, с. 237.

[85] Пак там.

на локалния културен модел – същински индикатор за динамиката на традициите в диаспора.

По своята структура, съдържание и функции описаните от Цветко сватбени обреди, обичаи и песни насочват пряко към съответните обредни практики, действия, реквизит, наименования, фолклор и пр. от района на Източна Тракия и Странджа. По-специално тези съответствия и паралели се отнасят най-вече до регионалните групи на загорците (например названието *годешници*, носенето на *чукман с бялки* от годеницата) и на тронките (названията *препив*, *кулак*, *замяски*, *феруглица* и пр.), включително и западните български краища, откъдето последните произхождат. Някои други термини, като названието на *бабалъците*, говорят за евентуално присъствие на население и от прилежащите по-западни райони на Тракия. „Слизането“ към по-конкретна информация от отделни селища и прокарването на сравнения с материалите от Терновка е въпрос на допълнителен и по-прецизен анализ, изискващ използването на по-широк кръг от източници, на теренни и архивни данни, краеведски изследвания и пр. Това би позволило изясняването на ключовата роля и значението на сватбената обредност като индикатор за редица аспекти на културата[86] – диалект, етническа, регионална, локална идентичност, социално-икономическо развитие, колективна памет. Още повече че тези нейни функции биха били особено показателни за динамиката в етнокултурния модел на разделените за дълго в пространството и времето групи и общности от диаспората и метрополията.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни извори

Архив на Етнографския институт с музей, № 669-III.

Изследвания

Алексова, В. Сватбената терминология в българския и румънския език (Етнолингвистично изследване). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013.

[86] Срв.: **Колесник, В.** Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы…; **Колесник, В.** Специфика бессарабской болгарской свадебной терминосистемы; **Колесник, В.** Диалектные и этнокультурные границы болгарских говоров…

Андреева, Ж. Пътища в търсене на корена. София: Рекламно-издателска къща ДиоМира, 2017.

Анчев, А. Българската традиционна сватба в селата в Сакар (Описание и юнгианска анализа). София: Тип-топ прес, 2009.

Барболова, З. Българският говор в Николаевската Терновка (Украйна). Одеса: Симекс-принт, 2013.

Бонева, Т. Традиция и иновация в културата на две български села в Украйна. – В: Україна Болгарія: віхи історичної дружби. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга. Одесса, 1999, с. 207–221.

Бонева, Т. Социализмът и модернизацията, отразени в житейските разкази. – Българска етнология, 2004, № 4, с. 79–97.

Бонева, Т. Българите в Бесарабия: власт и идентичност (историко-етнографско проучване). – Българска етнология, 2009, № 1–2, с. 18–35.

Върбански, А. Песните на бердянските българи. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2002.

Гавазов, М. 2004: Алфатарските българи в Олшанка – минало, бит, съвремие: 230 години от тяхното изселване. Силистра: б. и. 98 с.: фот., фотокоп., к.

Гамза, В. Приносът на Сергей Цветко в украинската българистика. – Наука, 2014, № 3, с. 59–64.

Гамза, В. Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: Іліон, 2017.

Ганчев, А., А. Пригарин. Письма С. И. Цветко Н. С. Державину 1927–1929 гг.: творческие связи в контексте биографий. – Дриновски сборник / Дриновський збірник, 4, 2011, с. 516–526.

Генчев, Ст. Сватбени обичаи. – В: Етнография на България. Т. 3. София: Издателство на БАН, 1983, с. 159–216.

Генчев, Ст. Семейни обичаи и обреди. – В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. София: Издателство на БАН, 1993, с. 196–233.

Георгиев, Г. Традиции, памет, идентичност на българите в Украйна и Молдова (динамика на културата в диаспора). София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2022.

Георгиев, Г. Из архивното наследство на Райна Кацарова: следи от присъствието на таврийски българи в България. Част втора: една от записаните песни и вариантите ѝ в хронологичен, селищен и обреден контекст. – Българска етнология, 2024, № 2, с. 191–210.

Георгиев, Г., П. Добрев. Пътуване в пространството и времето с един обичай. Хипотези за произхода, миграциите и връзките между жителите на няколко селища в Украйна, Молдова и България. – Дриновски сборник / Дриновський збірник, 16, 2023, с. 53–67.

Георгиев, Г., М. Маринова. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част първа. – Етнографски проблеми на народната култура, 13, 2023, с. 160–217.

Георгиев, Г., М. Маринова. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора. – Етнографски проблеми на народната култура, 14 (под печат).

Горбань, І. Сергій Цвєтко. – Народознавчі зошити, 1996, № 4, с. 266–269.

Горбань, И. Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2004.

Грек, И., Н. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София: Христо Ботев, 1993.

Даскалова, Н. Сватбени обичаи и обреди. – В: Странджа. Материална и духовна култура. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1996, с. 270–292.

Даскалова-Желязкова, Н. Кариоти. Етническа принадлежност и културно-битови черти в края на XIX и началото на XX век. Етнографски проучвания на България. Т. 5. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1989.

Державин, Н. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бесарабская губернии). (Сборник за народни умотворения и народопис, т. 1, кн. 29). София: Българска академия на науките, 1914.

Думиника, И. Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. Кишинев: S.Ş.B, 2015.

Дыхан, М. 200 лет селу Благоево. Одеса: Чорноморье, 2002.

Жекова, В. Първо венчило. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2012.

Иванова, Р. Българската фолклорна сватба. София: Издателство на БАН, 1984.

Зеленина, Э. И. Отчет о диалектологической поездке в село Терновку. – Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, 7 (Москва), 1955, с. 115–131.

Калмакан, Н. Малобуялыкские греки. 200 лет на Одесщине. Т. 1–2. Одесса: Фотосинтетика, 2002–2003.

Калоянов, В. Българите в Таврия 1860–1939 г. София: Софттрейд, 2005.

Калоянов, В. Академик Николай Державин за проф. Марин Дринов и народното творчество на българите в Крим и Приазовието. – Списание на БАН, 2021, № 1, с. 43–57.

Калоянов, В. Цената на българщината в Таврия (1917–1945). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022.

Карабойчев, В. Двестагодишната Терновка. – Алманах Родолюбец, 2002, № 5, с. 183–191.

Кауфман, Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 1–2. София: БАН, 1982.

Кирилова, А. „Бабините“ лица. – Българска етнология, 2003, № 2–3, с. 83–93.

Кирязов, В. Благоево и Благоевцы. Новы взгляд на историю и современность болгарской диаспоры. Одесса: Фаворит, 2015.

Колесник, В. Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы. – В: Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Літературні мови та діалекти Українського Подунав'я. Вип. 21. Ізмаїл, 2006, с. 21–26.

Колесник, В. Специфика бессарабской болгарской свадебной терминосистемы. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 10. Одеса: Друк, 2007, с. 571–577.

Колесник, В. Диалектные и этнокультурные границы болгарских говоров. – В: Науковий вісник Південноукраїнського Національного Педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія: Лінгвістичні науки. Одеса „Астропринт“, 2011, № 13, с. 169–175.

Колесник, В. Этнолингвистическая специфика ольшанских говоров. – В: Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар. Киев: Скиф, 2013, с. 124–128.

Колесник, В. Диагностирующие черты южных болгарских говоров (к вопросу о диалектных и этнокультурных границах). – В: Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. Київ, 2014, с. 254–258.

Колесник, В. Към въпроса за произхода на кулевчанския говор (Украйна). – Слов'янський збірник, 2016, № 20, с. 8–20.

Колесник, В. Диагностирующие черты болгарского говора с. Большой буялык (Благоево). – В: Слов'янський збірник, 2017, № 21, с. 8–20.

Колот, О. Символіка весільних пісень та обрядів болгар с. Тернівка (Миколаїв, Україна). – В: Могілянські читання. Досвіт та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний національний та решіональний аспекти. Філологія, 2019, с. 136–139.

Колот, О. Български фолклор и диалект на с. Терновка в диахронен аспект (гр. Николаев, Украйна). Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 2020.

Кондов, В. Езикът на българите на Пусто пладне: в Русия, СССР, Украйна и Молдова: История и съвременно състояние (класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклия: Тараклийски държавен унив. Григорий Цамблак, 2019.

Ласынська, М. Ю. Сергій Ілліч Цвєтко: життя і діяльність етнолога, краєзнавця. – Науковий вісник Миколаївського державного університету. Вип. 11. Історичні науки. Миколаїв, МДУ, 2005, с. 249–253.

Маркова, М. Старисватство, кумство и хранителен код. – В: **Попов, Р., А. Генчева** (ред.). Етнографски етюди. Сборник статии и студии по повод 70-годишнината от рождението на проф. дин Стоян Генчев (1936-1990), София: Печатница „Фабер“, Велико Търново, 2006, с. 253–284.

Никитин, В. Собиратель Терновского фольклора. – Вечерний Николаев, 1998, 11 августа.

Парзулова, М. Дихотомията българи : гърци в с. Свердлово (Одеска област). – В: **Парзулова, М.** Етюди за именната система на българите. Университет „Професор д-р Асен Златаров“ – Бургас (България), Университет „Св. Кирил и Методий“ – Търнава (Словакия). Велико Търново: Знак ’94, 2015, с. 172–185.

Пейкова, Е. Спомен за българския рай. – В: Бесарабските българи за себе си. Съст. П.-Е. Митев, Н. Червенков. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимоотношения, 1996, с. 29–55.

Пригарин, О., Т. Тхоржевская, Т. Агафонова, А. Ганчев. Кубей и кубейци: бит и култура на българите и гагаузите в с. Червоноармейское, Болградски район, Одеска област. Одесса: Маяк, 2001.

Райнов, В. Предговор. Българските народни песни в Украйна. – В: **Цветко, С.** Български народни песни от Украйна и Крим. Съст. Зоя Барболова. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005, с. 3–6.

Райчевски, С. Тронките и техните изследователи. Програмата им за равенство пред закона изпреварва „Наредата“ на Васил Левски. – Библиотека, 2019, № 5, с. 75–70.

Самаритаки, Е. С., А. А. Пригарин, В. Н. Станко. Турецкая колония „Терновка“: документы по истории 1792 – 1799 гг. – Одеська болгаристика, 2004, № 2, с. 5–29.

Серебрянникова, Н. И. Сергей Цветко и его вклад в изучение народной медицины Юга Украины. – Одеска българистика, 2004, № 2, с. 36–38.

Терновка. Документы и материалы по истории 1792–1822 гг. Сост. У. Самаритаки, Е. Уварова, А. Пригарин, В. Станко. Т. 1. Одесса: Търновско българско дружество „Иван Вазов“, Одеско дружество на българистите, 2004.

Уварова, Е. А. Материалы Государственного архива Одесской области по истории колонии Терновка начала XIX в. – Одеська болгаристика, 2004, № 2, с. 30–32.

Узенёва, Е. Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование. Москва: Издательство „Индрик“, 2010.

Чебан, И. Н. Карагач (Нагорное). Измаил: СМИЛ, 2012.

Черкезова, М., Ст. Райчевски. Историческа и етнографска характеристика на Странджа от средата на XIX до началото на XX век. – В: Странджа. Материална и духовна култура. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1996, с. 7–22.

Шабашов, А. Сергей Ильич Цветко: судьба и творческий путь этнолога и фольклориста болгарского население Украины. – В: Проблемы славяноведения. Сборник научных статей и материалов. Выпуск 1. Брянск, 2000, с. 114–123.

Цвєтко, С. Весільні звичаі і пісні у болгар на Херсонщині (Село Тернівка на Миколаївщині). – Вісник одескоі комисіі краезнавства (Одеса), 1925, № 2–3, с. 217–238.

Цвєтко, С. Символічні речі и обряди в болгарському весіллі в порівянні с українськими. – В: Етнографічний Вісник (Київ), 1928, № 6, с. 1–15.

Цветко, С. Български народни песни от Украйна и Крим. Съст. З. Барболова. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005.

Янков, Г. Български народни песни от Елена В. Янкова. Записал и издал полк. Георги Янков. Пловдив: Печатница Труд на П. Беловеждов, 1908.

https://doi.org/10.71069/III42.26.IN21

БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ ПРЕЗ XVIII И XIX ВЕК В НАУЧНОТО ТВОРЧЕСТВО НА РУМЪНСКИЯ ИСТОРИК КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ

Ивайло Найденов*

BULGARIAN MERCHANTS IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES IN THE SCHOLARLY WORK OF THE ROMANIAN HISTORIAN CONSTANTINE N. VELICHI

Ivaylo Naydenov

Summary. The present paper has two main objectives. First, it introduces the principal works of the Romanian historian Constantine N. Velichi (1912–1997), in which he examines Bulgarian merchants in the Danubian Principalities and in Central Europe during the 18th and 19th centuries. Although this topic was not the central focus of Velichi's long-standing research, he addressed it in several of his specialised and general studies on the Bulgarian National Revival. Second, the paper outlines several directions for future research on economic actors and their business activities within the same chronological framework.

Keywords: Constantine N. Velichi, Bulgarian merchants, historiography, Bulgarian National Revival period

Ключови думи: Константин Н. Велики, български търговци, историография, Българско възраждане

* Ивайло Найденов – гл. ас. д-р – Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, имейл: ivo_ngdek@abv.bg [Ivaylo Naydenov – Chief Assist. Prof., PhD – Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: ivo_ngdek@abv.bg].

Целта на настоящето изложение е да представи основните приноси на румънския историк Константин Н. Велики (1912–1997) по отношение на българските предприемачи, които са били дейни посредници в търговския трафик на север и на юг от Дунава, както и в Средна Европа през XVIII и XIX в. Трябва да се отбележи, че не това е централна тема в изследванията на К. Велики, макар че в много свои специализирани или обобщаващи текстове той засяга проблематиката къде по-подробно, къде по-синтезирано[1]. На тази основа ще бъдат споделени някои мисли относно бъдещите изследвания, посветени на стопанските дейци и тяхната активност по двата бряга на р. Дунав през посочения период.

Константин Велики е един от видните и добре познати румънски българисти. Въпреки това е необходимо да се припомнят основни моменти от неговия живот, от преподавателската и научната му кариера.

Той е роден на 6 октомври 1912 г. в гр. Галац – селище, известно със своята голяма българска емигрантска общност през възрожденската епоха. Завършва висшето си образование в Букурещкия университет. Посещава курсове във Висшето училище за архивистика и палеография (завършва го през 1934 г.), където се оформя като специалист по славянска палеография. По-сетне живее в София, където работи като учител в румънското училище. Освен това преподава румънски език в Софийския университет (1945–1948). По-късно се завръща в Букурещ, където се захваща с преподавателска дейност в местния университет (от 1950 г.). Именно в него е избран за професор по българска и балканска история. Работи като сътрудник в Института по история в Букурещ, а по-късно и в Института за проучване на Европейския югоизток към Румънската академия на науките. Още със своята докторска дисертация (защитена през 1946 г.) на тема „Приносът на българската емиграция във Влахия за политическото и културното възраждане на българския народ (1762–1850)“ той прави заявка за проучването на българистична проблематика. Развива интензивна преподавателска и изследователска дейност. Член е на Смесената българо-румънска комисия по история и участва в

[1] **Велики, К.** Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане. (Библиотека „Извори“ № 9). София: Дирекция на народната култура, 1945, с. 5–8, 16–17; **Велики, К.** Из търговските връзки между България и Румъния в миналото. – Изгрев, № 261, 11.08.1945, с. 3. От историографска гледна точка вж. **Маркова, Р.** Румънската българистика през 30-те – 80-те години на XX век. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, София, 2009, с. 233–234, 239 и цит. лит.

множество българо-румънски научни срещи[2], а също в различни конференции, конгреси, симпозиуми и други научни мероприятия. Изявява се като активен преводач на българска художествена литература. Избран е за дописен член на Българската академия на науките и за почетен доктор на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Отличен е на два пъти с най-високия орден за наука и култура в Народна република България „Кирил и Методий“ I степен. К. Велики завършва земния си път след тежко боледуване на 14 септември 1997 г. в Букурещ[3]. Това са кратките биографични скици, които очертават образа на един активен учен, отдал се на изучаването и популяризирането на историята на българите през XVIII–XIX в.

Времето, в което К. Велики твори, е белязано от съществени политически промени както в България, така и в Румъния. Сближаването между двете държави под егидата на Съветския съюз способства за установяването на ползотворни и дълготрайни научни връзки между историци от двете държави[4]. Сформирани са съвместни научни групи, занимаващи се с изследването на разнообразни проблеми от миналото

[2] Могат да се посочат следните сборници, издадени в резултат на българо-румънското сътрудничество в сферата на историческата наука: Румъно-български връзки през вековете (XII–XIX в.). София: БАН, 1968; Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor (secolul XII–XIX). Bucureşti, 1971.

[3] Вж. по-подробно в: **Възвъзова-Каратеодорова, К., Б. Цветкова, Б. Протич.** Константин Н. Велики – дългогодишен неуморен изследовател на българо-румънските връзки през епохата на Българското възраждане. – Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 14 (20), 1976, с. 813–821; **Жечев, Н.** Проф. Константин Велики и проблемите на Българското възраждане. – Исторически преглед, 1992, № 8–9, с. 134–138; **Трайков, В.** Проф. д-р Константин Н. Велики (Румъния). – Исторически преглед, 1997, № 5–6, с. 253–254; **Трайков, В.** Предговор (Няколко думи за книгата и нейния автор). – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 5–9; **Маркова, Р.** Румънската българистика…, с. 216–307 и цит. лит.; Дунав и занапред трябва да ни свързва (интервю на проф. Стоян Радев с проф. Константин Велики). – В: История на армъните (цинцарите) в София (Исторически справки, събития, документи). Съст. Н. Кюркчиев. София: Издателско ателие Аб, 2002, с. 136–140; **Думиника, И.** Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. Кишинев: „S.Ş.S.“, 2015, с. 135–136, бел. 430.

[4] **Нягулов, Б.** Румънците и Румъния в българската книжнина (1878–1989). – В: Балканските идентичности в българската култура. Т. 4. Съст. Н. Аретов. София: „Кралица Маб“, 2003, с. 196–202.

на двата народа[5]. През същия период (от 40-те до 80-те години на XX в.) наред с Константин Велики в Румъния работят редица други изтъкнати архивисти и историци, които обработват и изследват богатите документални колекции, съдържащи се в румънските архиви. Могат да бъдат посочени имената на Димитру и Елена Лимона, Наталия Триандафиреску, Олга Чиканчи и Владимир Дикулеску. В резултат на дейността им се появяват ценни документални сборници и изследвания, които до ден днешен представляват пример за образцови извороведски и изследователски публикации[6]. От 50-те години на XX в. (пак до 80-те години) се забелязва активен интерес от страна на български учени към темата за присъствието и стопанската активност на българските/балканските търговци в Дунавските княжества (Румъния) и Средна Европа през XVI–XIX в. Сред тях са Марта Бур-Марковска, Виржиния Паскалева, Карол Телбизов, Снежка Панова и Стоян Маслев, чиито изследвания запълват съществена празнина в наличното познание[7].

---

[5] **Велики, К.** Проблеми на българската история и румъно-българските отношения в румънската историография (1944–1972). – В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. София: БАН,1973, с. 627–635. Вж. отзив за първия съвместен българо-румънски научен колоквиум (проведен в периода 14–18 декември 1975 г.) във: **Velichi, C.** Primul colocviu al Comisiei mixte de istorie româno-bulgare. – Revista de Istorie, 1976, № 3, pp. 436–438.

[6] **Limona, D., E. Limona.** Catalogul documentelor greceşti din Archivele Statului de la oraşul Stalin. Vol. 1–2. Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1958; **Limona, D., N. Trandafirescu.** Documente Economice din arhiva casei comeciale Ioan St. Stamu 1714–1876. Vol. 1. Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1983; **Dascal, L.** Dumitru Limona: Negustorii „greci“ şi arhivele lor comerciale. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi. Ediţie adnotată, studiu introductiv şi notă asupra ediţiei de Loredana Dascăl, 2016; **Cicanci, O.** Companiile grecesti din Transilvania i comertul european în anii 1636–1746. Bucureşti, 1982.

[7] **Паскалева, В.** Австро-български търговски връзки в края на XVIII и началото на XIX в. – Исторически преглед, 1959, № 5, с. 83–92; **Бур-Марковска, М.** Балканите и унгарският пазар през XVIII век. София: БАН, 1977; **Панова, С.** Българските търговци през XVII век. София: Наука и изкуство, 1980; **Телбизов, К.** Български търговски колонии в Трансилвания през XVIII век. София: БАН, 1984; **Паскалева, В.** Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII–XIX в. (социално-икономически аспекти). София: БАН, 1986; **Маслев, С.** Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII в. София: БАН, 1991 и др.

В своите многобройни изследвания Константин Н. Велики засяга широк кръг от теми[8]: за преселенията на българите в Дунавските княжества и Южна Русия[9], за стопанската, културната и политическата активност на българската емиграция[10], за нейната роля при създаването и поддръжката на модерни/светски училища и модерна култура изобщо[11], за българо-румънските връзки, за конкретни личности (д-р Никола С. Пиколо, Георги Мамарчев, Васил Ненович и др.) и пр.

Прегледът на научните изследвания на К. Велики показва, че той познава отлично както румънската, така и българската историография (цитира както трудовете на т.нар. буржоазни историци, така и на учени, творили след 9 септември 1944 г.) по въпросите, които разглежда. Демонстрира афинитет към издирването и публикуването на документи в румънските архиви по така набелязаните научноизследователски теми[12].

Автор е на множество монографии, статии, студии, съобщения, рецензии и отзиви. Част от изследванията му са отпечатани на български език в сборника „Страници от миналото на българския народ“ (1987). На

[8] Вж. **Възвъзова-Каратеодорова, К., Б. Цветкова, Б. Протич.** Константин Н. Велики…, с. 813–821. Освен цитираните по-долу публикации на К. Велики вж. също библиографската справка, изготвена от Лаура Баз Фотиаде: **Baz Fotiade, L.** Prof. Dr. Constantin N. Velichi la a 70-a aniversare. – Romanoslavica, 22, (Bucureşti), 1984, pp. 449–463.

[9] **Велики, К.** Изселването на българите от Карнобат в Румъния през 1830. – Известия на Института за история при БАН, 16–17, 1966, с. 453–466; **Велики, К.** Емигрирането на българите във Влахия по време на руско-турската война от 1806–1812 година. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 11–49; **Велики, К.** Емигрирането на българите от Сливен във Влахия през 1830 година. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 77–111. Темата за преселенията е коментирана от историографска гледна точка в множеството публикации, вкл. в монографията на молдовския учен Иван Думиника (вж. **Думиника, И.** Българските преселници в Бесарабия…).

[10] Вж. напр. **Велики, К.** Културни връзки между българи и румъни…; **Велики, К.** Из търговските връзки… Темата е засегната, макар и кратко, в по-сетнешните публикации на К. Велики.

[11] **Велики, К.** Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите в периода 1800–1840 г. – Славянска филология, 5, 1963, с. 179–192.

[12] Във встъпителната си лекция, от 5 юни 1945 г., изнесена в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, той маркира възможностите за изследвания, които предоставят Архивите в Букурещ (вж. **Велики, К.** Културни връзки между българи и румъни…, с. 24).

български език е преведена и друга негова монография, третираща събитията в Браила от 40-те години на XIX в., издадена под заглавие „Браилските бунтове, 1841–1843“ (София: БАН, 1968). Други негови текстове представляват синтезиран поглед върху миналото на българския народ през възрожденския период[13]. През 1945 г. е публикувана на български език книгата му „Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане“. По-късно излизат изследването „Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850–1878)“, публикувано на френски език през 1979 г., и книгата „Румъния и Българското възраждане“, обнародвана на румънски език през 1980 г.

Склонността на К. Велики към работа с необнародвани първоизточници намира отражение в подготовката и отпечатването на ценни извороведски публикации[14]. Сред тях изпъква обемистият документален сборник „Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война 1828–1829 г.“, подготвен съвместно с проф. д-р Веселин Трайков и отпечатан през 1980 г. на български език[15].

Единствената публикация, в която проф. Велики се спира подробно на проблема за търговците от българските земи, е статията му, озаглавена „За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в.“. Тя е обнародвана в сп. „Исторически преглед“ през 1959 г.[16]. Появата на публикацията трябва да се свърже с престоя на К. Велики в Кронщат (дн. Брашов) в края на 50-те години на XX в., когато е издирвал извори за престоя на д-р Петър Берон там. К. Велики признава, че не е успял да намери документални податки по изследваната от него тема, но е имал възможността да установи колко ценни материали

[13] Вж. **Velichi**, **C.** La Roumanie et la mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878). Bucureşti: Editura Academiei republicii socialiste România, 1979; **Velichi, C.** România şi Renaşterea Bulgară. Bucureşti: Editura Ştiintţifi că şi Enciclopedică, 1980.

[14] Вж. също: **Велики, К.** Две неиздадени писма на д-р Петър Берон. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 153–162; **Велики, К.** Материали от румънски архиви за българските емигранти от Влашко (1831–1855). – Известия на Държавните архиви, 64, 1992, с. 233–266.

[15] Вж. **Велики, К., В. Трайков.** Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война 1828–1829 г. Сборник от документи. София: БАН, 1980.

[16] **Велики, К.** За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – Исторически преглед, 1959, № 6, с. 61–76; срв. **Велики, К.** Из търговските връзки…

се съхраняват в архивите в трансилванските градове Брашов и Сибиу. Диренията му в Брашов съвпаднали с каталогизирането на въпросните гръцки документи от Димитру Лимона и други румънски учени[17].

Позовавайки се на публикация на В. Паскалева в сп. „Исторически преглед“ от 1958 г.[18], Велики изтъква значението на тези новообработени документи на гръцки език за проучването на широк кръг от проблеми, засягащи икономическата, социалната и политическата история на българите[19]. За тях липсват или са налични твърде оскъдни данни в българските архивохранилища[20].

Въпросната публикация на К. Велики е добре позната на специалистите и продължава да се цитира. Сред основните акценти в нея се открояват следните.

В архивите в Кронщат (дн. Брашов), Херманщат (дн. Сибиу), както и в Темешвар (дн. Тимишоара), Орадея, Бистрица са налични богати документални колекции, съдържащи разнообразни сведения по заявената тема[21]. Данните обхващат времето от началото на XVII до средата на XIX в. и са свързани с промените, които настъпват в организацията на търговията в Дунавските княжества и в Средна Европа.

От тези документи научаваме имената на стотици православни предприемачи, установили се по различно време в земите на север от р. Дунав. Често става въпрос за личности, за които има или твърде кратки податки в българската поселищна литература, или липсват каквито и да било данни в домашните източници[22].

Срещат се и данни за познати български търговци, за които обаче се откриват нови сведения, които допълват и ревизират наличното познание. Такъв е примерът с Антон Йоан Камбуроглу от Сливен, който имал

[17] В резултат на дейността им се появява двутомното издание: **Limona, D., E. Limona.** Catalogul documentelor greceşti… Въз основа на обработените документи Димитру Лимона е разработил и публикувал редица научни статии, посветени на т.нар. гръцки търговци, опериращи на широк периметър между Османската и Австрийска империя (вж. тези публикации в: **Dascal, L.** Dumitru Limona: Negustorii „greci“ şi arhivele lor comerciale…

[18] **Паскалева, В.** Австро-български търговски връзки…, с. 83–92.

[19] **Велики, К.** За търговията…, с. 61.

[20] Пак там, с. 62; срв. **Паскалева, В.** Австро-български търговски връзки…

[21] **Велики, К.** За търговията…, с. 61.

[22] Пак там, с. 64.

своя фирма в Кронщат (дн. Брашов) още от 1785 г., ако не и от по-ранен период[23].

Споменават се привилегиите, които трансилванският княз Дьорд Ракоци предоставя на търговците и техните компании през 1636 и 1641 г. Посочват се конкретни имена на търговци, произхождащи от земите южно от р. Дунав, които са ръководили търговските компании в Кронщат (дн. Брашов) и в Херманщат (дн. Сибиу), възползвайки се от дадените им привилегии[24].

К. Велики акцентира върху обстоятелството, че търговията между Трансилвания и южнодунавските земи не е била в ръцете на евреи, арменци и гърци, а почти винаги се е упражнявала от арумъни. С течение на времето се появили множество гръцки и сръбски търговци, чиито имена според румънския учен невинаги дават точно указание за народността им. Рядко се споменава и произходът им, обикновено във връзка с решаването на възникнали съдебни спорове. В съда се посочвали родното място, вероизповеданието и роднинските връзки на дадения търговец. В този ред на мисли К. Велики дава някои интересни примери, извлечени от фонд „Наследства“ в Брашовския архив. Такъв е казусът, свързан с казанлъчанина Мирчо Мандраджоглу, който починал през 1850 г.[25].

Константин Велики изнася подробни данни за видовете и количествата стоки, които са били депозирани на юг от Дунава, както и за артикулите, изнасяни на север през Свищов, Русе, Никопол и Видин[26]. Той подчертава например голямото значение на износа на памук от Серес за Кронщат (дн. Брашов), Херманщат (дн. Сибиу), Буда и Виена[27]. Както свидетелстват други източници (домашни и чужди извори, както и податки в краеведските публикации), в края на XVIII и първите години на XIX в. тази търговия е в подем и води до забогатяването на бански, разложки и други търговци[28].

Константин Велики привежда имената на множество конкретни предприемачи от българските земи, които са били ангажирани в интензивния търговски трафик през втората половина на XVIII и първата по-

[23] Пак там.

[24] Пак там, с. 62–63.

[25] Пак там, с. 63.

[26] Пак там, с. 64–67.

[27] Пак там, с. 65–66.

[28] Вж. напр. **Димитров, С.** Социалните предпоставки на Паисиевото дело. – Векове, 1, 1972, № 3, с. 30–42 и цит. лит.

ловина на XIX в.[29]. Не е възможно, а и не е необходимо тук те да бъдат изброявани. Може само да се изтъкне, че действително става въпрос за мнозина малко познати и напълно непознати лица. Освен това К. Велики акцентира върху мощните трансилвански фирми (Михаил Цумбру, Маникато Сафрано), за които търговците от Русе, Свищов, Мелник и други селища в българските земи са работили като посредници[30].

Румънският учен подчертава, че множество запазени писма предоставят важни данни за наема, транспортните разходи, магазинажа, митото на превозваните стоки. Става дума за сведения от първостепенно значение за проучвания в сферата на стопанската история[31].

Друг важен проблем, засегнат от К. Велики, е този за търговията с монети. Тя е била разпространена широко и редица търговци са извличали голяма изгода от нея[32]. За с. Арбанаси, Търновско, се твърди, че „големи парични депозити били образувани“ в селището именно от този тип *алъш-вериш*[33].

Посочват се важни данни за участието на множество търговци на тържищата в българските земи, както и тяхното присъствие на панаирите из румънските княжества[34]. Тези сведения могат да дообогатят това, което ни дават първоизточниците в българските архивохранилища за Сливенския и Узунджовския панаир.

В своята публикация румънският историк акцентира върху обстоятелството, че описаната търговия на далечни разстояния „внасяла сериозни промени понякога в цялото семейство на търговците, чиито членове се настанявали в тези градове, с които те били свързани чрез търговията“[35]. Семействата били разделени между няколко ключови търговски средища, около които гравитирала стопанската им дейност.

Макар и пестеливо, К. Велики засяга въпроса за западането на брашовската търговия – към 1830 г. Последното е свързано с развитието на дунавската и черноморската търговия след подписването на Одринския

[29] **Велики, К**. За търговията…, с. 71.
[30] Пак там, с. 66.
[31] Пак там, с. 66.
[32] Пак там, с. 67–69.
[33] Пак там, с. 69.
[34] Пак там, с. 70.
[35] Пак там, с. 75.

мирен договор през 1829 г. По същото време българските търговци започнали да се румънизират[36].

В заключение Константин Велики посочва, че коментираният изворов материал дава обилни сведения за „редица нови търговци, нови стоки, нови области на икономическата дейност и нови търговски пътища, включително времетраенето на превоза с кервани и цената на този превоз“[37]. Въз основа на него могат да бъдат изработени статистики, „които да покажат обема, стойността и баланса на тази търговия така, както други изследвания биха могли да разглеждат търговията с монети и полици, обращението и стойността на монетите, цените на стоките и пр.“[38]. Направената констатация е напълно правдива. Към нея следва да се добави, че освен чисто статистическите данни за вид, количества и цени на артикули наличните архивни материали позволяват да се реконструират предприемаческите и социалните мрежи в един широк географски периметър между българските земи (които са част от Османската империя), Дунавските княжества и Хабсбургската монархия (Австрийската империя)[39]. Една подобна реконструкция би помогнала да се разбере как са функционирали ежедневно търговските фирми и каква е била ролята на всеки един от участниците в мрежата.

Константин Велики също прави извода, че търговците играят прогресивна роля, защото чрез дейността си са „допринесли за разлагането на феодалните отношения и за развитието на капиталистическите елементи в България“[40]. Въпросното твърдение съвпада с тезата на българската марксистка историография[41], според която именно през втората половина на XVIII и първата половина на XIX в. се осъществява преходът от феодализъм към капитализъм – преход, който обуславя редица други промени в българското възрожденско общество.

---

[36] Пак там; вж. също: **Велики, К.** Емигрирането на българите от Сливен във Влахия…, с. 79.

[37] **Велики, К**. За търговията…, с. 76.

[38] Пак там.

[39] Вж. напр. **Дончева, С.** Мрежи и партньори: търговската къща на хаджи Януш Коста Петре от Крайова. – В: Балканските измерения на фамилията Мустакови. Сборник с материали от Международна научна конференция Габрово, 18–19 септември 2007 г. Съст. П. Митев, В. Рачева. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 96.

[40] **Велики, К**. За търговията…, с. 76.

[41] Вж. подробно **Даскалов, Р**. Как се мисли Българското възраждане. София: Лик, 2002, с. 97–151.

Макар и съвсем пестеливо, К. Велики посочва, че някои от стопанските дейци, ангажирани в търговския трафик за и от Средна Европа през Влашко, са се насочили към създаването и управлението на индустриални и транспортни предприятия[42]. Въпросното твърдение е интересно, защото дава представа за една по-висша степен на предприемаческа дейност. Става дума за т.нар. иновативно предприемачество, което трябва да се разграничава от рутинното търговско предприемачество, широко разпространено по двата бряга на река Дунав[43].

Както бе упоменато, в редица свои статии и обобщаващи текстове Константин Велики акцентира върху преселенията на българи (сред които много търговци) на север от р. Дунав. Румънският учен отбелязва, че тези преселения са типични за целия период на османското владичество в българските земи, но в някои моменти те ставали много по-интензивни[44].

Той споменава селищата и регионите в Българско, откъдето се преселвали хора в края на XVIII и през целия XIX в. – Тетевен, Враца, Свищов, Котел, Сливен, Ямбол, Карнобат, Разградско, Плевенско, Ловешко, Севлиевско и др. Причините за изселването според него трябва да се търсят в опустошителните кърджалийски размирици и руско-турските войни[45]. Другаде наред с изброените фактори той посочва „развитието на търговията“[46]. С други думи, К. Велики разкрива изтласкващите и

[42] **Велики, К**. За търговията…, с. 76.

[43] Вж. напр. **Друмева, М.** Стопанският живот по българските земи, отразени в търговската дейност на Цвятко Радославов (50–70-те години на XIX век). – В: Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Т. 2. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие. Варна, 2017, с. 356–374; **Naydenov, I.** The Entrepreneurial Networks between the Central Part of the Balkans and the Danubian Principalities/Romania during the 19th Century. – In: Regional Networks in Context. Economy and Trade in the Lower Danube Balkans of the 19th Century. Eds. M. Baramova, P. Mitev, I. Parvev. Münster–Berlin: LiT Verlag, 2023, pp. 151–168 и цит. лит.

[44] **Велики, К.** Емигрирането на българите във Влахия…, с. 11; **Велики, К.** Румънски влияния и приносът на българската емиграция от Влахия в създаването на български модерни училища. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 132; **Velichi, C**. România şi Renaşterea Bulgară…, pp. 23–39, 51–64.

[45] Вж. напр. **Велики, К.** Румънски влияния и приносът на българската емиграция…, с. 132. Същото твърдение може да се види на много други места в публикациите на К. Велики.

[46] **Велики, К.** Румънски влияния и приносът на българската емиграция…, с. 132.

привличащите фактори, които стоят в основата на преселенията[47]. Освен това той детайлно описва районите и селищата на север от р. Дунав и в Новорусия, където се установяват заселниците – Крайова, Питещи, Букурещ, Плоещ, Браила, Галац, Одеса и други населени места с многочислени български колонии[48].

Според К. Велики „най-вече по време на руско-турските войни емигрирането взема масов характер, хиляди семейства безпрепятствено преминават Дунав под покровителството на руските войски. По този начин се създават многобройни български селища, по-специално в Южна Русия и във Влахия, центрове, които играят значителна роля в културното възраждане и в националноосвободителното движение на българския народ“[49]. Направената констатация е основателна и отразява коректно ключовата роля, която българската емиграция играе във възрожденските процеси. В своите публикации К. Велики доказва многократно изказаната теза.

Други изводи, до които достига румънският историк, са, че по-голямата част от бежанците са били селяни, които споделят съдбата на местните (т.е. на влашките) селяни. По-различна е съдбата на занаятчиите и търговците. Те са имали възможността да се възползват от по-динамичните капиталистически отношения, които се развиват във Влахия, както и от бурния процес на формиране на румънската буржоазия. Той въвлича „търговци и занаятчии от Балканите и по-специално – българските“[50].

В подробната си студия за преселенията във Влахия по време на руско-турската война от 1806–1812 г. К. Велики отделя специално внимание на исканията на българската буржоазия, отправени до главнокомандващия руската армия ген. Михаил Иларионович Кутузов през май 1811 г.[51]. Румънският учен публикува пълният текст на молбата, която Софроний Врачански предава на Кутузов от името на богатите български занаятчии и търговци изселници. К. Велики се солидаризира със

[47] Вж. също **Naydenov, I.** Bulgarian Migrants as Labour Force in the Danubian Principalities/Romania during the 19th Century. – Bulgarian Historical Review, 2022, № 3–4, pp. 88–92 и цит. лит.

[48] Тази информация присъства по някакъв начин във всички цитирани публикации на К. Велики.

[49] **Велики, К.** Емигрирането на българите във Влахия…, с. 11.

[50] Пак там, с. 42; вж. също **Велики, К.** Румънски влияния…, с. 132.

[51] **Велики, К.** Емигрирането на българите във Влахия…, с. 35–38.

съветския учен Василий Дмитриевич Конобеев за това, че въпросната молба представлява „програма на българската буржоазия и показва нивото, до което достигат концепциите и аспирациите на буржоазията“[52]. Прави впечатление, че коментираният документ продължава да привлича вниманието на изследователите, а студията на К. Велики се ползва и цитира често [53].

Въз основа на публикации на български учени (като В. Паскалева и Д. Коен) К. Велики посочва имената на някои видни търговци, установили се на север от р. Дунав. Той акцентира върху личности като карловците братя Георгиеви. Отбелязва, че Евлоги Георгиев се заселил в Букурещ през 1839 г. и работел с различни клиенти – български изселници от Букурещ, Крайова, Александрия, Плоещ, Зимнич и пр. Посетне по-малкият му брат Христо се установил в Букурещ, а Евлоги се преместил в Галац. С течение на времето двамата братя се превърнали в най-мощните български търговци в Румъния[54].

Във връзка с търговските контакти между българските земи и Дунавските княжества (Румъния) през втората половина на XIX в. К. Велики отбелязва, че развитието на индустрията на север поглъщало суровини като памук, прежда, кожи, желязо, гайтани, ориз, бадеми, смрадлика, восък, тютюн. Тези стоки били внасяни от множеството установили се в румънските градове българи търговци, които познавали пазара по тези земи. Те разчитали на свои роднини и приятели в Българско, с чието посредничество осъществявали вноса[55]. Най-активни в търговския обмен с румънските земи били търговци, произхождащи от селищата по десния бряг на Дунав като Видин, Лом, Русе, Свищов, следвани от стопански дейци от Търново, Пловдив, Ловеч и пр. Посочват се и имената на конкретни предприемачи, които развивали интензивна търговска дейност (напр. братя Шишманови, Димитър Начович, Атанас Каракашев и др.)[56].

---

[52] Пак там, с. 37; срв. **Конобеев, В.** Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. София: Наука и изкуство, 1972, с. 159–167.

[53] Вж. напр. **Рачева, В.** Политикът Софроний Врачански и руската преселническа политика по време на руско-турската война (1806–1812). – В: Софроний Врачански: книжовник и политик от Новото време. Сборник с материали от Международна научна конференция, София, 24 ноември 2011 г. Съст. П. Митев, В. Рачева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 136–147 и цит. лит.

[54] **Velichi, C.** România şi Renaşterea Bulgară…, pp. 55–56.

[55] Ibid., p. 193.

[56] Ibid.

Така изложената фактология отразява правдиво някои основни положения, свързани с търговските контакти между българските земи и Дунавските княжества (Румъния). Важни са бележките за добре известни и по-малко познати предприемачи, ангажирани в този обмен. Действително при много тях се забелязва тенденцията за сдружаване в рамките на семейството, при което членовете на една фамилия изпълнявали различни задачи, базирани в ключови пристанищни и/или производствени и/или пазарни центрове. Същевременно те си сътрудничели с лица, произхождащи от родните им селища или други сънародници, които считали за „приятели", т.е. за доверени контрагенти, с които може да се прави *алъш-вериш*.

* * *

В контекста на изложените от проф. Контантин Велики фактологични детайли може да се изтъкне, че би било полезно да се направят допълнителни изследвания в посочените архивохранилища в Брашов, Сибиу и други селища. В тях се съхраняват търговски писма, тефтери, бележки и други първоизточници, които са от първостепенно значение за осветляване на стопанската история на Балканите през XVIII и XIX в. Откриват се ценни податки за участието на българи в интензивния търговски трафик.

Както отбелязват някои гръцки учени, изследователската работа не бива да се ограничава до един-единствен архив, намиращ се в една държава. Наложително е да се издирват източници в широк географски периметър, съответстващ на пространствата, в които предприемачите и/или техните фирми са осъществявали дейността си. Подобно изследване предполага надхвърляне на биографичния разказ или на исторически наратив, основан на архивен материал, достъпен само в рамките на една държава, тъй като подобен подход обслужва националната историография[57].

За да се постигне адекватно разбиране на предприемаческата активност на такива стопански дейци, е необходимо да бъде проучен политическият, социално-икономическият и институционалният контекст,

[57] **Harlaftis, G.** International Business of Southeastern Europe and the Eastern Mediterranean,18th Century: Sources, Methods and Interpretive Issues. – In: Dove va la storia economica? Metodi e prospettive. Secc. XIII–XVIII – Where is Economic History Going? Methods and Prospects from the 13th to the 18th Centuries. Atti della "Quarantaduesima Settimana di Studi", 18–22 aprile 2010. Ed. F. Ammannati. Firenze: Firenze University Press, 2011, pp. 414–415.

в който те са работили. В изследването следва да се използват също икономическите теории за предприемачеството и за фирмата, както и постиженията на икономическата социология[58] и когнитивната психология. Посредством тези научни направления може да се структурира и интерпретира по разбираем начин еднообразната информация, извлечена от търговските архиви.

Подобно изследване би трябвало да се стреми да даде отговор на следните въпроси: какви са спецификите на предприемачеството в българските земи на север от р. Дунав и в Средна Европа; как се характеризира предприемаческата дейност на подобни дейци и търговски къщи; с какви особености се отличават менталността и стопанската култура на тези предприемачи; в каква степен организацията на търговските предприятия в тази част на Европа си прилича със или се различава от подобни стопански структури в Западна Европа и другаде.

* * *

Константин Велики е един от най-продуктивните румънски учени българисти, който е посветил научната си кариера на изследването на редица въпроси, свързани с епохата на Българското възраждане. Както вече бе посочено, сред тях темата за балканските и в частност българските търговци не заема централно място. Все пак К. Велики засяга ключови проблеми, които заслужават допълнително внимание. Сред тях могат да се посочат: изясняване на имената и произхода на предприемачите, доколкото е възможно; стопанската им активност като комисионери или самостоятелни търговци на север от р. Дунав; количествен анализ на извършваните сделки; ангажираността им в културния и политическия живот на българите през възрожденската епоха. Въпросните проблеми могат и трябва да бъдат разработени, като се ползват разнообразни архивни масиви и модерни научни концепции. Това би могло да стане чрез дълготрайно съдействие между български, румънски и други учени, така както Константин Н. Велики си е сътрудничил активно със своите колеги в миналото.

[58] Ibid., p. 414.

БИБЛИОГРАФИЯ

Обнародвани извори

Велики, К. Две неиздадени писма на д-р Петър Берон. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 153–162.

Велики, К. Материали от румънски архиви за българските емигранти от Влашко (1831–1855). – Известия на Държавните архиви, 64, 1992, с. 233–266.

Велики, К., В. Трайков. Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война 1828–1829 г. Сборник от документи. София: БАН, 1980.

Дунав и занапред трябва да ни свързва (интервю на проф. Стоян Радев с проф. Константин Велики). – В: История на армъните (цинцарите) в София (Исторически справки, събития, документи). Съст. Н. Кюркчиев. София: Издателско ателие Аб, 2002, с. 136–140.

Limona, **D., E. Limona.** Catalogul documentelor greceşti din Archivele Statului de la oraşul Stalin. Vol. 1–2. Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1958.

Limona, D., N. Trandafirescu. Documente Economice din arhiva casei comeciale Ioan St. Stamu 1714–1876. Vol. 1. Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1983.

Изследвания

Бур-Марковска, М. Балканите и унгарският пазар през XVIII в. София: БАН, 1977.

Велики, К. Браилските бунтове, 1841–1843. София: БАН, 1968.

Велики, К. Емигрирането на българите във Влахия по време на руско-турската война от 1806–1812 година. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 11−49.

Велики, К. Емигрирането на българите от Сливен във Влахия през 1830 година. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 77−111.

Велики, К. За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – Исторически преглед, 1959, № 6, с. 61−76.

Велики, К. Из търговските връзки между България и Румъния в миналото. – Изгрев, № 261, 11 август 1945, с. 3.

Велики, К. Изселването на българите от Карнобат в Румъния през 1830. – Известия на Института за история при БАН, 16−17, 1966, с. 453–466.

Велики, К. Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане. (Библиотека „Извори“ № 9). София: Дирекция на народната култура, 1945.

Велики, К. Проблеми на българската история и румъно-българските отношения в румънската историография (1944–1972). – В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. София: БАН, 1973, с. 627–635.

Велики, К. Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите в периода 1800–1840 г. – Славянска филология, 5, 1963, с. 179–192.

Велики, К. Румънски влияния и приносът на българската емиграция от Влахия в създаването на български модерни училища. – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 129–152.

Възвъзова-Каратеодорова, К., Б. Цветкова, Б. Протич. Константин Н. Велики – дългогодишен неуморен изследовател на българо-румънските връзки през епохата на Българското възраждане. – Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 14 (20), 1976, с. 813–821.

Даскалов, Р. Как се мисли Българското възраждане. София: Лик, 2002.

Димитров, С. Социалните предпоставки на Паисиевото дело. – Векове, 1, 1972, № 3, с. 30–42.

Дончева, С. Мрежи и партньори: търговската къща на хаджи Януш Коста Петре от Крайова. – В: Балканските измерения на фамилията Мустакови. Сборник с материали от Международна научна конференция Габрово, 18–19 септември 2007 г. Съст. П. Митев, В. Рачева. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 92–97.

Друмева, М. Стопанският живот по българските земи, отразени в търговската дейност на Цвятко Радославов (50–70-те години на XIX в.). – В: Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Т. 2. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие. Варна, 2017, с. 356–374.

Думиника, И. Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. Кишинев: „S.Ş.S.“, 2015.

Жечев, Н. Проф. Константин Велики и проблемите на Българското възраждане. – Исторически преглед, 1992, № 8–9, с. 134–138.

Конобеев, В. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. София: Наука и изкуство, 1972.

Маркова, Р. Румънската българистика през 30-те – 80-те години на XX век. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, София, 2009.

Маслев, С. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII в. София: БАН, 1991.

Нягулов, Б. Румънците и Румъния в българската книжнина (1878–1989). – В: Балканските идентичности в българската култура. Т. 4. Съст. Н. Аретов. София: „Кралица Маб“, 2003, с. 183–208.

Панова, С. Българските търговци през XVII век. София: Наука и изкуство, 1980.

Паскалева, В. Австро-български търговски връзки в края на XVIII и началото на XIX в. – Исторически преглед, 1958, № 5, с. 83–92.

Паскалева, В. Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII–XIX в. (социално-икономически аспекти). София: БАН, 1986.

Рачева, В. Политикът Софроний Врачански и руската преселническа политика по време на руско-турската война (1806–1812). – В: Софроний Врачански: книжовник и политик от Новото време. Сборник с материали от Международна научна конференция, София, 24 ноември 2011 г. Съст. П. Митев, В. Рачева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 136–147.

Румъно-български връзки през вековете (XII–XIX в.). София: БАН, 1968.

Телбизов, К. Български търговски колонии в Трансилвания през XVIII век. София: БАН, 1984.

Трайков, В. Предговор (Няколко думи за книгата и нейния автор). – В: **Велики, К.** Страници от миналото на българския народ. София: ОФ, 1987, с. 5–9.

Трайков, В. Проф. д-р Константин Н. Велики (Румъния). – Исторически преглед, 1997, № 5−6, с. 253−254.

Baz Fotiade, L. Prof. Dr. Constantin N. Velichi la a 70-a aniversare. – Romanoslavica, 22, (Bucureşti), 1984, pp. 449–463.

Cicanci, O. Companiile grecesti din Transilvania i comertul european în anii 1636–1746. Bucureşti, 1982.

Dascal, L. Dumitru Limona: Negustorii „greci“ şi arhivele lor comerciale. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi. Ediţie adnotată, studiu introductiv şi notă asupra ediţiei de Loredana Dascăl, 2016.

Harlaftis, G. International Business of Southeastern Europe and the Eastern Mediterranean,18th Century: Sources, Methods and Interpretive Issues. – Dove va la storia economica? Metodi e prospettive. Secc. XIII–XVIII – Where is Economic History Going? Methods and Prospects from the 13th to the 18th Centuries. Atti della “Quarantaduesima Settimana di Studi“, 18–22 aprile 2010. Ed. F. Ammannati. Firenze: Firenze University Press, 2011, pp. 389–415.

Naydenov, I. Bulgarian Migrants as Labour Force in the Danubian Principalities/Romania during the 19th Century. – Bulgarian Historical Review, 2022, № 3–4, pp. 87–113.

Naydenov, I. The Entrepreneurial Networks between the Central Part of the Balkans and the Danubian Principalities/Romania during the 19th Century. – In: Regional Networks in Context. Economy and Trade in the Lower Danube Balkans of the 19th Century. Eds. M. Baramova, P. Mitev, I. Parvev. Münster–Berlin: LiT Verlag, 2023, pp. 151–168.

Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor (secolul XII–XIX). Bucureşti, 1971.

Velichi, C. Primul colocviu al Comisiei mixte de istorie româno-bulgare. – Revista de Istorie, 1976, № 3, pp. 436–438.

Velichi, C. La Roumanie et la mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878). Bucureşti: Editura Academiei republicii socialiste România, 1979.

Velichi, C. România şi Renaşterea Bulgară. Bucureşti: Editura Ştiintţifi că şi Enciclopedică, 1980.

https://doi.org/10.71069/III42.26.BP22

ВИЗИТ АКАДЕМИКА НИКОЛАЯ ДЕРЖАВИНА В БОЛГАРИЮ В 1945 Г. – ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Бисер Петров*

THE VISIT OF ACADEMICIAN NIKOLAI DERZHAVIN TO BULGARIA IN 1945 – POLITICAL AND HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVES

Bisser Petrov

Summary. This publication does not seek to provide a comprehensive historiographical analysis or to reassess Derzhavin's scholarly contributions to Bulgarian history. Instead, it examines a relatively brief but highly significant period in 1945, when the distinguished Soviet academician spent several months in Bulgaria. The study reveals that the political expectations associated with Derzhavin among different segments of Bulgarian society were considerably exaggerated. If he was entrusted with a specific mission during his stay, it was most likely limited to promoting the Soviet interpretation of the Slavic idea. In this regard, he acted in his established capacities as a leading Slavist, a member of the Presidium of the Moscow All-Slavic Committee, and head of the Slavic Commission at the Soviet Academy of Sciences.

Keywords: Nikolai Derzhavin, Slavonic studies, Bulgarian studies, historiography, Second World War

Ключевые слова: Николай Державин, славяноведение, болгаристика, историография, Вторая мировая война

* Бисер Петров – професор, д-р ист. наук – Институт балканистики с Центром фракологии – Болгарская академия наук: bisser_p@hotmail.com [Bisser Petrov – Prof., DSc – Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: bisser_p@hotmail.com].

Вряд ли найдется другой зарубежный ученый, оказавший своей творческой деятельностью и публикациями столь сильное влияние на болгарскую историческую науку, как советский академик Николай Севастьянович Державин (1877–1953). Это произошло в период с середины до конца 1940-х годов, когда болгарская историография подверглась противоестественной и привнесенной извне марксизации, подчиненной духу и канонам тогдашнего политического императива. В задачи предлагаемой публикации не входят всесторонний историографический анализ и последующая ревизия трудов Державина по болгарской истории, а лишь освещение относительно короткого промежутка времени – нескольких месяцев 1945 года, в течение которых маститый советский академик находился в Болгарии.

Имя Державина практически неизвестно современному поколению болгарских историков, а если и говорит им о чем-то, то, как правило, с негативной коннотацией. Его личность и творчество довольно часто упоминались в публикациях, вышедших в первые несколько лет после 1944 года, но со временем их количество постепенно уменьшалось, а с начала нынешнего столетия они и вовсе исчезли. Примечательно то, что его многосторонный и исключительный вклад в изучение истории, литературы, языка, фольклора и этнографии болгар до сих пор не стал предметом полного и обобщающего монографического исследования.

Настоящая публикация не ставит своей целью как-то восполнить этот досадный историографический пробел, а ограничивается исключительно освещением и акцентированием чисто политических аспектов пребывания Державина в Болгарии вскоре после 9 сентября 1944 года. Вопросы исключительно научного характера рассматриваются частично, в более периферийной перспективе. Это сделано для того, чтобы наиболее полно раскрыть и показать интересующую нас политическую сторону его длительной болгарской командировки.

Итак, просьба болгарской стороны о командировании Державина в Болгарию была направлена Болгарской академией наук (с 1940 по 1947 год её официальное название – Болгарская академия наук и искусств) в Союзную контрольную комиссию еще в ноябре 1944 года, в условиях продолжавшейся в Европе войны. Официальным поводом для приглашения, первого после 9 сентября 1944 года для иностранного ученого, стала предоставленная Державину возможность восстановить давние, но прерванные войной контакты с болгарскими коллегами. Он уже посещал Болгарию в 1903 и 1909–1910 годах, но, несмотря на огромное

желание приехать ещё раз в межвоенный период, ему не удалось этого сделать. Конечно, этот официально заявленный мотив действительно присутствует, но вряд ли он является единственной причиной желания болгарского академического учреждения принять его на своей родине. Учитывая научную карьеру академика, успешно адаптированную к политической конъюнктуре и марксистско-ленинско-сталинской доктрине, его личный опыт был бы чрезвычайно полезен для восстановления науки в Болгарии в духе классово-партийной идеологии[1].

В начале 1945 года советское правительство разрешило Н.С. Державину и его сыну Константину, профессору западноевропейской литературы и театроведения, приехать в Болгарию на три месяца. Это сообщение было с энтузиазмом встречено болгарской научной и культурной общественностью, в определенных кругах которой высказывались предположения, что в его приезде заключена и некая, хотя и неопределенная, политическая миссия. В чисто творческом плане командировка Державина, по словам Веселы Чичовской, преследовала три основные задачи. Первая из них заключалась в ознакомлении болгарских научных и общественных кругов с новыми достижениями советской болгаристики, вторая – в его личных научных занятиях, а третья предусматривала восстановление связей между культурными и славистическими центрами двух стран[2].

Академик Николай Державин вместе со своим сыном профессором Константином Державиным прибыл в Софию 1 марта 1945 г. Формальным поводом для приезда стало его участие вместе с другими советскими представителями в Славянском соборе, организованном правительством Отечественного фронта. Мероприятие было назначено на 3 марта и посвящалось 67-й годовщине освобождения Болгарии от османского владычества. В советскую делегацию, кроме него самого и его сына, входили поэт Николай Тихонов, председатель Союза писателей СССР, ученый-биолог Антон Жебрак, в это время возглавлявший отдел в Управлении пропаганды и агитации ЦК большевистской партии (будучи академиком Академии наук Белоруссии, он представлял на съезде свою республику) и поэт с Украины Павел Тычина, министр образо-

[1] **Чичовска, В.** Международна културна дейност на България, 1944–1948. София: Издателство на БАН, 1990, с. 164.

[2] Там же, с. 165–166.

вания этой советской республики[3]. Из всех них Державин пользовался наибольшим почетом и ему был оказан самый радушный прием, его буквально носили на руках болгарские поклонники, которые жадно впитывали каждое его слово, как откровение свыше.

Пребывание академика в стране планировалось продолжить и после торжеств, поскольку он намеревался продолжить свои исследования в области болгаристики. В итоге из-за инсульта, перенесенного в конце мая, он задержался гораздо дольше положенного трехмесячного срока и оставался в Болгарии до 24 октября 1945 г.[4] С середины мая и до конца пребывания Державин вместе с сыном и младшим лейтенантом Татьяной Бобровой проживал на вилле на высокогорной дороге Княжево–Бояна, обслуживаемой персоналом из четырёх человек. Только за первые месяцы его пребывания расходы составили 300 000 левов. Болгарский славянский комитет обратился к министру иностранных дел с просьбой обналичить эту сумму и предоставить ежемесячную субсидию в размере 50 000 левов на оставшийся срок пребывания. Однако просьба не была удовлетворена, и у обслуживающего персонала возникли проблемы с получением зарплаты[5]. Между тем с 12 по 16 мая по личному приглашению Иосипа Броз Тито Державин посетил Белград.

Во время своего пребывания в Болгарии Державин был принят представителями высшего руководства БРП(к) – Василом Коларовым, Вылко Червенковым, Трайчо Костовым, Цолой Драгочевой, Тодором Павловым, а также рядом министров и экзархом Стефаном. Он провел большое количество встреч с учеными, писателями, художниками и студентами, на которых знакомил аудиторию с достижениями СССР в различных сферах духовной и культурной жизни. Согласно представленному им отчету о командировке в Болгарию, за все это время он выступил с 21 научным докладом и ещё 28 докладами и выступлениями, сделанными по разным поводам – на собраниях, митингах и банкетах. По его собственной оценке, изложенной в отчете, его везде принимали как посла «великого Советского Союза», а его выступления вызывали

[3] «Отечествен фронт», 2 марта 1945 г.

[4] Лидер болгарских коммунистов Георгий Димитров, находившийся в Москве, организовал приезд советского профессора, который на месте осмотрел Державина и рекомендовал соответствующее лечение (**Димитров, Г.** Дневник. (9 март 1933 – 6 февруари 1949 г.). София: Университетско. издателство „Св. Климент Охридски“, 1997, с. 441).

[5] Централен държавен архив (ЦДА), ф. 141, оп. 1, а.е. 3, л. 17.

многотысячные манифестации. Он с гордостью перечисляет награды и титулы, которыми его удостоили болгарские хозяева. Регент Тодор Павлов наградил его орденом Св. Александра II степени, Софийский университет сделал его своим доктором Honoris Causa, а Союз писателей, Археологический институт, Македонский научный институт, Союз филологов-славистов избрали его почетным членом. Кроме того, города Свиштов и Пловдив объявили его своим почётным гражданином, а городские власти Софии решили назвать в его честь одну из центральных улиц. Все это время болгарская пресса с живым интересом следила за выступлениями академика, посвятив ему более 20 обширных статей, представляя его как выдающегося болгариста, слависта и активного общественного деятеля. Беспрецедентный триумфальный прием Державина в Болгарии даже породил в советских научных кругах слухи о том, что он вызвал ревность самого Сталина. Вероятно, по этой причине его последующие инициативы и проекты уже не находили поддержки у советского вождя[6].

Так в общих чертах можно вкратце резюмировать итоги плотно насыщенной событиями командировки Державина в Болгарию. Однако за этой внешней картиной скрывается ряд невысказанных особенностей, которые могут дать ответ на вопрос, почему этот визит имел такое значение для болгарских политических, научных и культурных кругов. Для того, чтобы получить искомый ответ, необходимо внимательнее присмотреться к конкретному историческому периоду болгарской истории, в который этот визит состоялся.

* * *

Научная деятельность и публичные выступления академика Державина были хорошо известны болгарским научным кругам и культурной общественности задолго до 1945 года. В этом нет ничего необычного, учитывая, что в его научных занятиях болгарская тематика занимала одно из центральных мест. Его интерес к ней во многом определялся тем, что он родился в селе Преслав, Таврической губернии, в тогдашней Российской империи, основную массу населения которого составляли

[6] **Досталь, М. Ю.** Как Феникс из пепла. (Отечественное славяноведение в период Второй мировой войны и первые послевоенные годы). Москва: Индрик, 2009, с. 384–386.

болгарские переселенцы[7]. Плодом его почти двадцатилетних исследований истории, этнографии, языка и фольклора болгарских общин, населявших южные регионы империи, стал фундаментальный двухтомный труд *Болгарские колонии в России*. Первый том был издан на русском языке в 1914 году в Болгарии при содействии академика Ивана Шишманова, с рецензией профессора Любомира Милетича, а второй – годом позже в России[8].

Однако Державин не ограничился изучением болгар в Российской империи, а распространил свой интерес на всю этническую болгарскую территорию и занялся разработкой ряда актуальных проблем своего времени, в частности, изучением характера населения Македонии. Наиболее яркой его работой на этом направлении стала небольшая книга (132 стр.), изданная в Санкт-Петербурге в виде брошюры, *Болгарско-сербские отношения и македонский вопрос*[9]. Конкретным поводом для ее написания послужил захват Вардарской Македонии Сербией вследствие Балканских войн. Ее содержание представляет собой острую полемику с мнением ряда сербских ученых и публицистов, поддерживавших притязания своего государства на эту территорию и определявших ее население как сербское[10]. Книга была с энтузиазмом встречена болгарской общественностью, о чем свидетельствует тот факт, что её перевод выдержал два издания – в 1915 и 1916 годах соответственно. Впоследствии, в годы Первой мировой войны, она была переведена на немецкий и французский языки с явным намерением представить и за-

[7] Подробнее об академической карьере Державина и его исследованиях по болгаристике см.: **Ангелов, Д., Г. Тодоров.** Н. С. Державин като историк на българския народ. – Исторически преглед, 1963, № 6, с. 74–93; **Хаджиниколов, В.** Академик Николай Державин и българската наука. – Списание на БАН, 39, 1993, № 5–6, с. 116–131.

[8] **Державин, Н. С.** Болгарские колонии в России: Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерния. Материалы по славянской этнографии. – В: Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 19. София, 1914; Он же. Болгарские колонии. Т. 2. Язык. 1. Обзор говоров. 2. Общие итоги, выводи и наблюдения. 3. Тексты. Петроград, б. и., 1915.

[9] **Державин, Н. С.** Болгарско-сербские взаимоотношения и македонский вопрос. С. Петербург: тип. «А. Смолинский», 1914.

[10] Более подробный анализ книги см. в: **Хаджиниколов, В.** Акад. Николай Державин и българското население в Македония. – Македонски преглед, 1993, № 4, с. 37–74.

щитить болгарское национальное дело перед европейской общественностью.

На самом деле задача Державина была нелегкой, поскольку непосредственно перед и после Второй Балканской войны в научных и славянофильских кругах Петербурга развернулась дискуссия по болгаро-сербским спорам, в которой сербская позиция пользовалась большей поддержкой. Державин, в то время приват-доцент петербургского университета, оказался одним из немногих, если не единственным, кто горячо высказывался в пользу болгар. Видные болгарские ученые, такие как Иван Шишманов, Стефан Бобчев, Васил Златарски и другие, возлагали на него надежды, что он сможет как-то повлиять на преодоление этой негативной для Болгарии тенденции и нейтрализовать сербскую пропаганду в России. Для этого посол Радко Димитриев добился от Софии выделения ему 2 500 левов, немалой по тем временам суммы, чтобы книга Державина увидела свет. Учитывая общий жизненный и творческий бэкграунд ученого, связанный с Болгарией, трудно предположить, что она была лишь продуктом проплаченного политического заказа, а не собственных взглядов и убеждений автора[11].

Его заслуги перед болгарами не были забыты ими и в последующие годы. Благодарность ученых по отношению к нему на этот раз не имела материального выражения, а являлась скорее моральным жестом признательности. В 1930 году по представлению профессоров Любомира Милетича и Стефана Младенова он был избран действительным членом Болгарской академии наук[12].

Несмотря на то, что его отношения с болгарскими коллегами, столь интенсивные в дореволюционный период, были в новых условиях сильно затруднены, Державин не терял интереса к Болгарии и внимательно следил за выходившими там научными публикациями. Материализованным выражением его продолжающихся болгарских исследований стали труды возглавляемого им ленинградского академического Института славяноведения, опубликованные в двух томах, изданных под его редакцией в 1932 и 1934 годах соответственно. В первом из них он опубликовал крупное литературоведческое исследование и пять рецензий на

[11] **Гусев, Н. С.** Публичная деятельност Н. С. Державина по македонскому вопросу 1912–1915 гг. – В: Дриновски сборник. Т. 12. София–Харков: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020, с. 158–161.

[12] Историопис на БАН, 13, 1929/30. София: П. Глушков, 1931, с. 28–31, 49–51.

работы, большинство из которых в той или иной степени касались македонского вопроса[13].

В это время в определенных кругах Югославии и Болгарии начала пробивать себе дорогу идея так называемой Интегральной Югославии, включающей в себя все южнославянские земли – от Адриатики до Черного моря и от Дуная до Белого моря, объединенные под скипетром сербской династии Карагеоргивичей. Одним из самых ярких ее апологетов с болгарской стороны являлся выдающийся философ и общественный деятель профессор Димитр Михалчев[14]. Во втором томе издания своего Института Державин рассматривает в критическом свете, в форме общего обзора, две публикации Михалчева, напечатанные в журнале Философски преглед. В этой работе Державин, между прочим, в обновлённом варианте напоминает читателям о своих старых взглядах на сербские притязания на Македонию[15].

С этим научным и общественным багажом за плечами Державин прибыл в Болгарию. Профессор Стоян Романски, председатель Историко-филологического отделения Академии наук и член Македонского научного института, выразил отношение к нему болгарской общественности следующим образом: «Честный и добросовестный учёный, с развитым чувством уважения к национальным правам населения, в каких бы условиях оно ни жило, он взял его под свою защиту и взялся за перо одарённого полемиста еще в 1914 году, в специальной книге по защите национальных прав македонцев, а позднее, после революции, Добруджи»[16]. Этноним «македонцы» не случайно употреблён Романским, которому ничего не осталось, как отдать дань политической конъюнктуре на данный момент. Новое правительство Отечественного фронта в угоду хорошим отношениям с режимом Тито отказалось от признания болгарского характера населения Вардарской Македонии, осудив как

[13] Труды Института славяноведения АН СССР. Т. 1. Ленинград: Издательство АН СССР, 1932, с. 15–96, 429–457.

[14] Димитр Михалчев занимал пост полномочного министра Болгарии в Праге (1923–1927) и Москве (1934–1936). После 9 сентября 1944 года он был направлен обратно в советскую столицу в качестве политического представителя и полномочного министра (1944–1946), одновременно являясь и председателем Болгарской академии наук и искусств (1944–1947).

[15] Труды Института славяноведения АН СССР. Т. 2. Ленинград: Издательство АН СССР, 1934, с. 415–426.

[16] «Отечествен фронт», 2 март, 1945.

«великоболгарских шовинистов» всех тех, кто каким-то образом отстаивал его права.

Здесь будет уместно, с целью более глубокого проникновения в суть интересующей нас проблемы, сделать краткое пояснение о воскрешенной Кремлём славянской идее, роли Державина в её оформлении и ее восприятии в Болгарии в то время.

* * *

Активизация славянского фактора кремлёвским режимом началась в полную силу сразу после 22 июня 1941 года. Война, постигшая Страну Советов, с самого начала преподносилась населению как национальная, а не классовая, что дало простор для полноценного развития русского национализма и подчиненной ему славянской идеи. Предвоенные проступки против славянского мира, совершенные в угоду Гитлеру, теперь обходились молчанием во имя общей борьбы с ним. Пропагандистский аппарат сразу же задействовал в своих целях находившийся в стране контингент коммунистических политэмигрантов из славянских стран, одними из самых многочисленных и дисциплинированных среди которых были болгары. В конце июля академик Державин и профессор Евгений Волков (также известный славист и болгарист) направили в Государственный комитет обороны докладную записку с предложением о создании международного бюро по оказанию помощи борьбе славянских народов за освобождение от фашистского ига. В ней выдвигалась идея о том, что СССР должен встать во главе славянских народов и создать мощный оплот «против фашизма и его возможных будущих наследников». Эта идея была, по сути, внешнеполитической программой, рассчитанной не только на военные, но и на послевоенные годы. Не исключено, что старый панславист Державин воспроизвел в этой записке свои собственные взгляды дореволюционной эпохи. Более того, вполне возможно, что какие-то проекты по налаживанию связей с оккупированными славянскими странами зарождались и ранее, а записка была заказана «сверху». В пользу этого предположения говорит тот факт, что уже через 12 дней после его написания в Москве был созван Всеславянский радиомитинг[17].

[17] **Дубровский, А. М., Е. П. Прудникова.** Переломный год. – В: Русский сборник, сдв. вып. 2–3. (Труды кафедры Отечественной истории древности и средневековья Брянского государственного университета). Брянск: БГУ, 2006, с. 87.

Импульс, полученный от радиомитинга, состоявшегося в Москве 10–11 августа 1941 года, материализовался в конце года в создании при Совинформбюро постоянного центра пропаганды среди славянских народов, Всеславянского комитета, в руководство которого вошел Державин. К деятельности Комитета был привлечен аппарат Коминтерна и лично его генеральный секретарь Георгий Димитров. Но славянофильство, возрожденное Кремлем, было не спонтанной инициативой, исходившей от славянских масс, а хорошо продуманным политическим проектом, призванным содействовать чрезмерным усилиям Советского Союза в борьбе с нацистской Германией.

Изменившееся отношение Кремля к славистике явилось выражением этой самой политики. Державину принадлежит основная заслуга в адаптации дореволюционного российского славяноведения к марксистско-ленинской идеологии. Благодаря его энергичным усилиям в начале 1930-х годов в Ленинграде был создан упомянутый выше Институт славяноведения АН СССР, первым директором которого он был. Но институт просуществовал очень недолго – с 1931 по 1934 г. Очень скоро он был закрыт большевистской властью, а славяноведение как научная дисциплина фактически разгромлено и ликвидировано. Такая ситуация сохранялась до конца 1930-х годов, когда в связи с экспансией нацистской Германии в Европе и необходимостью идеологического перехода от классового интернационализма к имперскому национализму в Советском Союзе начался обратный процесс постепенного восстановления и реабилитации славяноведения. На протяжении всего этого времени Державин, которого не коснулись жестокие сталинские чистки, прилагал неустанные усилия, чтобы убедить советское руководство в пользе развития славистики для страны[18]. Хотя некоторые центры славистики были восстановлены, к концу войны его любимое детище, Институт славяноведения, так и не открыл свои двери. Однако в 1942 году, в качестве некоторой компенсации, Державин был назначен руководителем Славянской комиссии, созданной при Президиуме Академии наук СССР. Согласно его амбициозному плану, она должна была координировать всю деятельность СССР на славянском направлении, взяв на себя также функции международного представительства и посредничества перед высшими органами страны, а на общественно-по-

[18] **Досталь, М. Ю.** Как Феникс из пепла, с. 160–161.

литическом уровне определить характер нового славянского движения в СССР[19].

Всего через несколько дней после государственного переворота 9 сентября 1944 г. в Софии был создан Славянский комитет Болгарии как координирующий и руководящий орган славянского движения в духе и смысле его проявления в СССР. Сразу же после его появления возобновили свою прерванную войной деятельность довоенные славянские общества двусторонней дружбы. Их состав был очищен от людей, связанных со старым режимом, на смену которым пришли новые адепты славянской идеи, лояльные и близкие к правительству Отечественного фронта. Однако новые правители воздерживались от полного отречения от довоенного славянофильства, поскольку на первых порах они нуждались в услугах старых нескомпрометированных общественных деятелей и профессоров.

Руководство БРП(к) настолько рьяно и близко к сердцу приняло новое славянофильство, что осмелилось обратиться в Москву за разрешением на проведение всеславянского собора, символически назначенного на 3 марта 1945 года. Полученное оттуда согласие на проведение мероприятия в столице побежденной и изолированной Болгарии, еще вчера называвшейся предательницей в славянской семье, представляет собой несомненный успех для инициативных болгарских коммунистов. Они стремились показать, что их страна навсегда порвала со своим позорным прошлым и открыла новую чистую страницу в своем развитии, в котором особое место отведено её «двойному освободителю». Подобное массовое мероприятие с международным участием стало первым в своем роде для послевоенной Болгарии, и организаторы сделали всё возможное для его успешного проведения.

Разыгрывание славянской карты болгарскими коммунистами было адресовано не только советскому, но и югославскому партийному и государственному руководству, поскольку они осознавали, что Югославия, как победитель в войне, будет пользоваться высоким международным авторитетом, а Болгарии предстояло подписать мирный договор, в тексте которого неизбежно будет отражен вопрос о занятых до осени 1944 года югославских территориях. Согласие Москвы на проведение собора в столице побежденной страны не понравилось югославам и вызвало их ревность, но они были вынуждены смирить свои чувства. Начавшийся в

[19] Там же, с. 189.

это время процесс создания болгаро-югославской федерации столкнулся с трудностями двустороннего и международного характера, и в обоих случаях болгарская сторона нуждалась в защите Сталина. В конце концов, по его настоянию, процесс был заморожен до подписания мирного договора с Болгарией[20]. Так или иначе, Болгария вновь оказалась в стане проигравших стран, как это было после Балканских войн и Первой мировой войны. Болгарское общество с тревогой ожидало вердикта крупных государств-победителей, предвкушая кошмарное повторение двух постигших его национальных катастроф. Неслучайно именно в этот исторический момент визит Державина имел для болгар более глубокий смысл, чем может показаться на первый взгляд. По всей вероятности, ни сам Державин, ни его начальники не осознавали, с какими ожиданиями был связан его приезд в Болгарию.

Широкие круги старшего поколения болгар вновь увидели в лице Державина защитника своей страны. Они полагали, что он, благодаря своему научному авторитету, общественному положению, а главное – близости к советскому партийному руководству и лично к Сталину, сможет повлиять в благоприятном смысле на ожидаемые решения относительно послевоенной судьбы побежденной Болгарии. Однако ожидания такого рода были иррациональными и эмоциональными, не основанными на здравой логике. Те, кто возлагал на него столь непомерные надежды, не принимали во внимание тот факт, что Вторая мировая война была войной совершенно иного типа, не имевшей ничего общего с предыдущими. Будущее Болгарии было предопределено советскими геополитическими интересами в целом и волей Сталина в частности. В этом случае лоббирование отдельных лиц, какими бы уважаемыми и влиятельными в своих кругах они ни были, вряд ли принесло бы какую-либо пользу.

* * *

Пребывание Державина, учитывая его научный и общественный статус, оказало наиболее ощутимое влияние на реформу науки и образования в Болгарии. Уже 12 января 1945 года в Академию наук поступило сообщение о том, что по инициативе Державина рассматривается вопрос об объединении всех славянских академий. За несколько дней до его приезда президент Академии наук СССР академик Владимир Комаров устроил торжественный прием президенту Болгарской академии

[20] България – непризнатият противник на Третия Райх. Отг. ред. и предг. В. Тошкова. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“, 1995, с. 204.

профессору Михалчеву. В ходе беседы этот вопрос был поднят еще раз, но по приезде Державина, вопреки ожиданиям хозяев, он больше не поднимался. Именно в это время руководство Академии обсуждало вопрос о ее реорганизации по советскому образцу[21].

15 марта Державин присутствовал на собрании академического коллектива, а через две недели выступил с докладом на Общем собрании, ознакомив болгарских ученых с ходом перестройки и реструктуризации Академии наук СССР. Предложенная им советская организация научно-исследовательских институтов была принята руководством Академии за образец для подражания, и вскоре началась работа по ее внедрению[22]. Однако осенью 1945 года в связи с проблемами внутренней и внешней политики, с которыми столкнулась страна, запланированная реорганизация была временно приостановлена. Что касается роли Державина в ней, то нет прямых свидетельств того, что он был направлен из Москвы с каким-либо заданием на этот счет. Показательно, что просьба болгарских ученых к академику Комарову, высказанная еще до болезни Державина, о продлении его пребывания в стране осталась без внимания[23]. Вряд ли еще тогда – накануне окончания войны в Европе – советская сторона прибегла бы к услугам академика как носителя указаний, направленных на жесткую идеологизацию болгарской науки. В данном случае речь идет, скорее, о просчётах и перегибах ответственных местных коммунистов во главе с регентом академиком Тодором Павловым, который в 1947 году возглавит организованную по советскому образцу Болгарскую академию наук.

Однако самое непосредственное влияние Державин оказал на болгарскую историческую науку, которая в этот момент вступала в стадию марксистско-ленинской реформы. Поначалу она не навязывалась так настойчиво и предварялась формальным внедрением более легко принимаемой и совместимой с политической конъюнктурой славянской теории происхождения болгар и характера их средневекового государства. Это видно из редакционного введения в первом номере органа Болгарского исторического общества – журнала *Исторически преглед.* Оно написано в стиле тогдашней публицистики и очерчивает новые задачи, сто-

[21] **Живкова, Н.** Усмиряване на разума. Преустройството на Българската академия на науките, 1944–1953. София: ИК „Гутенберг“, 2006, с. 97–98.

[22] Там же, с. 100–101.

[23] Там же, с. 113–116.

ящие перед болгарской историографией. Вступительный текст, имеющий программное значение, заканчивается так: «История – это кладезь замечательных и многочисленных фактов и примеров, которые могут и должны вооружить и перевооружить наше прогрессивное общество в борьбе против германского империализма и фашизма и за еще более прочное укрепление братской дружбы между славянскими народами. Таким образом, наше историческое сознание сможет до конца выполнить свою работу – быть руководством к действию»[24].

Откуда и как произойдет это «перевооружение», читатель журнала мог сам догадаться, ведь за введением от имени редакции следует статья Державина «Происхождение болгар и образование первого болгарского государства», которая по сути является лекцией, прочитанной в Москве зимой 1943–1944 гг. Таким образом, советскому академику была предоставлена честь открыть текущий выпуск нового журнала. Он признается, что не опирается в своей статье на новые факты и открытия, но в резких выражениях нападает на болгарскую историографию, обвиняя ее в методологической беспомощности: «Но если от фактического материала или от материальной стороны перейти к методологической, то здесь буквально проваливаешься в первобытные века. Здесь такие непроходимые леса, в которых легко заблудиться. Это, – выносит Державин свой суровый вердикт, – примитивная наука»[25].

Вкратце взгляд Державина на возникновение болгарского государства таков. Люди, с которыми Аспарух пришел на Балканы, были не народом, а военным отрядом, состоявшим из «авантюристов, искателей военных трофеев и богатства в чужих землях», к которым к северо-востоку от Дуная присоединилось «свежее славянское пополнение». Вторжение Аспаруха в нынешние болгарские земли было согласовано с местными славянскими племенами, которые представляли коренное население этих земель. Инициатором и основателем первого славянского государства на полуострове был не Аспарух со своей пёстрой этнической дружиной, а коренное славянское общество, находившееся на стадии перехода от родово-общинного к феодальному строю. Появление нового государства имело прогрессивное значение, так как ускорило упадок рабовладельческого строя в Византии и вхождение в феодальные

[24] Уводни думи. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 4–5.

[25] **Державин, Н. С.** Произход на българите и образуване на Първата българска държава. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 7.

отношения. В вопросе об этногенезе протоболгар Державин ссылается на спорные, а то и откровенно шарлатанские лингвистические теории академика Николая Марра, ярым сторонником которых он был[26].

Впечатляет та легкость, с которой болгарские левые историки стирают достижения болгарской историографии того времени и некритично принимают тезисы старого русского панслависта о своей национальной истории. Для них он – непререкаемый авторитет и мудрый гуру, владеющий ключом к тайнам исторического знания. Убежденные или нет, они ставят историографию в тесную зависимость от политической конъюнктуры, из которой она не выберётся ещё долгие годы.

БРП(к), в частности Отдел агитации и пропаганды, очень серьезно относился к состоянию исторической науки и преподаванию истории в школах. На заседании 26 июня 1945 года рассматривался вопрос о новых учебниках истории. Главный инспектор по истории Министерства просвещения Туше Влахов заявил, что при их написании использовались исключительно советские учебники, посоветовал авторам прибегнуть и к французским изданиям, рекомендовав критически отнестись к использованию книг Державина при написании учебников по истории Болгарии[27]. Однако советский академик оставался верховным наставником, к мнению которого болгарские историки беспрекословно прислушивались и в последующие годы[28].

Визит 1945 года стал последней поездкой Державина в Болгарию. Как уже говорилось, его дальнейшая творческая и организационная деятельность уже не встречала тёплого отклика со стороны советского руководства. В 1947 году в Москве вновь открылся Институт славяноведения, но он не был назначен его директором, а только возглавил его скромное Ленинградское отделение. Это стало серьёзным ударом по на-

---

[26] Там же, с. 16–33. Статья критически рассмотрена Тодором Попнеделевым: **Попнеделев, Т.** Списание „Исторически преглед“ (1945–1948). Към марксисткото преустройство на историчестата наука в България. София: ИФ–94, 2006, с. 89–96. В 1945 г. некоторые из работ академика были в срочном порядке опубликованы в Болгарии: **Державин, Н. С.** Вековната борба на славяните с немските завоеватели. София: Военно-издателски фонд, 1945; **Державин, Н. С.** Племенни и културни връзки между българския и руския народ. София: Братя Миладинови, 1945; **Державин, Н. С.** Произход на руския народ: великоруски, украински, белоруски. София: Славянин, 1945.

[27] ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 10, л. 159.

[28] **Петров, Б.** България и новото славянско движение (1941–1948). София: ИК „Гутенберг“, 2019, с. 194.

деждам и амбициям пожилого академика, который вряд ли осознавал, что его лучшие годы уже остались в прошлом. В 1950 году Сталин лично отверг теорию Марра как идеалистическую и немарксистскую. Таким образом, большинство идей Державина, основанных на его учении, были официально опровергнуты. Его четырехтомный сводный труд *История Болгарии*[29], страдающий тем же существенным недостатком, уже не соответствовал требованиям того времени.

Если вернуться в Болгарию 1945 года, то можно сделать окончательный вывод, что политическая составляющая пребывания Державина была сильно переоценена различными слоями болгарского общества. Одна его часть, состоящая в основном из старых ученых, вновь увидела в его лице защитника болгарского характера Македонии. Другая часть, представленная новыми власть имущими, предвкушала, что он несёт с собой инструкции о том, как преобразовать сферу науки по советскому образцу. В обоих случаях эти ожидания, не озвученные вслух, оказались сильно преувеличенными. Если Державина всё-таки отправили с какой-то миссией в Болгарию, то можно предположить, что она сводилась в основном к популяризации советской версии славянской идеи. Это, однако, нисколько не повлияло на восторженный приём, оказанный ему болгарами, которые приняли его как своего искреннего друга, каким Державин и был на протяжении всей своей жизни.[30]

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивные источники

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 141 (Славянски комитет в България), оп. 1, а.е. 3; ф. 1Б (Централен комитет на БКП), оп. 15, а.е. 10.

Опубликованные источники

България – непризнатият противник на Третия Райх. Отг. ред. и предг. В. Тошкова. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“, 1995.

Димитров, Г. Дневник. (9 март 1933 – 6 февруари 1949 г.). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997.

[29] **Державин, Н. С.** История Болгарии. Т. 1–4. Москва: Издательство АН СССР, 1945–1948.

[30] Редактирование текста выполнено А. С. Стыкалиным, канд. ист. наук, вед. науч. сотр. Выражаем искреннюю благодарность за профессиональное сотрудничество.

Периодическая печать

«Отечествен фронт», 2 март 1945.

Исследования

Ангелов, Д., Г. Тодоров. Н. С. Державин като историк на Българския народ. – Исторически преглед, 1963, № 6, с. 74–93.

Гусев, Н. С. Публичная деятельност Н. С. Державина по македонскому вопросу 1912–1915 гг. – В: Дриновски сборник. Т. 12. София–Харков: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020, с. 156–164.

Державин, Н. С. Болгарские колонии в России: Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерния. Материалы по славянской этнографии. – В: Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 19. София: Държавна печатница, 1914.

Державин, Н. С. Болгарско-сербские взаимоотношения и македонский вопрос. С. Петербург: тип. «А. Смолинский», 1914.

Державин, Н. С. Болгарские колонии. Т. 2. Язык. 1. Обзор говоров. 2. Общие итоги, выводи и наблюдения. 3. Тексты. Петроград, б. и., 1915.

Державин, Н. С. Вековната борба на славяните с немските завоеватели. София: Военно-издателски фонд, 1945.

Державин, Н. С. Племенни и културни връзки между българския и руския народ. София: Братя Миладинови, 1945.

Державин, Н. С. Произход на българите и образуване на Първата българска държава. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 6–35.

Державин, Н. С. Произход на руския народ: великоруски, украински, белоруски. София: Славянин, 1945.

Державин, Н. С. История Болгарии. Т. 1–4. Москва: Издательство АН СССР, 1945–1948.

Досталь, М. Ю. Как Феникс из пепла. (Отечественное славяноведение в период Второй мировой войны и первые послевоенные годы). Москва: Индрик, 2009.

Дубровский, А. М., Е. П. Прудникова. Переломный год. – В: Русский сборник, сдв. вып. 2–3. (Труды кафедры Отечественной истории древности и средневековья Брянского государственного университета). Брянск: БГУ, 2006, с. 83–92.

Живкова, Н. Усмиряване на разума. Преустройството на Българската академия на науките, 1944–1953. София: ИК „Гутенберг“, 2006.

Историопис на БАН, 13, 1929/30. София: П. Глушков, 1931.

Петров, Б. България и новото славянско движение (1941–1948). София: ИК „Гутенберг“, 2019.

Попнеделев, Т. Списание „Исторически преглед“ (1945–1948). Към марксисткото преустройство на историчестата наука в България. София: ИФ 94, 2006.

Труды Института славяноведения АН СССР. Т. 1. Ленинград: Издательство АН СССР, 1932.

Труды Института славяноведения АН СССР. Т. 2. Ленинград: Издательство АН СССР, 1934.

Уводни думи. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 3–5.

Хаджиниколов, В. Академик Николай Державин и българската наука. – Списание на БАН, 39, 1993, № 5–6, с. 116–131.

Хаджиниколов, В. Акад. Николай Державин и българското население в Македония. – Македонски преглед, 1993, № 4, с. 37–74.

Чичовска, В. Международна културна дейност на България, 1944–1948. София: Издателство на БАН, 1990.

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА
ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ТОМ XLII

ЧУЖДЕСТРАННАТА ХУМАНИТАРИСТИКА
ЗА БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ

Българска
Първо издание

Редактор: Албена Накева
Художник на корицата: Константин Жеков

Формат: 70×100/16
Печатни коли 27,87

Печатница: ….

ISSN: 2367-5187 (print)
ISSN: 2815-2913 (online)